

Informazioni su questo libro

Si tratta della copia digitale di un libro che per generazioni è stato conservata negli scaffali di una biblioteca prima di essere digitalizzato da Google nell'ambito del progetto volto a rendere disponibili online i libri di tutto il mondo.

Ha sopravvissuto abbastanza per non essere più protetto dai diritti di copyright e diventare di pubblico dominio. Un libro di pubblico dominio è un libro che non è mai stato protetto dal copyright o i cui termini legali di copyright sono scaduti. La classificazione di un libro come di pubblico dominio può variare da paese a paese. I libri di pubblico dominio sono l'anello di congiunzione con il passato, rappresentano un patrimonio storico, culturale e di conoscenza spesso difficile da scoprire.

Commenti, note e altre annotazioni a margine presenti nel volume originale compariranno in questo file, come testimonianza del lungo viaggio percorso dal libro, dall'editore originale alla biblioteca, per giungere fino a te.

Linee guida per l'utilizzo

Google è orgoglioso di essere il partner delle biblioteche per digitalizzare i materiali di pubblico dominio e renderli universalmente disponibili. I libri di pubblico dominio appartengono al pubblico e noi ne siamo solamente i custodi. Tuttavia questo lavoro è oneroso, pertanto, per poter continuare ad offrire questo servizio abbiamo preso alcune iniziative per impedire l'utilizzo illecito da parte di soggetti commerciali, compresa l'imposizione di restrizioni sull'invio di query automatizzate.

Inoltre ti chiediamo di:

- + *Non fare un uso commerciale di questi file* Abbiamo concepito Google Ricerca Libri per l'uso da parte dei singoli utenti privati e ti chiediamo di utilizzare questi file per uso personale e non a fini commerciali.
- + *Non inviare query automatizzate* Non inviare a Google query automatizzate di alcun tipo. Se stai effettuando delle ricerche nel campo della traduzione automatica, del riconoscimento ottico dei caratteri (OCR) o in altri campi dove necessiti di utilizzare grandi quantità di testo, ti invitiamo a contattarci. Incoraggiamo l'uso dei materiali di pubblico dominio per questi scopi e potremmo esserti di aiuto.
- + *Conserva la filigrana* La "filigrana" (watermark) di Google che compare in ciascun file è essenziale per informare gli utenti su questo progetto e aiutarli a trovare materiali aggiuntivi tramite Google Ricerca Libri. Non rimuoverla.
- + *Fanne un uso legale* Indipendentemente dall'utilizzo che ne farai, ricordati che è tua responsabilità accertarti di farne un uso legale. Non dare per scontato che, poiché un libro è di pubblico dominio per gli utenti degli Stati Uniti, sia di pubblico dominio anche per gli utenti di altri paesi. I criteri che stabiliscono se un libro è protetto da copyright variano da Paese a Paese e non possiamo offrire indicazioni se un determinato uso del libro è consentito. Non dare per scontato che poiché un libro compare in Google Ricerca Libri ciò significhi che può essere utilizzato in qualsiasi modo e in qualsiasi Paese del mondo. Le sanzioni per le violazioni del copyright possono essere molto severe.

Informazioni su Google Ricerca Libri

La missione di Google è organizzare le informazioni a livello mondiale e renderle universalmente accessibili e fruibili. Google Ricerca Libri aiuta i lettori a scoprire i libri di tutto il mondo e consente ad autori ed editori di raggiungere un pubblico più ampio. Puoi effettuare una ricerca sul Web nell'intero testo di questo libro da <http://books.google.com>

Jest to cyfrowa wersja książki, która przez pokolenia przechowywana była na bibliotecznych półkach, zanim została troskliwie zeskanowana przez Google w ramach projektu światowej biblioteki sieciowej.

Prawa autorskie do niej zdążyły już wygasnąć i książka stała się częścią powszechnego dziedzictwa. Książka należąca do powszechnego dziedzictwa to książka nigdy nie objęta prawami autorskimi lub do której prawa te wygasły. Zaliczenie książki do powszechnego dziedzictwa zależy od kraju. Książki należące do powszechnego dziedzictwa to nasze wrota do przeszłości. Stanowią nieoceniony dorobek historyczny i kulturowy oraz źródło cennej wiedzy.

Uwagi, notatki i inne zapisy na marginesach, obecne w oryginalnym wolumenie, znajdują się również w tym pliku – przypominając długą podróż tej książki od wydawcy do biblioteki, a wreszcie do Ciebie.

Zasady użytkowania

Google szczeni się współpracą z bibliotekami w ramach projektu digitalizacji materiałów będących powszechnym dziedzictwem oraz ich upubliczniania. Książki będące takim dziedzictwem stanowią własność publiczną, a my po prostu staramy się je zachować dla przyszłych pokoleń. Niemniej jednak, prace takie są kosztowne. W związku z tym, aby nadal móc dostarczać te materiały, podjęliśmy środki, takie jak np. ograniczenia techniczne zapobiegające automatyzacji zapytań po to, aby zapobiegać nadużyciom ze strony podmiotów komercyjnych.

Prosimy również o:

- Wykorzystywanie tych plików jedynie w celach niekomercyjnych
Google Book Search to usługa przeznaczona dla osób prywatnych, prosimy o korzystanie z tych plików jedynie w niekomercyjnych celach prywatnych.
- Nieautomatyzowanie zapytań
Prosimy o niewysyłanie zautomatyzowanych zapytań jakiegokolwiek rodzaju do systemu Google. W przypadku prowadzenia badań nad tłumaczeniami maszynowymi, optycznym rozpoznawaniem znaków lub innymi dziedzinami, w których przydatny jest dostęp do dużych ilości tekstu, prosimy o kontakt z nami. Zachęcamy do korzystania z materiałów będących powszechnym dziedzictwem do takich celów. Możemy być w tym pomocni.
- Zachowywanie przypisań
Żnak wodny "Google" w każdym pliku jest niezbędny do informowania o tym projekcie i ułatwiania znajdowania dodatkowych materiałów za pośrednictwem Google Book Search. Prosimy go nie usuwać.
- Przestrzeganie prawa
W każdym przypadku użytkownik ponosi odpowiedzialność za zgodność swoich działań z prawem. Nie wolno przyjmować, że skoro dana książka została uznana za część powszechnego dziedzictwa w Stanach Zjednoczonych, to dzieło to jest w ten sam sposób traktowane w innych krajach. Ochrona praw autorskich do danej książki zależy od przepisów poszczególnych krajów, a my nie możemy ręczyć, czy dany sposób użytkowania którejkolwiek książki jest dozwolony. Prosimy nie przyjmować, że dostępność jakiegokolwiek książki w Google Book Search oznacza, że można jej używać w dowolny sposób, w każdym miejscu świata. Kary za naruszenie praw autorskich mogą być bardzo dotkliwe.

Informacje o usłudze Google Book Search

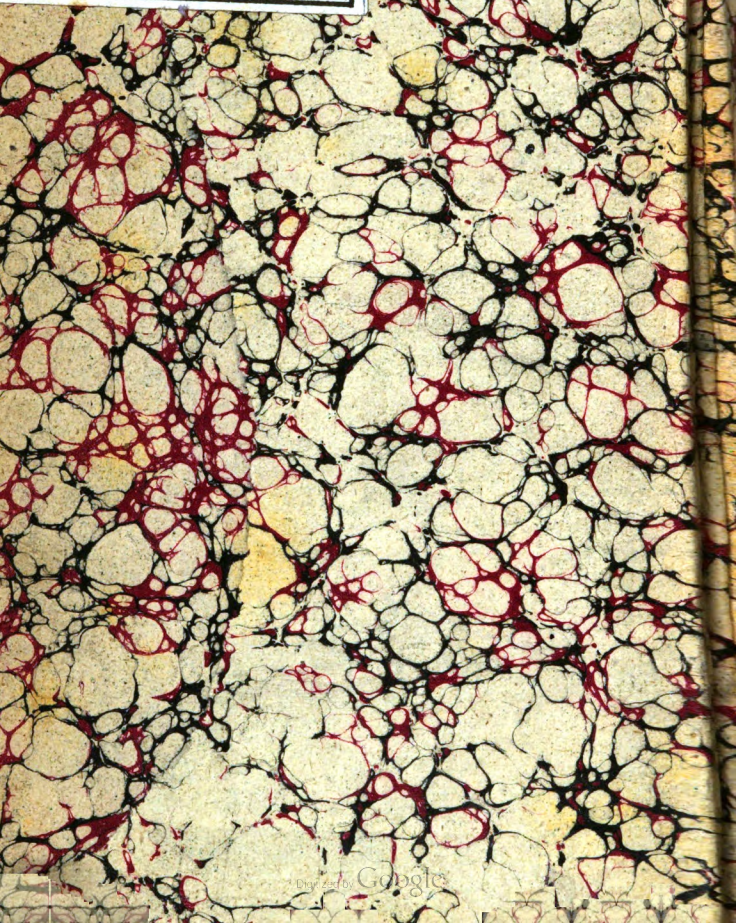
Misją Google jest uporządkowanie światowych zasobów informacji, aby stały się powszechnie dostępne i użyteczne. Google Book Search ułatwia czytelnikom znajdowanie książek z całego świata, a autorom i wydawcom dotarcie do nowych czytelników. Cały tekst tej książki można przeszukiwać w internecie pod adresem <http://books.google.com/>

NATIONALBIBLIOTHEK
IN WIEN

118625 A

NEU-

115. G. 61.

Österreichische Nationalbibliothek

+Z218261606

R Z Y M.

RZYM

JEGO KOŚCIOŁY I POMNIKI.

UPOMINEK PIELGRZYMOM POLSKIM

napisał

X. Dr. Wincenty Smoczyński.

ROMA — AMOR

Z PLANEM MIASTA.

W KRAKOWIE,
CZCIONKAMI Drukarni „CZASU.”
pod zarządem Józefa Łakocińskiego.

1877.

118625-A

PRAWO WŁASNOŚCI ZASTRZEGA SIĘ.

Nakładem Autora.

Słowo od Autora.

W roku obecnym dnia 3 Czerwca, Jego Świątobliwość Pius IX, pierwszy z Papieży ma obchodzić pięćdziesięcioletnią rocznicę przyjęcia święceń biskupich, a zarazem trzydziestoletnią rocznicę pasterzowania nad całym katolickim Kościołem. Na tę uroczystość cały świat katolicki wyśle z darami swoich przedstawicieli, aby świadczyli o téj miłości, jaką otacza Jego Najdostojniejszą Osobę, i o radości wszystkich katolików, jaką są uweseleni, że Go Bóg niebawą czas utrzymuje na Stolicy Piotrowej. I z naszego Narodu pojedą przedstawiciele, aby złożyć świadectwo o tychże samych uczuciach, a może nawet i gorętszych i serdeczniejszych, jakimi jest przejęty katolicki Polski Naród, za to Ojcowskie serce, jakie Jego Świątobliwość pomimo przeciwnych i niechętnych okoliczności, tak mu stale i odważnie okazywał. Pojedą ludzie róż-

nich warstw społeczeństwa naszego, a podobno najwięcej takich, którym są nieznane obce języki. Dla wygody tych ostatnich, z zebranych notatek w ciągu czteroletniego (1864—1867) pobytu w Wiecznym Mieście, ułożyłem niniejszą książeczkę. Notatki się zbierało, bo marzyłem kiedyś o poważniejszém dziele, podającém i plany i wizerunki znakomitszych kościołów i budowli; materiału jest dosyć, lecz brak czasu i inne okoliczności nie potemu.

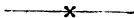
Praca niniejsza jest prawdziwie dorywkowa, bo dopiero wówczas się do niej zabrałem, kiedy nie było słyhać aby się kto inny tém zajął.

Nie jestto opis Rzymu, ani opis wrażeń doznanych w Wiecznym Mieście, ani uczone poglądy na sztuki piękne; — nie, — takie rzeczy mogą tylko pisać Kremerowie, Kraszewscy, Libeltowie, Siemieńscy. Jestto prosty przewodnik, wiodący pielgrzyma za rękę, wskazujący mu na co ma patrzeć i mówiący to, o czém piesze *cicerony* najczęściej milczą.

Kto chce poglądu na sztuki piękne, to odsyłam do dwóch klasycznych dzieł w polskim języku, mianowicie: *Podróż do Włoch*, w pięciu tomach przez Józefa Kremera, i *Kartki z podróży* przez Józefa Kraszewskiego.

Co do wrażeń doznawanych w Rzymie, co się zwie *Roma* a naodwrot znaczy *Amor*, to każdy dozna głębokich, a na życie całe niezatartych, choć mu ich nikt nie będzie podszeptwać; bo jak mówi Kremer w swój *Podróż do Włoch* tom V. str. 2: „*Zaiste, każdy człek, byle nie miał jałowizny w głowie, a martwych pustek w sercu, będzie jakby przerodzony, gdy Rzym obaczy; i przeczuje, że tu odprawi jakby nową epokę żywota swojego; uciszy w sobie wszystkie malizny pragnień, wszelkie niezacne chęci serca, a w skupieniu i spokoju uroczystym duszy, w błogiem wznieśnieniu nad codzienne wady, będzie się czuł tak szczęsnym, czystym, jak w owych chwilach błogich, gdy za lat dziecęcych szczęsnym był pierwszą spowiedź swoją*“.

Pisałem w Krakowie d. 8 Maja 1877 r.
w dzień św. Stanisława, męcz. biskupa
krakowskiego.

Ogólny rzut oka na Rzym.

Rzym leży nad rzeką Tybrem, przy wnie-
ściu w obręb miasta szerokim na 200 stóp.
Naokoło Rzymu z trzech stron rozciągają
się dalekie, bo aż do morza Śródziemnego
ciągnące się płaszczyny, zwane Kampanią
Rzymską. Widok tych płaszczyn jest bardzo
ponury, tak dalece, iż Zygmunt Krasinski
dla oznaczenia czegoś bardzo smutnego brał
porównanie od tych dzikich pól, mówiąc:
smutny jak Kampania Rzymska. Płaszczyna
ta poprzecinana zrujnowanemi starymi wodo-
ciągami, które jak milowe, kolosalne węże
wyciągnęły się po niej, lub dźwigająca sta-
rodawne jakieś rozwaliny, nie ma nic coby
pociągło oko. Bawoły dziko się pasące, mi-
liardy jaszczurek i mnóstwo węży powięk-
szają smutek tych pól odłogiem leżących.
Na północnej za to stronie miasta ciągną się
malownicze wzgórza pokryte winnicami. Oko-
lice Rzymu a nawet samo miasto było i jest
niezdrowe. W gorących miesiącach lata pa-

nują febry, a szczególnież tak zwana *perniciosa*, która przy drugim paroksyzmie prawie zawsze chorego zabija. Dla téj zapewne przyczyny w starym Rzymie było tyle ołtarzy na cześć bogini Febry.

Stary Rzym wznosił się na siedmiu wzgórzach lub pagórkach. Pagórki te nazywały się: 1. Palatyński, 2. Kapitoński, 3. Awentyński, 4. Celijski, 5. Esquiliński, 6. Kwirinalski, i 7. Wiminalski.

1. Palatyński pagórek, *Mons Palatinus*. Na tym pagórku Romulus na 752 lata przed narodz. Jezusa Chrystusa miał Rzym założyć. Nazwa téj góry poszła od *Palatium* to jest domu Augusta tutaj zbudowanego i tak nazywanego. Z czasem oprócz mnóstwa domów cesarskich, jakie tu zbudowano, jeszcze i bogaci ludzie mieli tutaj swoje wspaniałe domy, jak n. p. Crassus, obydwaj Ciceronowie, Catilina, i dlatego domy ich zwano *Palatium*, a nazwa ta rozszerzyła się do wszystkich wspanialszych domów gdziekolwiek zbudowanych. I nasz wyraz *pałac* używany na oznaczenie wspaniałego, pańskiego domu, ztąd pochodzi. Historia tego pagórka jest historią Rzymu. Z pałaców i świątyn pogańskich, jakie tu stały, tylko ruiny sterczą, a i te niedawno odgrzebano.

2. Kapitoński pagórek, albo Kapitol, *Mons Capitolinus*, po włosku *Monte Capitolino* lub *Campidoglio*. Nazywano go najprzód *Mons Saturnius* przypuszczając, że tu

Saturn mieszkał; później zaś nazywano *Capitolium* od wyrazu łacińskiego *Caput*, głowa, gdyż za Tarkwiniusza Starego kopiąc fundamenta pod świątynię Jowisza, wykopano głowę uciętą niejakiemu *Oli*, ztąd *Caput Oli* przerobiono na *Capitolium*. Z tego też powodu postanowiono później, że to miejsce powinno być głową, głównem miejscem, stolicą kraju.

Na tym najślawniejszym w dziejach ludzkich pagórku, Tarkwiniusz Pyszny zbudował świątynię Jowiszowi, zwanemu Kapitolińskim, po trzykroć paloną, a przez Domicyana z nadzwyczajną wspaniałością odbudowaną. Na drugim szczycie stał zamek warowny (*arx* — dzisiejsza *Ara coeli*), i tu odbywały się na placu wolnym *auspicia publica*. Na końcu tego pagórka od południa leży *Skala Tarpejska*, z której strącano w przepaść wielkich zdrajców. Obecnie grunt pod tą skałą podniósł się przeszło na 50 stóp, nie można przeto mieć dokładnego wyobrażenia o jej pierwotnej wysokości.

Dzisiaj na górze Kapitolińskiej stoi Kościół *Ara-coeli* z klasztorem Obserwantów Ś. Franciszka, *Pałac Senatorski* z wieżą na czole, *Pałac Konserwatorów* i *Muzeum Kapitolińskie*. Pośrodku tych trzech pałacy otaczających plac, stoi konna statua Marka Aureliusza, cesarza-filozofa. Z boku jest pałac *Cafarelli* i inne mniej ważne budowle.

3. Awentyński pagórek, Mons Aventinus, tak nazwany od króla Albańskiego,

Awentyna, tutaj pogrzebanego. Za dawnych czasów pagórek ten był pokryty laskami i gaikami, dla tego dzisiaj taki pusty i niezamieszkały. Są na nim kościoły Św. Pryski, Św. Sabiny, Św. Aleksego i Priorat Kawalerów Maltańskich.

4. **Celijski pagórek**, *Mons Coelius*, kiedyś był pokryty dębami (*quercus*) ztąd zwano go *querquetulanus*. Lecz nazywa się Celijskim od Celiusza Vibenny, Toskańczyka, który dał pomoc Romulusowi przeciw Sabinczykom. Na pagórku tym stoi dziś kościół Św. Jana Later. i kościół Św. Grzegorza W.

5. **Eskwiliński pagórek**, *Mons Esquilinus*. Na nim stały łaźnie, ogród i wspinały dom Mecenasa, ministra cesarza Augusta. Nazwa jego pochodzi od *Excubiae* (straże), które Romulus postawił dla pilnowania miasta od napadów nieprzyjacielskich

6. **Kwirynalski pagórek**, *Mons Quirinalis*. Stoi na nim obecnie pałac papieski, w którym papieże zwykli byli podczas lata przebywać. Nazywają go także *Monte Cavallo*, od dwóch braci, bliźniąt, *Polluxa* i *Castora*, prowadzących dwa rumaki i na placu kwirynalskim umieszczonych, które podobno mają być dziełem Fidyasza i Praxetelesa.

7. **Wiminalski pagórek**, *Mons Viminalis*, tak nazwany od gaiku witwowego, jaki tu rósł. (*Wimine*, znaczy pręt wierzby witwowej).

Oprócz tych siedmiu pagórków zajął Rzym

z czasem jeszcze i inne pagórki, jak: 1. **Pagórek Citoryjski**, *Mons Citorius, Monte Citorio*. Obecnie jest tu Magistrat rzymski, kościół Missyonarzy z klasztorem dla rekolekcyj duchownych. 2. **Góra Święta**, *Mons Sacer, Monte Sacro*, za bramą Salara. 3. **Pagórek Mario**, *Mons Marius, Monte Mario*. 4. **Pagórek Pincio**, (od patrycyuszowskiej rodziny *Pinci*, która tu mieszkała); kiedyś zwany *Collis hortulorum*, obecnie pokrywa go przeszłeczny ogród spacerowy, dwie wille i kościół z klasztorem *Trinità ai Monti*. 5. **Pagórek Watykański**, po prawej stronie Tybru, nazwany od *Vaticiniis* (wróżba), które tu wygłaszano. Niegdyś był tu Cyrk Nerona a na jego ruinach stoi dzisiaj kościół Św. Piotra i pałac papieski. 6. **Góra Janicolo**, *Monte Gianicolo, Mons Janiculus*. 7. **Pagórek Testaccio**, (skorupiany), tak nazwany od mnóstwa skorup z garnków i naczyń glinianych, po łacinie zwanych *testa*, które tu za dawniej Romy jako na śmietnisko wywożono. W środku tego pagórka pokopano piwnice na wino dla magazynów winnych rzymskich.

Całe miasto otaczają dosyć grube i wysokie mury. Pierwszy Serwiusz Tulliusz roku 535 przed nar. J. Chr. otoczył Rzym murem obronnym i czworokątnymi wieżami, które w roku 271 po nar. J. Chr. cesarz Aurelian poprawił. Zniszczone mury przez barbarzyńców Gotów, Wandalów, Herulów, odbudowy-

wali Papieże Grzegórz II. i III., zaś Adryan I, Leon IV, Alexander VI, Paweł III, Pius IV, Pius V, Urban VIII i Benedykt XIV naprawiali je, aby zabezpieczyć miasto od najazdów nieprzyjacielskich.

Kiedyś prowadziło do Rzymu 25 bram, umieszczonych w murach miejskich, z których niektóre zniesiono, a inne zamurowano, tak iż obecnie jest ich tylko dwanaście.

1. **La Porta del Popolo**, prowadząca na ulicę *Corso*, przy wejściu Tybru do miasta. Wybudowana r. 1561 przez *Vignolego* wedle rysunku Michała Anioła. Cokolwiek dalej była *Porta Flaminia* (od *flumen*, rzeka), prowadząca na dawne trzy drogi: *Via Flaminia*, *Cassia* i *Claudia*. Ponieważ jedynie tylko Papież ma prawo datować swe listy z wewnątrz miasta Rzymu, przeto inni biskupi przebywając w wiecznym mieście, gdy potrzebowali wysyłać listy pasterskie do swoich dyecezyj, datowali je jakoby pisane w téj bramie: „*Datum in porta Flaminia.*“

Przez tę bramę w r. 1633 odbył wjazd do Rzymu Jerzy Ossoliński, poseł polski do Urbana VIII Papieża. Nietylko Rzymianie lecz i cudzoziemcy wyznawali, że nie widzieli nigdy tak wspaniałego poselstwa. Wjazd ten znakomity miedziorytnik włoski *Stefan Bella* przedstawił na wielkich półarkuszach. Dzisiaj jeszcze na straganach antykwarskich w Rzymie można go dostać. Cały Rzym wyległ na spotkanie polskiego posła. Najprzód jechało 2 furyerów w szkarłatnych szatach, za nimi 12 wozów przykry-

tych karmazynowem suknem, a dalej 10 persów w narodowych swych strojach prowadziło 10 wielbłądów bogato okrytych i ze srebrnymi dzwonekami u szyi. Za nimi 4 trębacze konni po polsku odziani w suknie z zielonego aksamitu ze złotymi pętlcami; potem 34 gwardzistów narodowych ubranych w jedwab i złoto. Za nimi oddział gwardyi papieskiej, złożony z samej szlachty rzymskiej. Dalej jechało 30 pokojowców Ossolińskiego, ubranych w suknie polskie z niebieskiego aksamitu. Za nimi jechał Chociszewski, giermek posła, starzec poważny, niósł tarczę i strzałę, a lśnił złotem i drogiemi kamieniami. Za nim 5 mastalerzy prowadziło 5 tureckich koni, na których kulbaki i rzędy zdobne były złotem i drogiemi kamieniami. Dyament np. umieszczony na czole jednego z koni wart był 10,000 dukatów, a konie okute w złote podkowy tak jednak słabo, aby je mogły zgubić w podarunku cisnącemu się ludowi. Dalej jechał koniuszy posła z buławą srebrną, a za nim 20 dworzan poselskich ze złotemi karabelami. Za tymi szło 16 dworzan posła hiszpańskiego i dworzanie kardynałów i innych panów. Dalej jechało 20 znakomitszych dworzan dworu polskiego a na ich czele Jakób Zieliński, marszałek ze srebrną buławą w ręku. Za nimi książę Richmont, krewny posła francuskiego, otoczony licznem gronem panów francuskich. Teraz jechała służba papieska a za nią polscy panowie duchowni i świeccy. Odznaczał się między nimi Ciekliński, sekretarz królewski, który złoty łańcuch przypięty do musztuka umyślnie targał i rzucił ludowi jako podarek. Sam poseł Ossoliński jechał za nimi, mając po prawej i po lewej ręce dwóch rzymskich prałatów, po bokach zaś 30 polskiej piechoty pięknie ubraną z guzami i srebrnymi piórami. Ossoliński 38 lat liczący, bogato ubrany, tak u żupana jak u kontusza miał po 20 wielkich dyamentów służących zamiast guzików. Karabela jego kosztowała 20,000 złotych, a koń bogato odziany, miał złote podkowy słabo przybite.

2. **La Porta Angelica** (*Porta Aenea* lub *Cornelia*) odbudowana przez Aleksandra IV i Pawła III prowadzi na plac św. Piotra na Watykanie.

3. **La Porta Cavalleggeri** po drugiej stronie kolumnady św. Piotra. Kiedy jeszcze nie było kolei, lecz wozami przyjeżdżano z *Civita'-Vecchia*, to tą bramą wjeżdżano do Rzymu.

4. **La Porta di S. Pancrazio** (*Janiculensis* lub *Aurelia*) odbudowana przez Urbana VIII wedle rysunku *Rossi'ego*. W r. 1849 zrujnowało ją wojsko francuskie zdobywając rzymską Rzeczpospolitą, lecz odbudował ją Pius IX wedle rysunków *Vespigniani'ego*.

5. **La Porta Portese** (*Portuensis*) wybudował ją Urban VIII i Innocenty X.

6. **La Porta di S. Paolo** (*Ostiensis*) wiodąca do miasta Ostii i do bazyliki ś. Pawła za murami.

7. **La Porta Appia** lub *di S. Sebastiano*, kiedyś była bliżej miasta i nosiła nazwę *Capena*, prowadzi na drogę *Via Appia* i do bazyliki św. Sebastyana. W sąsiedztwie znajdują się zamknięte dzisiaj bramy *La Porta Latina* wiodąca na drogę *Via Latina* i brama *La Porta Metronia*.

8. **La Porta S. Giovanni** wzniesiona za Grzegorza XII (1406) wedle rysunku *II. della Porta*. Za tą bramą była *Porta Asi-*

naria wiodąca na drogę *Via Asinaria*, dzisiaj zamknięta.

9. **La Porta Maggiore**, jedna z najpiękniejszych pomiędzy bramami starorzymskimi, utworzona z dwóch łuków wodociągowych *Aqua Claudia Nova*. Nazywała się także *Prenestina*, bo wiodła do miasteczka *Preneste*. Ma trzy napisy świadczące, że twórcą wodociągu był Klaudyusz i że Tytus i Wespazjan go odnawiali.

10. **La Porta di S. Lorenzo** prowadzi na cmentarz i do bazyliki św. Wawrzyńca za murami. Nazywano ją kiedyś *Tiburtina*, bo prowadzi do *Tibur* (Tivoli). Niedaleko była brama *Viminalis* dzisiaj zniesiona.

11. **La Porta Pia** w roku 1564 wybudowana przez Piusa IV wedle rysunku *Michała Anioła*, a przez Piusa IX odnowiona, prowadzi na drogę *Via Nomentana*, do bazyliki i katakumb św. Agnieszki za murami. Dawna porta Nomentana jest trochę dalej od bramy Pia. Obok tej bramy jest dziura, którą wojsko Piemonckie weszło w r. 1870 do Rzymu.

12. **La Porta Salaria** ozdobiona dwoma wieżami prowadzi na drogę *Via Salaria*. Przez tę bramę Alaryk wszedł do Rzymu. Obok jest brama *la porta Pinciana* z dwoma wieżami, dzisiaj zamknięta. Przy niej Belizaryusz miał prosić jałmużny.

Przez miasto przepływa rzeka Tyber, mając na lewym brzegu całe dawne miasto, na prawym zaś zamek św. Anioła, tak zwane Borgo i Watykan, oraz tę część miasta, którą zowią Trastevere (Zatybrze) i górę Janiculum (Gianicolo). Tyber przepływając miasto, tworzy wyspę. (*Patrz opis kościoła św. Bartłomieja na wyspie*). Rzeka ta bierze początek w górach Apenińskich, a wpada do morza Śródziemnego pod miastem Ostią.

W samym mieście jest sześć mostów a mianowicie:

1. Il ponte San Angelo, most św. Anioła, łączy Rzym główny z przedmieściem Borgo i prowadzi do Watykanu pod samym zamkiem św. Anioła. Dawniej nazywał się *pons Adriani* lub *Aeliani*, dla tego, że prowadził do Mauzoleum, a dzisiejszego zamku św. Anioła. Jakiś sobie za życia Aelius Adrianus wybudował. W r. 1450 w czasie jubileuszu tłum ludu wracający z bazyliki św. Piotra tak był wielki, że boki mostu pękły i 172 osób utonęło w Tybrze. Mikołaj V odbudował go.

Klemens VIII r. 1530 postawił przy wejściu dwie statuy: Ś. Piotra rzeźbił *Lorenzotto*, a Ś. Pawła rzeźbił *Paulo Romano*. W r. 1668 Klemens IX dał nową balustradę ozdobioną żelazną kratą i postawił na moście dziesięć figur, które wykonali uczniowie Bernini'ego, pod jego okiem. Figury te przedstawiające aniołów niosących różne narzędzia

dzia męki Pańskiej, mają postawę zbyt teatralną. Niedaleko ztąd naprzeciw szpitala *S. Spirito* widać ruiny z mostu *pons triumphalis*.

2. **Most żelazny wiszący** dla pieszych, ulicę Longara położoną za Tybrem, łączy z Rzymem naprzeciwko kościoła *S. Giovanni dei Fiorentini*. Wybudował go Pius IX.

3. **Il ponte Sisto**, w starożytności *Pons Janiculensis* na czterech arkadach. Wybudował go Syxtus IV w r. 1475.

4. **Il ponte de' Quattro Capi**, na trzech arkadach dawniej *Pons Fabricius*, wybudowany na 44 lata przed nar. J. Chr. Nazwę swoją otrzymał od głów wyrzeźbionych po końcach mostu a łączy miasto Rzym z wyspą na Tybrze.

5. **Il ponte S. Bartolomeo**, dawniej *pons Cestius*, o jednej arkadzie, łączy wyspę na Tybrze z częścią miasta zwaną *Trastevere*.

6. **Il ponte Rotto**, w starożytności zwany *Pons Aemilius*, ponieważ go wybudował Aemilius Lepidus. Wylewy Tybru uszkodziły go tak, iż w r. 1598 dwie arkady zostały zerwane, co było powodem do nazwania go *Rotto* (przerwany). W r. 1853 naprawiono go.

Dalżej jeszcze są resztki mostu zwanego w starożytności *Pons Sublicius*, to jest most drewniany, zbudowany na palach. Te resztki widać tylko w czasie opadnięcia wody.

Podział Rzymu na dzielnice.

Serwiusz Tulliusz podzielił Rzym na 4 dzielnice zwane *tribus*: Suburana, Esquilina, Colina i Palatina. August podzielił Rzym na 14 dzielnic, dając im stósowne nazwy wzięte od pomnika, budowli lub położenia dzielnicy. Do XV wieku miasto dzieliło się na 13 dzielnic, Syxtus V dodał Borgo, jako czternastą dzielnicę. Ostatecznego podziału na dzielnice (*Rione*), dokonał w r. 1750 Benedykt XIV. Są one następujące:

1. Dzielnica: **Rione dei Monti**, 2. **Rione di Trevi**, 3. **Rione di Colonna** 4. **Rione di Campo Marzo**, 5. **Rione di Ponte**, 6. **Rione di Parione**, 7. **Rione della Regola**, 8. **Rione di S. Eustachio**, 9 **Rione di Pigna**, 10. **Rione di Campitelli**, 11. **Rione di S. Angelo**, 12. **Rione di Ripa**, 13. **Rione Trastevere**. 14. **Rione di Borgo**.

Dawne budowle rzymskie.

Dawne budowle rzymskie, jakie jeszcze dzisiaj istnieją, można odnieść do trzech epok, to jest: 1. Budowle z czasu królów rzym-

skich, 2. Budowle z czasu Rzeczypospolitej,
3. Budowle z czasu cesarzy rzymskich.

I. Budowle z czasu królów.

(753—510 przed nar. J. Chrystusa, lat 243).

1. Więzienie Mamertyńskie.

U samych stóp Kapitolu, od strony *Forum Romanum*, o kilkanaście kroków od Akademii św. Łukasza znajduje się to słynne okropnością więzienie, zwane *Carcer Mamertinus*. Wybudował je czwarty król rzymski Ancus Martius r. 641 przed nar. J. Chrystusa. Więzienie to stoi już przeszło 2518 lat. Składa się z dwóch pięter; każde o jednej izbie. Wyższe zowie się *Mamertinum* a niższe *Tullium* albo *Robur*. Niektórzy twierdzą, że niższe zostało później dobudowane, to jest r. 578 przed nar. J. Chrystusa, czemu jednak trudno dać wiarę.

Do więzienia tego schodząc po wąskich schodach widzi się ogromne głazy ciosowe z travertynu, spoczywające na sobie i tworzące ściany więzienia. W pierwszej izbie 25 stóp długiej, 18 stóp szerokiej a 13 stóp wysokiej, ciemno i straszno. W posadzce tej ciemnicy znajduje się otwór okrągły a tak ciasny, że ledwie można było ciało ludzkie na linach do niższej izby przesunąć. W następnych dopiero czasach zbudowano, kosztem

jednego z biskupów francuzkich, schody z izby wyższej do niższej, któremi schodząc na dół, staje się znów w równie ciemnej i wilgotnej izbie co poprzednia. Izba ta niższa jest długą na 18 stóp, szeroką na 9 stóp, a wysoką na 6 stóp. Do tego okropnego więzienia spuszczano na linie skazanych na śmierć, a wyrok spełniano tutaj przez uduszenie lub zamorzenie głodem. Ciała potem wydobywano osękami i wywlekano na *Forum*, aby złożone na schodach zwanych Gemońskimi, były zgrozą i postrachem dla ludu.

Tu pomiędzy innymi, jak nam to przekazały dzieje, zginęli: 1. *Jugurtha*, król Numidyi, który wrzucony tutaj, szóstego dnia skonał umorzony głodem, r. 104 przed nar. J. Chr. 2. *Towarzysze Catiliny*, *Lentulus*, *Cethegus*, *Statilius*, *Gabinus* i *Coeparius* przyprowadzeni tutaj przez konsula *Cicerona*, zostali uduszeni postronkiem. 3. Król Judzki, *Aristobul II* i król Armeński *Tigran*, zabici tutaj przez *Pompejusza*. 4. *Vercingetorix*, bohaterski przeciwnik *Cezara*, z rozkazu tegoż zabity. 5. *Sejanus*, współnik okropności *Tyberyusza*, z rozkazu tegoż uduszony. 6. *Szymon*, żyd waleczny, co bronił *Jerozolimy* przeciwko *Wespazyanowi*, wzięty do niewoli, tutaj był uduszony. Oprócz tego przez lat tysiąc wielu senatorów a nawet matron rzymskich zginęło w tym lochu pełnym zgromy. Nas jako Chrześcijan obchodzi to więzienie dlatego, że Święci Apostołowie *Piotr*

i Paweł wyprowadzeni z więzienia *in Via lata*, zostali tutaj wtrąceni r. 66 i przebyli blisko dziewięć miesięcy. Gdy tu byli, nawrócili do wiary chrześcijańskiej dwóch, zapewne znanych z twardego serca dozorców, późniejszych świętych Procesa i Martyniana, oraz czterdziestu siedmiu towarzyszy więziennych. Nie mając wody potrzebnej do chrztu, wyprowadził Św. Piotr cudownie źródło w więzieniu i ochrzcił nawróconych. Źródełko to trysło przy kolumnie, do której był przykuty Św. Apostoł, przeto z łatwością mógł czerpać wodę i chrzcić przyszłych męczenników. Do dnia dzisiejszego bije to źródło, a żaden pielgrzym nie odejdzie ztąd, by się nie napił z niego wody. Po świętych Apostołach byli tu więzieni inni Święci, jak n. p. Hipolit, dyakon rzymski, jego siostra Paulina ze swoim mężem Adryanem i dwojgiem dzieci Neonem i Maryą; kapłan Euzebiusz i Marcelli dyakon.

Nad tém więzieniem jest wybudowany **Kościółek** pod tytułem *S. Pietro in Carcere* (Ś. Piotra w więzieniu), w którym jest ołtarz Pana Jezusa Ukrzyżowanego. Przed tym to ołtarzem o każdej porze dnia można zastać pełno osób pobożnych modlących się.

Nad kościółkiem *S. Pietro in Carcere*, wybudowało bractwo cieśli **kościółek Św. Józefa**, według rysunku *J. della Porta*, z ołtarzami: **Śmierć Św. Józefa**, obraz malował *Calambo*; **Niepokalane Po-**

częcie N. M. P., obraz *Ghezzi'ego*. W wielkim ołtarzu umieszczony obraz przedstawia **Zaślubiny Św. Józefa**, przez *Bianchi'ego*. W ołtarzach z boku: **Boże Narodzenie**, obraz *Maratta*; **Wniebowzięcie N. M. P.**, obraz *Leonardi'ego*.

2. Mury Serwiusza Tulliusza. W dwóch miejscach na Awentynie nad Tybrem odkryto mury z czasów Serwiusza Tulliusza; pierwszy przy Ś. Prysce, w winnicy należącej do OO. Jezuitów, drugi w ogrodzie Dominikańskim przy Ś. Sabinie.

3. Cloaca Maxima. Do osuszenia nizin pomiędzy Palatinem a Capitołem i odprowadzania nieczystości, utworzył Tarkwiniusz Priscus czyli Stary w bliskości Tybru rodzaj rezerwoaru, w którym się schodziły wszystkie podziemne kanały odprowadzające wodę. Część tego głównego rezerwoaru zwanego *Cloaca Maxima* dotąd pozostała. Zbudowana jest z kamienia czarnego, wulkanicznego, jaki się u stóp pagórka kapitolńskiego znajduje. Kanały te są tak ogromne, iż bryka ładowna wygodnieby mogła pod nie podjechać, a tak silne, że nieraz budowane na nich świątynie, cyrki, amfiteatra i domy runęły od trzęsienia ziemi, a one pozostały całe i przetrwały tyle wieków nieuszkodzone.

II. Budowle z czasu Rzeczypospolitéj.

(510 – 30 r. przed nar. J. Chr.)

Napady barbarzyńców i wojny zniszczyły wiele starodawnych budowli rzymskich, i z tych część tylko pozostała, mianowicie:

1. **Droga** zwana **Via Appia** prowadziła z Rzymu przez bramę *Capena*, dzisiaj zwaną bramą *Appia* lub *di San Sebastiano* do miasta *Brindisi*. Długość jej wynosiła 558 kilm. a szerokość do 15 stóp. Ułożona jest z wielkich kawałków lawy. Budował ją *Appius Claudius*, a *Pius IX* Papież zasypał rumowiskiem i ziemią, kazał oczyścić od pomnika *Cecylii-Metelli* aż do miejsca zwanego *Fratocchie*.

2. **Tabularium**. Był to skład dokumentów publicznych. Pozostałe resztki znajdują się na skłonie Kapitolu od strony *Forum Romanum*.

3. **Nadbrzeże kamienne** wyspy na Tybrze. Od strony południowej pozostał kawał staréj kamiennéj ściany, naśladującej boki galery. Na ścianie téj galery pozostała płaskorzeźba przedstawiająca *Eskulapa* i dwa splecione węże. (Zobacz opis kościoła św. *Bartłomieja*).

4. **Teatr Pompejusza** wybudowany przez *Pompejusza W.* zawierał 27,000 miejsc.

Resztki jego są pod pałacem *Palazzo Pio*, w bliskości *S. Andrea della Valle*.

5. **Grób Bibulusa** w ulicy *Macel de' Corvi*, jak o tém świadczy napis dobrze jeszcze zachowany. Widać półkolumny dźwigające belkowanie i udające facyatę świątniczki bardzo prostego pomysłu. Szkoda, że cały ten pomnik jest ukryty w gruzach i tylko część jego widać.

6. **Grób rodziny Scipionów** po za bramą św. Sebastjana, po lewój stronie drogi *Via Appia*. Grób ten składał się z dwóch piąter, z których pierwsze zupełnie teraz zniszczone, było ozdobione półkolumnami jońskimi. Pozostałe piętro jest wykute w tufie. Przedmioty znalezione tutaj przeniesiono do muzeum watykańskiego a mianowicie: Sarkofag z purpuryny Luciusza Scipiona Barbatusa pogromcy Samnitów, napisy pośmiertne i dwa biusty, z których jeden uwieczony wawrzynem a drugi z białego marmuru bez wieńca.

7. **Grób Marka Virgiliusza Eurysacesa**, piekarza, spanoszonego liweranta rządowego, w bliskości bramy *Porta Maggiore*. Jestto budowla oryginalna, dziwna, którą sobie sam majster postawił. „*Pocziwy Eurysaces* (jak mówi Kremer. Podr. do Włoch t. V, str. 408) choć dorobkowiec nie wstydził się swojego rzemiosła, a zbudował pomnik przypominający jego piekarskie powołanie“.

8. **Grób Cecylii Metelli** przy drodze *Via Appia* o dwa kilometry od bramy *Appia* czyli *S. Sebastiano*. Jestto okragła wieża $28\frac{1}{2}$ metra mająca obwodu na czworokątnem, ciosowem wzniesieniu osadzona, a $19\frac{1}{2}$ metra wysoka. U góry bogaty, marmurowy fryz rzeźbiony, którego część spadła; większość jednakowoż pozostała. Na fryzie zwoje liści i kwiatów, a między każdą parą zwojów umieszczone czaszki wołowe, których rogi ubrane w zawieszone wstęgi. Dla tych czaszek lud nazywa ten pomnik głową wołową *Capo di bove*. Od strony drogi pod fryzem jest kamień podłużny z napisem: „*Caeciliae. Q. Cretici. F. Metellae. Crassi*“. (Cecylii Metelli, córce *Q. Cretica*, a żonie *Crassa*). Powyżej fryzów obiegał niegdyś cały pomnik gzęms bardzo piękny i poważny. W średnich wiekach grobowiec ten służył warchołom arystokratycznym *Savellim* i *Gaetanum* za basztę obronną. Na wierzchu pomnika sterczą mury obszarpane, które dobudowano gdy go przerabiano na basztę. Wewnątrz jest izba grobowa w kształcie ostrokręgu, mająca średnicy $6\frac{1}{2}$ metra. Sarkofag z kośćmi znajduje się na dziedzińcu pałacu *Farnese* w Rzymie. Obok pomnika widać ruiny przybudowań średniowiecznych.

III. Budowle z czasów cesarzy

(od 30 r. przed J. Chr. — 476 po nar. J. Chr.)

1. Świątynie.

Świątynie rzymskie, jak wogóle starodawne, pogańskie świątynie, były malutkie, nie miały okien, a światło tylko drzwiami do nich wpadało. Jedna tylko świątynia Jowisza Kapitolńskiego o trzech nawach stanowiła wyjątek. Zwykle świątynia, zwana *cella*, *naos*, obejmowała tylko tyle miejsca, ile potrzeba było na pomieszczenie ołtarza i statuy, przestrzeń bowiem taka była dostateczną, gdyż ofiary składano pojedynczo. *Cella* miała na wstępie małą kruchtę, przedsionek nazywany *pronaos*, *frons*, *prodromos*. Na fasadzie bywały tylko dwie kolumny, później dopiero otoczano świątynię kolumnami naokoło. Z takiego budowania świątyń, nie mógł Chrystyanizm wielkich ciągnąć korzyści; dlatego nie wiele mamy kościołów przerobionych z świątyń pogańskich, bo tylko dwa; z *Pantheonu* i z świątyni *Fortunae Virilis*.

1. Świątynia Antonina Pobożnego, Mārka Aureliusza i Neptuna. W trojaki sposób nazywana ta świątynia stoi o kilkanaście kroków od ulicy *Corso* przy placu *Piazza di Pietra*. Jedenaście wy-

sokich, smukłych, korynckich kolumn z białego marmuru, o kapitelach zdobnych liśćmi oliwnemi, stanowiły dawną świątynię. Za Innocentego XII *Fr. Fontana* wmurował ściany pomiędzy te kolumny; w ten sposób zrobiono dwupiętrowy dom i obrócono na komorę celną, *dogana di terra*.

2. Świątynia Antonina i Faustyny, (obecnie kościół *s. Lorenzo in Miranda*). Wybudowany roku 165 przez Antonina Pobożnego i jego żonę Annia, Galeria Faustynę, którą nazwano *diva*. Gdy umarł Antoninus Pius, ten sam, któremu św. Justyn wręczył apologia Chrześcian, wskutek czego tenże kazał wstrzymać prześladowanie ich, poświęcił mu Senat rzymski i jego żonie tę świątynię, jak o tem świadczy napis umieszczony na fryzie „*Divo Antonino et Divae Faustinae Ex. S. C.*” Front świątyni albo przysionka stanowi 10 przepysznych kolumn na 43 stóp wysokich, a każda z jednej sztuki marmuru. Na marmurowym fryzie są prześliczne rzeźbione gryfy, kandelabry i kwiaty. W XV wieku wmurowano tu **Kościół św. Wawrzyńca** (*in Miranda*) i oddano Stowarzyszeniu aptekarskiemu. **W wielkim ołtarzu** jest obraz św. Wawrzyńca przez *Piotra z Cortony*. Rumowisko i ziemia zasypały dawne *forum*, dlatego po odgrzebaniu w naszych czasach ziemi aż do podstawy kolumnady, takową ocembrowano i rzucono mostek, aby ułatwić wejście z teraźniejszego

nasypu w *forum* do kościoła także na nasypisku zbudowanego.

3. **Świątynia Bachusa**, (obecnie *S. Urbano alla Caffarella*) leży za bramą św. Sebastjana. Przedsiónek jest o czterech kolumnach marmurowych, korynckich. Na fryzie ozdoby stukowe, to jest z gipsu zrobionego z marmuru utartego na proch. Paschalis I. poświęcił go **ś. Urbanowi**, a Urban VIII odnowił w r. 1643. Malowania wewnątrz są z XIII wieku i odnoszą się głównie do życia św. Cecylii p. i m.

4. **Świątynia Cerery i Prozerpiny**, (*Obacz kościół S. Maria in Cosmedin*).

5. **Świątynia Zgody** (przy Forum), wybudowana na pamiątkę ugody zawartej między Senatem a ludem rzymskim po dyktaturze Kamilla. Naprawił ją Germanikus a przebudował Tyberyusz. Cała z białego marmuru miała kolumny marmurowe korynckie żłóbkowane.

6. **Świątynia Fortunae Virilis** (Szczęścia męskiego). Dziś **kościół S. Maria Egiziaca** nad Tybrem przy moście *il ponte Rotto*. Wybudował ją Serviusz Tulliusz. Jest to budowa szczerorzymskiego stylu. Całość jest prostokątem dosyć szerokim w porównaniu do długości, a wzniesionym na podmurowaniu. Na jednym z boków krótszych wznoszą się schody, prowadzące do przedsionka wspartego na czterech kolumnach z przodu, a na dwóch po bokach. *Cella* to

jest przybytek właściwy zajmuje szerokość podmurowania, przeto nie ma już kolumnad swobodnie stojących. Jój boczne ściany, również jak i tylna ściana opatrzone tylko w kolumny do nich przylegające. Budowę taką Grecy zwali *Pseudoperipteros*. *Peripteros* był budynkiem otoczonym ze wszystkich czterech stron kolumnadą, więc ten *pseudoperipteros* znaczy, że nie miał kolumn takich, lecz półkolumny wystające połową swoją z grubości muru. Kolumny i półkolumny są jońskiego porządku i mogą służyć za wzór cudnych proporcji. Szczyty trójkątne i łagodne, zład i pochyłość dachów łagodna. Jan VIII Papię zamienił tę świątynię na kościół, przeto zmieniono jój skład wewnętrzny, a szczególniej zamurowano przysionek, wskutek czego cała budowa straciła pierwotny charakter. W wielkim ołtarzu jest **Trójca Święta**, dzieło *Zuccari*'ego. Przy wejściu po lewój ręce jest w miniaturze przedstawiony Grób Pana Jezusa w Jeruzolimie.

7. Świątynie: Pietatis filialis, Matutae i Spei (Nadziei). Te trzy świątynie stały w tém miejscu, gdzie obecnie kościół *S. Nicolo in Carcere*, w bliskości placu *Montanara*. Resztki tych trzech świątyń można widzieć w krypcie tego kościoła. Krypta dzieli się na dwie części, z których każda ma dwa rzędy więzień długości człowieka, ustawionych podobnie jak przedziały na konie w stajni. Te trzy świątynie stały na *Fo-*

rum Olitorium (targ warzywny) frontem w jednej linii. Pierwszą świątynię **Pietatis filialis** wybudował syn Aciliusza Glabrio, 191 przed n. J. Chr. dopełniając ślubu ojcowskiego. Obok tego bowiem miejsca było więzienie, w którym matka pewna zamknięta, skazana była na śmierć głodową, a córka jej odwiedzała ją i karmiła piersiami swemi. Senat rzymski dowiedziawszy się o tem, wzruszony miłością córki, uwolnił matkę od kary. Budynek ten jest *peripteros*, bo cały otoczony kolumnadą porządku jońskiego. **Dru-ga świątynia** jest porządku doryckiego, także *peripteros*, postawiona **Matucie** matce Bachusa. **Trzecia świątynia Spei** (Nadziei) porządku jońskiego, jest z r. 254 przed n. J. Chr.

8. **Świątynia Minerwy Medica** w winnicy po lewej stronie *Via di porta Maggiore*. Jestto duża rotunda dziesięciokątna od r. 1828 cała w ruinie. W niej znaleziono statuy: Eskulapa, Herkulesa, Wenery i Fauna. Pomiędzy archeologami jest sprzeczka o nazwę téj budowy, lecz gdy tu znaleziono w gruzach posąg Minerwy z węzem u jej stóp, nazwano ją świątynią *Minerwy Medica*. Pod względem estetyki budowla ta ma większe znaczenie niżeli *Panteon*, jest doskonałym wzorem świątyń centralnych ześrodkujących się w sobie. Słynny budowniczy Brunelleschi studjował tę świątynię, zanim się zabrał do budowy kopuły w katedrze florenckiej.

9. **Świątynia Pallady.** Na ulicy *Via Alessandrina* pokazują dwie korynckie kolumny, w dwóch trzecich częściach zasypane ziemią, znane pod nazwą *Colonnaccie*. Pochodzą one ze świątyni Pallady wybudowanej przez Domicyana.

10. **Świątynia Pantheon,** zwana *La Rotonda* przy placu *piazza della Rotonda*, pomiędzy ulicą *Corso* a placem *piazza Navona*, jedna z najpiękniejszych budowli na dawnym placu Marsowym. Wybudowana w r. 27 przed n. J. Chr. przez Marka Agryppę na cześć Jowisza Mściciela (Jupiter Ultor). Agrippa postawił tutaj posągi Marsa i Wenerę, jako praszczurów Rzymian. Później umieszczono tutaj i posągi innych bogów, ztąd poszła nazwa *Pantheon*, Wszechbożnica. Od r. 391 do 608 był on zamknięty. Bonifacy IV otrzymawszy *Pantheon* od cesarza Focasa, oczyścił go i poświęcił N. Maryi Panie Królowej Męczenników *S. Maria ad Martyres*. Lud nazywa ten kościół *S. Maria della Rotonda*. Oprócz tego tenże przeniósł tutaj 28 wozów kości świętych z katakumb i umieścił starodawny obraz N. Maryi P., który kapituła św. Piotra w roku 1652 ukoronowała. Konstans II cesarz zdarł brzozy z dachów, i zabrał wszystkie brązowe ozdoby i figury. Grzegorz III papież pokrył go ołowiem. Za Urbana VIII *Bernini* architekt dobudował dwie wieżyczki, które lud nazwał *oślemi uszami Berninie'go*.

Ze wszystkich zabytków starego Rzymu Pantheon dotrwał najlepiej zachowany do naszych czasów i jest najwierniejszem uwi-
docznieniem i wcieleniem ducha i artystyzmu
rzymskiego. Koło stanowiące posadzkę ko-
ścielną jest nakręślone promieniem sześćdzie-
sięciu sześciu stóp; średnica więc ma 132
stóp. Wysokość muru wynosi 66 stóp, rów-
nież i kopuła stojąca na tym murze ma wy-
sokości 66 stóp. Cała ta budowa nie mająca
okien, oświetlona jest tylko olbrzymim okrą-
głym otworem umieszczonym w szczycie ko-
puły. Średnica tego otworu ma 26 stóp to
jest tyle, ile stóp ma grubość muru. Mury
budowane z cegły pozbawione tynku, świecą
dziś golizną ceglana. Dawniej ściany te były
ozdobione śliczną ornamentyką. Sam plac
piazza della Rotonda musiał być kiedyś niż-
szym od dzisiejszego, tak iż po stopniach
wstępowano do świątyni. Przed świątynią
znajduje się przedsionek koryncki, którego
front dochodzi 103 stóp szerokości, a głę-
bokość 61 stóp. Strop przysionku podpira
szesnaście kolumn korynckich mających
w średnicy 4 stopy 6 cali, wysokości 31 stóp
i 10 cali nie licząc w to podnoża ani kapi-
telu. Na tych kolumnach leżało wiązanie da-
chu złożone ze spiżowych połączanych belek
długich na 40 stóp. Urban VIII pap. kazał
zabrać te bogate belki i z nich ulano arma-
ty dla Zamku ś. Anioła. Z reszty ważącej
1860 centnarów ulał *Bernini* baldachim umie-

szczony nad grobem ś. Piotra na Watykanie. Dziś nie ma sklepienia na kolumnach, lecz widać nagi spód dachu i zwykle wiązanie.

Z przysionka do świątyni prowadzą drzwi spiżowe, czyli raczej drewniane spiżem pokryte. Wątpią o ich pierwotnem przeznaczeniu, bo jakkolwiek starodawne, jednak początkowo mogły służyć do zamykania czego innego. Wewnątrz świątyni jest umieszczonych 8 nisz, licząc i wstęp. Wszystkie ozdobione są z przodu dwoma kolumnami i narożnemi pilastrami, wysokości 32 stóp, zrobione równie jak i pilastra z giallo antico, to jest najkosztowniejszego materiału. Jest tych kolumn 14, sześć z nich zrobiono z białego pavonazzetto, lecz tak doskonale sztuką poślonego, że się niczem nie różnią od giallo antico. Przecudne kapitele i podstawy są z białego marmuru. Dziś z giallo antico zostały tylko cztery kolumny, resztę zabrano a zastąpiono porfirowemi i granitowemi kolumnami. Pomiedzy każdą parą nisz występują bardzo gustownie ołtarze, dzwigające szczyt to trójkątny, to wyginający się w łuk. Powyżej kolumn obiega świątynię bogaty gżéms, odpowiadający najniższemu gżémsowi, jaki okraża świątynię na zewnątrz. Gżéms ten przerwany tylko nad głównym ołtarzem. Nad gżémsem podnosi się jeszcze ściana podzielona polami prostokątnemi, nad temi biegnie w koło drugi gżéms i zaczyna się sama kopuła. Kopuła ożywiona w kassetony, które

nie są prawidłowemi czworokątami, lecz mają ten bok mniejszy, który jest w górę zwrócony i im są wyżej kopuły, tém więcej maleją. Otwór umieszczony w najwyższym punkcie kopuły nie jest zakrywany, lecz woda deszczowa najspokojniej spada na środek kościoła wyłożonego marmurem, i nie przeszkadzając nabożeństwu spokojnie spływa przez otworki do podziemnych rur.

W ołtarzach w kościele są: W pierwszym ołtarzu, po prawej stronie obraz **N. Maryi P.** i **Św. Mikołaja**, w 2. **N. Marya Panna**; w 3. **Różni Święci**; w 4 ołtarzu **Zstąpienie Ducha Ś.**, robił *Cabruzzi*; w 5ym **Ś. Anna**, przez *Ottoni'ego*; w 6ym **Męczeństwo Św. Szczepana**, przez *Pozzi'ego*; w 7ym **Statua Ś. Anasztazy**, przez *Moderati'ego*; w 8ym jako **Wielkim ołtarzu** obraz cudowny **N. Maryi P.**; w 9ym **Statua Ś. Cezarego**, przez *Cometti'ego*; w 10ym **Pan Jezus Ukrzyżowany**. Tutaj spoczywa kardynał **Hercules Consalvi**, wierny minister **Piusa VII**. Płaskorzeźba na jego pomniku i portret są dziełem *Thorwaldsena*. W 11ym **Statua N. Maryi P.**, *Madonna del Sasso*, którą rzeźbił *Lorenzo Lotti*, zwany *Lorenzetto*. Po lewej stronie téj statuy spoczywają zwłoki *Rafaela*, zmarłego w Wielki Piątek wieczorem, w rocznicę swoich urodzin 1520 roku, w wieku lat 37, pochowanego wedle swój woli w Panteonie. W r. 1833 z powodu

sprzeczkę o jego grób, wynaleziono jego zwłoki i umieszczono tablicę z napisem ułożonym przez kardynała Bembo. *D. O. M. Raphaëli. Sanctio. Joann. F. Urbinati — Pictori. Eminentiss. Veterum. Aemulo — Cujus. Spirantes. Prope. Imagines. Si — Contemplere. Naturae. Atque. Artis. Foedus — Facile. Inspexeris — Julii II. Et Leonis X. Pont. Maxx. Picturae — Et. Architect. Operibus. Gloriam. Auxit. — Vix. Annos. XXXVII. Integer. Integros — Quo. Die. Natus. Est. Eo. Esse. Desiit. — VIII. Id. Aprilis. MDXX. — Ille. Hic. Est. Raphaël. Timuit. Quo. Sospite. Vinci — Rerum. Magna. Parens. Et. Moriente. Mori.*

Obok niego jest pochowana jego narzeczona o trzy miesiące wcześniej zmarła, i *Hannibal Carracci*. W 12ej kaplicy **Św. Tomasza**, obraz *Bonzi'ego*. 14ta kaplica należy do stowarzyszenia zwanego *Virtuosi*, złożonego z malarzy, rzeźbiarzy, budowniczych, rytowników i innych znakomitości. Wielu artystów chciało po śmierci spoczywać w tej kaplicy, założonej w roku 1543 przez kanonika *Adjutorio*, który tu złożył znaczną ilość ziemi przywiezionej przez siebie z Jerozolimy. *B. Peruzzi, del Vaga, Jan d'Udine, Th. Zuccari, Flaminio Vacca*, są tutaj pochowani. W 15. kaplicy **Wniebowzięcie N. M. P.**

Do roku 1820 był zwyczaj wstawiania do do nisz biustów artystów tutaj grzebanych.

Gdy ich liczba zanadto wzrastała, Pius VII przeniósł je na Capitol za pomocą *Ant. Canowy* i tym sposobem powstała sala na Kapitolu zwana „*Protomotheca*.“

Panteon tyłem swoim dotykał się Termów Agryppy, z których dzisiaj nic nie zostało.

11. **Świątynia Remusa** lub wedle innych **Romulusa** obecnie (*bazylika*), kościół *Śtych Kosmy i Damiana* przy Forum. Jedni utrzymują, że był wybudowany za Septima Sewera, drudzy zaś, że za Karakalli. Świątynia ta ma kształt okrągły. Felix IV Papież w r. 527 przerobił ją na przedsionek do bazyliki wybudowanej pod wezwaniem Śtych Kosmy i Damiana, lekarzy arabskich, następnie około roku 303 męczenników. Św. Grzegorz Wielki odnowił ją i nadał tytuł dyakonii. W r. 629 Sergiusz I pokrył ją brązem, zaś w roku 701 Adryan I papież, znowu ją przebudował a przedsionek ozdobił dwoma starożytnymi drzwiami brązowymi, znalezionymi w Perugii. Ostatecznie budowniczy *Arrigucci*, za Urbana VIII papieża, odnowił ją i ozdobił malowaniami.

Przedsionek czyli kruchta, jest właśnie starożytna *Cella*, czyli świątynia. Z niej wchodząc do kościoła, później, bo już w czasach chrześcijańskich przybudowanego, widzimy dwa kamienie, które przywiązywano ongi do nóg męczennikom. Kościół ma jedną nawę, a po bokach kaplice. Po prawej

stronie jest **kaplica P. Jezusa Ukrzyżowanego**, obraz robił *Speranza*. W ołtarzu jest naczynie porfirowe, w którym się znajdują różne relikwie. 2. **Kaplica Baglioni**. 3. **Kaplica Ś. Antoniego**, obraz z oryginału malowanego przez Hannibala Carracci. 4. **Kaplica Ś. Franciszka**, kopia obrazu z *Muziana*. Po lewej stronie od głównych drzwi jest wejście do klasztoru, w którym się ukrył Grzegorz IV, gdy pomimo nalegań i prośb obrano go papieżem. Za tém wejściem jest **Kaplica Ś. Barbary**, kopia obrazu *Arpina*, którego oryginał jest w kościele *S. Maria Traspontina*, **Kaplica Św. Aleksandra**, a dalej **Kaplica Ś. Róży**. W wielkim ołtarzu jest cudowny obraz N. Maryi Panny z VI wieku. Na łuku otaczającym trybunę i obwiedzionym zdobną obwódką, artysta przedstawił w mozaice przedmioty odnoszące się do IV i V rozdziału Objawienia Ś. Jana. W zagłębieniu (Absydzie) jest również mozaika, z której widać, że starożytny artysta kształcił się na wzorach klasycznej sztuki i pod wpływem natchnienia religijnego utworzył dzieło pełne prostoty i poezji. Jestto jeden z najdawniejszych zabytków starochrześcijańskiego malarstwa.

Obok W. ołtarza jest wejście do krypty podziemnej, w której spoczywa ciało Ś. Felixa II, papieża i ciała ŚŚ. Kosmy i Damiana, męczenników. Tutaj to znaleziono resztki

planu starożytnego Rzymu, znajdujące się obecnie w muzeum kapitolinśkim. Plan ten mozaikowy z czasów Septima Sewera lub Karakalli, który podobno dawniej służył za posadzkę w świątyni Remusa, ułatwia rozpoznanie stariej topografii Rzymu. W krypcie oprócz tego znajduje się starożytny ołtarz, studzienka, posadzka i ostatki malowideł na ścianach.

Za czasów Ś. Grzegorza W. wyszła właśnie z tego kościoła processya urządzona przez niego dla uproszenia Pana Boga o odwrócenie morowej zarazy.

12. **Świątynia Romulusa**, według innych **Westy**, (obecnie kościół św. Teodora), przy ulicy *Via di San Teodoro*, po prawej stronie Forum, idąc od Kapitolu. Nie ma tu nic osobliwego. Przy tym kościółku istnieją dwa bractwa Najś. Serca P. Jezusa i tak zwanych *Sacconi*. Jestto bractwo złożone z kardynałów, prałatów i wielkich panów. Ubierają się w grube worki (*saccone*) z kapturem zasłaniającym twarz, przepasani powrozem i boso w każdy piątek odbywają stacye w Koloseum i zbierają jałmużnę dla biednych.

13. **Świątynia Romulusa**, syna Maxencyusza. Z niej pozostały tylko ruiny po prawej ręce przy drodze *Appia*, w bliskości grobu *Cecylii-Metelli*.

14. **Świątynia Saturna**, na skłonie Kapitolu ku Forum. Z tej świątyni zostało

tylko 8 kolumn marmurowych porządku jońskiego z kapitelami i podstawami z białego marmuru.

15. **Świątynia słońca**, zbudowana przez Aureliana; pozostały z niej tylko wspaniałe ruiny w ogrodzie przy pałacu *Colonna* na placu *Duodici Apostoli*.

16. **Świątynia Wenery i Kupidyna**. Ruiny z tej świątyni stoją w winnicy przy bazylice Jerozolimskiej S. Krzyża, pomiędzy murem Aureliana a wodociągiem Klaudyusza.

17. **Świątynia Wenery i Romy**. (pomiędzy Koloseum a kościołem S. Franciszki Rzymianki), wybudowana przez Adryana, r. 140 dla tego, aby pokazać, że był zdolniejszym od architekta Apollodora, którego posłał na wygnanie za pewien docinek, a na wygnaniu kazał zabić za ostrą krytykę tych właśnie dwóch świątyń. Cesarz ten kazał wybudować dwie osobne *Cellae*, tyłami do siebie zwrócone i otoczone portykiem prostokątnym. Pozostałe ruiny i leżące kolumny z szarego granitu, można jeszcze dotąd widzieć i z nich obliczyć, że długość podmurowania, na którym stały *cellae* z portykiem miała 500 stóp, a szerokość 300 stóp, zaś portyk był długi na 333 stóp, a szeroki na 160 stóp.

Świątynia ta przetrwała do r. 640, w którym odarta z brązowego dachu, poszła w ruinę.

18. **Świątynia Wespazyana** u stóp Kapitolu. Pozostały z niej tylko 3 wielkie kolumny korynckie. Na fryzie można tylko te kilka liter przeczytać: „...*Estituer*...”

19. **Świątynia Westy**, nad Tybrem, przy placu *Bocca della Verità*, (obecnie kościół *S. Maria del Sole*, a przedtém *S. Stephano delle Carozze*). Na około celi 20 kolumn z białego marmuru, stanowią kulisty portyk. Kolumny te równie jak i Cella są z białego marmuru. Jestto prześliczna budowa.

20. **Bazylika Konstantego** inaczej zwana **Świątynią pokoju**. Powiadają, że w tém miejscu, gdzie dziś stoi bazylika Konstantego, stała kiedyś Świątynia Pokoju, którą cesarz Wespazyan w r. 70 kazał wybudować, aby w niej złożyć ogromne łupy, a przedewszystkiém bogate naczynia i sprzęty złupione w kościele Jerozolimskim. W téj świątyni najzamożniejsi obywatele, ufając jój silnej budowie, składali swe skarby. W sto lat po wykończeniu téj budowy, wybuchnął pewnego dnia pożar z niewiadomej przyczyny (czy od piorunu, czy w skutek trzęsienia ziemi, jakie wtenczas było). Od płomieni zgorzało wszystko tak, że roztopione metale drogą *Via Sacra* ciekły. Co do naczyni ze świątyni Jerozolimskiej, to albo nie wszystkie zgorzały, albo nie wszystkie musiały tu być złożone, kiedy cesarz Justynian w r. 534 przesłał naczynia pochodzące ze świątyni Jerozolimskiej do kościołów chrze-

ściańskich istniejących w Jerozolimie. Świątynia ta aż do r. 310 leżała w gruzach, dopiero Maxencyusz cesarz na nich zbudował inną nadzwyczaj wspaniałą.

Kiedy Konstanty W. odniósł sławne zwycięstwo nad Maxencyuszem, wówczas senat Rzymski poświęcił tę świątynię Konstantemu i dla tego nazwano ją: *Bazyliką Konstantego*. Jestto gmach o trzech nawach, 320 stóp długi, 255 stóp szeroki, a 80 stóp wysoki. W środkowej nawie było osiem kolumn z białego marmuru, z których jedną Paweł V. w r. 1614 przeniósł na plac przed kościołem S. Maria Maggiore i umieścił na niej bronzową figurę N. Maryi Panny.

2. Pałace Cezarów.

Pałace Cezarów stały na górze Palatynie przy Forum Romanum. Na Palatynie na 752 lat przed nar. J. Chr. miał Romulus założyć Rzym. Obecnie pagórek ten należy do wielu właścicieli. Większa część pod nazwą ogrodów Farnese przeszła w r. 1861 na własność Napoleona III, które nabył za 250.000 franków, od Franciszka II, króla Neapolitańskiego. Od tego czasu rozpoczęto pod kierunkiem uczonego archeologa Piotra Rosa, poszukiwania.

Tutaj na górze Palatynie stał dom Augusta, zwany *Palatium*, od którego poszła na-

zwa tego pagórka i którą to nazwę nadawano wszystkim wspanialszym domom. Tu był dom Catiliny, który Cesarz August przyłączył do swego pałacu. Tu były domy Grachów, Qu. Catulusa i sławnego z marnotrawnego przepychu M. Aemiliusa Scaurus'a. Tu miał dom Cicero, Clodius, Hortensius mówca, Antonius i inni. Lecz krwawy wieszateli południa Nero podpaliwszy Rzym r. 65 obrócił to wszystko w sześciu dniach w perzynę i ruiny, a na tém wystawił słynny swój dom złoty *Domus Aurea*, pod który gdy zabrakło miejsca na Palatynie, spuścił go na dół, tam gdzie dziś stoi Koloseum i dosięgnął aż do wzgórz Esquilińskich do kościoła S. Maria Maggiore. Dom ten obejmował 3,000 kolumn i wielkie mnóstwo świetlic, sal, przysionków, łaźni, ogrodów i dziedzińców. Przedsiónek stał w tém miejscu, gdzie obecnie ruiny Świątyni Pokoju czyli Bazyliki Konstantyna, a w dziedzińcu wstępnym był posąg Nerona 120 stóp wysoki.

W r. 191 pożar zniszczył połowę miasta a z nią i pałace cesarzy. Po różnych pożarach w VII, VIII, IX i X wieku ostatecznie resztki starych budowli zniszczyło okropne trzęsienie ziemi w r. 1349. Wchodząc na Palatyn od strony Forum Romanum, spotykamy tak zwane *Aedes publicae*, przeznaczone na przedstawienia cesarskie, czyli publiczne recepcye. Te ruiny, jakie widzimy na Palatynie, są to resztki pałaców odbudowanych

przez Domicyana po r. 191. Przez obszerne schody wchodzi się do tak zwanego *tablinum*, czyli sali posłuchań, wyłożonej marmurem białym i fiołkowym, obok po bokach są dwie mniejsze sale; po lewej był to rodzaj kaplicy prywatnej (*lararium*) świątynia Augustów; po prawej zaś była *prywatna bazylika cesarza*, gdyż znać cały rozkład sali sądowej. Jestto słynna bazylika Jowisza po tyle razy wspominana w aktach męczenników chrześcijańskich. Święty Wawrzyniec i św. Sylwester tutaj słuchali wyroku śmierci.

Wyszedłszy ze sali środkowej, wchodzimy do wielkiego czworokątnego dziedzińca, wyłożonego marmurem i ozdobionego wspaniałymi kolumnami. Całe to otoczenie wznosi się nad dwoma podziemnymi świetlicami, znanymi pod nazwą „*łaźnie Livii*“, żony Augusta. Po ścianach są arabeski na białym tle i inne ozdoby, a wszystkie bardzo piękne i misterne.

Z dziedzińca czworokątnego wchodzimy do *triclinium* jadalni Jowisza; po prawej stronie sala *nymphaeum*, w środku której znajduje się wanna owalna wyłożona białym marmurem; po bokach sali dwa rzędy nisz. Dalej jest sala *bibliotheca*, a nareszcie sala *Academia*, w której się ćwiczano w wymowie.

Idąc po nad Tybrem spotykamy ruiny świątyni *Fortunae Retrospectivae*, dalej *Septizonium*, budowa wystawiona przez Septima Severa. Miał to być siedmiopiętrowy gmach.

Potem następują ruiny pałacu Kaliguli, który połączył górę Palatyn z Kapitołem za pośrednictwem kolosalnego mostu, unoszącego się ponad doliną Forum. Lecz to wszystko runęło; odnaleziono tylko ślady kilku łuków i częśćkę marmurowej balustrady.

Na końcu pagórka schodzi się po pochyłej ścieżce zwaną *Via Victoriae* prowadzącej do bramy zwaną kiedyś *porta Romanula*. Po bokach ścieżki widać ruiny pałacu Tyberyusza, przed którym dają się spostrzegać resztki świątyni, bogini *Victorii*. Dalej spotykamy grób Akki (*Acca*) przybranej matki Romulusa i słynną jamę wilczycy *Lupercal*, przed którą rośło owo drzewo figowe (*ficus ruminalis*) pod jakim znalazła bliźnięta. Na przeciwnym końcu pagórka Palatyńskiego, od strony południa jest **kościółek z klasztorkiem św. Bonawentury**. Prowadzi do niego od łuku Tytusa ulica *Via di S. Bonaventura*. W ogrodzie klasztornym czyli winnicy są ruiny łaźni Nerona. Oprócz tego w tym ogrodzie rośnie najpiękniejsze w Rzymie drzewo palmowe a z pod niego rozciąga się prześliczny widok na okolicę. W klasztorze tym byli zakonnicy Reformacji Obserwanci wedle reformy zaprowadzonej przez św. Piotra z Alkantary. Z grubego sukna worek, powróż, sandały, korona wygolona na głowie stanowiły całe ich ubranie i ozdobę. Ze czcią patrzysz na ich poważne, pokorne a majestatyczne postacie, i czujesz,

że to są ludzie, którzy wiedzą, czego chcą i czego szukają na ziemi. W kościółku w wielkim Ołtarzu spoczywa ciało *Św. Leonarda a Porto Maurizio*, * 1676, † 1751 roku, który tu długie lata przemieszkiwał. W klasztorze pokazują dyscyplinę żelazną, jaką trapił swe ciało, powróż, jakim się opasywał, krucyfix i chorągiew jakich używał na misjach; obrazy Niepokalanie Poczętej N. M. Panny i Ś. Dominika, oraz pięć jego własnoręcznych listów. On upowszechnił Drogę Krzyżową (*Via Crucis*), gdy w roku 1750 Benedykt XIV, postawił 14 stacyj męki Pańskiej w Koloseum.

Jest tu i drugi **kościółek** pod wezwaniem **Ś. Sebastjana**, w którym w r. 1118 Gelazyusz II był wybrany na papieża. Obecny kościółek wybudował Urban VIII. w r. 1629 w tém samém miejscu, gdzie ten święty żołnierz był zakłuty strzałami.

3. Bramy tryumfalne.

1. **Brama tryumfalna Dolabelli** w bliskości kościoła Ś. Jana i Pawła, wystawiona w r. 10 ery chrześc. nie ma w sobie nic osobliwego.

2. **Brama tryumfalna Drusus'a** przy bramie *S. Sebastiano* na *Via Appia*,

postawiona przez Senat Drususowi, ojcu cesarza Klaudiusza, dla uwiecznienia zwycięstw odniesionych przez tego nad Germanami. Brama ta składa się z jednej arkady i dwóch kolumn z afrykańskiego marmuru. W późniejszych czasach przeprowadzono przez nią wodociąg, prowadzący wody do termów Karakalli. Obecnie jest to malownicza ruina.

3. Brama tryumfalna Galliena na górze Eskwilińskiej przy *S. Vito e Modesto*. W r. 262 niejaki Marcus Aurelius Victor wybudował tę bramę na cześć Galliena i jego żony Saloninae. Łuk ten ma jedną tylko arkadę i 4 pilastry korynckie i jest bardzo prosty i skromny.

4. Brama Janusa Quadrifrons'a przy kościele *S. Giorgio in Velabro*, ma cztery arkady, odpowiadające czterem ulicom jakie się tutaj krzyżują. Każdy z szerokich filarów jest pokryty białym marmurem i ozdobiony sześcioma niszami.

5. Brama tryumfalna Konstantyna, (w bliskości Koloseum, przy wejściu do ulicy *Via di S. Gregorio*), wybudowana przez Senat i lud Rzymski Konstantynowi, jak to świadczy napis umieszczony na bramie: „*Imp. Caes. T. L. Constantino Maximo. — P. T. Augusto S. P. Q. R. — Quod instinctu divinitatis mentis. — Magnitudine cum exercitu suo. — tam de tyranno quam de omni ejus — factione uno tempore justis — rempublicam ultus est armis — arcum trium-*

phīs insignem dicavit. — Brama ta, albo łuk tryumfalny jest o trzech arkadach, ozdobionych ósmioną korynckimi kolumnami, pomiędzy którymi siedem jest z żółtego starego marmuru, a jedna z białego. Budowniczy stawiając ten łuk zabrał płaskorzeźby i figury z łuku Trajana, już dzisiaj nie istniejącego, i te umieścił na bramie Konstantyna. Na bramie są w płaskorzeźbie przedstawione różne sceny, i tak: od strony Koloseum są: Wejście Trajana do Rzymu, odnowienie drogi *Via Appia*, rozdawanie żywności ludowi, (*congiarium*), król Armeni Partomasiris stojący przed Trajanem. Z przeciwnéj strony łuku: Trajan dający koronę Partomasfatowi, królowi Partów, odkrycie spisku Decebala, króla Dackiego, mowa Trajana do żołnierzy, Trajan składa Marsowi ofiarę z wieprza, barana i wołu. Siedem figur przedstawiających uwięzionych królów, umieszczone na kolumnach są z marmuru fiołkowego i pochodzą z łuku Trajana tak jak i płaskorzeźby. Jedna tylko z figur jest z marmuru białego, z czasów Klemensa XII, który *Bracci'emu* polecił odnowić łuk i poprawić głowy wedle starożytnych modeli. Napis na bocznych arkadach: „*Votis X et votis XX*“ i „*Sic X. sic XX*“, ma przypominać śluby, jakie Senat co dziesięć lat składał. Dwa inne napisy są: „*Liberatori Urbis*“ i „*Fundatori Quietis*“. Cała ta budowa piękna i wspaniała stoi na drodze tryumfów *Via triumphalis* idącej ku

Forum i *Via Sacra*, przez którą tryumfator wjeżdżał na Kapitol.

6. Brama Septima Sewera, na *Forum* u stóp Kapitolu, wybudowana w r. 205 przez Senat i Lud Rzymski na pamiątkę zwycięstw odniesionych w Azji nad Partami przez *Septima Severa*. Pomnik ten o trzech arkadach jest z białego marmuru i ma z każdej strony po cztery kolumny korynckie, żłóbkowane. Ponad arkadami bocznymi są umieszczone płaskorzeźby, przedstawiające wyprawy wojenne przeciw Arabom, Partom i Adiabeńczykom. Pod szczytem na attyce jest napis objaśniający, że łuk ten Senat i Lud Rzymski postawił Septimowi Severowi i jego dwóm synom Gecie i Karakalli. Kiedy później Karakalla zabił swego brata, to kazał wyrzucić te słowa „*Et. P. Septimo. Getae. Nobilissimo. Caesari.*“ a wstawić inne, to jest: „*Optimis. Fortissimisque. Principibus.*“ Dotąd jeszcze znać ślady słów wyrzuconych. Od strony zachodniej są schody marmurowe prowadzące na szczyt, na którym niegdyś był wóz tryumfalny ciągniony przez sześć koni, a po obu bokach stali żołnierze i giermki. Na wozie stał Septimus Severus i jego dwaj synowie Geta i Karakalla. Łuk ten był długie czasy zawalony do połowy ziemią i rumowiskiem, dopiero w roku 1803 odkopano go i ocembrowano, jak to teraz widzimy. Brama ta jest wielką pięknością w swoim rodzaju.

7. Brama Septima Sewera na Velabrum. Jest to druga brama postawiona temu samemu cesarzowi. Postawili ją jak to widać z napisów złotnicy (*argentarii*) i handlarze wołów (*negotiantes boarii*) Septimowi Sewerowi, jego małżonce Pii i dwóm synom Gecie i Karakalli. Brama ta stoi tuż przy kościele *S. Giorgio in Velabro*. Jak na pierwszym łuku, tak i tutaj Karakalla bratobójca kazał wyrzucić imię swego brata Gety, a na płaskorzeźbie wydłubać jego postać. Brama ta nie jest to właściwy łuk, bo się składa z dwóch filarów czworograniastych, połączonych u góry nie arkadą ale prostym brusem, na którym się mieści napis. Filary stoją na wydatném podnożu, złożoném z ciosów. Płaskorzeźby przedstawiają uroczyste sceny z życia cesarza, jego żony i synów.

8. Brama Tytusa. Senat w r. 70 po wzięciu Jerozolimy i Judei przez Tytusa, wystawił mu łuk tryumfalny. Jest on cały z białego marmuru, obejmuje jeden tylko portyk, lecz może służyć za wzór pod względem harmonii i delikatności rzeźby. Za Piusa VII Papieża, architekt *Valadier* naprawił go. W łuku są dwie nader ważne płaskorzeźby, jedna przedstawia wjazd tryumfalny Tytusa do Rzymu, druga zaś przedstawia najważniejsze łupy zabrane z świątyni Jerozolimskiej. I tak: żołnierze na *ferculum* niosą złoty stół, na którym kładziono chleby pokładne i niosą dwie trąby, jakie służyły kapłanom żydow-

skim do ogłaszania jubileuszu, a dalej niosą siedmioramienny świecznik. Wszyscy żołnierze w wieńcach wawrzynowych trzymają lański w rękę, a trzech dźwiga tablice zwane *tituli*, na których były prawdopodobnie wypisane nazwiska podbitych miast. Na fryzie zewnątrz żołnierze niosą w tryumfie rzekę Jordan, przedstawioną pod postacią starca leżącego i wspartego ręką na przewróconej urnie, dalej cztery woły prowadzone na ofiarę, okryte kapami. Dwaj ofiarnicy (*popae*) niosą koszyki z owocami. Po rogach dwóch fasad łuku są umieszczone cztery zwycięstwa. Na sklepieniu arkady widać orła unoszącego duszę Tytusa do Nieba, ta okoliczność jak i tytuł *divus* pokazują, że mu bramę postawiono po śmierci za panowania Domicyana.

Brama ta boleścią nabawiała żydów, dlatego nigdy niechcieli przez nią przechodzić. Wyrobili sobie pozwolenie zrobienia przechodu obok téj bramy, i do dzisiaj żaden żyd nie przejdzie przez bramę, tak wiele bolesnych wspomnień dla nich wywołującą.

4. Kolumny.

1. **Kolumna Marka Aureliusza Antonina**, na placu *Colonna*. Kiedy Rzymianie chcieli kogo uczcić, to mu stawiali

kolumnę, a na jej szczycie statwę mającego być uczczonym. Dwie tylko takie kolumny dotąd istnieją, jedna na cześć Marka Aureliusza Antonina, druga na cześć Trajana.

Kolumna Marka Aureliusza Ant. składa się ze 20 ogromnych kręgów marmurowych, horyzontalnie położonych jeden na drugim. Na zewnątrz są płaskorzeźby umieszczone jak na wstędze wijącej się w śrubę. Płaskorzeźby przedstawiają sceny wojenne z ludem niemieckim Markomanów. Zapewne te kręgi były rzeźbione na dole, a dopiero później ustawione. Rzeźba ta tak jest doskonale na perspektywę obliczona, że im wyżej okiem sięgać, to figury są jednakowej wielkości i jednakowej wyrazistości, choć w rzeczywistości ku górze coraz się zwiększają i coraz głębiej są ryte, lecz tego dla dobrego obliczenia zupełnie nie znać. Pomiedzy temi płaskorzeźbami zasługuje szczególnie na uwagę *cud legii piorunującej*. W r. 1589 Sykstus V papież, architektowi *Dominikowi Fontana* polecił ją naprawić, a na szczycie umieścić statwę S. Pawła Apostoła, modelowaną przez *Tomasza della Porta*. Dawna statua Marka Aureliusza już przedtem od niepamiętnych czasów gdzieś się podziła. Wewnątrz są umieszczone schody o 190 stopniach, wycięte w marmurze i oświecone 40 podłużnymi okienkami. Piedestał jeszcze na 11 stóp jest zasypyany ziemią, część zaś wystającą odnowiono pokrywając nowemi płytami marmu-

rowemi, na których napisano: „*Sixtus V. Pont. Max. — Columnam Hanc — Ab Omni Impietate — Expurgatam — S. Paulo Apostolo — Aerea Ejus Statua — Inaurata — In Summo Vertice Posita D. D. — A. D. MDLXXXIX. Pont. IV. — Na drugiej zaś: „Triumphalis Et Sacra Nunc Sum — Christi Vere Pium — Discipulum Ferens — Qui Per Crucis — Praedicationem — De Romanis — Barbarisque Triumphavit.*“

2. **Kolumna Trajana**, na *Piazza Trajana*, wzniesiona przez Senat i Lud Rzymski w r. 114 Trajanowi po odniesioném zwyciężtwie nad Dacyą w r. 101. Kolumna ta miała mu służyć za grób i przypominać pierwotną wysokość Kwirynału. On bowiem zniżył ten pagórek do obecnej jego wysokości. Kolumna jest porządku doryckiego, złożona z 34 kręgów marmurowych położonych jeden na drugim i spojonych bronzowymi ankrami. Wysokość jęj wraz z cokołem i kapitelem wynosi 102 stóp. Wewnątrz są kręte schody o 184 stopniach, oświecone 44 małemi okienkami. Od dołu do góry na zewnętrznej stronie kolumny wije się w śruby rzeźbiona wstęga marmurowa, pokryta płaskorzeźbą zawierającą w sobie półtrzecią tysiąca figur ludzkich, a przedstawiająca wojenne wyprawy Trajana z Dacyą na północy dolnego Dunaju. Tak samo jak i na kolumnie Marka Aureliusza jest doskonale obliczenie perspektywiczne, gdyż figury mieszczące się na

kręgach dolniejszych są nieco mniejsze a znów rzeźbione na kręgach położonych wyżej są większych wymiarów. Podobnie i rzeźby dolniejsze są nieco płaszciejsze, a w miarę swego posuwania się w górę są wypuklejsze i głębiej ryte, dlatego całość jednakowo się przedstawia oczom patrzącego. Na wierzchu stała statua bronzowa Trajana, kiedy ją zdjęto i gdzie się podziała niewiadomo. Syxtus V, odnawiając tę kolumnę postawił na niej statwę Ś. Piotra Apostoła, zrobioną przez *della Porta*, wysoką na 11 stóp, a piedestał zasypyany ziemią i gruzem odkopał i ocembrował. Resztę zaś Forum Trajanum dopiero na początku XIX wieku odkopano i ocembrowano.

3. Kolumna Fokasa, na Forum Romanum. Kolumna ta wysoka na 52 stóp, stoi na podnóżu wysokim na stóp 11 i umieszczona na wzniesieniu o jedenastu schodach. Postawił ją około r. 610 *Smaragdus*, exarcha, Włoch, na cześć Phokasa, cesarza bizantyńskiego, a sobie na hańbę, że takiemu nicponiowi śmiał publicznie świadczyć uszanowanie. Jest ona marmurowa, porządku doryckiego, żłóbkowana, nader piękna, i musiał ją *Smaragdus* złupić z jakiejś świątyni, aby schlebić swemu niecnemu panu.

5. Obeliski.

Obeliskiem, z greckiego *ὀβελισκος* (igła), nazywano kolumnę cienką, wysoką, czworokątną, od dołu szerszą a węższą u góry, ostro zakończoną. Są one pomysłem Egipcyan, którzy je stawiali przed świątyniami, pałacami i grobami królów egipskich, pokrywając różnemi hieroglifami czyli napisami, świadczącymi kto i komu je postawił. August i inni Cesarze sprowadzili je z Egiptu i umieszczali w cyrkach lub przed pałacami; obalone przez barbarzyńców, długo leżały w ziemi, dopiero je Papięże podnieśli i postawili na placach chrześcijańskiego Rzymu.

1. **Obelisk Watykański**, (obacz na początku Opisu Bazyliki Ś. Piotra na Watykanie).

2. **Obelisk na Placu Ś. Jana na Lateranie**. Wysoki na 33 metr. i 70 cent. najwyższy i najstarszy ze wszystkich obelisków. Konstanty W. sprowadził go Nilem do Aleksandryi, a ztąd miał go przewieść do Konstantynopola. Po śmierci Konstantego, syn jego Konstans sprowadził go Nilem do Ostii na galerze o 300 wioślarzach, następnie Tybrem przywiózł do Rzymu. Tutaj postawiony w r. 357 w Wielkim Cyrku, później przez barbarzyńców obalony, leżał zagrzebany w ziemi, dopiero go Syxtus V, papież, w r. 1589 polecił *Dominikowi Fon-*

tana naprawić i umieścić na placu przed kościołem św. Jana na Lateranie. Jest on z czerwonego granitu, ozdobiony hieroglifami, które mają oznaczać, że Tutmos II, piąty król XVIII dynastyi miał go postawić roku 1736 przed nar. Jez. Chrystusa, w obrębie świątyni Ammon-Rà w Tebach w Wyższym Egipcie.

3. Obelisk na placu Piazza del Popolo, sprowadzony przez Augusta z Heliopolis, gdzie miał stać przed świątynią słońca, był postawiony przez tegoż na **Spienie** w Wielkim Cyrku i również poświęcony słońcu. Syxtus V. papież w r. 1589 polecił *Dom. Fontana* złożyć go, był bowiem na trzy kawały zgruchotany, i postawić na placu *del Popolo*. Okryty on jest hieroglifami. Rzeźbiarz *Valadier* wykonał wszystkie ozdoby, jakie się około podstawy znajdują. Obelisk ten wysoki na 24 m. 57 cm.

4. Obelisk na placu przed kościołem S. Maria Maggiore. Cesarz Klaudiusz sprowadził go wraz z obeliskiem umieszczonym na Kwirynale, i umieścił je przy grobowcu Augusta. Jest on z czerwonego granitu i bez hieroglifów, wysoki na 14 metrów i 74 cent. Syxtus V. w r. 1587 polecił *D. Fontana* naprawić go i postawić przed kościołem *S. Marta Maggiore*.

5. Obelisk na placu Kwirynalskim, ten sam, o którym wspominaliśmy pod l. 4. Budowniczy *Antinori* z polecenia Piusa VI. złożył go i umieścił na Kwirynale.

Obok niego, jak to już wspomnieliśmy wyżej, na podstawach stoją Pollux i Castor dwie wspaniałe prawdopodobnie kopie a nie oryginały rzeźb, wykonanych przez słynnych greckich rzeźbiarzy Fidyasza i Praxetelesa.

6. **Obelisk na placu Piazza Navona**, wysoki na 16 metrów i 69 cent. z czerwonego granitu, ozdobiony hieroglifami, znaleziony w gruzach cyrku Romulusa syna Maxencyusza, przy drodze *Via Appia*. Innocenty X. papież w r. 1651 polecił *Bernini'emu* postawić go nad fontanną na placu *Navona*. Na szczycie obelisku umieszczono brązowego gołębia z oliwną gałązką w dzióbku, jako przygrywkę do herbu *Pamphili'ch*, z których rodu pochodził ten papież.

7. **Obelisk na placu di Monte Citorio** miał być zrobiony na 650 lat przed nar. J. Chr. z rozkazu *Psammetyka I.* króla egipskiego. August cesarz sprowadził go z *Heliopolis* i przeznaczył, aby służył jako *gnomon* czyli wskazówka południowa na placu *Marsowym*. Jest on z czerwonego granitu i pokryty najciekawszymi hieroglifami. Pius VI w r. 1789 polecił *Antinori'emu* postawić go w tem miejscu gdzie obecnie stoi. Na szczycie ma umieszczoną gałąkę z brązu ze strzałką, a w niej w środku otwór dla przepuszczenia promieni słonecznych w samo południe. Wysoki 30 m. i 70 cm.

8. **Obelisk na placu Piazza della Minerwa**, z egipskiego granitu po-

kryty hieroglifami. W roku 1665 znaleziono go w ogrodzie klasztoru Dominikanów *alla Minerva*, obok ruin dawnéj świątyni Izydy. W parę lat Alexander VII polecił *Bernini*emu postawić go na placu przed kościołem *S. Maria alla Minerva*, Bernini umieścił go na grzbiecie słonia zrobionego przez rzeźbiarza *Herkulesa Ferrata*.

9. Obelisk na górze Trinità de' Monti, z czerwonego granitu pokryty hieroglifami. Dawniej stał w Cyrku Sallustiusza. Pius VI w r. 1789 polecił *Antinori*emu umieścić go na górze *Pincio* przed kościołem *Trinita de' Monti* nad wspaniałymi schodami zbudowanymi przez *Szczepana Gouffier*, ambasadora francuskiego.

10. Obelisk w ogrodzie na Monte Pincio. Kiedyś tam Adryan i jego żona Sabina postawili go na cześć Antinousa, a Pius VII papież, w r. 1822 polecił go postawić w ogrodzie na *Monte Pincio*.

11. Obelisk na placu Piazza della Rotonda, znaleziony w ogrodzie przy klasztorze Dominikanów *alla Minerva*, z polecenia Klemensa XI w r. 1711 postawiony na placu przed Panteonem.

6. Amfiteatra.

Amfiteatrem nazywano budynek przeznaczony dla walki gladyatorów i dzikich zwie-

rząt. Tego rodzaju walki dopiero Cezarowie wprowadzili do Rzymu. Pierwsze amfiteatra były drewniane, dopiero Statiliusz Laurus zbudował za Augusta Cezara amfiteatr kamienny. Podstawa amfiteatru była okrągła, a najczęściej eliptyczna. Środek nazywał się *arena*, bo był wysypany piaskiem, klatki zwierząt dzikich były umieszczane u dołu w głębi muru i zwały się *carceres*. Siedzenia dla widzów umieszczane były od dołu w górę naokoło elipsy. Do siedzeń prowadziły korytarze i drzwi, które zwano *vomitoria*, bo wyrzucały gromady ludu po ukończoném przedstawieniu.

1. Koloseum albo Amfiteatr Flawiana. Wespazyan i Tytus następcy Nerona, chcieli zgasić świetność jego domu złotego i dlatego burzyli *Domus aurea* a na jego miejscu wznosili różne budowle, jak n. p. *Łuk Tytusa*. Pałace Cezarów zamknęli w obrębie Palatynu, zamiast *Kolosu Nerona* postavili *Kolos słońca*, dalej zbudowali *Termy* czyli *Łaźnie Tytusa*, a nareszcie miejsce, gdzie był staw Nerona, osuszyli i wybudowali amfiteatr kolosalnych rozmiarów zwany *Flawiańskim*, bo ci dwaj krwawi rycerze co go postavili, pochodzili z rodziny *Flavia*. Zaczął go budować w r. 72 po nar. J. Chr. Wespazyan, Tytus w r. 80, to jest w 10 lat po zburzeniu Jerozolimy, otworzył go, a Domicyan ostatecznie ukończył. Trzydzieści tysięcy żydów pracowało przy jego budowie

przez lat ośm, a dwanaście tysięcy ich trupem padło przy téj pracy. Budowniczym był *Gaudencyusz*, chrześcianin, następnie męczennik. W katakumbach świętej Agnieszki, znaleziono w ostatnich latach grób jego, na nim wieniec, palma i flaszeczka oraz napis: „*Sic — Premia — servas — Vespasiane — dire: Premiatus — es — morte Gaudenti — Laetare — Civitas — ubi — glorie — tue auctori: Promisit — iste — dat — Kristus — Omnia — tibi — Qui — alium — paravit — theathrum — in Coelo.*” Tablica ta obecnie znajduje się w podziemnym kościele Ś. Martyny Panny i Męczenniczki na Forum. Wszyscy pogańscy pisarze milczeli o nazwisku budowniczego, dlatego, że był chrześcianinem. Materiału znaczną część wzięto ze zburzonego złotego domu *Nerona*. Jestto budowa eliptyczna, dłuższa jęj oś wynosi 200 metrów, oś szersza 167 metrów. Sto tysięcy widzów z łatwością się mieściło, 87.000 w siedzeniach, 20 zaś tysięcy stojących po vomitoriach i innych miejscach nieopatrzonych w ławy. Zewnętrzna ściana budowana z twardego kamienia z *Tivoli*, który jest rodzajem marmuru wytrzymałym na ogień, ma cztery porządki budowania, jeden nad drugim; i tak: dorycki, joński, koryncki, czwarty w kształcie attyki jest ozdobiony słupami korynckimi. Od dołu naokoło jest portyk utworzony z 80 łuków, na których cała ta budowa spoczywa i wznosi się w 4 piętra, do wysoko-

ści 49 metrów. Dwie duże, nader piękne bramy, umieszczone na końcach osi dłuższej służyły: pierwsza od strony *Forum* cokolwiek mniejsza od drugiej, dla wejścia walczących gladyatorów, druga od strony *Lateranu* służyła do wprowadzania różnych machin, drzew i t. p. przyrządów potrzebnych do igrzysk. Inni utrzymują, że służyły do uroczystych pochodów. Dwie bramy umieszczone po końcach osi krótszej służyły do wejścia Cezarów. Resztą portyków czyli bram wchodziłi zwykli widzowie. Portyki te dla uniknienia zamieszania, były oznaczone liczbami; i tak widać jeszcze liczby od XXII do LIV. Od strony *Eskwilinu* na środkowej bramie między numerami XXXVIII a XXXIX niema żadnego numeru, to pokazuje, jak to już wspomnieliśmy, że tędy wchodził Cezar.

Od strony *Mons Coelius* jest podziemna droga do *Palatynu*, zrobiona z rozkazu cesarza *Kommoda*.

Wszedłszy do *Koloseum* jakież wspomnienia budzą się w duszy chrześcianina i słowianina. Ilu tu męczenników dla imienia Chrystusowego legło pod toporem kata lub pazurami dzikich bestyj. Tak zginęli: *Eustachy*, kapitan kawalerji za *Tytusa* przy oblężeniu *Jerozolimy*, a następnie naczelny wódz wojsk rzymskich za *Adryana*, żona jego i dwaj jego synowie; panny *Martyna*, *Tatiana* i *Pryska*, córki konsulów i senatorów i senator *Juliusz*; *Maryn*, syn senatora; bi-

skupi *Alexander* i *Eleuteryusz* i młodzi książęta Perscy *Abdon* i *Sennen*; *S. Ignacy*, biskup Antyocheński, i wielka liczba innych męczenników. Kto chce mieć jakie takie wyobrażenie o świętych męczennikach, których krew zboczyła arenę Koloseum, niech odczyta książeczkę: „*Obrazki z historyi Koloseum*“, napisał X. O'Reilly (z angielskiego). Warszawa 1874 r., lub „*Les trois Romes*“, przez X. Gaume, 3 tomy, tom I, str. 229. *Fabiola*, powieść kardynała Wisemanna.

Dla każdego Słowianina również wspomnienia bolesne, albowiem owi gladyatorowie walczący z sobą przez parę wieków, bo aż do roku 325, byli w bardzo znacznej liczbie pochodzenia słowiańskiego; brani w niewolę, pozdrawiali Cezara owym strasznym pozdrowieniem: „*Caesar! Morituri te salutant!*“ i ginęli. A te walki były tak straszne, że po zdobyciu Dacyi nad Dunajem, dziesięć tysięcy gladyatorów walczyło przez dni 123 i zabito jedenaście tysięcy zwierząt. *Dio Casius*, historyk (LXVI. 25) powiada, że przy otwarciu Koloseum, uroczystości trwały dni sto, a na nich ubito dziesięć tysięcy zwierząt. Mordy te trwały dopóki bogi pogańskie siedziały na Olimpie; lecz gdy te wypędzono, a nad światem znękanym boleścią, rozpaczą i upodleniem, zajaśniał Krzyż, ucichły mordy i obłaskawiły się drapieżne uczucia w sercu człowieka. Konstanty W. pierwszy z cesarzy ochrzczony, zakazał tych

walk (325 r.). W XI i XII wieku Koloseum służyło za twierdzę dla familij możnych, rządzących w Rzymie, i wtedy go najwięcej zniszczono. W XIV wieku rycerstwo wyprawiało tu turnieje i walkę z bykami. W roku 1381 przerobiono Koloseum na szpital. Kiedy Papieże mieszkali we Francyi, to z Koloseum zrobiono łom kamieni i sprzedawano każdemu kto chciał. Później zbudowano z osi jego kamieni *Pałac Wenecki*, pałac zwany *Cancellaria*, pałac *Farnese*, pałac *Barberini*, aż nareszcie gdy w r. 1703 ziemia się pod Koloseum zatrzęsała, spadł jeden jego łuk, a z tych ułamków zbudowano *Port Ripetta*. Tak powstała w Rzymie pogadanka: „*Quod non fecerunt barbari, facere Barberini.*” Uczony i świątobliwy papież Benedykt XIV, w r. 1750 położył tamę temu łupieztwu i Koloseum złane krwią tylu świętych, poświęcił i wybudował 14 kapliczek do odprawiania Drogi Krzyżowej (*Via Crucis*) a na środku areny postawił wielki, prosty drewniany krzyż. *S. Leonard a Porto Maurizio* założył wówczas bractwo, które w każdy piątek i niedzielę na dwie godziny przed *Ave Maria* (*Anioł Pański* na wieczór) zbiera się w oratorium swoim umieszczonem w Koloseum i procesjonalnie odbywa stacye męki Pańskiej. Jeden z Reformatorów od *S. Bonawentury* z Palatynu przewodniczył procesyi i miał krótką naukę.

Pius VII, Leon XII, Grzegorz XVI i na-

reszcie Pius IX, naprawiali i wzmacniali kruszące się mury Koloseum. Obecnie świeża nieszczęśliwa epoka nastąpiła dla Koloseum, albowiem nowi gospodarze wyrzucili krzyż stojący na środku areny, wyrzucili stacye, rozkopali całą arenę i nie pozwalają nikomu tutaj pacierza zmówić, a to do takiego stopnia, iż nawet kilka z szlachetnych pań angielskich uwięziono za to tylko, że się tutaj przyszyły modlić.

Opuszczając Koloseum bramą Gładyatorów, w małym oddaleniu widać niekształtny ostrokrag ceglany, to rdzeń wspaniałego niegdyś wodotrysku, zwanego **Meta sudans**, do którego spieszyli po walce gladyatorowie, aby się obmyć z kurzu i krwi.

2. Amfiteatr obozowy (*Amphit. castrense*), znajduje się obok kościoła Ś. Krzyża Jerozolimskiego w murach miejskich, tak iż mniejsza jego połowa leży za murem a druga większa w obrębie miasta. Jest on budowany z cegły z kolumnami korynckimi, i służył na widowiska dla straży pretoryańskiej, zwane *Ludi castrenses*.

7. Teatra.

Budowa starych greckich i rzymskich teatrów miała ten sam rozkład, co współczesnych

naszych teatrów, bo dzisiejsze teatra budowane są wedle starych wzorów.

1. **Teatr Balbusa**, przy placu *S. Maria del Pianto*, zbudował Korneliusz Balbus na żądanie Cesarza Augusta, na kilka lat przed narodz. Jez. Chr. Pozostały z niego resztki na tém miejscu, gdzie dzisiaj pałac *Bolognetti* przedtem zwany *Cenci*.

2. **Teatr Marcellusa**, tuż przy placu *Montanara*, zaczęty przez Cezara, a ukończony przez Augusta, i nazwany imieniem siostrzeńca jego Marcellusa, syna jego siostry Oktawii. Trzydzieści tysięcy widzów mogło się pomieścić. Miał kiedyś trzy piętra, obecnie niższe doryckie zasypane w części gruzem, wyższe jońskie lepiej zachowane, trzecie zupełnie zwalone. Arkady zamurowano, gdzie-niegdzie widać terazniejsze okna niesymetrycznie ułożone. Resztę budynku zajął pałac *Savelli-Orsini*. Mimo tego, to co pozostało, uważają za wzór budowy z czasów Augusta. W XI wieku *Pierleonowie* zrobili tu twierdzę, w której zmarł Urban II. Resztki teatru od strony placu *Montanara*, zajmują nędzne kramiki, w których mieszkają ślusarze.

3. **Teatr Pompejusza**, przy placu *Campo de' Fiori*. Resztki tego teatru widać w budowie pałacu *Pio*, wybudowanym na jego ruinach. Jest to pierwszy kamienny teatr jaki zbudowano w Rzymie. Mieścił on w sobie 27.000 miejsc. Około r. 593 przed nar. J. Chr. Pompejusz wybudował go, lecz

aby mu go nieburzono, jak to uczynił konsul Scipio Nasica z teatrem Luciusza cenzora, wychodząc z zasady, że teatr stały podtrzymuje lenistwo i gnuśność, użył podstępu; bo w teatrze naprzeciw sceny, na najwyższym stopniu ław, umieścił posąg Wenery, nazwawszy to świątynią *Veneris Vitricis*; ławy miały naśladować stopnie wiodące do ołtarza.

Te trzy teatra, Balbusa, Marcellusa i Pompejusza, zwykle zwały się „*tria theatra*“.

4. **Portyk Oktawii**. Za teatrem Marcellusa, przy dzisiejszym targu rybim (*Piazza di Peschiera*), stał kiedyś **Przysionek** inaczéj **Portyk Oktawii**, który zbudował August, cesarz, jako swéj siostrze, a matce Marcella. Był to rodzaj podcieni prostokątnych, wspartych na kolumnadach, które stawiano w bliskości teatrów, aby lud między aktami miał się gdzie podziać i nie moknął na deszczu, lub miał schronienie przed skwarem słonecznym. Długość jego wynosiła 120 metrów, a szerokość 83 metry. Portyk ten jak to widać z napisu umieszczonego na architrawie, odnowił Septimus Sewerus i Karakalla. Cała ta budowa dzisiaj jest w ruinie. zostały tylko dwie kolumny żłóbkowane, ozdobione kapitelami ubranymi w orły trzymające w szponach gromy błyskawiczne. Wnętrze puste, odrapane, popękane. Tutaj to znaleziono w gruzach słynną *Wenus Medycejską*.

8. Cyrki.

Cyrk służył do wyścigów, szczególnie do wyścigów wozowych; była to długa wązka arena, po bokach opatrzona siedzeniami w kształcie schodów. Na jednym końcu była brama tryumfalna dla zwycięzców cyrkowych, na drugim końcu były *carceres* z kąd wypuszczano wozy i konie wyścigowe. Nad bramą i *carceres* były płaszczyzny przeznaczone dla wyborowego towarzystwa. Środkiem wzdłuż *areny* biegł mur wązki i niewysoki, zwany *Spina*, około niego odbywały się wyścigi konne. Na końcach *Spiny* wznosiły się ostrokęgi zwane *Metae*, które służyły do tego, aby woźnica zdaleka mógł widzieć miejsce, w którym mu się zawrócić wypada. Na tej *spinie* stawiano obeliski, i inne ozdoby.

1. **Cyrk Maximus**, u stóp Palatynu od strony Aventynu przy nowoczesnej ulicy *Via de' Cerchi*. Cyrk ten wybudował Tarkwiniusz Stary czyli Priscus około roku 600 przed narodz. Jez. Chrystusa, a odnowił go z niesłychanym przepychem Juliusz Cezar. August znowu go upiększył, a na środku *Spiny* postawił *obelisk* ten sam, który obecnie stoi na placu *del Popolo*. Zniszczony w czasie pożaru za Nerona, znowu był odnowiony, a Konstans syn Konstantego W. postawił w nim na *Spinie* drugi obelisk, ten

sam który się dziś znajduje przed kościołem św. Jana na Lateranie. Wedle Pliniusza, Cyrk mógł pomieścić 260,000 widzów, wedle Aureliusza Victora, 380,000 a wedle *Notitia Imperii* 485,000. Obecnie z tego Cyrku nie wiele pozostało, cmentarz żydowski i fabryka gazu zebrały wiele materyału z niego. *Carceres* ciągnęły się ku kościołowi *S. Maria in Cosmedin*. W nim popisywali się w wyścigach i Cesarze jak np. Nero. Nieraz występowały w cyrku liczne szeregi gladiatorów i obficie zlewały arenę krwią zabitych i poranionych, a ciała ich wywlekano furtką do tego urządzonej zwanej *porta libitinensis*. Patrycyusze i szlachta bogata organizowali nieraz stowarzyszenia wyścigowe mające swoich dyrektorów i biura, i biorących różne nazwy jak np. stowarzyszenia zielone, niebieskie lub inne stosownie do barwy szat jakimi odznacжали się ich wojnice. Nieraz takie stowarzyszenia miały znaczenie polityczne lub religijne, a wtedy szalenie się nienawidziły. W r. 491 po nar. J. Chr. za cesarza Anastazyusza niebiescy i zieloni napadli na siebie trzy tysiące trupów zostawili na placu.

2. **Cyrk Romulusa**, przy drodze *Via Appia*, niedaleko od grobu Cecylii Metelli, zbudowany w r. 311 na cześć Romulusa syna Maxencyusza, którego Konstanty W. roku 312 zabił na moście Milvio, i który wraz z mostem utonął w nurtach Tybru. Zostały z niego tylko ruiny, lecz i z tych można mieć

wyobrażenie o jego wielkości. *Spina* ma długości 1000 stóp, szerokości 22, a wysokości 5 stóp. Na niej stał obelisk z czerwonego granitu, który Innocenty X. papież przeniósł na plac *Piazza Navona*. Miejsce jednakże tutaj nie było wiele, bo zaledwie 18,000 widzów mogło się pomieścić.

Były jeszcze trzy inne Cyrki i tak: **Cyrk Agonalis** lub **Alexandra Sewera** w tem miejscu gdzie dziś plac *piazza Navona* zajmujący całą jego długość. **Cyrk Flory** gdzie dziś *piazza Barberini*, i **Cyrk Nerona** w tem miejscu gdzie obecnie zakrystya kościoła św. Piotra na Watykanie; zburzony przez Konstantego W., który w części na jego ruinach zbudował bazylikę św. Piotra Ap.

9. Termy albo Łaźnie.

Łaźnie, co z razu bywały środkiem do utrzymania zdrowia i czystości, a były w obyczaju starożytnych ludów, zamieniły się za cesarzów, to jest w czasie rozhukanego zepsucia, w objaw obłąkanego marnotrawstwa. I nie dziwnego, że w chwilach zaparcia się idei wyższych, duchowych, gruby materjalizm owładnął społeczeństwo rzymskie. Ztąd też ciału co przedtem było środkiem do cnoty, zaczęto oddawać cześć boską i różne marnotrawne wygody robić. Cesarze korzystali

z tego, bo temu ciału bezdusznemu za utracę swobody i prawa obywatelskie, dali wszystko to, co mu mogło schlebiać. Teatra, amfiteatra, cyrki i termy. Termy były światem dla siebie osobnym, zamykały w sobie nie tylko łaźnie zimne, ciepłe, gorące, parowe, osobne i wspólne, ale też i ogrody, stawy, przysionki, niezmiernie wykwintne teatra, gimnazyja, biblioteki, galerye obrazów, posągów a wszędzie ozdobione najpiękniejszymi i najosobliwyszemi marmurami. Na wybudowanie takich łaźni wydawano miliony i to rok rocznie przez długie lata. Nie były to w ścisłym znaczeniu zakłady kąpielowe, łaźienki, bo takich było w Rzymie aż 856, lecz pod pozorem kąpeli dogadzano w nich ciała i zmysłom w najrozmaitszy sposób.

1. **Łaźnie Agryppy**, zbudowane w r. 24 ery chrześc. przez Agryppę, stały po za *Panteonem*.

2. **Łaźnie Karakalli**, obok ulicy *Via di Porta di S. Sebastiano*. Karakalla syn Septimiusza Sewera, bratobójca i straszliwy cesarz zbudował je w r. 211 po narodzeniu Jezusa Chrystusa. Było to budowanie dwupiętrowe prostokątne 699 stóp długie, a 450 stóp szerokie. Na około téj budowy później Heliogabali i Alexander Sewerus wzniesli zabudowanie kwadratowe dwupiętrowe. Całe obejście wynosiło 4,200 stóp. Olympiodorus powiada, że 1,600 osób mogło się naraz kąpać w tych łaźniach. Przestrzeń mię-

dzy środkowym gmachem a bocznemi była ocieniona drzewami. Pod spodem w podziemiach są liczne piwnice, gdzie nie tylko mieściły się piece, lecz mieszkali i niewolnicy pełniący służbę i mogli biegać swobodnie, nie zawadzając nikomu, bo wychodzili z pod ziemi w tych miejscach gdzie byli potrzebni. Termy te w r. 537 zrujnowali Goci. Jakie tu było bogactwo dość powiedzieć, że w XVI wieku przy odkopywaniu gruzów znaleziono 1,600 samych krzeseł z polerowanego marmuru, i mnóstwo marmurowych pomników zdobiących obecnie muzea Neapolitańskie i Rzymskie.

Kto chce mieć ładny widok na termy i kampanię rzymską, niech po schodach z *Caldarium* wyjdzie na szczyt gmachu. Termy te zwano także *Antoninae*, gdyż całe imię Karakalli było **M. Aurelius Antoninus Caracalla**.

3. **Łaźnie Dyoklecyana**, przy wyjściu ze stacyi kolei żelaznej. Zaczął je budować cesarz Dyoklecyan około r. 302 po nar. Jez. Chr. Chrześcianie prześladowani za wiarę byli użyci do tej budowy, jak to nawet znać na ceglach w rozwalonych ruinach, z których każda oznaczona krzyżem. Baroniusz liczbę chrześcian pracujących tutaj podaje na 40,000. Tylko sto lat te łaźnie były w użyciu, później poszły w ruinę. Kardynał Bellay ambasador Franciszka I wystawił tu wspaniałą villę, którą nabył S. Karol Boro-

meusz i darował Piusowi IV swemu wujowi, a ten osadził w niej Kartuzów. Termy Dyoklecyana składały się z kwadratu, którego każdy bok wynosił 1,069 stóp, czyli, że cała budowa zajmowała prawie cztery razy tyle miejsca co rynek w Krakowie. Samych izb kąpielnych było 3,000, a 1,200 krzeseł łazienkowych z marmuru. *Michał-Anioł* z polecenia papieża Piusa IV, a za staraniem niejakiego *Antoniego del Duca* Sycylijszaka, przerobił *caldarium* tych łaźni na kościół; tak iż *laconicum* jest kruchtą, *caldarium* kościołem, *natatio* czyli *frigidarium* jest chórem klasztornym.

Kościół ten nosi nazwę **S. Maria degli Angeli**. Rumowisko tak dalece obasyła łaźnię Dyoklecyana, iż jakkolwiek posadzkę kościelną podniesiono na dwa metry, mimo to do kościoła schodzi się na dół aż po dziesięciu stopniach. Wzdłuż ścian poprzecznej nawy stoi ośm kolumn z różowego wschodniego granitu, a podnoża i ich głowice wykonane z białego marmuru. Wysokość tych kolumn dochodzi 13 metrów, od ziemi zaś aż do sufitu wysokość dochodzi 28 metrów. Za Benedykta XIV, budowniczy *Vanvitelli* z wielkiej nawy, długiej na 100 metrów, zrobił poprzeczną i tu gdzie były drzwi wielkie, umieścił ołtarz Bł. *Albergati*'ego, zaś z bocznych drzwi już wówczas istniejących zrobił wchód główny i dodał ośm innych kolumn wymurowanych z cegły pokrytych gip-

sem i pomalowanych w guście granitu. Wchodząc teraźniejszymi wielkimi drzwiami zaraz w przedsionku mamy **po prawej stronie: pomnik Karola Maratta**, własnego rysunku a biust wyrzeźbiony przez jego brata, dalej **św. Hieronim i P. Jezus Ukrzyżowany**, jeszcze dalej **pomnik Alciati'ego**, na którym jest napis: „*Vir-tute Vixit-Memoria Vivit-Gloria Vivet*“. **Po lewej ręce od drzwi: pomnik Salvatora Rosa**, sławnego malarza zmarłego w Rzymie w r. 1673. Dalej **Chrystus Pan i Magdalena**, praca *Henryka Fiammingo*, jeszcze dalej **pomnik kard. Parisio** z napisem: „*Corpus Humo Tegitur. Fama Per Ora volat-Spiritus Astra-Tenet*“.

Posunawszy się dalej jakby do drugiego przedsionku mamy po prawej ręce **Statuę św. Brunona**, założyciela zakonu Kartuzów, dzieło dłuta *Houdon'a* francuza. Kiedy Klemens XIV spojrzał na tę statuę rzekł: „*Przemówiłby, gdyby mu reguła zakonna nie wzbraniała mówić*“. Po lewej ręce obraz: *P. Jezus daje klucze św. Piotrowi*, przez *Muziano*. W kościele zaczynając od drzwi, po prawej ręce jest **obraz Ukrzyżowanie św. Piotra**, kopia z obrazu *Guido Reni'ego* będącego w *Pinacotece Watykańskiej*, obraz ten malował *Ricciolini*. **Upadek Szymona** kopia przez *Vanni'ego*. **Kaplica Bł. Miłkołaja Albergati**, w niej obraz *Her-culesa Graziani*.

Obraz ten przedstawia następującą scenę: Błogosł. Mikołaj Al. arcybiskup był posłany od papieża do Henryka VIII króla angielskiego, aby go nawrócił do kościoła katolickiego. — Jaki mi dasz dowód, że to co mówisz, jest prawdą, zapytał król arcybiskupa? — Jaki zechcesz, odrzeczcie błogosławiony. — Uwierzę, jeżeli natychmiast ten oto chleb biały, który niesie mój paź, przemienisz w czarny. — Święty uczynił znak krzyża i chleb stał się czarnym. Król uwierzył, lecz się nie nawrócił.

Obraz S. Piotra wskrzeszającego Tabitę, robił *Baglioni*. **S. Hieronim, S. Franciszek i inni święci** przez *Muziano*, **widok** przez *Pawła Bril.* Zanim wejdziemy do presbyterium, znowu zaczniemy od wejścia do kościoła. Na lewo jest obraz *Subleyras'a* przedstawiający **Walensa słuchającego mszy świętej** odprawianej przez S. Bazylego. **Daléj Upadek Szymona** przez *Bottoni'ego*. **W kaplicy S. Brunona** obraz *Odazz'iego*. **Obraz S. Piotra wskrzeszającego Tabitę** przez *Costanzi'ego*. **Niepokalone poczęcie NMP.** przez *Bianchi'ego*. W presbyterium po prawej ręce mamy kaplicę malowaną przez *Baglioni'ego*, na przeciwko takasama kaplica na cześć Najśw. Imienia Jezus, malowana przez *Henryka Fiammingo*. Idąc ku wielkiemu ołtarzowi, po prawej ręce mamy obraz *Romanelli'ego* **Przedstawienie N. Maryi P. w świątyni Jeroz.;** za tym obrazem jest **fresk** przedstawiający **Męczeń-**

stwo Ś. Sebastyana zrobiony przez *Dominichin'a* i umieszczony w kościele św. Piotra, lecz gdy to zrobiono w mozaice do kościoła S. Piotra, go fresk ten niejaki *Zabaglia* przeniósł tutaj w r. 1736. Na przeciwnéj ścianie mamy dwa obrazy, jeden przedstawia **Śmierć Safiry** przez *Pomarancio*, drugi zaś przedstawia **Chrzest P. Jezusa** przez *K. Maratta*. **W wielkim ołtarzu** jest cudowny obraz **Najśw. Maryi Panny**. Ołtarz ma dwie strony i jest zrobiony wedle rysunku *Michała Anioła*, należy do najbogatszych ołtarzy w Rzymie z powodu osobliwości marmurów z jakich się składa. Pomiędzy innemi są: marmur *flor di Persico*, *wschodni alabaster*, *zielony stary*, a od strony chóru *alabaster Kalifornijski*. Ołtarz był poświęcony w r. 1867 r.

Nałkos przez kościół biegnie przez posadzkę marmurowa inkrustowana linia południkowa, a obok niej trzy tabliczki śpiżowe także inkrustowane z napisami łacińskimi, z których pierwszy po polsku to znaczy. Na pierwszej: „*Dzień 13 Września, niewysłowna dla chrześcian pamiątka, z powodu zwycięstwa odniesionego nad Turkami przez Jana III. króla Polskiego pod Wiedniem 1683, za papieżstwa Innocentego XI^a.*”

Na drugiej: „*Maria. Casimira. Poloniae. Regina. Uxor. Periodo. Decemnovennali. Absoluta. Restitutisque. Solis. Ac. Lunae. Moti-*

bus. Romae. Signavit. Anno. MDCCII. Clementis XI. Secundo.“

Na trzeciej: „*Fridericus. Christianus. Augusti. III. Polon. Regis. Filius. Princeps. Electoralis. Haereditarius. Saxoniae. Lineam. Hanc. VIII. Idus. Decembr. F. 22. 38. Anni. MDCCXXVIII. Forma. Haut. Culminante. Signavit.*“

Obok kaplicy Ś. Brunona, leży na ziemi skromny marmurowy kamień z łacińskim napisem, który tak brzmi: „*D. O. M. Bartłomiej Powsiński, Polak, Klemensa VIII papieża najwierniejszy dworzanin, od którego z Laterańskiego i Krakowskiego kanonika, posunięty na Opata Jędrzejowskiego, wysłany był do Zygmunta III., króla polskiego i Henryka IV. króla francuskiego, po jego śmierci od tegoż króla Zygmunta internuncyusz do Pawła V i króla Neapolitańskiego. Kaplicę Ś. Brunona odnowił 1620.* Zmarł r. 1622, mając 54 lata życia.

W Zakrystyi jest **kaplica** zwana **Cibo**, bogato ozdobiona, a w niej mnóstwo drogich relikwii. Obok kościoła jest wspaniały **klasztór Kartuzów**, mający wewnątrz kwadratowy wspaniały portyk na 100 kolumnach, zbudowany wedle planu *Michała-Anioła*.

4. **Łaźnie Konstantyna**, rozciągały się na górze Kwirynale w tem miejscu gdzie dzisiaj stoi *Villa Aldobrandini*, pałac *Rospigliosi* i pałac *Consulty*. Z łaźni ani śladu nie zostało.

5. Łaźnie Nerona i Alexandra Sewera, znajdowały się w tém miejscu, gdzie dzisiaj stoi kościół francuski *ś. Ludwika*, i pałac *Madama*. Malutki kościółek *San Salvatore in Thermis* jest resztkami z tych łaźni. Zbudował je Neron w r. 65 a powiększył Alexander Sewerus w r. 229, i dla tego nosiły nazwę tych obydwóch cesarzy.

6. Łaźnie Tytusa na górze Eskwiline, niedaleko od kościoła *S. Pietro in Vincoli*, tak, iż kościół *Ś. Piotra w Okowach*, kościół *Ś. Marcina ai Monti* i te łaźnie, stanowią trójkąt równoramienny. Zbudował je cesarz Tytus, który koniecznie chciał Neronowi odjąć sławę, jako budowniczemu. Łaźnie te budowano na zwaliskach domu Nerona i tak się spieszo, że zasypyano ziemią sale podziemne wraz z drogiemi marmurami i rzeźbami, jakie w sobie mieściły, a które dopiero znacznie później odgrzebano. Dzieło Tytusa uzupełniali Domicyan, Trajan i Adryan. Odgrzebane Neronowskie podziemia w tych łaźniach zajmują 30 izb i kilka korytarzy ozdobionych arabeskami i malowaniami. Są to rzeczy tak ładne, iż posądzają *Rafaela*, że ztąd brał wzory do malowania łóż Watykańskich. W rozwalinach łaźni odgrzebano starą kapliczkę chrześciańską, poświęconą *świętej Felicycie* i jój siedmiu synom i malowany kalendarz.

Tak zwane **Satte-Sale** czyli *siedm Izb*, niedaleko od *S. Maria Maggiore*, stanowią dzie-

więć wielkich korytarzy bardzo silnie zbudowanych, które miały służyć za rezerwoar wód dla okolicznych termów. W nich znaleziono grupę *Laokoona* Watykańskiego.

10. Wodociągi (Aquaeducti).

W samym Rzymie niema studni, a woda z Tybru jest biała, żółta, często nawet bardzo mętna; aby temu zaradzić, budowano wodociągi, które z gór prowadziły czystą wodę do miasta. Starodawne a dziś nieużyteczne wodociągi były:

1. **Aqua Appia**, na 311 lat przed nar. Jez. Chr. zbudował go Appius Claudius i C. Plautius, jest prawie cały podziemny.

2. **Aqua Anio-Vetus**, r. 272 przed nar. Jez. Chr. prowadził wodę z Tivoli do Rzymu, zbudował go cenzor Curius Dentatus.

3. **Aqua Marcia**, r. 145 przed nar. J. Chr. zbudował go pretor Marcius Rex.

4. **Aqua Tepula**, r. 126 przed nar. Jez. Chr. z San Marino, — jeszcze go znać przy bramie *Maggiore*.

5. **Aqua Julia**, r. 34 przed nar. J. Chr. przez Augusta, nazwana od imienia jego wuja Juliusza Cezara; przy bramie *porta Maggiore*, dotąd widać jego arkady.

6. **Aqua Anio-Novus**, r. 50 po nar.

J. Chr. prowadził wodę z Subiaco, widać go przy bramie Porta Maggiore.

Ze starych wodociągów dotąd jeszcze służbę pełniących są:

7. **Aqua Virgo**, dzisiaj nazywana *l'Acqua Vergine* (Panińska woda); dlatego tak nazwana, że młoda dziewczyna żołnierzom strudzonym i spragnionym wskazała jej źródło. Sprowadził ją do Rzymu Agryppa (r. 30 przed nar. Jez. Chr.) Wodociąg ten naprawiony w r. 1453 przez Mikołaja V Papieża, dostarcza wody następującym wodotryskom: na placach *Farnese*, *Navona*, *Hiszpańskim* i *Trevi*.

8. **Aqua Augusta** lub **Alseatura**, dzisiaj zwana *l'Acqua Paola*. August cesarz założył ten wodociąg, Trajan poprawił sprowadzając wodę z Oriolo i z Bracciano, a Paweł V odnowił i ulepszył nadając mu nazwę *Paola*. *L'Acqua Paola* zasila wodotryski: Paoliński, Watykańskie, Zakład Mennicy i Młyny na Janiculum położone, oraz całe *Trastevere* i *Borgo*.

9. **Aqua Claudia**, dzisiaj zwana *l'Acqua Felice*. Kaligula (36 r. ery chrześc.) założył go, a Klaudiusz r. 50 ukończył. Prowadził wodę z Subiaco. Syxtus V, papież, ruiny jego naprawił, przerobił i nazwał *l'Acqua Felice*, od swego imienia chrzestnego *Felix*. Wodociąg ten zasila wodotryski na rogu placu *Termini* i ulicy *Via Pia*, (gdzie jest *Mojżesz*), wodotrysk *Tritone* przy placu *Bar-*

berini i na *Kwirynale*, oraz wszystkie miejscowości wznioślejsze po lewym brzegu Tybru, położenie jego bowiem przenosi poziom siedmiu pagórków Rzymskich.

11. Grobowce.

Rzymianie grzebali się za miastem, bo w obrębie miast najdawniejsze nawet prawa nie pozwalały nikomu grzebać umarłych. Nie mieli właściwych cmentarzy, lecz po za bramami miejskimi, obok drogi, stawiali swoje grobowce. Droga *Via Appia* była najbardziej grobowcami obudowana. Grobowce były dwojakie: **zwykłe** i **okazałe**. Zwykły grobowiec składał się z kolumny lub kamienia wydrążonego w środku, w nim składano popioły ze spalonego ciała, a na wierzchu umieszczano napis, czy to na tablicy, czy niskim słupie, zawierający imię, nazwisko i daty zmarłego. Grobowce okazałe stawiano osobom zamożnym i zasłużonym, były to sarkofagi ozdobione płaskorzeźbami lub rodzaj piramidy. Te sarkofagi składano w jakiejś budowie zwanój *Mausoleum* (grobowiec). Był jeszcze trzeci rodzaj grobów wspólnych, *sepulcrum commune*, gdzie w podziemnej komnacie składano na półkach urny (*ollae cinerariae* lub *ollae ossuariae*) mieszczące w so-

bie popioły ludzi jednej lub kilku rodzin. Ten rodzaj grobowców zwał się *Columbaria*, bo na półkach poprzedzielanych stały te urny jak gniazda gołębie w gołębniku. Urny te były albo z marmuru, albo wypalane z gliny, pokryte przykrywą i miały na sobie napis, czyje popioły w nich schowane. Takich *Columbariów* pełno jest przy drogach *Via Appia*, *Via Flaminia* i *Via Latina*.

1. **Grobowiec Augusta** (pomiędzy ulicami *Via de' Pontefici* i *Via di Ripetta*) zbudowany przez Augusta cesarza w r. 27 przed nar. Jez. Chr. Po dwóch bokach tego grobowca, to jest od strony rzeki Tybru i od drogi Flamińskiej stały dwa obeliski, tesame z których jeden stoi przed kościołem *S. Maria Maggiore*, a drugi na górze Kwirynale. Średnica grobowca wynosiła 220 stóp. Mur zewnętrzny był najniższy, a pomiędzy tym okrągłym murem wznosiły się jeszcze cztery inne mury okrągłe, mające jeden wspólny środek. Mury te od brzegu do środka były jeden od drugiego wyższy i były sklepione. Przez to nazewnątr utworzyły się terasy, wznoszące się jakby schody. Terasy były posypane ziemią, a na niej rosły kwiaty i krzewy. Na najwyższej środkowej terasie stała statua Augusta. Boki grobowca były wyłożone białym marmurem. Wewnątrz oprócz tych murów dzielących grobowiec na cztery kołowe korytarze i środek, szły ściany od środka do brzegu w kształcie promieni; tym

sposobem utworzyło się mnóstwo izb sklepi-
nych, przeznaczonych na groby dla rodziny
Augusta. W nich też złożono popioły mło-
dego Marcellusa, Octawii, Marka Agryppy,
Liwii, Drususa, Germanika, Augusta i innych
jego krewnych. W XII wieku *Colonnowie*
zamienili go na fortecę, a zrujnowali *Savel-
lowie*. Dzisiaj linoskoczki i kuglarze poka-
żują w nim błazeństwa za pieniądze. *Sic
transit gloria mundi!*

2. **Grobowiec Adryana**, obecnie
Zamek ś. Anioła, przy moście ś. Anioła
po prawej stronie Tybru. Adryan cesarz około
r. 130 ery chrześc., wróciwszy z podróży
ze Wschodu, kazał sobie wybudować grobo-
wiec taki, iżby wspaniałością swoją prze-
chodził wszystkie, jakie kiedykolwiek widział.
Był to grobowiec wspaniały, na czworoka-
tném wzniesieniu, cały okryty marmurem
z Paros, z napisami na cześć cesarzy w nim
pogrzebanych. Na wierzchu las figur marmu-
rowych i spiżowych złożonych, przedstawia-
jących ludzi i konie, na szczycie zaś statua
cesarza Adryana. (W Muzeum Watykańskiem
można widzieć bronzową głowę od téj figury).
Jedna z tych figur znaleziona za Urbana VIII
jest w Monachium w Bawaryi pod nazwą
Fauna Barberinich. Wewnątrz droga spiralna
wystłana mozaiką prowadziła do izby pogrze-
bowej. Grecy w r. 537 broniąc się przeciw
Gotom, zamknęli się w tym grobowcu, a
w czasie walki tłukli na kawały figury zdo-

biące grobowiec i ciskali na oblegających barbarzyńców. Cesarz Honoryusz przerobił go na twierdzę. W wieku X panowała w nim słynna z niedobrych czynów *Marozia*, co zabiła Jana X, papieża, i sama tu była więziona. Tutaj zabito Benedykta VI, papieża i zamorzono głodem Jana XIV pap. (984 r.) Alexander VI, papież, umocnił ten grobowiec jako twierdzę i połączył za pomocą kurytarza z Watykanem. Paweł III umieścił na szczycie statwę Ś. Michała Anioła, zrobioną z marmuru przez *Rafała Montelupo*, którą Benedykt XIV, papież, polecił zdjąć, a umieścił inną dłuta *Piotra Verschaffelt*, rzeźbiarza belgijskiego. Urban VIII, papież, doprowadził grobowiec do stanu, w jakim go obecnie widzimy.

Postawienie statuy Ś. Michała Anioła odnosi się do morowego powietrza, jakie tysiące ofiar zabierało w r. 590. Gdy urządzona procesya od Ś. Piotra do S. Maria Maggiore wracała do Watykanu, usłyszano śpiew w powietrzu „*Regina coeli, laetare, alleluja. Resurrexit sicut dixit, alleluja*“. — Ś. Grzegorz W. ukląkł i zaśpiewał. „*Ora pro nobis Deum, alleluja!*“ I wówczas ujrzano anioła nad tym Mausoleum kładącego miecz do pochwy. Na tę pamiątkę Bonifacy IV postawił na szczycie kapliczkę poświęconą Ś. Michałowi, 610 r.

3. Piramida Cajusa Cestiusza, przy bramie św. Pawła, jestto jedyny grobowiec w tym rodzaju jaki się w Rzymie przechował. Przy podstawie każdy z jego czterech

boków jest długi na 28 metrów, 70 cent., a wysokość téj piramidy wynosi 36 m. i 88 cent. Jest cały z ciosowego kamienia, pokryty grubemi marmurowemi płytami. Wewnątrz jest izba grobowa długa na $5\frac{1}{2}$ metra, szeroka 4 metry. Ściany téj izby są pokryte ładnemi lecz już zbladłemi malowaniami, a te były w wielkiej cenie przed odkopaniem Pompei. Grobowiec ten postawił sobie **Cajus Cestiusz**, kapłan pogański, którego obowiązkiem było urządzać wielką ucztę na cześć Jowisza i dwunastu innych bożków. Żył na kilkadziesiąt lat przed nar. Jez. Chr. Grobowiec ten zasypyany ziemią i gruzem, Alexander VII papież r. 1663 kazał odkopać i naprawić.

4. **Grobowiec Vibiusza Mariana** i jego żony **Reginy Maximii**, który rodzicom swoim postawiła córka imieniem *Vibia*. Ten sarkofag, znajduje się aż za mostem *il Ponte Molle* po za bramą *del Popolo*.

5. **Columbaria w Winnicy Co-dini**, po lewej ręce przy ulicy *Via Appia*, w bliskości grobu Scypionów. Jest ich trzy: najdawniejszy ma kształt czworokątny, jest bardzo głęboki i słup murowany podtrzymuje jego skupienie. Drugi się nazywa *Columbarium wyzwoleńców Pompejusza*, pomiędzy nazwiskami osób, których tu popioły spoczywają, są tu wymienione ich zajęcia, jak np. lekarza, złoźnika, cymbalisty. Trzeci był własnością jakiegoś przedsiębiorcy, który za pieniądze po-

zwał tu stawiać *Ollas cinerarias*. W tych Columbariach niekiedy nisze zamykają się na drzwiczki marmurowe. Niekiedy zamiast urn, stoją w nich małe sarkofagi, dziwnie piękne i ozdobne, któreby mogły służyć za ozdobę dzisiejszych salonów.

6. **Columbarium L. Arruntiusza**, konsula za Augusta r. 6 po nar. Jez. Chr. niedaleko *Porta Maggiore*. Ma dwie izby, w nich zaś składano popioły wyzwolonych i niewolników konsula.

7. **Columbarium wyzwolenców i niewolników ces. Augusta**, przy *Via Appia*, po za kościółkiem „*Domine quo vadis?*”

8. **Columbarium w willi Pamphili** składa się z paru izb, pokrytych malowaniami i ciekawymi napisami.

Place Publiczne (Forum).

Forum w starożytności oznaczało plac targowy, na którym sprzedawano to wszystko, co się i dzisiaj sprzedaje na wolnym powietrzu, jak np. bydło, jarzyny, zboże i t. p. W małych miastach na jednym targowisku sprzedawano wszystko, w wielkich miastach jak Rzym było wiele targowisk, i tak targowisko krowie *forum boarium*, targowisko ja-

ryzn *forum olitorium* itp. *Forum* oznaczało jeszcze coś w guście naszej *bursy*, gdzie się zbierano pod odkrytym niebem dla załatwienia spraw sądowych i handlowych. Takie forum otoczone było najważniejszymi publicznymi instytucjami, jak sądy, bazyliki, świątynie, portyki itd.

1. **Forum Romanum**, rozciągało się od stóp Kapitolu po pod Palatynem, aż do kościoła *S. Lorenzo in Miranda* włącznie. Inni zaś utrzymują, że do kościoła św. Kosmy i Damiana włącznie. Dalej szła droga *Via Sacra*. Z tego widać, że *Forum R.* jest prostokątem nieprawidłowym, największa jego szerokość u stóp Kapitolu (190 stóp), w miarę zaś oddalenia się od niego ta szerokość się zwęża do (110 stóp). Założenie jego sięga czasów założenia Rzymu. Dzisiaj jest to **świat ruin i zwalisk**, kędy okiem rzucisz, wszędzie sterczą rozsypiska stariej historii, widać jakby pogruchotane i sponiewierane szkielety olbrzymów, dawniej wielkości ulomy. Jestto kośnica, pobojuwisko dziejów, cmentarz świadczący o marności wszech ludzkiej potęgi. Trawą porośnięte, zeszło na pastwisko i targowisko bydła *Campo Vaccino*. Takie myśli miał Józef Kremer, gdy patrzył z Kapitolu na to najslawniejsze Forum.

Forum dotrwało do roku 1083. W tym czasie *Robert Guiscard* spalił i zrujnował tę część miasta, i odtąd stało się pustką. Przez

kilka wieków zwożono tutaj śmieci i rumowisko, tak iż obecna powierzchnia forum podniosła się blisko na 24 stóp nad poziom dawnego.

Wszedłszy na forum od ulicy *Via di Marforio*, mamy po prawej ręce **Więzienie Mamertyńskie** (ob. str. 13), dalej **Bramę Tryumfalną Septima Sewera**, zaraz za tym łukiem jest **Rostrum** sławna marmurowa mównica za cesarstwa postawiona, z której mówcy wygłaszali swe mowy do ludzi. Tuż jest „**Złoty słup miłowy**“ „*Miliarium Aureum*“ tak nazwany iż rdzeń jego marmurowa pokryta była spiżem złoconym. Zwano go także **Pępkiem Rzymskiego Państwa**. Tę przepyszną kiedyś kolumnę wzniosł August Cesarz jako punkt środkowy świata rzymskiego i od którego wszystkie gościńce rozbiegały się na końce imperyi. Za nim w górze widać ośm kolumn jońskich te wedle jednych archeologów mają być z świątyni *Saturna*, wedle innych *Fortuny*. Za temi jeszcze wyżej widać trzy kolumny znowu wedle jednych ze świątyni *Jowisza Piorunującego*, wedle innych *Saturna*. Dalej stało *Tabularium* gdzie był skład dokumentów publicznych. Wracając na dół, widzimy **Kolumnę Fokasa**, (ob. str. 47). Z tyłu téj kolumny była *Basilica Julia*. Cokolwiek dalej na lewo widać trzy kolumny porządku korynckiego, mają to być kolumny ze świątyni *Jowisza*

Statora, inni mówią, że z *Comitium*, czyli z miejsca gdzie się lud zbierał kuryami, inni znowu, że to *Graecostasis* i sala na przyjęcie posłów zagranicznych, a nareszcie że to resztki świątyni *Minervy Chalcidica*. Tuż stoi kościółek *S. Maria Liberatrice*, a za nim zaczynają się ogrody Farnese na Palatynie; idąc tym bokiem mamy bramę do tychże ogrodów, a za nią *Łuk tryumfalny Tytusa*, obok Łuku kościół *s. Franciszki Rzymianki*, za nim *Bazylika Konstantego*, lub inaczej *Świątynia Pokoju*. (Lecz brama do Ogrodów Farnese, Łuk Tytusa i kościół *s. Francesca Romana* nie należały do dawnego Forum). Wracając się ku Kapitolowi, po prawej ręce mamy kościół *śś. Kosmy i Damiana*, do którego przedścionek jest *Cella świątyni Romulusa* (ob. str. 30), dalej kościół *S. Lorenzo in Miranda* czyli dawna *świątynia Antonina i Faustyny* (ob. str. 21), a za tym jest kościół *s. Adryana*, dawna podobno bazylika Emiliańska.

2. **Forum Trajanum**, położone przy placu *Piazza Trajana*, zbudował go cesarz Adryan na cześć Trajana, wedle planów słynnego *Apollodorusa*. Było to forum bardzo obszerne, po środku stała bazylika *Ulpia* 600 stóp długa, a 200 szeroka, obok świątynia i kolumna na cześć Trajana wzniesione. Obok kolumny mieściły się dwie biblioteki grecka i łacińska, które razem nazwano *bibliotheca Ulpiana*, a tę później cesarz Probus przeznosił do Termów czyli Łaźni Dyoklecjana.

Sykstus V odkopał podstawę kolumny i ocembrował, a resztę Forum dopiero na początku tego wieku odkopano i ocembrowano. Widać las stojących pogruchotanych kolumn, co stanowiły kiedyś portyki, jedne z nich wyżej, drugie niżej sterczą ponad ziemią. (*Obacz: Kolumna Trajana Str. 46.*)

3. Forum Juliusza Cezara, pomiędzy *Forum Romanum*, *Forum Augusta* i *Forum Nerwy*, nic z niego dzisiaj nie zostało. Założył go Juliusz Cezar na lat 55 przed nar. J. Chr. zapłaciwszy za samą ziemię przeszło sto milionów tsestercyj czyli około dziewięciu milionów złotych reńskich w. a. To forum było otoczone portykiem czyli kolumnadą w trzy rzędy. W głębi na placu stała świątynia *Veneris Genitricis*.

4. Forum Antonina tam, gdzie dzisiaj plac *Piazza Colonna*. Stała na nim kolumna Marka Aur. Antonina (*obacz str. 44*). Oprócz téj kolumny nic więcej nie zostało z tego forum, lub jest zasypane gruzem, bo jak już wyżej powiedziano, podstawa kolumny na 11 stóp jest ukryta w ziemi.

5. Forum Nerwy. Przy ulicy *Via Alessandrina* widać dwie kolumny od ludu zwane *Colonnacce*, do połowy ukryte w ziemi, a pozostałe z forum założonego przez Nerwę w r. 97 po nar. Jez. Chr. Na tych dwóch kolumnach spoczywa łamane belkowanie, a nad nim w płaskorzeźbie jest postać Pallady (Minerwy). Takie kolumny i ta-

kie belkowanie ozdobione płaskorzeźbami otaczało to forum. Zwano go także *Palladium*, *Transitorium* lub *Pervium*.

6. **Forum Augusta**, przy ulicy *Via Bonella*. W bliskości forum Juliusza Cezara, August cesarz zbudował nowe niewielkie forum, otoczył go wysokim murem, z którego część pozostała zowie się *Arco de' Pantani*, (jestto brama prowadząca do tego forum, zasypiana ziemią i dla tego wydaje się tak niską.) W tym forum zbudował **świątynię Marsa Mściciela** (*Mars ultor*), zwróconą frontem ku *Forum Romanum*, a którą ślubował był bogowi wojny przed bitwą pod Filippi. Z tej świątyni pozostały tylko trzy kolumny korynckie, żłóbkowane, z białego marmuru, dźwigające część brusu i stropu. Na ruinach tej świątyni stoi **Kościół Zwiastowania N. Maryi P.** z klasztorkiem Dominikanek złożonych z samych neofitek, które Pius V w r. 1575 tutaj osadził w miejscu Bazylianów. W ołtarzu wielkim jest obraz Zwiastowania, malowany przez *Kajetana Lapis di Cagli*. Freski naokoło robił *Marek Tulliusz Montagna*. Obrazy św. Bazylego, ś. Jana Chrzc. i ś. Jakóba umieszczone w trzech bocznych ołtarzach malował *Krzysztof Consolano*.

7. **Forum Boarium** (targowisko bydłece) stoją na nim dwie bramy tryumfalne czyli łuki, brama Janusza *Quadrifrons* (zo-

bacz str. 40) i brama Septima Sewera (zobacz str. 43).

8. **Forum Olitorium** (targowisko warzywne), w tém miejscu gdzie dzisiaj placyk *piazza di s. Niccolo in Carcere*. Stały na nim trzy świątynie: Pietatis filialis, Matutae i Spei, (zobacz str. 23.)

RZYM ZA CZASÓW PAPIEŻY.

Oprócz tych starorzymskich budowli, któreśmy powyżej opisali, a z których wiele winno jest swoje ocalenie papieżom, powstało mnóstwo nowych budowli, od czasu, kiedy ci zarządzili Rzymem. O tych budowlach mówiąc podzielimy je w sposób następujący:

1. Kościoły. 2. Katakumby. 3. Pałace, muzea i galerie i t. p.

I. KOŚCIOŁY RZYMSKIE.

Kościół w Rzymie można podzielić na dwa oddziały, to jest: 1. Bazyliki większe czyli patryarchalne i 2. Bazyliki mniejsze, oraz wszystkie inne kościoły.

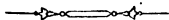
Bazyliki większe są: 1. Ś. Jana na Lateranie. 2. Ś. Piotra na Watykanie. 3. Najśw. Maryi Panny Większej. 4. Ś. Pawła za mu-

rami, i 5. Ś. Wawrzyńca za murami. Nazywają się patryarchalnemi w pamięć pięciu patryarchów: rzymskiego, konstantynopolitańskiego, aleksandryjskiego, antyochańskiego i jerozolimskiego.

Bazyliki mniejsze i wszystkie inne kościoły stanowią drugi oddział.

Jest zwyczaj w Rzymie, który nie tylko pobożni mieszkańcy wiecznego miasta, ale i pielgrzymi starają się zachować, mianowicie: że jednego dnia odwiedzają siedm bazylik, odmawiając przepisane na ten cel modlitwy, dla dostąpienia nadanych odpustów. Zwyczaj ten najwięcej upowszechnił Ś. Filip Nereusz, ulubiony patron i święty w Rzymie. Bazyliki te są: pięć większych, oraz Ś. Krzyża Jerozolimskiego i Ś. Sebastjana.

Najprzód opiszemy bazyliki większe, zaś bazyliki mniejsze i inne kościoły umieścimy w jednym rozdziale, nawiasowo tylko oznaczając, który kościół jest bazyliką.

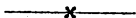

I. Bazyliki większe czyli patryarchalne.

Pierwsi Chrześcijanie budując swoje domy modlitwy, czyli kościoły, brali do nich wzór z sal sądowych, zwanych bazylikami, co po grecku oznacza *dom królewski*. Przyczyną zaś budowania kościołów na wzór sal sądowych, a nie świątyn pogańskich, było to, że brzydzili się temi ostatniemi. Nie opisując kształtu bazylik, odsyłamy czytelnika, aby

obejrzał, i rozpatrzył się w rozkładzie *Kościół S. Klemensa pap.*, gdyż ten jeden kościół przedstawia nam dokładnie zachowane wewnętrzne urządzenie bazylik.

1. Bazylika ś. Jana Laterańskiego.

W tém miejscu gdzie dzisiaj kościół Św. Jana Laterańskiego, za czasów Nerona był pałac i ogrody należące do konsula Plautusa Lateranusa. W r. 67 ery chrześc. odkryto spisec przeciw Neronowi, do którego i konsul Lateranus należał, jego zabito, a dobra zajęto na skarb państwa, zostawiając im nazwę dawnego właściciela. Towarzysz Dyoklecjana Maksymian darował ten pałac swéj córce Fauscie, żonie Konstantyna W., ten zaś po zwycięstwie odniesioném nad Maxencyzmem r. 312 oddał pałac Laterana papieżowi Melchiadowi. Następnie kiedy w pałacu Laterana przyjął chrzest z rąk papieża Sylwestra, wówczas położył fundament pod kościół i takowy ukończony, papież poświęcił dnia 9 list. 324 r. pod wezwaniem Zbawiciela i umieścił w nim drewniany ołtarz, na którym celebrował Ś. Piotr Apost. W r. 1144 Luciusz, papież, dodał do nazwy Zbawiciela i nazwę Św. Jana Chrzciciela. Klemens XI umieścił w kościele kolosalne figury dwuna-

stu Apostołów. Klemens zaś XII w r. 1734 dobudował kaplicę Corsinich i fronton kościoła. Kościół ten nosi nazwę kościoła biskupiego papieży, jako biskupów Rzymskich. Każdy też z papieży będąc już wybranym na tę godność, obejmuje uroczyście w posiadanie ten kościół, jako swoją katedrę. Jest to więc najpierwszy kościół nietylko w Rzymie, ale i na całym świecie, jak to czytamy na jego ścianie: „*Sacrosancta Lateranensis Ecclesia, Omnium Urbis et Orbis Ecclesiarum Mater et Caput.*“ I dlatego to duchowieństwo tej świątyni ma pierwszeństwo na procesyi Bożego Ciała przed duchowieństwem S. Piotra w Watykanie, chociaż processya odbywa się w tej ostatniej bazylice. W tym to kościele kardynał Wikary Ojca S. 4 razy do roku w suchedni, udziela święceń młodym seminarzystom rzymskim i tym, których biskupi całego świata posyłają na święcenia do Rzymu.

Na fasadzie kościelnej są 4 kolumny i 6 pilastrów. Na wierzchu figura Zbawiciela i 10 innych świętych, poniżej pięć arkad, a w środkowej łoża, z której papież daje apostolskie błogosławieństwo w dzień Wniebowstąpienia Pańskiego. W trójkacie frontowym widać obraz Zbawiciela a jest to mozaika ze stariej bazyliki. Cała ta facyata jest jedną z najlepszych prac Aleksandra Galilei. W przedścionku po prawej stronie jest starożytna statua marmurowa Konstantego. Pięć bram pro-

wadzi do bazyliki, z których ostatnią nazywa się świętą, to jest jubileuszową. Środkowe drzwi są brązowe ze stariej bazyliki na Forum. Wnętrze świątyni jest zbudowane w kształcie krzyża łacińskiego o pięciu nawach.

1. **Kaplica Orsini'ch**, obraz Najś. Maryi P. otoczonej świętymi beatyfikowanymi tutaj w r. 1729. Praca *Costanzi'ego*. Z tyłu pierwszego filaru wielkiej nawy jest fresk przez *Giotto*, przedstawiający Bonifacego VIII pomiędzy dwoma kardynałami, gdy w roku 1300 ogłaszał jubileusz.

Stanawszy w pierwszej bocznej nawie, pomiędzy dwoma filarami naukos czyli na krzyż i obróciwszy się twarzą do ściany filaru o ile można najbliżej, a druga osoba niech przy przeciwnym filarze stanie w tensam sposób, to mogą te osoby ze sobą jak najciszej rozmawiać i dobrze się słyszeć, gdy tym czasem stojący po środku nic a nic, nawet szeptania nieusłyszą.

2. **Kaplica Torlonia**, bogato ozdobiona, pod nią groby Torloni'ch. W oltarzu „Zdjęcie z krzyża” robił *Tenerani*. Ta kaplica była poświęcona św. Janowi Nepomucenowi, w tej bazylice w r. 1729 przez Benedykta XIII kanonizowanemu.

3. **Kaplica Massimi**. Chrystus Pan na krzyżu, robił *Sicciolante da Sermoneta*. Dalej są drzwi do pałacu papieskiego.

4. **Kaplica Ś. Jana Ewangelisty**. Fresk robił *Baldi*.

Po drugiej stronie bocznej nawy od drzwi są:

5. Kaplica Corsini, najpiękniejsza i najweselsza ze wszystkich kaplic rzymskich, zbudowana wedle rysunku Aleksandra *Galilei*. Wystawiona na cześć Św. Andrzeja *Corsini*. W ołtarzu obraz mozaikowy tego świętego, według oryginału, który robił *Guido Reni*, a znajdującego się w galeryi *Barberinich*. Na boku grób *Klemensa XII* pap. fundatora kaplicy r. 1734. Statua przedstawia papieża siedzącego i błogosławiącego, robił ją *Giardoni*, obok stoją „*Szczodroliwość i Obfitość*“ dłuta *Karola Monaldi*. Urna, w której spoczywa ciało tego papieża, jest z porfiru i pochodzi z *Panteonu*. Naprzeciwko jest grobowiec kardynała *Neri Corsini*, wuja *Klemensa XII*. W niszach widać *Wstrzeźmliwość, Siłę, Roztropność i Sprawiedliwość*. Nad każdą niszą jest płaskorzeźba, przedstawiająca sceny z życia Ś. Andrzeja *Corsini*. Pod tą kaplicą jest grób *Corsinich*, a w nim jest grupa przedstawiająca *Zdjęcie z krzyża*, którą zrobił *Antoni Montauti*.

6. Kaplica Ceva. Wniebowzięcie Najśw. Dziewicy. Poniżej fresk ze szkoły *Giotto*. Po bokach pomniki kardynałów z XIII wieku i późniejszych.

7. Kaplica Santori lub Godoi. Na ołtarzu Chrystus Pan, z marmuru, dzieło *Stefana Maderny*.

8. Kaplica Lancellotti na cześć

Ś. Franciszka z Assyżu. Obraz robił *Laureti*. Na boku jest pomnik kardynała *Casanati*, założyciela biblioteki przy kościele *S. Maria sopra Minerva*.

8. **Kaplica Ś. Hilarego**, obraz robił *Borgognone*.

9. **Kaplica Aldobrandinich**, albo Najś. Sakramentu. Cztery kolumny z brązu złoczonego, podtrzymuje fronton z tego samego metalu. Ma to pochodzić z świątyni Jowisza Kapitolńskiego, ulane z rozkazu cesarza Augusta po bitwie pod Actium. Na ołtarzu pomiędzy czterema kolumnami z zielonego starego marmuru, stoi bogate cyborium, zrobione wedle rysunku *Targioni*'ego. Po bokach figury Eliasza, Mojżesza, Aarona i Melchizedecha. U góry fresk przedstawiający Wniebowstąpienie Pańskie, malował *Arpino*.

Wchodząc od drzwi do wielkiej nawy, widzimy po bokach **dwunastu Apostołów** zrobionych z marmuru. Każda z tych figur kosztowała 27.000 franków. Ś. Piotra i Ś. Pawła rzeźbił *Stefan Monnoti*, Ś. Andrzeja, Ś. Jana, Ś. Jakóba Większego i Ś. Mateusza, rzeźbił *Kamil Rusconi*. Ś. Tomasza i Ś. Bartłomieja rzeźbił *Piotr le Gros*, Św. Jakóba Mniejszego *Anioł Rossi*, Św. Filipa, *Justyn Mazzuoli*, Ś. Szymona *Fr. Monnatti*, Ś. Tadeusza *Wawrz. Ottoni*. Oprócz tych figur jest dwanaście płaskorzeźb odno-

szących się do starego Testamentu i portrety dwunastu proroków, umieszczone około tych figur.

Baldachim w stylu łukowym, umieszczony na środku kościoła, podtrzymują cztery granitowe kolumny. Pod baldachimem jest ołtarz, a w nim jest złożony stół, na którym celebrował Ś. Piotr Apostoł. Na tym ołtarzu, zwanym papieskim, nikt oprócz Papieża bez wyraźnego breve nie może celebrować. W baldachimie przechowują się różne drogie relikwie, a zwłaszcza **Głowy ŚŚ. Apostołów Piotra i Pawła**, w roku 1367 przez Urbana V tu złożone. Cały ten ołtarz odnowił Pius IX, papież. Pod ołtarzem jest mała kapliczka zwana **Konfessya Ś. Jana Ew.**, do której schodzi się po schodach. Na posadzce jest pomnik brązowy Marcina V dzieło *Szymona Donatello*. W drugim Wielkim ołtarzu opartym o ścianę jest obraz Zmartwychwstania P. N. J. Chryst. malował go *Agricola*. Nad tym ołtarzem jest wspaniała mozajka zaczęta w XIII w. przez *Jakóba de Torrita* i *Jakóba de Camerino*, ukończona w w. XIV przez *Gaddo Gaddi*. Jest to arcypiękna praca.

Po za tym ołtarzem jest półkole zwane **przysionkiem leonowym**, od imienia Ś. Leona I. Wszedłszy doń od kaplicy Najśw. Sakramentu, po lewej stronie widzimy umieszczony za szkłem stół, na którym Zbawiciel odprawiał ostatnią wieczerzę. Da-

lój są drzwi brązowe z r. 1196 prowadzące do zakrystyi, z której jest wchód do **skarbcu**, a w nim pokazują znakomite relikwie, uznane za autentyczne jak np. rękę Ś. Heleny, mózg ś. Wincentego à Paulo, część krwi ś. Karola Boromeusza, czara w której z rozkazu cesarza Domicyana podano truciźnę ś. Janowi Ap., część łańcucha, w który go zakuto, prowadząc z Efezu do Rzymu; część purpury, którą był okryty Zbawiciel w czasie męki. Idąc dalej przysionkiem leonowym spotykamy ołtarz P. Jezusa Ukrzyżowanego, który rzeźbił *Giotto*. Po obu stronach figury śś. Ap. Piotra i Pawła z X w. Pod posadzką tutaj są pochowani *Arpino*, *And. Sacchi* i *A. Galilei*. Wyszedszy z tego przysionka, po lewej ręce mamy **ołtarz powitania Dzieciątka Jezus przez Pastuszków**.

Pod ołtarzem spoczywają ciała ŚŚ. Gordyana i Epimacha. Nad bocznymi drzwiami prowadzącymi na plac, wisi u sufitu **chorągiew turecka**, przysłana tu przez Jana III Sobieskiego, króla polskiego, gdy pobił Turków pod Wiedniem.

Jan III Sobieski, król Polski, pobił Turków 13 września 1683 r. pod Wiedniem, ocalając przez to nie tylko Austryę ale i chrześcijaństwo. W dniu tym zdobyto wielką chorągiew machometzańską. Chorągiew ta ma przeszło 6 łokci długości a przeszło 4 łokcie szerokości. Brzegi jej zielone, a na nich wyszyte złote litery. Następnie obwódka czerwona, na

niej kwiaty srebrne, których środek litosrebrny ze złotem literami. Na wierzchu gałka grubo złożona i dwa kółka do sznurów dla obrony od wiatru. Jeden z tych sznurów ustrzelono w bitwie. Napisy wszystkie po turecku. Chorągiew tę posłał Jan III papieżowi Innocentemu XI. Nazajutrz po bitwie powieźli ją: Tomasz Talenti włos, Sekretarz króla i X. Jan Denhoff, opat Mogilski. Wielka była z téj okoliczności radość w Rzymie. Chorągiew, jako znak zwycięstwa zawieszono tutaj w najpierwszym kościele na świecie.

Potrójne drzwi boczne prowadzące na inny plac rozciągający się po drugiej stronie kościoła, jak również i portyk zbudował Syxtus V wedle rysunku Fontany. Nad tym portykiem jest łoża z której papieże dawali błogosławieństwo aż dopóki Klemens XII nie zbudował fasady kościelnej i nowéj łoży. W portyku w głębi jest brązowy pomnik Henryka IV króla francuskiego.

Kapituła postawiła mu tę pamiątkę, jako oznakę wdzięczności, że nawróciwszy się do wiary katolickiej w r. 1595 darował kapitulę bogate opactwo Clerac w Gaskonii. Od tego czasu królowie francuscy byli kanonikami kapituły S. Jana Lat. Ludwik Filip nie chciał być kanonikiem, lecz Napoleon III o to się upominał i zamiast opactwa ustanowił roczną opłatę kapitulę ze strony Francyi. Ambasador francuski zastępował go na wielkich uroczystościach w stalli kanonicznej.

Po za kaplicą Najśw. Sakramentu jest tak zwane **Claustrum**, budowla bardzo piękna i wspaniała z XII lub XIII wieku.

W środku jest duży dziedziniec czworokątny, otoczony przysionkami podtrzymywanemi na małych kolumnach bogato ozdobionych delikatnemi mozaikami, a na główki ich prawie się wszystkie różnią rysunkiem. W Claustrum znajduje się wiele relikwii, o których autentyczności ś. kongregacya nie orzekła.

Chrzcielnica ś. Jana Laterańskiego, lub **kościół ś. Jana in Fonte**, wybudowany przez Konstantyna W. po przyjęciu chrztu, leży tuż przy bazylice Laterańskiej. Jestto budowa ośmiokątna. Wewnątrz na ośmiu porfirowych kolumnach, spoczywa starożytny architrav, a na nim znowu spoczywa ośm kolumn z białego marmuru, na których leżą gzymsy, a na tych stoi ośm słupów rzeźbionych podtrzymujących sklepienie. Malowidła i mozaiki odnoszą się do Konstantyna W. Ośm obrazów z życia ś. Jana Chrzciciela wymalował *Sacchi*. Posadzka jest marmurowa. Po trzech stopniach schodzi się do chrzcielnicy, która ma kształt urny z zielonego bazaltu, a pokrywa jej ozdobiona płasko-rzeźbami metalowemi złoconemi.

Dawniej papieże w Wielką Sobotę i w sobotę przed Zielonymi Świątkami uroczysto udzielali w tej chrzcielnicy chrztu ś. Mahometanom i Żydom nawróconym. Dzisiaj w te same dni kardynał Wikary udziela tutaj neofitom chrztu św.

Po bokach są **dwie kaplice**: jedna **ś. Jana Chrzciciela**, druga **ś. Jana**

Ewangelisty z V wieku. W téj ostatniej zamykanéj starożytnemi bronzowemi drzwiami, jest na sklepieniu mozaika z V wieku. Od strony zachodniej jest ołtarz ś. Rufiny i ś. Secondy PP. i MM. spoczywających tutaj. Dwa słupy okrągłe z czarnego marmuru wstawione w mur służyły kiedyś do tortur męczenników. Z tyłu przedsionka po za kaplicą ś. Jana Ewangelisty jest malutki **kościółek kwadratowy** r. 641 poświęcony na cześć **ś. Wenaneyusza** przez Jana IV. pap. W ołtarzu jest umieszczony bardzo starożytny obraz N. Maryi Panny.

Przed kościołem na placu stoi **obelisk**. (*Patrz: Obelisk na placu ś. Jana na Lateranie, str. 48*).

Obok bazyliki ś. Jana Later., stoi pałac papieski zwany Laterańskim. (*Zobacz pałac Laterański*). Po drugiej stronie drogi jest klasztor passyonistów, przy którym znajduje się **Scala Santa** to jest Święte schody. Są to schody z pałacu Pilata z Jerozolimy, po których Zbawiciel w czasie swój bolesnej męki cztery razy przeszedł. Ostatni raz idąc okryty szkarłatem i w cierniowej koronie zboczył swą najśw. krwią schody, czego ślady dzisiaj jeszcze można widzieć przez szklanne otwory, umieszczone w deskach, którymi schody przez uszanowanie okryto.

Schody te przywiozła z Jerozolimy cesarzowa Helena dla umieszczenia ich w pałacu Laterańskim. Syxtus V Pap. w XVI wieku polecił Dominikowi Fontana urządzenie ich tak, jak są obecnie umieszczone. Przeniesiono je w ciągu jednej nocy przy pomocy duchowieństwa z Lateranu. Ustawiano je w ten sposób, iż zaczynano od góry na dół, tak, iż robotnicy nie stawiali na nich swoich nóg.

Stopni jest 28, a wszystkie z białego żłkowanego marmuru (*marmor tyriticum*) którego niema we Włoszech, lecz w Syrii bardzo był w użyciu. Innocenty XIII, papież w r. 1723 kazał te schody pokryć deskami orzechowemi, aby się nie wycierały i aby ich pielgrzymi nie odrapywali. Obok tych schodów z jednej i z drugiej strony są inne schody, aby pielgrzymi idący na klęczkach po świętych schodach mogli temi drugimi zejść na dół. Do tego aktu pobożnego Papież przywiązali rozliczne odpusty. U dołu schodów są dwie statuy z białego marmuru; postawione z rozkazu Piusa IX, papieża. Jedna przedstawia, „Oto Człowiek“ (*Ecce Homo*). Druga zaś „pocałunek Judasza.“ — Rzeźbił je *Giacometti*.

Ponad schodami znajduje się dawne oratorium papieskie. Oratorium to nazywa się **Sancta Sanctorum** i oprócz wielu bardzo osobliwych relikwii posiada **obraz Zbawiciela** naturalnej wielkości malowany na drzewie cedrowem i zwany *achiropoieta* (nie ręką człowieka robiony). Obraz

ten wedle starego podania zaczęty ręką ś. Łukasza, a ukończony przez Aniołów. W wieku IV przeniesiono go z Jerozolimy do Konstantynopola, w czasach zaś obrazoburców cudownie ocalony, dostał się do Rzymu, za Leona I. pap., który go złożył w kościele ś. Jana na Lateranie. Rzadko go pokazują. W czasie wielkich klęsk społecznych procesjonalnie niosą go do bazyliki Matki Boskiej większej (*S. Maria Maggiore*), gdzie jest wystawiony przez dni siedm a potem znowu procesjonalnie niosą go do *Scala Sancta*. Ostatnia taka procesya była w r. 1863 z polecenia Piusa IX pap., który własną ręką na ogłoszeniu „*Invito Sacro*“ kardynała wikarego, wzywającego wiernych do udziału w nabożeństwie po tych słowach: „*Jest wolą Ojca świętego, aby się szczególniej modlono za nieszczęśliwą Polskę*“, te napisał słowa: „*Naród polski, który zawsze był katolickim, i że tak powiem, przedmurzem przeciw najazdowi niewiernych, zasługuje bez wątpienia, aby wziąć udział w jego cierpieniach i aby się modlić szczególnie o wyswobodzenie go z nieszczęść, jakie go trapią; iżby nie tracąc wyłącznego charakteru, jakim się zawsze szczycił, był wiernym posłannictwem, jakie mu Bóg dał i aby za jednomyślną zgodą tych, co składają naród, strzegł i zachowywał nietkniętym i niesplamionym sztandar wiary katolickiej i religii swoich przodków.*“

W VIII wieku ś. Leon III papież ofiarował mnóstwo drogich relikwii do tego oratorium. Relikwie te były zamknięte w cyprysowej skrzyni, na której było napisane: „*Sancta Sanctorum*,” ztąd poszła nazwa oratorium. Na ścianie jest napis: „*Non est in toto sanctior orbe locus.*”

Wyszedłszy z tego przybytku i zwróciwszy się na drogę ku bazylice Jerozolimskiej, po lewej ręce widzimy rodzaj tronu kamiennego zwanego: „**Triclinium Sancti Leonis.**” Tym wyrazem *triclinium* nazywano sale do jedzenia i sale w których osoby wysokiej godności w pewne uroczystości dawały uczty. Była to dawniej sala recepcyjna, w której papieże dawali uczty dla dygnitarzy, i w niej w pewnych razach zgromadzało się Święte Kollegium. Z téj sali została tylko ta część, którą Klemens XII umieścił przy kościele na Lateranie, a Benedykt XIV tutaj przeniósł. Mozaika przedstawia pamiątkę utworzenia tak zwanego *świętego - imperium - rzymskiego* i zarazem jest to pomnik wdzięczności Leona III dla Karola Wielkiego. Pod tą grupą jest taki napis: „*Beate. Petre. Dona. Vita. Leon. PP. E. Bictoria. Carolo. Regi. Dona.*” Naokoło jest napis drugi: „*Gloria. In. Excelsis. Deo. Et. In. Terra. Pax. Omnibus. Bone. Voluntatis.*” Za Grzegorza XVI pap. Valadier i Camuccini ten stary zabytek odnowili.

2. Bazylika ś. Piotra na Watykanie.

Ciało ś. Piotra po jego męczeńskiej śmierci złożone zostało przez pierwszych chrześcijan w podziemiach czyli grotach, będących pod pagórką zwaną Watykanem, na którym stał cyrk Nerona. Anaklet papież 90 r. ery chrześcijańskiej, wybudował w tych podziemiach małe oratorium. W roku dopiero 324 cesarz Konstantyn po przyjęciu wiary chrześcijańskiej, założył własną ręką fundamenta pod kościół ś. Piotra, który stał blisko dwanaście wieków. Gdy w r. 1450 ta świątynia groziła upadkiem, zaczął Mikołaj V myśleć o nowej budowie, a następca jego Juliusz II polecił *Bramante'mu* wygotowanie planu i rozpoczęcie budowy. Pod trzema następnymi papieżami nie bardzo postępowała budowa, dopiero Michał Anioł *Buonarotti* (*Michel-Angelo*) przyjął na siebie darmo, bo „z miłości Boga, Najświętszej Dziewicy i księcia Apostołów“ wykonanie nowego planu i budowę, którą pod pięcioma papieżami energicznie prowadził. Umierając, zostawił plan do całkowitego jej ukończenia, który zatwierdzony przez Brewe papieskie, został po jego śmierci wykonany, gdyż budowę według niego prowadzono aż do Pawła V. Za rządów dopiero tego Papieża, gdy *Karol Maderna* objął prowadzenie robót oko-

ło kościoła ś. Piotra, zmieniono plan, zeszpeciwszy przez to bardzo myśl Buonarrottego. Poświęcenie kościoła odbyło się w r. 1626 dnia 18 list. za rządów Urbana VIII. Budowa cała od r. 1456 aż do roku poświęcenia 1626 trwała 176 lat i kosztowała dwieście pięćdziesiąt milionów franków. Utrzymanie zaś roczne téj budowy kosztuje obecnie 161,000 franków. Zakrystyą wybudował dopiero Pius VI, wydawszy na nią do pięciu milionów franków. Przed kościołem ś. Piotra jest **plac** formy eliptycznej 196 metrów szeroki. Otacza go kolumnada składająca się z 281 kolum i 64 słupów (pilastrów) w stylu doryckim i tokańskim. Kolumnada ta tworzy trzy aleje, z których środkowa jest tak szeroka, że dwa wielkie powozy mogą obok siebie jechać. Nad balustradą spoczywającą nad tą kolumnadą, znajduje się 192 figur przedstawiających różnych świętych, ustawionych rzędem, z których każda jest wysoka na 12 stóp. Kolumnada ta jest fundacją Aleksandra VII pap. (1661) a dziełem budowniczego *Wawrzyńca Bernini*. Na środku tego placu są dwie wspaniałe fontanny, wyrzucające ogromne strumienie wody, sprowadzonej tu kanałem z jeziora Bracciano. Pomiedzy fontannami stoi wielki **obelisk** 27 m. i 70 cm. wysoki z jednej sztuki granitu, sprowadzony z Egiptu przez Kaligulę dla ozdoby Watykańskiego cyrku za czasów pogańskich, będącego wówczas w tém miej-

scu, gdzie jest obecnie zakrystya ś. Piotra. Obalony leżał długo pod gruzami, aż go dopiero Syxtus V pap. w r. 1586 kazał tutaj postawić. Spoczywa na czterech metalowych lwach i jest w Rzymie jedynym obeliskiem, który się w całości i bez uszkodzenia zachował. Na jego wierzchu jest umieszczony krzyż. Trzecia to jego służba i zapewne ostatnia. Pierwsza w świątyni egipskiej w Helipolis. Druga w krwawym Cezarów cyrku, gdzie krwawa łuna, bijąca od męczenników okręconych w smolne wory i płonących jako żywe pochodnie, oświecała jego granitowe ściany. Trzecia służba to obecna, na najwspanialszym miejscu w świecie dźwiga krzyż, przed którym wszystkie ucywilizowane ludy kornie schylają swe głowy.

Pomiędzy obeliskiem a fontannami, znajduje się okrągły kamień biały, na którym stanawszy i popatrzwszy na kolumnadę, zdaje się, jakoby jeden a nie trzy rzędy kolumn było. Postąpiwszy do końca placu, widać dwie wielkie statuy ś. Piotra i ś. Pawła, postawione przez Piusa IX. Pierwszą zrobił *Fabris*, drugą *Tadolini*. Kiedy się kończy plac ten eliptyczny, jakiśmy co dopiero opisali, zaczyna się drugi plac prostokątny, na którym są schody prowadzące do kościoła ś. Piotra.

Fasada kościoła długa na 117 metrów a wysoka na 50, składa się z ośmiu kolumn i czterech pilastrów. Nad balustradą

stoi 13 figur pięciometrowych, wyobrażających Chrystusa Pana i 12 Apostołów. Na fryzie widać napis, że ta część bazyliki jest ofiarą Pawła V pap.: „*In honorem Principis Apost. Paulus V Burghesius Romanus Pont. Max. An. MDCXII. Pont. VII.*“ Facyata ta jest dziełem Karola Maderny, lecz puryści sztuki wiele jęj zarzucają, jakoby nie miała związku z wnętrzem kościoła. Jestto, mówią, olbrzymia dekoracya, nie mająca w sobie nic religijnego, z małemi zmianami mogłaby być facyatą jakiego świeckiego budynku. Nad głównem wejściem jest łoża, z której Ojciec święty w Wielki Czwartek, w Wielką Niedzielą i w ś. Piotr daje błogosławieństwo *Urbi et Orbi*. Po końcach są dwa zegary, z których jeden wskazuje godziny na sposób europejski a drugi na sposób włoski. Pięć wielkich niezamykanych wejść prowadzi do wspaniałego przedsionka. Po prawej ręce w głębi przedsionku, widać konną statwę Konstantyna W., dzieło *Bernini*'ego, na przeciwko zaś po lewej ręce statua Karola W. dzieło *Cornacchioni*'ego. Po nad tym przysionkiem jest tak długa i tak samo wielkich rozmiarów sala, w której Papież w Wielki Czwartek służy do stołu tak zwanym Apostołom, którym poprzednio umywał nogi w kościele ś. Piotra. W tej sali dawał Pius IX 1867 r. dnia 27 Czerwca posłuchanie czterem tysiącom księży przybyłym z różnych stron świata. Z tej sali jest wejście do łoży,

z której papież udziela błogosławieństwa *Urbi et Orbi*, jak to wyżej wspomnieliśmy.

Z przedsionka do kościoła pięcioro drzwi prowadzi. Środkowe drzwi nazywane niegdyś srebrnymi, były bowiem pokryte blachami srebrnymi przez pap. Honoryusza, dzisiaj są z brązu. Jestto dzieło Ant. Filareta i Sz. Baldi brata Donatelle'go (1446 r.) dwóch florenckich artystów, nad którego wykonaniem za czasu papieża Eugeniusza IV dwanaście lat strawili. Są tu na nich przedstawione następujące sceny:

Jezus Chrystus, poniżej Jan Paleolog jadący na sobór do Ferrary i wprowadzenie go do Eugeniusza IV — pod tém św. Paweł — poniżej podróż Wschodnich ludów — ich odjazd i koronacja cesarza Zygmunta. Na drugiej połowie drzwi: spotkanie cesarza z papieżem — wyjazd cesarza z Włoch. — pod tém ś. Piotr oddający klucze Eugeniuszowi IV — poniżej sobór florencki, na którym podpisano jedność kościołów i przyjazd Wschodnich wysłanników do Rzymu.

Ostatnie drzwi po prawej stronie, nad któremi się znajduje mozaika przedstawiająca ś. Piotra, nazywają się *Porta Sancta*, brama święta, albo Jubileuszowa, cała zamurowana i wyłożona marmurem. Otwierają ją co 25 lat, to jest, gdy się rozpoczyna jubileusz. Sam papież wówczas celebduje i uderza trzykrotnie srebrnym młotkiem w zamurowane drzwi i te rozbierają. Po skończonym jubileuszu zamurowywują je i pośrodku kładą krzyż brzozy. Na ścianie przysionka znajdują się trzy napisy: 1) że Bonifacy VIII (r. 1300)

pierwszy z papieży ogłosił jubileusz. 2) Na brązowej tablicy pochwała napisana wierszem przez Karola W. na cześć Adryana I papieża. 3) Rozporządzenie ś. Grzegorza II względem utrzymywania lamp w bazylice. Obróciwszy się plecami do wielkich drzwi i podniosłszy głowę po nad drzwi prowadzące do portyku, spostrzegamy mozaikę zwaną *la navicella*, (łódka). Jestto kopia mozaiki zrobionej przez *Giotta*. Przedstawia ona jedenastu apostołów w łodzi. Jezus Chrystus stoi na brzegu a święty Piotr idzie ku niemu po falach. W górze czterej Ewangeliści rozdzieleni na dwie grupy, poniżej czarci dmia w trąby, wyobrażając przeciwności, jakie ma kościół do zwalczenia. W prawym rogu postać papieża Klemensa X, który tę mozaikę tutaj w r. 1674 kazał umieścić. Mozaikę robił *Mannetti*.

Każdy pątnik przeszedłszy próg tej najwspanialszej i największej świątyni dziwi się nie znajdując jęj tak wielką, jak sobie rzeczywiście wyobrażał. Pochodzi to, jak utrzymują znawcy sztuki, z doskonałej harmonii części w całej budowie. Dopiero po kilkunastorazowym pobycie można się rozpatrzeć i zauważyć prawdziwą wielkość tej bazyliki. Daleko inaczej przedstawia się ta bazylika na zewnątrz, obchodząc ją naokoło.

Na posadzce są oznaczone i wypisane spisowemi literami długości różnych najsłynniejszych kościołów katolickich.

I tak idąc od drzwi ku wielkiemu ołtarzowi, spotykamy znak pierwszy, że kościół ś. Pawła w Londynie jest długi na 158 m. 61 cm.; drugi znak, że katedra Florencka jest długa na 149 m. 45 cm.; trzeci znak, że katedra w Medyolanie jest długa na 135 m. i 38 cm.; czwarty znak, że kościół Ś. Pawła za murami jest długi na 127 m. i 73 cm.; nareszcie piąty znak, że kościół Ś. Zofii w Konstantynopolu jest długi na 109 m. i 91 cm.

Długość zaś bazyliki ś. Piotra wynosi 186 m. 93 cm., wysokość nawy środkowej 45 m., jej szerokość 25 m. Wysokość kopuły aż do latarni 117 m.

Zacznijmy oglądać kościół z prawej strony od wielkich drzwi.

1. **Kaplica Pietà**, to jest N. Marya Panna trzymająca na swych kolanach ciało umarłego Zbawiciela. Najlepiej tę grupę oglądać przed wieczorem, bo wówczas jest stosownie oświetloną. Jestto dzieło *Michała Anioła*, gdy miał lat 24. Po prawej stronie ołtarza znajduje się kaplica Kolumny, tak nazwana od kolumny spiralnej z marmuru białego i ozdobionej figurami, pochodzącą, jak niesie podanie, ze świątyni Salomona a tutaj przechowywaną.

2. **Kaplica P. Jezusa Ukrzyżowanego**, ma dwa ołtarze, na jednym krucyfiks drewniany z XIII w. dzieło *Cavallini*, na drugim obraz św. Mikołaja z Baru. W tej kaplicy przechowuje się największa część relikwii znajdujących się w watykańskiej bazylice. Wychodząc z tej kaplicy spo-

tykamy dwa pomniki. Pierwszy z nich postawiony przez Innocentego XII robił *Fontana* dla Chrystyny Alexandry królowej szwedzkiej, która wyrzekłszy się protestantyzmu w Insbruku, umarła w Rzymie 1689 r. Drugi pomnik Leona XII pap. (1823—1829) rzeźbił *Fabris*. Papież ten pochowany stosownie do swęj woli przed ołtarzem ś. Leona W. Na pomniku przedstawiony jest w chwili, kiedy z łoży watykańskiej błogosławi *Urbi et Orbi*.

3. Kaplica ś. Sebastjana. W ołtarzu mozaika, kopia obrazu alfresko zrobionego przez *Dominichino*, znajdującego się w kościele *S. Maria degli Angeli*. Mozaika ta jak i wszystkie inne tutaj będące, są arcydziełami papieskiego zakładu mozaiek w Watykanie. Obok kaplicy są dwa groby. W pierwszym spoczywa księżniczka Matylda. Pomnik postawił jęj Urban VIII, a robił go *Bernini*. U dołu jest przedstawiona scena rozgrzeszenia Henryka IV cesarza w zamku Canossa przez Grzegorza VII wobec hrabiny Matyldy.

Matylda ur. 1046 była księżniczką Toskańską. Wspierała Papieża Grzegorza VII w walce z cesarzem Henrykiem IV. Umarła w r. 1115, przekazując wszystkie swe posiadłości Stolicy Apostolskiej.

Drugi pomnik jest Innocentego XII (1691-1700) zrobił go *Vallé*. Dwie statuy umieszczone na nim, przedstawiają *Miłość i Sprawiedliwość*.

4. Kaplica Najśw. Sakramentu.

Zamyka ją wspaniała brama bronzowa. W kaplicy téj stoi przez trzy dni ciało każdego zmarłego papieża. Na ołtarzu bogate bronzowe tabernaculum, ozdobione drogiemi kamieniami, rysunek *Bernini'ego*. W głównym ołtarzu **Najśw. Trójca** fresk *Piotra z Kortony*. W ołtarzu po prawej stronie jest obraz mozaikowy **Zdjęcie z krzyża**, kopia z *Michała Anioła*, której oryginał na płótnie znajduje się w galeryi watykańskiej, i dwie kolumny, podobne do téj, o której mówiliśmy w kaplicy *Pietà*. Naprzeciw tego ołtarza są organy. Na środku kaplicy stoi pomnik przedstawiający Syxtusa IV pap. złożonego na łożu śmiertelném; ozdoby pomnika przedstawiają *Nauki* i *Cnotę*. Obok pod skromną tablicą spoczywa Juliusz II pap., którego wspaniały pomnik stoi w kościele *ś. Piotra w Okowach*. Wyszedszy z kaplicy, spotyka się dwa pomniki. Jeden Grzegorza XIV (1590—1591) nieukończony i Grzegorza XIII (1572—1585) dzieło *Rusconi'ego*. Na tym drugim pomniku około papieża stoją *Religia* i *Siła*. Niżej wyobrażona jest historia poprawy kalendarza i podobizny tych, którzy brali udział w téj poprawie. Minawszy te pomniki i nie skręcając na prawo do kaplicy, widzi się przed sobą **ołtarz ś. Hieronima** oparty o jeden z czterech filarów, na których spoczywa kopuła. Obraz przedstawiający ostatnią Komunią ś. Hieronima jest kopią w mozaice arcydzieła, które wykonał *Dominichino*

na płótnie, znajdującego się w galeryi watykańskiej. Obraz przedstawia ś. Efrema dającego Komunię ś. Hieronimowi, a w orszaku znajduje się ś. Paula, dama rzymska.

5. **Kaplica Gregoryañska.** Zwróciwszy się na prawo od ołtarza ś. Hieronima jesteśmy w kaplicy Gregoryañskiej, tak zwanej od swego założyciela Grzegorza XIII pap. Pod mensą ołtarza jest pochowane ciało ś. Grzegorza Nanziańskiego. W ołtarzu ozdobionym alabastrem, drogimi kamieniami i ametystami, znajduje się niewielki obrazek N. Maryi Panny, Wspomożycielki wiernych (*Madonna del Soccorso*). Po prawej stronie ołtarza na boku jest pomnik Grzegorza XVI (1831—1846) robił go *Amici*.

Idąc dalej spostrzegamy po lewej stronie ołtarz ś. **Bazylego** oparty o ten sam filar, co i ołtarz ś. Hieronima. W ołtarzu jest obraz mozaikowy, którego oryginał malowany przez *Subleyras'a* jest w kościele *S. Maria degli Angeli*, przedstawiający tę chwilę, kiedy Cesarz Walens traci przytomność na widok majestatu, z jakim ś. Bazyli odprawia w dzień trzech Króli św. tajemnice. Naprzeciw tego ołtarza jest grób Benedykta XIV, najuczeńszego z papieży (1740—1758) dzieło *Bracci'ego*. Papież w majestatycznej postawie pomiędzy *Nauką i Miłością* stoi, dla dania błogosławieństwa.

Minawszy pomnik wchodzimy do krzyżownicy; zaraz po prawej stronie jest **Ołtarz**

ś. Wacława, obraz mozaikowy wedle oryginału, który malował *Caroselli*. Dalej **ołtarz śś. Processa i Martyniana**, MM., mozaika wedle obrazu *Valentini*'ego. Za tym ołtarzem jest **ołtarz ś. Erazma M.**, obraz mozaikowy według oryginału zrobionego przez *Poussin*'a, znajdującego się w galeryi Watykańskiej. Dalej idąc po lewej ręce jest **ołtarz** zwany **Navicella**, obraz mozaikowy, kopia *Lanfranc*'a. Chrystus Pan ratuje tonącego Piotra. Naprzeciwko tego ołtarza jest pomnik Klemensa XIII, (1758—1759) dzieło *Canovy*. Papież klęcząc modli się, z prawej strony *Religia*, z lewej *Anioł* przedstawiający *Geniusz śmierci*, poniżej dwa przepyszne lwy, jeden uspiiony, a drugi zdaje się czuwać, aby nikt nie mącił spokoju zmarłemu.

Ołtarz ś. Michała, obraz mozaikowy, kopia słynnego obrazu *Guida*, znajdującego się w kościele Kapucynów.

Ołtarz ś. Petronelli, Jedna z najpiękniejszych mozaiek w całej świątyni, kopia obrazu *Guercina*, z galeryi Kapitołińskiej. U dołu obrazu jest przedstawione wyjęcie z grobu ś. Dziewicy wobec Flaccusa, młodego Rzymianina, który się pragnął z nią ożenić. U góry obrazu P. Jezus przyjmuje ś. dziewczę. Obok grób Klemensa X (1670—1676) robił *Rossi*; figury przedstawiają *Łaskawość i dobroć*; u dołu otwarcie bramy jubileuszowej z r. 1675. Naprzeciwko tego pomnika

jest **ołtarz ś. Piotra**, kopia mozajkowa oryginału będącego w kościele *S. Maria degli Angeli*, przedstawia ś. Piotra wskrzeszającego Tabitę wdowę.

Przy wielkim ołtarzu grób Urbana VIII (1623—1644), statua papieża bronzowa, figury z marmuru białego, przedstawiające *Sprawiedliwość i Miłość*. Śmierć kładzie rękę na papierze, na którym napisane: *Urbanus VIII Barberinus*.“ Dzieło całe *Bernini’ego*.

Ołtarz wielki lub Katedra ś. Piotra. Ołtarz cały jest poświęcony Najśw. Dziewicy i wszystkim śś. Papieżom. Poniżej katedra ś. Piotra przez *Bernini’ego*. Cztery figury przedstawiają: ś. Ambrożego, ś. Augustyna, ś. Atanazego i ś. Jana Złotoustego, jako czterech doktorów Kościoła, podtrzymujących wspierały tron, w którym się znajduje stolica, na której siadywał ś. Piotr. Katedra i wszystkie ozdoby są z brązu złoczonego, waży 219,161 funtów, a kosztowała do 600,000 franków. Stolica, jakiej używał św. Piotr, była w r. 1867 wystawioną na widok publiczny. Jestto krzesło drewniane z inkrustacyami ze słoniowej kości i ze złota. Uczony archeolog *De Rossi*, w piśmie *Bulletin Archéologique*, opisał tę stolicę i przytacza dowody za jej tożsamością. Po drugiej stronie Wielkiego ołtarza jest grób Pawła III, (1535—1549) przez *Wilhelma della Porta*, robiony pod okiem *Michała Anioła*. Postać papieża jedna z najpiękniejszych w tym ro-

dzaju. Dwie figury z białego marmuru *Roztropność i Sprawiedliwość*. Pierwsza jest portretem matki Pawła III, Joanny Caëtani, druga jest podobna do siostry papieża Julii Farnese. Obydwie figury w późniejszych czasach pokryto brązową draperią.

Idąc dalej jest **ołtarz śś. Piotra i Jana**, dotykający filaru kopuły. Obraz mozaikowy, kopia obrazu *Mancini'ego*, przedstawia uleczenie chromego w bramie Jerozolimskiej. Obróciwszy się, spostrzega się grób Alexandra VIII (1689—1691), rzeźba *Rossi'ego*. Postać Papieża brązowa, figury przedstawiają *Religię i Roztropność*, u dołu kanonizacja odbyta w roku 1690.

Ołtarz ś. Leona W., rzeźba marmurowa przez *Algardi'ego*, przedstawia tego papieża w chwili, gdy wstrzymuje Attylę. Pod ołtarzem spoczywa Leon W. święty, a przed ołtarzem pod posadzką Leon XII.

Obok **ołtarz Matki Boskiej**, zwanej *Madonna della Colonna*.

Pomnik Alexandra VII (1655—1667). Pomnik otacza drzwi prowadzące na zewnątrz kościoła. Jestto ostatnia praca *Bernini'ego*. Na szczycie postać Alexandra VII z brązu; figury kamienne przedstawiają *Miłość, Roztropność, Sprawiedliwość i Prawdę*. Anioł śmierci wyobrażony w postaci szkieletu z mieczy złożonej; przedstawia papieżowi klepsydrę, jakoby ostrzeżenie, że się już zbliża jego ostatnia godzina. Po przeciwnéj stronie

ołtarz śś. Piotra i Pawła, obraz przez *Vanni'ego*, przedstawia upadek Szymona Maga, na balkonie jest Neron w otoczeniu senatu i ludu.

Idąc dalej w krzyżownicy na prawo, widzimy **ołtarz ś. Tomasza Ap.**, obraz mozaikowy według *Camuccini'ego*. Obok ołtarz **Ukrzyżowanie ś. Piotra**, obraz mozaikowy, kopia arcydzieła *Guido Reni'ego*. W ołtarzu złożone ciała świętych Szymona i Judy. Tuż jest **ołtarz Stygmatów ś. Franciszka**, mozaika z obrazu *Dominichina* znajdującego się w kościele Kapucynów; pod ołtarzem relikwie ś. Leona IX. Postępując dalej i skręcając w boczną nawę, znajdujemy drzwi do Zakrystyi św. Piotra, które okala pomnik Piusa VIII (1829—1830) dzieło *Tenerani'ego*. Płaskorzeźba przedstawia *Sprawiedliwość i Roztropność*. Naprzeciw drzwi do Zakrystyi jest **ołtarz śś. Piotra i Andrzeja**, kopia wedle obrazu przez *Pomarancio*, przedstawiająca nagłą śmierć Ananiasza i Safiry, jako karę kłamstwa, powiedzianego świętym Apostołom Piotrowi i Andrzejowi.

6. **Kaplica Klementyńska**, tak nazwana, że ją wybudował Klemens VIII. papież; w niej **ołtarz ś. Grzegorza W.** Obraz mozaikowy wedle obrazu *Sacchi'ego*, będącego w galerii Watykańskiej. Przedstawia ś. Grzegorza rozdzierającego zasłone (*brandeum*), która pokrywała ciało

męczenników. Krew tryskająca z zasłony przekonywa niewiernych, że tę zasłonę należy za relikwię uważać. Tuż obok pomnik Piusa VII (1800—1824) rzeźba *Thorwaldsen'a*. Papież siedzi w ubraniu pontyfikalném i błogosławi lud. *Mądrość* i *Siła*, powyżej *Czas* i *Historia* zdobią ten pomnik. — **Ołtarz Przemienienia**, kopia mozaikowa z arcydzieła *Rafaela*, które się znajduje w galerji Watykańskiej. Pomnik Leona XI (1604) dzieło *Algardi'ego*. Papież siedzi pomiędzy *Odwagą* i *Obfitością*. Pomnik Innocentego XI (1676—1689), przez *Nonnot'a*. *Religia* i *Sprawiedliwość* otaczają Papieża; w płaskorzeźbie *Obrona Wiednia* przez *Sobieckiego*. Lwy brązowe podtrzymują herby rodziny *Odescalchi'ch*.

7. Kaplica chórowa kanoników ś. Piotra. Zamyka ją wspaniała, brązowa, złocona brama, wedle rysunku *Jana della Porta*. W ołtarzu obraz mozaikowy Najświętszej Panny Anielskiej, kopia *Bianchi'ego*; ś. Franciszek z Assyżu, ś. Antoni Padewski i ś. Jan Złotousty, otaczają Najświętszą Dziewicę. Ciało ś. Jana Zł. spoczywa pod ołtarzem.

Wyszedszy z kaplicy, spotykamy pomnik Innocentego VIII, dzieło z brązu przez *A. Pollajuolo*. Papież błogosławi lud, trzymając w ręku lancę, podobną do téj, którą bok Zbawiciela otwarto, a którą Innocenty VIII. otrzymał od sułtana Bajazeta. Poniżej cztery

cnoty: *Roztropność, Sprawiedliwość, Siła i Wstrzemięźliwość*. W głębi *Wiara, Nadzieja i Miłość*, cnoty teologiczne. Na przeciwko urna, w której spoczywa ciało każdego zmarłego papieża, dopóty, dopóki jego następcą nie umrze. Wtenczas bowiem wyjmują zwłoki poprzednika i chowają w miejscu, gdzie ma stale spoczywać, a ciało świeżo zmarłego do téj urny składają. Obecnie spoczywa tu Grzegorz XVI.

8. Kaplica Ofiarowania Najśw. Dziewicy. Obraz mozaikowy, kopia obrazu *Romanelli'ego*, będącego w kościele *s. Maria degli Angeli*. Stając po lewej stronie ołtarza, ma się wspinały widok na kościół.

Posuwając się z téj kaplicy ku wielkim drzwiom, po prawej ręce są drzwi prowadzące na kopułę ś. Piotra. Nad drzwiami **pomnik Maryi Klementyny Sobieskiej**, wnuczki Jana III. króla polskiego a żony Jakóba III. króla angielskiego. Pomnik ten, dzieło *Bracci'ego*, wedle rysunku *Filipa Barigioni*, przedstawia sarkofag z porfiru z ozdobami brązowymi, złożonemi, pokryty alabastrówą draperyą. Nad sarkofagiem dwie figury wyobrażające: jedna *Miłosierdzie*, druga nibyto gieniusz podtrzymujący medalion z portretem Klementyny Sobieskiej. Portret ułożony z mozaiki wykonał *Christophan*. Urna spoczywa na dwóch aniołach opartych o piramidy. Na urnie jest ten tylko napis: „*Maria Clementina M. Brit.*

Franc. Et Hibern. Regina.“ Na wstędze nad drzwiami: „*Obiit XV Kal. Februarii Anno MDCCXXXV. Wstępując po schodach na kopułę ś. Piotra widzimy odwrotną część sarkofagu a na nim napis: „Corpus Mariae Clementinae, Magnae Britanniae Reginae, XV Kalend. Febr. 1735 aetatis suae 33, menses 6 defunctae, in hujus Basilicae cryptis positum, huc die 22 Januarii, anno 1745 translatum et reconditum est*“.

Pomnik ten postawiony z kasy kościoła ś. Piotra, kosztował 96,600 franków. Na przeciwko pomnik Ostatnich Stuartów, dzieło *Canowy*. Są to portrety Jakóba III, zm. 1766 r., męża Maryi Klementyny Sobieskiej i jego dwóch synów Edwarda i Henryka kardynała Jorck, zmarłego 1819 r. Dwa geniusze wsparte na przewróconej pochodni czuwają przy pomniku.

9 Ostatnia **kaplica chrzestna**, w niej urna porfirowa z wieka, które pokrywało urnę mieszczącą w sobie zwłoki Ottona II zmarłego w Rzymie r. 972. Ozdoby z bronzu złożonego robił *Karol Fontana*.

Wejdzmy do wielkiej nawy i zanim udamy się do grobu ś. Piotra, spojrzymy na **dwie kropielnice**, umieszczone przy pierwszych filarach od wielkich drzwi. Dwa aniołki z białego marmuru wysokości przeszło sześciu stóp, podtrzymują muszlę z złotego marmuru.

Zbliżając się ku grobowi po prawej stronie przy filarze, podtrzymującym kopułę,

stoi **bronzowa statua ś. Piotra Ap.**, którą według zdania wszystkich archeologów, w V wieku ś. Leon pap. kazał ułać na podziękowanie za oswobodzenie Rzymu od najazdu Attyli. Od tysiąca trzystu lat wszyscy pielgrzymi, kardynałowie, biskupi, papieże, odwiedzający bazylikę, całują nogę posagu ś. Piotra Ap. Nic przeto dziwnego, że tyle pokoleń ziemi całej całując z uczuciem stopy posagu, zostawiły ślady téj czci i starły stopę. Postać ś. Piotra odziana ubiorem starożymskim doskonale udrapowanym, piastuje w lewój ręce klucze, jako berło władzy sobie danéj, prawą zaś błogosławi przechodzące narody od pokolenia do pokolenia. Z całej postawy i oblicza tchnie głęboka powaga i chrześcijański majestat.

Pod kopułą jest **grób ś. Piotra Apostoła**, zwany **Konfessyą**, do którego prowadzą podwójne schody po 17 stopniach. W 93 lampach metalowych, złożonych, pali się dniem i nocą oliwa z wyjątkiem W. Piątku. U stóp stopni jest statua Piusa VI pap. (1775-1779) dzieło *Antoniego Canowa*. Papież klęczy przed grobem, do którego wchodzi się przez drzwi metalowe, złożone, dziwnej piękności, otoczone czterema kolumnami ze wschodniego alabastru; za temi drzwiami widać ołtarzyk, a na nim rodzaj skrzyneczki, na której kładą się palliusze, mające być posyłane arcybiskupom; pod spodem zaś spoczywa ciało ś. Piotra Apostoła.

Z przeciwnéj strony tego ołtarzyka, jest ołtarz, na którym zwykle codziennie celebrują msze św. przybyli biskupi i kapłani pielgrzymi. W tym celu należy udać się do zakrystyi i przedstawić swoje życzenie. Wchód zaś do téj kaplicy jest inny, mianowicie około jednego z filarów, na którym spoczywa kopuła. Nad grobem ś. Piotra jest właściwy wielki ołtarz, na którym tylko Ojciec święty celebruje trzy razy do roku, to jest na Wielkanoc, w ś. Piotra Ap. i w Boże Narodzenie, lub jeśli Ojciec święty nie może, to jeden z kardynałów za osobném *breve*. Nad tym ołtarzem unosi się baldachim, wsparty na czterech słupach. Wszystko to z brązu, ofiara Urbana VIII pap. a dzieło *Bernini'ego*. Wysokość baldachimu wynosi 42 metry. Robota oprócz metalu kosztowała 350,000 franków a złocenie 250,000 franków. Cały ten baldachim jest według znawców dziełem niesmaczném. Filary w środek powykręcane, upstrzone kwiatami, ozdobione niesmaczną draperyą i wykrygowanemi figurami.

Nad grobem i baldachimem unosi się **kopuła**, dzieło *Michała Anioła*. Kopuła jest to świątynia w Rzymie Panteonem zwana postawiona na tym kościele. Spoczywa ona na czterech ogromnych filarach, tak, iż obwód każdego filaru wynosi 220 stóp; jestto więc obszar sporego kościółka. Wysokość od sklepienia kopułki, zwanéj latarnią aż do ziemi wynosi 405 stóp.

U dołu filarów stoją cztery kolosalne, z białego marmuru **figury**. Pierwsza z tych figur jest **ś. Longina** z lancą w ręku, on bowiem przebił bok Zbawiciela; jestto dzieło *Bernini'ego*. Nad nią w medalionie mozaika przedstawiająca **ś. Łukasza**. Druga figura jest **św. Heleny** trzymającej w rękach krzyż i gwoździe przez *Bolgio*. Nad nią mozaikowy obraz **ś. Jana Ewangelisty**. Trzecia figura **św. Weroniki**, trzymającej w ręku chustę, którą otarła najświętsze Oblicze Zbawiciela; statwę rzeźbił *Mocchi*. Nad nią mozaikowy obraz **ś. Mateusza**. Czwarta figura **ś. Andrzeja Ap.** dzieło *Fr. Dn Quesnoy* inaczej *Fiamingo*; nad nią obraz w mozaice **ś. Marka**. Powyżej tych czterech figur są cztery balkony. Za balkonem nad figurą **ś. Weroniki** są złożone: chusta **św. Weroniki** (*Volto Santo*), drzewo Krzyża **św. i** żelazo z lancy **ś. Longina**. Relikwie te pokazują ludowi z balkonu w Wielki Czwartek i w Wielki Piątek. Za balkonem nad figurą **ś. Heleny**, przechowują głowę **św. Jędrzeja Ap.** Nad czterema Ewangelistami, którzy mają wysokości 7 metrów jest napis na około kopuły: „*Tu es Petrus et super hanc Petram aedificabo ecclesiam meam, et tibi dabo claves regni coelorum*“. Po nad tym napisem jest balustrada żelazna; za którą stojąc i patrząc na kościół, dopiero można rozpoznać ogrom rozmiarów świątyni. Na sklepieniu kopuły są różne obrazy mozaikowe. Widziane z bliz-

ka są istnemi straszidłami, a dopiero z daleka wywierają swój urók.

Po niszach kościelnych dwoma szeregami niżej i wyżej są umieszczone **figury** kolosalne z białego marmuru dłuta najpierwszych artystów, zaczynając od wielkich drzwi po prawej stronie, **przedstawiające fundatorów Zakonów** i tak:

1. Statua **ś. Teresy** przez *Valle'go*; 2. Statua **ś. Wincentego à Paulo** przez *Brasci'ego*; 3. Statua **ś. Filipa Nereusza** przez *Maini'ego*.

Po drugiej stronie tj. po lewej ręce: 4. Statua **ś. Piotra z Alkantary** przez *Bergara*; 5. Statua **ś. Kamilla de Lellis** przez *Pacilli'ego*; 6. Statua **ś. Ignacego Lojoli** przez *Rusconi'ego*; 7. Statua **ś. Franciszka z Pauli** przez *Maini'ego*.

Za ołtarzem papieskim ku katedrze św. Piotra po prawej ręce: 8. Statua **ś. Elia-sza** przez *Cornacchini'ego*; 9. Statua **św. Franciszka Salezego** przez *Tadolini'ego*; 10. Statua **ś. Dominika** przez *Legros*; 11. Statua **ś. Franciszka Caracciolo** przez *Laboureur'a*.

Po lewej ręce: 12. Statua **ś. Benedykta** przez *Montanti'ego*; 13. Statua **ś. Franciszki Rzymianki** przez *Galti'ego*; 14. Statua **ś. Alfonsa Liguori** przez *Tenerani'ego*; 15. Statua **św. Franciszka z Assyżu** przez *Monaldi*.

W krzyżownicy zaczynając od konfesynału polskiego: 16. Statua **ś. Piotra Nolasco** przez *Valle*; 17. Statua **ś. Jana Bożego** przez *Valle*.

Na przeciwko od konfesynału illiryskiego: 18. Statua **ś. Norberta** przez *Cavaceppi'ego*; 19. Statua **św. Julianny de Falconieri** przez *Campilego*; 20. Statua **ś. Angeli Mericio** przez *Galti'ego*.

Po drugiej stronie grobu **ś. Piotra** w krzyżownicy: 21. Statua **ś. Kajetana** przez *Monaldi'ego*; 22. Statua **ś. Hieronima** przez *Emilianiego*; 23. Statua **ś. Brunona** przez *Slodtz'a*; 24. Statua **św. Józefa Kalas.** przez *Spinozzi'ego*.

Zakrystya ś. Piotra, do której prowadzi piękny przedsionek wybudowana jest przez Piusa VI i składa się z trzech części. 1. *Zakrystya wspólna*, jest to wielka sala ośmiokątna, ozdobiona ośmiu kolumnami z szarego marmuru pochodzącemi z Villi Adryana z Tivoli. 2. *Zakrystya kanonicka*, w niej znajduje się obraz Najświętszej Rodziny malowany przez *Fattore* i *Madonna Juliusza Romano*. 3. *Sala kapitulna*, w której się zgromadzają kardynałowie w czasie dni żałobnych po śmierci papieża i przyjmują posłów zagranicznych. W tej sali są obrazy: *Zbawiciela* przez *Giotto*, *Ukrzyżowanie ś. Piotra*, *Męczeństwo ś. Pawła* i inne freski, dzieło *Melozzego z Forli*.

Skarbiec ś. Piotra bogaty w appa-

rata, szczególniejsze ma rzeczy n. p. dalmatykę, w której Leon III koronował Karola W. Sześć lichtarzy srebrnych, zrobionych przez *Ant. Gentili* pod okiem Michała Anioła. Sześć lichtarzy srebrnych, praca *Benvenutogo Cellini*, i cztery lichtarze dzieło *Anny Amerani*, ozdobione medalionami z kryształu skalnego, dar królów hiszpańskich w r. 1681. Brylant bardzo wielki w kształcie gruszczeni podłużnej, umieszczony w monstrancyi, ofiarowany przez Klementynę Sobieską.

Podziemia, groby albo krypty pod kościołem ś. Piotra dzielą się na dwie części: na nowe i stare groby. Wchodzi się około statuy ś. Weroniki i najprzód zwiedza się pierwsze groby, a potem drugie. W nowych grobach spotyka się zaraz grobową kaplicę ś. Piotra, o której wyżej wspomnieliśmy, dalej kaplicę zwaną *Salvatorino*, kaplicę ś. Maria in Portico, gdzie są urny starożytne i postać ś. Piotra siedzącego, kaplicę *delle Partorienti*, figurę Zbawiciela w płaskorzeźbie, pół figury Bonifacego VIII i mozaikę kopią obrazu *Giott'ego*, przedstawiającą Anioła. Dalej napisy z IV wieku i na koniec ołtarz ś. Andrzeja. Ztąd bezpośrednio wchodzi się do starych grobów, gdzie się znajdują dwa ołtarze Zbawiciela i **trumny**: 1. Kardynała Jorck'a, 2. Karola II, 3. Jakóba III, (trzech ostatnich Sztuartów). Dalej znajdują się trumny: 4. Kardynała Brascchi, 5. Grzegorza V, 6. Cesarza Ottona II,

7. Piusa VI, 8. Chrystyny Szwedzkiej, 9. urna z granitu czerwonego Adriana IV, 10. Piusa II, 11. Piusa III, 12. Bonifacego VIII, 13. Rajmonda Zacosta, 14. Alfonsa Wignacourt (dwaj ostatni Wielcy Mistrz Zakonu Maltańskiego), 15. Mikołaja V, 16. Pawła II, 17. Juliusza III, 18. Mikołaja III, 19. Urbana VI, 20. Innocentego VII, 21. Marcelego II i 22 Innocentego IX.

Chcąc **zwiedzić kopułę** trzeba mieć pozwolenie, które się łatwo otrzyma w kancelaryi ambasady swojego kraju. Można ją zwiedzać tylko przed południem. Wchodzi się drzwiami umieszczonemi pod pomnikiem Klementyny Sobieskiej. Wejście na górę jest tak łagodne, iżby nawet konno można wejść. Po ścianach są pamiątkowe napisy o jubileuszach udzielanych przez papieży i napisy świadczące o zwiedzaniu kopuły przez rozmaite rodziny królewskie. Na kościele nie ma dachu, lecz płaszczyznę, na którą wszedłszy widzi się wysoką kopułę na 280 stóp, i sześć innych małych okrągłych kopuł, a 4 ośmiokątnych, na środku tej obszerniej płaszczyzny bije fontanna. Na środku kopuły u jej podstawy prowadzą drzwi do jej wnętrza i wchodzi się na galeryę, ponad napisem: „*Tu es Petrus etc.*” i gdy kopuła jest podwójną, wstępuje się przeto pomiędzy dwoma ścianami półkulistemi, aż do szczytu, następnie można wejść na drugą wewnętrzną galeryę i z niej ze strachem patrzy się do środ-

ka kościoła. Z zewnętrznej galeryi widok prześliczny na Rzym, Kampanię, góry i morze Śródziemne. Potém po wążutkiej drabinie można się piąć jeszcze wyżej, aż do gałki bronzowej mającej 7 stóp w średnicy, i mogącej pomieścić 16 osób. Obok kościoła ś. Piotra na Watykanie jest pałac Watykański. W tym pałacu są dwie papieskie kaplice Syxtyńska i Paolińska. (*Zobacz Kaplica Syxtyńska i kaplica Paolińska*).

3. Bazylika Najśw. Maryi Panny Większej.

Santa Maria Maggiore.

Bazylika ta, jak to czytamy w brewiarzu w lekcyach IIgo Nokturnu pod d 5 sierpnia, była wybudowaną w połowie IV wieku z ofiary bogatego rzymskiego patrycyusza Jana, który nie mając dzieci, postanowił cały majątek ofiarować na chwałę Panu Bogu. On jak również i papież Liberyusz odebrali we śnie rozkaz od Najśw. Maryi Panny, aby w miejscu, które nazajutrz będzie pokryte śniegiem wybudowali kościół. Z dnia 4 na 5 sierpnia kiedy największe we Włoszech bywają upały spadł śnieg na górze Eskwilinie, a całe miasto było tym cudem dziwnie poruszone. Taki jest początek i powód usta-

nowienia święta Najśw. Panny Śnieżnej (*S. Maria ad Nives*). Na pamiątkę tego cudownego zdarzenia rok rocznie tutaj 5 sierp. rano w czasie nabożeństwa, przez małe otwory zrobiony w suficie nad presbiterium, sypią od czasu do czasu listki z róż.

Wybudowany kościół przez patrycyusza Jana, papież Liberyusz w r. 352 poświęcił i ztąd nazywano go później *bazyliką Liberyańską*. Nazywano go też Matki Boskiej przy żłóbku (*ad praesepe*) z powodu przechowywanego tutaj żłóbka ze stajenki Betleemskiej, lub kościołem Matki Boskiej Większej (*S. Maria Maggiore*), iż ze wszystkich kościołów rzymskich poświęconych Najśw. Dziewicy ten był najznakomitszym. W następnych wiekach papież przebudowywując go, doprowadzili go do dzisiejszej okazałości. Grzegorz XI wybudował wieżę, Syxtus V zbudował kaplicę Syktyńską, Paweł V kaplicę Borghesów, a Benedykt XIV ozdobił całą świątynię marmurami i przerobił front główny wedle rysunku, który zrobił *Fuga*.

Kościół i dotykające mieszkania kanoników tej bazyliki mają powierzchowność bardzo wspaniałą, i gdyby nie wieża i dwie kopuły od przeciwniej strony, byłby raczej podobny do pałacu.

Na placu przed wielkimi drzwiami stoi wielka **kolumna** koryncka, a na niej statua bronzowa Najśw. Maryi Panny. Kolumnę tę jedyną, jaka pozostała na Forum z bazy-

liki Konstantego, przeniósł tutaj *Karol Maderna* z polecenia Pawła V, pap. 1614 roku. Z boku stoi pomnik pamiątkowy odrzeczenia się herezyi w roku 1595 przez Henryka IV króla francuskiego.

Z przeciwnéj strony kościoła na placu za wielkim ołtarzem stoi **Obelisk** wysoki na 14 m. 74 cn. z czerwonego granitu bez hieroglifów. Syxtus V Pap. kazał go naprawić, bo był potłuczony i w tém miejscu postawić, co wykonał *Dominik Fontana* w roku 1587, (ob. str. 49 l. 4).

Od strony kolumny Najśw. Maryi Panny prowadzi z przedsionka do bazyliki troje drzwi, czwarte drzwi są zamurowane, jako drzwi jubileuszowe; piąte tylko naśladowane dla harmonii. Przy tych drzwiach stoi na podstawie statua Filipa IV króla hiszpańskiego, jako dobroczyńcy i kanonika tutejszój kapituły. Nad portykiem jest łoża, z której papież w dniu 15 sierpnia w uroczystość Wniebowzięcia Najśw. Maryi Panny, udziela apostołskiego błogosławieństwa. W łoży jest mozaika stara z XIII wieku, przedstawiająca historią téj bazyliki.

Mozajka ta dzieli się na 2 części. U góry Pan Jezus błogosławi jedną ręką a w drugiej trzyma książkę z napisem: „*Ego sum lux mundi*“ czterej aniołowie, symbole czterech ewangelistów, — ś. Jakób, ś. Paweł, N. Marya P., ś. Jan Chrz., ś. Piotr i ś. Andrzej, — pod mozaiką napis: *Philippus Bosnatus fecit hoc opus*. W niższéj mozaice przedsta-

wiona historia założenia téj bazyliki, a którą miał robić Gaddo Gaddi.

Architekt Fuga przebudowywując portyk, zostawił ją tutaj.

Wnętrze bazyliki jest wspaniałe i dzieli się na trzy nawy, utworzone przez 44 kolumny z białego marmuru wedle jońskiego porządku, podtrzymujących ścianę środkowej nawy. Zaraz przy drzwiach po prawej stronie jest pomnik Klemensa IX pap. (1667—1669), obok papieża dwie figury, *Wiara* i *Miłość*.

1. Skręciwszy w boczną nawę widzimy: **kaplicę Patrizzi'ch**, którzy mają pochodzić od patrycyusza Jana, fundatora bazyliki; obraz przedstawiający sen fundatora, malował *Puglio*. Za tą kaplicą jest:

2. **Chrzcielnica**, wybudowana przez Leona XII. Wannę chrzcielną stanowi urna porfirowa, u której jest wieko metalowe, złożone, ozdobione płaskorzeźbami. Przy wejściu stoi bronzowa statua Pawła V papieża. Z boku jest wchód do Zakrystyi. Wyszedłszy z chrzcielnicy czyli baptisterium spotykamy:

3. **Ołtarz Ś. Anny**. Obraz malował *Masucci*.

4. **Ołtarz bł. Mikołaja Alberghi** (1375—1443 r.) archipresbytera tutejszego kościoła. Obraz malował *Pozzi*.

5. **Kaplica P. Jezusa ukrzyżowanego**. Dziesięć kolumn i pilastrów por-

firowych zdoła tę kaplicę. Tutaj jest złożony **złóbek**, w którym spoczywało Dzieciątko Jezus. Raz tylko na rok, tj. 25 grudnia wystawiają ten złóbek na wielkim ołtarzu.

6. Ołtarz Zwiastowania Najśw. Maryi P., obraz bardzo ładny, szczególnie postać Najś. Dziewicy jest dziwnie piękna, malował go *Pompeo Battoni*.

4. Kaplica Syxtyńska z kopułą. Pośrodku jest ołtarz Najśw. Sakramentu. Tabernaculum z brązu złożonego w kształcie kościoła podtrzymują czterej aniołowie, trzymając rogi obfitości, które służą zamiast lichтары. Po prawej stronie jest grób Syxtusa V papieża (1585—1590 r.), syna emigrantów sławiańskich z Turcyi, a fundatora tej kaplicy. Papież klęczy w postawie modlącego się, po bokach są płaskorzeźby, przedstawiające sceny z jego żywota, pomiędzy innymi zawarcie pokoju między Polską a cesarzem niemieckim, jaki nastąpił skutkiem zabiegów tego wielkiego papieża. Po bokach stoją figury św. Franciszka Ass. i św. Antoniego z Padwy. Po lewej stronie jest grób ś. Piusa V Papieża (1565—1572 r.). Ciało jego spoczywa tutaj w bogatej trumnie, i można je widzieć tylko w uroczystość jego święta to jest 5 Maja. Figurę św. robił *D. Sarzano*. Po bokach stoją figury ś. Piotra i ś. Dominika. Obydwa te pomniki są podobne do siebie. Zbudował je Syxtus V. Z tej kaplicy podwójne schody prowadzą do niszy zwanéj:

7. Dawna kaplica żłóbka pańskiego. Widzimy tu figurę ś. Kajetana, dzieło *Bernini'ego*. Ś. bowiem Kajetan zwykł był długie godziny trawić tu na modlitwie i pewnego dnia był porwany w zachwycenie i widział Najśw. Pannę składającą Dziecię Jezus na jego rękach. Przed wyjściem z kaplicy Syxtyńskiej po lewej ręce jest:

8. Kaplica ś. Łucyi. Tutaj spoczywa jej ciało i relikwie świętych Młodzianków. Sarkofag z białego marmuru z IV wieku, wyjęty z katakumb ś. Łucyi, ma na sobie 10 płaskorzeźb. Naprzeciwko téj kaplicy jest.

9. Kaplica ś. Hieronima.

Wyszedszy z kaplicy na prawo, w zagłębieniu bocznej nawy stoi pomnik kard. Consalvo, biskupa z Albano † r. 1299. Na pomniku jest on wyobrażony w postawie leżącej, a nad nim jest starożytna mozaika, dzieło *Jana Cosimati* którego rodzina przez 3 wieki słynną była w Rzymie z prac mozaikowych. Obok tronu stoi ś. Maciej apost. z dewizą: „*Me tenet ara prior*,” po drugiej stronie tronu ś. Hieronim z dewizą: „*Recubo praesepis ad antrum*.“

Wróćmy się znowu do wielkich drzwi. Po lewej ręce jest pomnik Mikołaja V papieża (1288—1292) postawiony przez Syxtusa V. Dwie figury *Religia* i *Sprawiedliwość* robił *Fontana*.

W bocznej lewej nawie:

1. Kaplica Cesi, obecnie książąt Mas-

simi. W ołtarzu męczeństwo, zaślubiny i dysputa ś. Katarzyny z mędrcami Aleksandryjskimi. Po bokach pomniki kardynałów Cesi i inne. **Ołtarz ś. Leona**, obraz robił *Ceccarini*. **Obraz ś. Franciszka Ass.**, malował *Costanzi*.

2. **Kaplica Sforzów** wedle rysunku Michała Anioła. W ołtarzu Wniebowzięcie, obraz *Hieronima Sermoneta*. Są tu groby książąt Sforza.

3. **Kaplica Borghese** wybudowana w r. 1611 przez Pawła V, z rodziny Borghesych, wedle rysunku który zrobił *Ponzio*. Jestto wspaniała kaplica. Po lewój stronie **ołtarz ś. Franciszki Rz.**, malowany przez *Baglioni*'ego. Dalej jest pomnik Pawła V (1605—1621 r.). Postać papieża dłuta *Sylli Vigiù*. Płaskorzeźby górne przedstawiają kanonizacyą ś. Karola Boromeusza i ś. Franciszki Rzymianki, — koronacyą Pawła V i missye wschodnie; niższe zaś przedstawiają: posłanie posiłków cesarzowi przeciw Turkom, i budowę fortyfikacyj w Ferrarze. Pod statuą papieża jest napis: *Paulus. V. Pont. Max. Mortis. Memor. Vivens. Sibi. Posuit.* W głównym ołtarzu poświęconym **Najś. Maryi P.** jest prawdziwy zbiór drogich marmurów. Na trzech stopniach z białego marmuru stoi urna z lapis lazuli. Nad nią prześliczne cztery kolumny z jaspisu wschodniego z podstawami i kapitelami bronzowymi, złożonemi. Fryzy i podstawy z agatu.

W głębi jest umieszczony obraz N. Maryi Panny, który podtrzymuje siedmiu złożonych aniołów, a około niego mnóstwo ozdób z drogich kamieni. Obraz malowany na grubiej desce cedrowej jest bardzo stary i od czternastu wieków znany w Rzymie, a jak nieśie podanie, miał go malować św. Łukasz. Wielu papieży miało do niego szczególniejsze nabożeństwo. Klemens VIII, o świtanie bosotu przybywał ze Mszą ś., a Benedykt XIV w każdą sobotę bywał tutaj na litanii śpiewanej. — Św. Franciszek Borgiasz otrzymał od Piusa V papieża pozwolenie zdjęcia kopii z obrazu, który przedstawia Najśw. Pannę z Dzieciątkiem na ręku. Obok ołtarza jest wchód do zakrystyi należącój do kaplicy.

Dalój jest grób Klemensa VIII (1592—1605), który zanim został papieżem, jakiś czas był nuncyuszem w Polsce. Statuę pap. robił *Vigiù*. Płaskorzeźby przedstawiają przyjazd do Rzymu w r. 1595 Hipacego Pocięja i Cyryla Terleckiego biskupów rusińskich. Unię Ruską z kościołem katolickim na synodzie Brzeskim zawartą, i kanonizacyą ś. Jacka i ś. Rajmunda, itd. W napisie umieszczonym na tym grobowcu czytamy: "... *Hyacynthus Polonus et Rajmundus Hispanus e Praedicatorum familia virtute et miraculis claros, Sanctorum numero adscript*" (1594 r.).

Przy drzwiach w zagłębieniu jest ołtarz

ś. Karola Boromeusza. Około kopuły w kaplicy są freski *Guido Reni'ego*.

Wyszedszy z kaplicy do bocznej nawy na lewo, przy drzwiach jest grobowiec *Merlini'ego* i słynnego *B. Platiny* biografa papieży.

W wielkiej nawie kościoła, sufit wedle rysunku *Juliusza da San Gallo*, wyłożony pierwiastkami złota przywiezionego z Ameryki, a przysłanego tutaj przez *Ferdynanda* i *Izabelę* królów hiszpańskich, odnowiony został w r. 1825 przez *Leona XII*. Pomiedzy sufitem a kolumnadą jest 27 mozaik z V wieku, odnoszących się do dogmatu Boskiego macierzyństwa *N. Maryi P.* Pomiedzy kaplicą *Borghezowską* a *Syxytyńską* jest łuk ozdobiony bardzo zajmującymi mozaikami także z V wieku. Pod baldachimem z bronzu złoczonego, zrobionego kosztem *Benedykta XIV* przez *Ferdynanda Fuga* i wspartego na czterech porfirowych kolumnach jest ołtarz pap. Ołtarz składa się z urny porfirowej, na której spoczywa szeroka płyta z marmuru białego i czarnego, podtrzymywana przez czterech aniołów z bronzu złoczonego. Poniżej jest **Konfessya ś. Macieja Ap.**, ozdobiona przeróżnemi drogiemi marmurami przez *Piusa IX*, który jak mówią, tutaj sobie obrał miejsce na grób.

Na sklepieniu pomiedzy tym ołtarzem a ołtarzem umieszczonym w głębi presbiteryum są mozaiki, które zaczął robić *Jakób Torriti*,

a dokończył *Gaddo Gaddi*, jak o tém napis umieszczony świadczy. Poniżej jest pięć płaskorzeźb z XIII wieku, odnoszących się do Najśw. Panny. Pod oknami zaś są cztery inne płaskorzeźby z XIV wieku. Na ołtarzu w głębi chóru jest obraz *Mancini*'ego przedstawiający Boże Narodzenie.

IV. Bazylika ś. Pawła za Murami lub Ostyeńska.

S. Paulo fuori le mura.

Bazylika ta leży za bramą Ostyeńską, za którą niedaleko znajduje się **kapliczka Zbawiciela**, gdzie według podania, św. Plautilla, bogata rzymianka, miała czekać, aby po raz ostatni ujrzeć ś. Pawła idącego na śmierć, i temuż zalana łzami dała swój welon, dla zasłonięcia oczów podczas ścięcia. Tuż jest druga, mała, nędzna **kapliczka pożegnania**, czyli **rozstania się**. Święty Piotr i ś. Paweł skazani na śmierć, razem byli wyprowadzeni z więzienia Mamertyńskiego, razem szli i tutaj się rozstali; pierwszego poprowadzono na górę Janiculum, drugiego do miejsca zwanego: Wody Salwiańskie. Następujący napis nad kapliczką

i płaskorzeźba o tém świadczą: *W tém miejscu rozstali się ś. Piotr i ś. Paweł idąc na męczeństwo. I rzekł Paweł do Piotra: Pokój niech będzie z Tobą fundamentem Kościoła i pasterzem wszystkich baranków Chrystusowych. A Piotr do Pawła: Idź w pokoju kaznodziejo dobrych i przewodniku zbawienia sprawiedliwych.*“ Św. Paweł był ścietym w miejscu zwaném *Tre Fontane*, trzy źródła (zob. str. 138.) a ś. Lucyna, bogata rzymianka, mająca swą willę niedaleko od wód Salwiańskich i grzebiąca w téj posiadłości ciała męczenników chrześcijańskich, zabrała ciało ś. Apostoła i pochowała w tém miejscu, gdzie jest obecnie bazylika ś. Pawła za Murami. Anaklet papież, wybudował nad jego grobem oratorium takie, jakie zbudował na Watykanie dla ś. Piotra. Konstanty W. w r. 324 zbudował tutaj kościół, na miejscu którego, trzej cesarze Walentynian II, Teodozjusz I i Arkadyusz zaczęli budować inny o wielkich rozmiarach w kształcie bazyliki. Kościół ten ukończył dopiero Honoryusz cesarz w roku 395 jako można wnosić ze starożytnego mozaikowego napisu jaki umieszczono na wielkim łuku. *„Teodosius coepit, perfecit Honorius aulam, — Doctoris mundi, sacratam corpore Pauli.“* Eudoksya córka Teodozyi w r. 440 odnowiła go, a ten w następnych wiekach przebudowywany lub naprawiany przez papieży, zachował zawsze cechę starożytności. W roku 1823 dnia 16 lipca na

krótki czas przed śmiercią Piusa VII, straszliwy pożar zniszczył do szczytu tę starożytną bazylikę. Nie wiele ocalało od zniszczenia; pozostały tylko relikwie, konfessya, kaplice Najśw. Sakramentu i P. Jezusa, ułamki mozaiki Leona I i mozaikowe portrety 40 pierwszych papieży. Bazylikę odbudowano i w r. 1840, tylko wielki ołtarz i presbiterium poświęcono; resztę zaś dopiero w roku 1854, 10 grudnia poświęcił Pius IX wobec 185 kardynałów, arcybiskupów i bisk., ogłaszając zarazem dogmat Niepok. Poczęcia N. Maryi Panny. Nazwiska obecnych biskupów przy konsekracyi są wypisane na marmurowych tablicach, umieszczonych w prezbiterium; z polskich biskupów jest tylko nazwisko X. Leona Przyłuskiego arcybiskupa Gnieźnieńskiego i Poznańskiego. Ofiary na odbudowanie bazyliki zbierano w całym katolickim świecie, resztę dodawał skarb papieski, rocznie po 250,000 franków.

Nazewnątrz przedstawia się kościół wcale niepozornie, a nawet niesmacznie. Nad główną bramą jest mozaika kolosalnych rozmiarów, wykonana w mozaikowym zakładzie Watykańskim, nad którą kilkanaście lat pracowano i dopiero ją w r. 1873 tutaj umieszczono.

O ile zewnętrzna strona bazyliki jest niepokazna, o tyle wewnątrz świątyni jest wspańnię i bogate; trudno sobie coś podobnego wyobrazić. Kościół dzieli się na pięć naw,

utworzonych przez ośmdziesiąt kolosalnych, granitowych kolumn w porządku korynckim, podtrzymujących bogato rzeźbione sklepienie na srebrném tle. Dwie wielkie kolumny z szarego granitu z północnych Włoch podtrzymują wielki łuk. Meksyk, Syberya, Afryka i Europa przysłały najpiękniejsze marmury do odbudowania téj bazyliki.

Na środku krzyża jest **Konfessya**, czyli grób ś. Tymoteusza, którego zwłoki są tutaj w ołtarzu złożone. Przy tym ołtarzu kapłani mogą mieć mszę ś., zgłosiwszy się do miejscowej zakrystyi. Nad tą konfessją jest **ołtarz papieski**, nad nim baldachim w stylu gotyckim z r. 1285, podtrzymywany przez 4 kolumny z czerwonego porfiru. Nad nim unosi się drugi baldachim w stylu renesansowym wsparty na czterech kolumnach ze wschodniego alabastru, przypominającego swojemi deseniami skórę tygrysią. Kolumny te, jakby przeźrocyste, darował Mehemet-Ali wice-król Egipski z tym warunkiem, aby były umieszczone w téj bazylice. Podstawy ich są wykładane malachitem przysłanym na to ze Syberyi. W tym ołtarzu jest ciało ś. Pawła apostoła z wyjątkiem głowy, bo ta umieszczona w bazylice ś. Jana na Lateranie.

Obok ołtarza, stoi tak zwany **lichtarz paschałowy**, rzeźba z XII wieku. Aby podróżnicy angielscy wedle swego zwyczaju nie otlukiwali rzeźbionych na nim figurek,

dla zabrania ich w swe ojczyście progi, otoczono go metalową klatką.

Dawna bazylika posiadała mozaikowe portrety wszystkich papieży. W czasie pożaru tylko 40 portretów ocalało, obecnie dorobiono nowe, które zdobią nad brusem wokoło bazylikę. Portretów jest 250, zaczawszy od Piotra ś. aż do Piusa IX. Mozaiki te są wykonane w zakładzie Watykańskim, a praca nad nimi jest tak mozolną, że rok czasu potrzeba na zrobienie jednego portretu. Są to tylko popiersia w medalionach, jednak takiej wielkości, że kiedy na ziemi stały, to człowiek stojący przy nich, głową zaledwie sięgał do wierzchu medalionu.

Przed konfessją stoją na podstawach kolosalne z białego marmuru dwie **figury ś. Piotra i ś. Pawła** apostołów, które rzeźbili *Obicci i Giacometti*.

Cokolwiek z boku od Paschału w krzyżownicy po prawej ręce jest **statua św. Scholastyki** siostry ś. Benedykta, rzeźbił ją *Baini*. Obok niej **ołtarz Najśw. Maryi Panny**, obraz przedstawiający Wniebowzięcie, malował go *Agricola*. Z drugiej strony ołtarza **statua ś. Benedykta**, dłuta *Guaccarini*'ego. Tuż na lewo jest **kaplica ś. Benedykta**, a na ołtarzu stoi statua jego, zrobiona przez *Tenerani*'ego. W sąsiedztwie jest **kaplica św. Wawrzyńca**, służąca za chór dla Benedyk-

tynów, obsługujących tę bazylikę. W ołtarzu jest obraz, który malował *Coghetti*.

W absydzie czyli zagłębieniu presbiterium jest umieszczony tron papieski nowoczesnej roboty. Po nad tronem obraz Camuccini'ego przedstawiający ś. Pawła, niesionego do nieba przez aniołów. Na suficie nad całym zagłębieniem, jest mozaika starożytna odnowiona za Grzegorza XVI papieża.

Mozaika ta przedstawia Chrystusa Pana siedzącego na tronie, błogosławiącego prawą ręką, w lewą zaś trzymającego księgę — u stóp Jego klęczy cesarz Honoryusz — poniżej 12 apostołów. Na drugiej obok mozaice z V wieku jest: Chrystus Pan błogosławiący — symbole czterech ewangelistów — dwupastu starców pochylonych i ofiarujących Zbawicielowi bogate korony. Po bokach św. Piotr i ś. Paweł. Napisy odnoszą się do Teodozjusza, Honoryusza i Leona I papieża, co brali udział w budowie i odnowieniu tej świątyni.

Po drugiej stronie chóru jest **kaplica Pana Jezusa**. Krucyfix roboty *Cavallini*'ego z XIV wieku, jest tensam przed którym ś. Brygida modliła się i otrzymywała od Boga rozliczne objawienia. Statua tej św. jest tutaj na boku, zrobiona przez *Karola Maderne*. Za tą kaplicą jest druga taka sama pod nazwą **kaplicy św. Szczepana**, którego statwę zrobił *Rinaldi*, uczeń Canowy; freski przedstawiające męczeństwo tego świętego robił *Podesti*; potępienie malował *Coghetti*.

Obok tej kaplicy jest dwoje drzwi prowadzących do bocznego przedsionka, spoczy-

wającego na dwunastu kolumnach. Pomędzy temi drzwiami jest **ołtarz Nawrócenia ś. Pawła**, w którym obraz *Camuccini*'ego. Po jednéj i po drugiej stronie ołtarza są umieszczone duże statuy ś. Romualda przez *Stocchi*'ego i ś. Grzegorza Wielkiego przez *Laboureur*'a.

Obok ołtarza Wniebowzięcia Najśw. Maryi Panny są drzwi prowadzące do Baptysterium, i do wielkiej Sali, w której jest kolosalna statua Grzegorza XVI, zrobiona przez *Rinaldo Rinaldi*. Z téj sali wchodzi się do zakrystyi i na drogę prowadzącą do Ostyi.

Przy kościele jest **Claustrum** z roku 1220 w tym rodzaju, jak Claustrum przy bazylice ś. Jana Laterańskiego. Na dole pomieszczono mnóstwo kosztownych odłamków ze staréj bazyliki, na pierwszym zaś piętrze zbiór starych napisów.

Niedaleko ztąd w miejscu zwaném *ad Aquas Salvias* są trzy kościoły obok siebie stojące.

1. Kościół ś. Pawła przy trzech źródłach (*S. Paulo alle tre fontane*). W tém miejscu gdzie ś. Paweł był ścięty a głowa jego spadając trzykrotnie się odbiła od ziemi, natychmiast trzy źródła trysły w tych miejscach. Budowa tego kościoła jest bardzo prosta, wedle rysunku *Jakóba della Porta*. Przy pierwszym źródle jest kolumna, do której miał być przywiązany św. Apostoł w czasie swéj męczeńskiej śmierci. Ołtarze są ozdo-

bione kolumnami z czarnego porfiru, a takich kolumn nigdzie więcej niema. Obraz ścięcia ś. Pawła robił *B. Passerotto*. Obraz ś. Piotra jest kopią ze słynnego obrazu *Guido Reniego* znajdującego się w galeryi Watykańskiej.

2. Kościół św. Wincętego M. i ś. Anastazego wybudowany w r. 627. Przy tym kościele był kiedyś klasztor Cystersów, a ostatecznie od r. 1867 są tutaj Trapiści. Święty Bernard za każdą swoją bytnością w Rzymie tutaj przemieszkiwał.

3. Kościół Sancta Maria Scala Coeli, tak nazwany na pamiątkę widzenia, jakie miał ś. Bernard w czasie Mszy ś. tutaj odprawianej. Kościółek ten kształtu ośmio-kątnego, bardzo miły tak zewnątrz jak wewnątrz, był przebudowany w końcu XVI wieku. Na sklepieniu w chórze jest mozaika przez *Fr. Lucca*, jedna z najlepszych jakie się przechowały z tego czasu.

Za ołtarzem było kiedyś wejście do podziemnego cmentarza, w którym był pochowany ś. Zenon Męcz. w r. 298 i dziesięć tysięcy dwieście trzech żołnierzy zabitych w tém miejscu. Nad drzwiami napis: *Hic requiescunt corpora S. Martyris Zenonis Tribuni et Sociorum militum decem millium ducentorum trium.*“ Z tego cmentarza była kiedyś podziemna droga do cmentarza ś. Lucyny i do bazyliki ś. Pawła. W dzień ś. Anastazego zakonnicy od ś. Pawła przychodzili tą drogą z procesją do św. Zenona, jak również zakonnicy

od Trzech źródeł szli procesyjnie podziemiem do bazyliki św. Pawła w czwartą środę Wielkiego postu. Ś. Karol Boromeusz w r. 1579 całą jedną noc w tém podziemiu przepędził na modlitwie.

V. Bazylika ś. Wawrzyńca za murami.

S. Lorenzo fuori le mura.

Za pierwszych lat chrześcijaństwa to miejsce, gdzie dzisiaj stoi bazylika św. Wawrzyńca za murami, i gdzie się rozciąga nowoczesny cmentarz rzymski, należało do św. Cyryaki, rzymskiej matrony. Pobożna ta pani, urządziła na tém miejscu podziemny cmentarz i w nim grzebała ciała męczenników, a między innymi złożyła tutaj ciało św. Wawrzyńca pierwszego dyakona rzymskiego kościoła, i wielkiego męczennika. Nad tym cmentarzem czyli katakumbami, Konstanty Wielki około r. 330 zbudował bazylikę pod wezwaniem ś. Wawrzyńca. W sto lat Placydia, córka cesarza Teodozjusza przebudowywała ją nadając jój piękniejsze i obszerniejsze kształty. Około r. 557 Pelagiusz I. Papież złożył tutaj w konfesyi większą część zwłok św. Szczepana. W r. zaś 1216 Honoryusz III papież przebudował ją, a Pius IX bardzo gruntownie i dokładnie naprawił i odnowił.

Przed kościołem jest **kolumna** z egip-

skiego granitu pochodząca ze spalonej bazyliki ś. Pawła, a na jej wierzchu jest umieszczona brązowa statua ś. Wawrzyńca, wedle modelu *Galetti'ego* zrobiona przez *Sugonti'ego*. Front kościoła ponad portykiem jest ozdobiony nowymi freskami na złotém tle przez *Caparoni'ego*.

Freski te przedstawiają Zbawiciela z książką, ś. Cyrykę, ś. Hipolita, ś. Szczepana, ś. Wawrzyńca, ś. Justyna i ś. Cyrylla. Pomiedzy oknami są: papież Pelagiusz II po jego prawicy Konstanty, Honoryusz III papież, Pius IX papież trzymający na ręku bazylikę i Syxtus III papież, po za nim Adryan I. Jednóm słowem mozaika przedstawia wszystkich fundatorów, odnowicieli i dobroczyńców bazyliki.

W przysionku wspartym na sześciu starożytnych kolumnach, jońskiego porządku są dwa pomniki w kształcie kapliczek i dwa wspaniałe sarkofagi zrobione z marmuru. Na ścianach są malowania przedstawiające sceny z życia ś. Wawrzyńca, św. Szczepana i z czasów papiestwa Honoryusza III (1216—1227).

Dwadzieścia dwie kolumn porządku jońskiego z egipskiego granitu rozdziela wnętrze bazyliki na trzy nawy. Na dwóch kapitelach, wspartych na tych kolumnach widać jaszczurkę i żabę po grecku *Sauros* *Σαῦρος* i *Batrachos* *Βάτραχος*, nazwiska dwóch budowniczych greckich, którzy, gdy im, jak to pisze Pliniusz, nie pozwolono podpisywać własném nazwiskiem robót w portyku Ok-

tawii, temi dwoma znakami podpisywali swe prace.

Bazylikę tę podzielić można na dwie części: pierwsza, to te trzy nawy; druga to presbiterium dolne i górne z białego marmuru. Pierwsza z wieku XII, druga z wieku VI. Ta część druga jest bardzo ciekawa, — u góry łoże, chór, ambony, paschał, tron biskupi, wszystko to bardzo ładne. Prześlicznie rzeźbione ułomy architektoniczne, pochodzące z różnych starorzymskich czasów i budowli w wieku artystycznej biedy, są tutaj w zadziwiającej sprzeczności z sobą połączone.

Wchodząc od wielkich drzwi po prawej stronie mamy pomnik kardynała Fieschi. Jestto starożytna urna a na niej wyobrażony obrzęd weselny. Nad urną unosi się coś nakształt kapliczki gotyckiej, ozdobionej lichemi freskami, odnoszącemi się do śś. Wawrzyńca, Hipolita, Szczepana i Eustachego. W środkowej nawie są dwie ambony staroświeckie, po prawej ręce dla Ewangelii, po lewej dla Epistoły. Następuje **kaplica Najśw. Sakramentu**. W ołtarzu obraz przedstawia ś. Cyrykę, grzebiącą męczenników, malował *Savonanzio*. Nieco dalej wejście do zakrystyi, w głębi której znajduje się statua ś. Wawrzyńca, dzieło *Galetti'ego*, to jest ten sam model wedle którego zrobiona statua na kolumnie przed bazyliką. Pomiędzy presbiterium a nawą wielką jest grób czyli **konfessya ś. Wawrzyńca**

i **ś. Szczepana**. Obok można widzieć kratę, na której miał być pieczonym **ś. Wawrzyniec**.

W presbiterium na środku jest wielki ołtarz, nad nim baldachim w stylu bizantyńskim; w głębi chóru starożytna marmurowa stolica biskupia, a po bokach ławy marmurowe zdobne mozajkami. Stojąc przed samym tronem biskupim i zwróciwszy się twarzą ku drzwiom wielkim, widzimy na łuku piękną mozaikę z VI wieku. Naokoło łuku napis: „*Martyrium Flammis Olim Levita Subisti Iure Tuis Templis Lux Beneranda Redit.*“ Łuk wielki naprzeciw wielkich drzwi, Fracassini upiększył nowymi freskami. Poniżej napis: *Pius IX. Pont. Max. Stephano. Et. Laurentio. Martyribus. PX. Aedem. Hanc. Geminam. Vetustate. Fatiscientem. Novo. Cultu. Restituit. Anno. Pont. Sui. XIX. Rep. Sal. MDCCCL XIV.*“ Po ścianach Fracassini wymalował freski przedstawiające sceny z życia **ś. Szczepana** i **ś. Wawrzyńca**. Naprzeciw drzwi do zakrystyi idących, lecz po drugiej stronie nawy wielkiej są drzwi prowadzące do **katakumb ś. Cyryaki**; zaraz za temi drzwiami jest ołtarz uprzywielejewany. Obok tych drzwi tak samo jak i z drugiej strony obok zakrystyi są drzwi prowadzące do **bazyliki niższej**, czyli podziemnej. Dwie kolumny pośrodku stojące podtrzymują środek presbiterium a małe kolumny doryckie żłóbkowane podtrzymują

ściany tegoż presbyterium, i podnosząc się znowu w presbiterium tworzą galerie przeznaczone kiedyś dla kobiet. Naokoło idąc spotykamy drugie drzwi do katakumb św. Cyryaki, potem ołtarzyk, trzy głębokie nisze i znowu ołtarzyk. W środkowej niszy niema nic osobliwego, w bocznych zaś są na ścianach bardzo stare malowidła. Nad środkową jest napis z V wieku, odnoszący się do św. Wawrzyńca. Obok chóru jest **Claustum**, gdzie się znajduje wiele starych napisów powlepianych w ściany.

Przy bazylice jest **cmentarz grzebalny** dla Rzymian, ostatecznie uporządkowany i ozdobiony przez Piusa IX.

Na nim jest grób OO. Zmartwychwstańców, w którym spoczywają: 1. X. **Karol Kaczanowski**, były kapitan artylerii wojsk polskich z 1831 roku, następnie kapłan ze zgromadzenia Zmartwychwstania i przełożony Missyi polskiej w Bułgarii, † 1872 r. 2. X. **Hieronim Majewicz**, waleczny żołnierz z 1831 r., tułacz a następnie kapłan i przełożony generalny tegoż Zgromadzenia. † 26 lutego 1873 roku. 3. X. **Alexander Jełowicki**, poseł na sejm warszawski 1830 r., żołnierz, tułacz, autor wielu pobożnych dzieł, kapłan Zmartwychwstania i przełożony Missyi polskiej w Paryżu, † dnia 15 Kwietnia 1877 r. 4. **Władysław Felński**, kleryk ze zgromadzenia Zmartw. † 1870 r.

Po prawej ręce w murze cmentarnym jest tablica marmurowa poświęcona pamięci trzech polaków zmarłych w Rzymie, to jest: 1. **Bogdan Jański**, dziwnie zacny i szlachetny człowiek, ten sam co na emigracyi podał myśl założenia zgromadzenia zakonnego polskiego, które później przybrało nazwę Zmartwychwstańców, a którego celem miało być

obudzenie wiary przygasłej w emigracyi. Zmarł 2 lipca 1843 r., żył lat 36. 2. **Stefan Witwicki**, również zacna dusza. 3. X. **Alfred Bentkowski**, zmarły 28 stycznia 1860 r., w 36 roku życia.

Napis na pomniku tak się kończy: "*Patria. Poloni. Familiaritate. Fratres. Queis. In. Vita. Cor. Unum. Quum. Esset — Et. Anima. Una. Eundem. Tumulum. Habent.* i t. d.

Na cmentarzu po różnych miejscach spoczywają: X. **Wilczyński**, urzędnik z komisji skarbu z Warszawy, następnie żołnierz 1831 r., potem ksiądz i kapelan kozaków sułtańskich, † 1866 r. X. **Henryk Balicki**, z diecezji Przemyśkiej, dokonał świątobliwego żywota w roku 1867, pochowany w katakumbie murowanej, nad którą jest płyta z napisem: "*Henricus Balicki sacerdos Praemy-sliensis dioecesis, studiis vacans Romae, obiit (28 Novembris) 1867 anno.*" O. **Michał Dąbrowski**, prowincjał Bazylianów Chełmskich od r. 1846 wychodźca, postulador sprawy kanonizacyjnej ś. Józefata arcybiskupa i męczennika, † dnia 20 października 1875 roku. **Matka Weronika Ciechanowska**, felicyanka z Krakowa, † dnia 14 października 1875 r., pochowana w grobie Kapucynek.

Przy murze cmentarnym jest z białego marmuru pomnik księcia **Kazimierza Czetwertyńskiego**, urodzonego na Podolu a zmarłego 1839 roku gdy miał lat 34. W murze po prawej ręce jest także nadgrobek **Stanisława Kłickiego**, generała wojsk polskich. Żył lat 80. † 9 kwietnia 1849 roku. **Oleszczyński** rzeźbiarz † w 1866 r., pochowany w murowanej katakumbie; portret jego. w płaskorzeźbie z białego marmuru, dłuta Andrzeja Pruszyńskiego warszawianina, wskazuje grób jego. **Onufry Korzeniowski**, oficer wojsk polskich z r. 1831, wielce zacny człowiek, całemu Rzymowi znany z cnót chrześcijańskich, usłużny dla wszystkich, szczególnie dla rodaków, nie dospał, nie dojadł, byle mógł dobrze zrobić. Im kto był biedniejszym

i potrzebniejszym, tém gorliwszego w nim znajdował opiekuna, doradcę i dobrodzieja. Pielgrzymi bogaci i biedni byli dlań istną plagą, od rana do nocy chodził, oprowadzał, pokazywał im osobliwości Rzymu, a wszystko z miłości Pana Boga i bliźniego. Nieraz nachodzący się z biednymi pielgrzymami, musiał ich jeszcze nakarmić i napoić. Przeszło lat 30 mieszkał w Rzymie. † 20 listopada 1868 r. — nad grobem jest krzyż i napis łaciński, zawierający w sobie daty i nazwisko.

2. Bazyliki mniejsze i inne kościoły.

Bazyliki mniejsze i ważniejsze kościoły umieszczamy tutaj wedle spisu alfabetycznego, w nawiasie tylko oznaczając, który kościół jest bazyliką.

1. *Kościół ś. Adryana.*

S. Adriano, przy Forum Romanum.

Z okoliczności trzech starodawnych sąsiednich *Forum*, jako też statuy *Trzech Park*, jaka tu kiedyś w bliskości stała, nazywano ten kościół w VI wieku ś. Adryana *in-tribus Foris* albo *in-tribus-Fatis*. Syxtus V. oddał go generałowi zakonu della Mercede wraz z parafią doń należącą. W wielkim ołtarzu, ozdobionym dwoma porfirowemi kolumnami, są umieszczone zwłoki ś. Adryana,

męcz. z Nikomedyi, ś. Marysa i jego żony ś. Marty, oraz ich dzieci ś. Audyfaxa i ś. Abachuma. W ołtarzu obok zakrystyi jest obraz ś. Karola, jedna z najlepszych prac *Horacego Borgiani*. W ołtarzu naprzeciwko jest obraz ś. Piotra z Nolasco, malował go *Emil Savonanzi*. W ostatniej kaplicy po lewej stronie są dobre malowania po ścianach.

W części murów klasztoru, przytykającego do tego kościoła, znajduje się **Seminaryum Polskie** Papieskie, założone przez Piusa IX w r. 1866, jak to poświadcza tablica marmurowa, umieszczona na schodach prowadzących z przedsionku na górę do Seminaryum. "**Pio IX Pontifici Maximo** — *Cujus consilio et munificentia* — **Collegium Polonum** — *Adolescentibus in Ecclesiae tutamen* — *Et fidei amplificationem instituendis* — *Fauste feliciter inchoatum est* — *Et Pontificio nomine distinctum* — *Aedes ad coaedificandum coemptae* — *Leges ad disciplinam attributae* — *Studiis excolendis consultum* — *Nicolaus Paraccianius Clarellius* — *Praeses collegio consituendo* — *Alexander Franchius, Archiep. Tesalon.* — *Joannes Simeonius, protonot. Apost. (II viri a consiliis)* — *Laurentius Passerinius Protonot. Apost. a secretis* — **Parenti et Auctori** — *Qui beneficia humanitate cumulans* — *Tanti operis primordia* —

Praesentia honestavit. — XVII Kal. Junias. An. MDCCCLXVI. Wejście do Kollegium jest z ulicy *Salara Vecchia*, 52; nad drzwiami jest napis **Collegium Polonicum**.

Wewnątrz Kollegium na pierwszém pięttrze znajduje się niewielka **kaplica**, która staraniem ojca Semenienki ma być powiększoną. W zakrystyce przechowuje się **Mszał**, bardzo kosztownie oprawny, lecz jeśli oprawa jest prześliczną, niemniej i druk jest piękny; dość powiedzieć, że miasto Bologia kazało umyślnie ten mszał drukować w jednym exemplarzu i ofiarowało go Piusowi IX. Ten zaś prawdziwy Ojciec Kollegium, dał go do tutejszój kaplicy. W skromnej tutejszój bibliotece jest drugi dar Ojca ś., mianowicie wszystkie książki polskie ofiarowane mu przez różnych autorów, oddał do Seminarium Polskiego.

Seminarium ma protektorem jednego z kardynałów i zostaje pod zarządem Rektora i Vicerektora, mianowanych przez Ojca śgo. Rektorem przez pierwsze dziesięć lat był o. Piotr Semenenko terażniejszy (od śmierci o. H. Kajsiewicza), Generalny Przełożony Zgromadzenia Zmartwychwstania. — Uczniów pochodzących z trzech części Polski, jest zwykle od 15 do 20.

2. Kościół ś. Agaty-alla Suburra de' Gotti.

Kościół ten był oddany arianom przez Ricimer'a, naczelnika Gotów, a ś. Grzegorz W. napowrót go oddał katolikom. Ostatecznie odnowiono go w r. 1592. Szesnaście kolumn granitowych rozdziela ten kościół na trzy nawy. Jest tu pomnik *O' Connell'a*, na którym w płaskorzeźbie jest przedstawiony, gdy w Parlamencie angielskim odmawia złożenia przysięgi. Serce jego, które darował miastu Rzymowi, spoczywa tutaj pod strażą Irlandczyków, którzy tu przy tym kościele mają swoje Seminaryum.

3. Kościół ś. Agnieszki na Placu Navona.

W miejscu zwaném *lupanar*, do którego ś. Agnieszka była obnażoną i wrzuconą dlatego, że nie chciała złamać uczynionego ślubu czystości i zaślubić syna prokonsula, w IV wieku postawiono mały kościółek; o którym w życiu ś. Leona i w innych miejscach z VIII wieku różne czytamy wzmianki. Kościół ten naprawiany i przerabiany ostatecznie był przebudowany przez Innocen-

tego X wedle rysunków *Rainaldi'ego*, z wyjątkiem kopuły i fasady, zbudowanych wedle rysunku *Borromini'ego*. Książę Doria Pamfili niedawno z wielkim nakładem odnowił ten kościół, który ma kształt krzyża greckiego i zawiera mnóstwo najdroższych i najosobliwszych marmurów, oraz ośm wielkich kolumn. Nad wielkimi drzwiami jest pomnik **Innocentego X** (*Jan Pamfili*, obr. 1644 — 1655), robił *Maini*. Po prawej ręce **w ołtarzu** przedstawiona śmierć **ś. Alexego**, robił *Rossi*; dalej w *kaplicy ś. Agnieszki*, praca *Ferrata*, przedstawia tę świętą Panienkę wrzuconą w ogień. Po prawej stronie w tej *kaplicy* jest wejście na schody prowadzące do kościoła podziemnego, po lewej zaś drzwi do zakrystyi. Wyszedszy z *kaplicy*, spotykamy **ołtarz ś. Emerencyanny**, młecznej siostry ś. Agnieszki; dzieło *Ferraty*. **W wielkim ołtarzu**, ozdobionym czterema kolumnami z zielonego dawnego marmuru, znajduje się **N. Marya Panna** w gronie wielu świętych; robił *Guidi*. Obok **w. ołtarza** męczeństwo **ś. Cecylii**, przez *Raggi'ego*. **W kaplicy ś. Sebastjana** starożytna statua tegoż świętego, poprawiona przez *Campi'ego*. — Nareszcie **w ołtarzu ś. Eustachego**, praca *Ferraty* wedle szkicu zrobionego przez *Cafa*. Wszystko to są płaskorzeźby bardzo piękne i osobliwe.

W podziemnym kościele jest fresk

przedstawiający ś. Agnieszkę strzeżoną przez Anioła i widać napis: „*Ingressa Agnes turpitudinis locum angelum Domini praeparatum invenit.*“ Dalej na lewo w miejscu, do którego była wrzuconą, jest ołtarz, a nad nim płaskorzeźba przez *Algardi*'ego, przedstawiająca cudowne przykrycie świętej jój własnymi włosami. Zwróciwszy się na prawo i minawszy salę, na środku której dwa słupy podtrzymują sklepienie, wchodzimy do **dwóch izb**. W pierwszej ś. Agnieszka była więziona, a w drugiej, gdzie ołtarzyk była paloną i ściętą. Na posadzce znać ułamki starożytnej mozaiki. W niszy był kiedyś fresk, lecz dzisiaj znać tylko figurę świętej Agnieszki.

4. *Kościół ś. Agnieszki za Murami.* (Bazylika)

S. Agnese Fuori le Mura.

Ciało świętej męczenniczki Agnieszki zaraz po śmierci było pochowane w jój Willi, położonej przy drodze Nomentańskiej, niedaleko od bramy zwanój *Porta Pia*. Znakomitsze rodziny chrześcijańskie pragnęły spoczywać po śmierci niedaleko jój grobu. Córka Konstantego Wielkiego Konstancya chciała

także być przy niej pogrzebana, jak również później i dwie drugie jej siostry Helena i Konstantyna. W r. 324 Konstanty W. nad grobem ś. Agnieszki wybudował bazylikę, którą w wieku VI naprawił Symmach papież, w VII odnowił Honoryusz I, a ostatecznie odnowił i upiększył Pius IX w r. 1855.

Do bazyliki schodzi się po 46 stopniach. Ściany tego zejścia są pokryte bardzo zajmującymi napisami, wydobytemi z katakumb. Bazylika ma trzy nawy, utworzone przez 16 kolumn starożytnych porządku korynckiego. Dziesięć z tych kolumn są z marmuru zwanego *serravezza breccia*, cztery z *porta santa* i dwie z marmuru *pavonazzetto*, bardzo rzadkiego. Ponad temi kolumnami stoją inne 16 kolumn, tworząc naokoło z trzech stron kościoła łóże, przeznaczone dla niewiast, tak rzadkie na Zachodzie. Na tych drugich kolumnach spoczywa sklepienie. Pomiedzy jednym a drugim rzędem kolumn są portrety mozaikowe głównych dobrodziejów tej bazyliki, pomiedzy zaś oknami są portrety świętych dziewic, co za wiarę oddały życie w ofierze. Sklepienie jest bardzo bogate, ozdobione płaskorzeźbami, a w nich portrety ś. Agnieszki, ś. Cecylii, ś. Zuzanny.

Zaraz na prawo w kaplicy bocznej galerii jest **biust Zbawiciela**, dłuta *Michała-Anioła*. W wielkim ołtarzu spoczywają ciała ś. Agnieszki i jej mlecznej siostry ś. Emerencyanny. Nad ołtarzem unosi się bal-

dachim, ofiara Pawła V papieża, wsparty na czterech kolumnach z czerwonego porfiru z białymi centkami, zwanego przez Pliniusza *leucosteuchos*. Statua, będąca na wielkim ołtarzu, jest zrobiona z starożytnego torsu ze wschodniego alabastru, któremu *Cordieri* dodał głowę, ręce i nogi z bronzu. Po stronie Ewangelii jest starożytny świecznik z białego marmuru. Za ołtarzem w absydzie jest mozaika, sprawiona w VIII wieku przez Honoryusza I. Przedstawia ona ś. Agnieszkę w greckim ubraniu z księgą Ewangelij, obok niej papież Symmach i Honoryusz I, u dołu napis w dwunastu wierszach. W kapliczce w lewej nawie jest starożytny obraz N. Maryi Panny. Około tego kościoła czynią posługę zakonnicy zwani Kanonicy Laterańscy.

W uroczystość ś. Agnieszki 21 stycznia po sumie błogosławią tu na wielkim ołtarzu dwa małe jagnięta, których wełna ma służyć do robienia arcybiskupich paliuszów (*pallium*). Jagnięta te odsyłają do kapitały ś. Jana na Lateranie, a ta je przedstawia Ojcu ś., który je błogosławi; a następnie oddają je do któregośkolwiek żeńskiego klasztoru, jaki papież wskaże, na wychowanie. Kiedy podrosną, strzygą je i z wełny wyrabiają paliusze.

12 kwietnia 1844 r. Pius IX, papież, przybył tutaj ze mszą ś., a pomiędzy innymi dopuścił uczniów Seminarium propagandy do ucałowania swęj ręki. Podłoga w tej sali, gdzie było to posłuchanie, zapadła się i Ojciec ś. wraz ze wszystkimi obecnymi wleciał do jakiejś piwnicy. Tę scenę przedstawia malowidło, które można widzieć, idąc do tej bazyliki, i umieszczone w tej samej izbie, gdzie się stał

ten wypadek. Od tego czasu rok rocznie 12 kwietnia uroczyscie w Rzymie bywa obchodzony. Na dwóch tablicach marmurowych, umieszczonych obok obrazu, są nazwiska tych wszystkich osób, które wraz z Ojcem ś. zleciały do dołu. Pomiedzy innymi jest tu nazwisko X. Franciszka Malczyńskiego, ówczesnego ucznia propagandy, wychodźce z Chełmu, a obecnego biskupa w Albanii.

O kilkadziesiąt ztąd kroków jest **kościół ś. Konstancyi**. Kościół ten wybudował Konstanty W. dla ochrzczenia w nim swęj córki i swęj siostry, obydwóch Konstancyj. Ma kształt okrągły. W nim dwanaście kolumn granitowych po dwie stanęło kołem i na marmurowych nagłówkach podtrzymują kopułę. Po za temi kolumnami jest naokoło obejście, pokryte ciężkiem kolebkowatém sklepieniem. Sklepienia są ozdobione mozaikami, przedstawiającemi różne sceny, tu winobranie, tam zwierzęta, tu znowu ludzi itd. W dwóch tylko zagłębieniach w ścianach głównych są dwie mozaiki z VIII wieku, na jednéj Jezus Chrystus trzyma księgę i podaje klucze ś. Piotrowi, na drugiéj zaś Jezus Chrystus błogosławi ś. Tomasza i ś. Filipa Apostołów. Po śmierci Konstancyi zamieniono to jęj baptysteryum na grób dla nięj i jęj zwłoki złożono w prześlicznym ogromnych rozmiarów sarkofagu z czerwonego porfiru, tutaj umieszczonym. Sarkofag znajduje się obecnie w Muzeum Watykańskiém naprzeciw takiego samego sarkofagu ś. Heleny, cesarzowęj. Płaskorzeźby na nim są w podobnym

rodzaju, jak i mozajki na sklepieniach. W r. 1256 Alexander IV. papież, zamienił ten budynek na kościół ś. Konstancyi, a zwłoki jój wyjął z sarkofagu i umieścił w głównym ołtarzu.

5. *Kościół ś. Alexego na Awentynie.* *Ś. Alessio.*

Święta Agla, młoda i bogata pani rzymska, na początku IV wieku wybudowała w ziemi kościółek na cześć ś. Bonifacego Męczennika. W wieku V Innocenty I, papież, nad tym kościółkiem, nad którym stał pałac senatora Eufemianusa, wybudował z tego pałacu kościół, na cześć jego syna ś. Alexego.

W portyku kościelnym po prawej stronie jest statua Benedykta XIII (obr. 1724 — 1730). Sam kościół dzieli się na trzy nawy. Po prawej ręce jest **studzienka**, z której ś. Alexy czerpał kiedyś dla siebie wodę; po lewej zaś są **schody drewniane**, składające się z dziesięciu drewnianych stopni, pod którymi tenże Święty 17 lat przeżył jako biedny, pielgrzym, niepoznany od własnego ojca. Figura rzeźbiona przedstawia go leżącego z papierem w ręku i krucyfiksem.

W bocznej prawej nawie jest **ołtarz Pana Jezusa Ukrzyżowanego**, w bocznej lewej nawie **ołtarz ś. Hieronima**, Doktora Kościoła. Dochodząc do Wielkiego ołtarza, po lewej ręce są schody prowadzące do **podziemnego kościołka**, gdzie spoczywają ciała ś. Bonifacego, ś. Alexego i ś. Agli. W wielkim ołtarzu jest **konfessya**, nad którą unosi się baldachim wsparty na czterech kolumnach z zielonego starego marmuru. Obok tego ołtarza na prawo jest bardzo kosztowne **tabernaculum**, dar Karola IV, króla hiszpańskiego, który w tym klasztorze aż do r. 1813 był internowany. W **ołtarzu** jest obraz **N. Maryi P.**, przywieziony z Edessy przez Sergiusza. Po lewej stronie wielkiego ołtarza jest **ołtarz ś. Hieronima Emilianiana**, założyciela Zgromadzenia Somasków.

6. *Kościół ś. Alfonsa Liguori.*

Niedaleko od kościoła ś. Praxedy w roku 1855 ojcowie Redemptoryści zbudowali ten kościół w stylu gotyckim włoskim, wedle rysunków *Wigley'a*. Na sklepieniu w presbyterium jest ładny fresk *F. Rohden'a*, w oknach ładne malowania na szkle, a w zakrystyi płaskorzeźba, przedstawiająca Chrystusa Pana w grobie, dłuta *Schubert'a*.

7. *Kościół ś. Ambrożego.*

S. Ambrogio della Massima,
(w bliskości Portyku Oktawii).

Kościół ten był zbudowany na tem miejscu, gdzie mieszkał ś. Ambroży, a nawet pokazują tu izby, które kiedyś zajmował. Był tu także klasztor, zbudowany przez jego siostrę ś. Marcellinę. Pius IX kościół wraz z klasztorem odnowił i osadził przy nim Benedyktynów.

8. *Kościół ś. Andrzeja delle Fratte* *przy ulicy Via di Propaganda.*

Kościół ten słynny jest ukazaniem się N. Maryi Panny Alfonsowi Ratysbona, młodemu i bogatemu żydowi ze Strasburga, w dniu 20 stycznia 1842 roku o godzinie 1ej' popołudniu. Niewiadomo, kto ten kościół i kiedy zbudował; to tylko pewna, że przed odszczerpieniem Henryka VIII należał do Szkotów. Fasadę kościoła zbudował Valadier w r. 1825 kosztem Kardynała Consalvi.

Wielki ołtarz jest ozdobiony freskami, przedstawiającymi sceny z życia ś. Andrzeja, dzieło *Balbi'ego* i *Leonardi'ego*. Po bokach chóru są dwaj Aniołowie rzeźbieni

przez *Bernini'ego*; przeznaczeni byli na most ś. Anioła, lecz Klemens IX rozkazał ich tutaj postawić. Po prawej stronie wielkiego ołtarza jest **ołtarz ś. Franciszka z Pauli**; ołtarz ten bardzo bogaty w marmury i brzozy złożone jest zrobiony wedle rysunku *Barrigioni'ego*, miał kosztować przeszło 450 tysięcy franków.

Po lewej stronie Wielkiego ołtarza jest **ołtarz ś. Anny**, wedle rysunku *Vanvitelli'ego*; statuę świętej umieszczoną pod ołtarzem rzeźbił *J. B. Maini*. Dalej jest **ołtarz ś. Józefa**; obraz malował *Cozza*. Obok **kaplica Ratysbońska**, to jest ta właśnie, gdzie Ratysbona miał to wielkie szczęście, iż ujrzał Najśw. Dziewicę. Obraz Niepokalanego Poczęcia przedstawia N. Pannę w tej postawie, jak ją zwykle wyobrażają na tak zwanych medalikach paryskich i jak ją widział Ratysbona. Po prawej stronie jest wymalowane zjawienie się N. M. P., po lewej zaś stronie chrzest Ratysbony, którego dopełnił w dniu 31 stycznia 1842 r. w kościele al Gesù kardynał Patrizzi, a X. Dupanloup, przyszły wówczas biskup orleański, miał mowę. Na marmurowej tablicy umieszczonej z boku, jest opisane to zdarzenie. Tyśiące bogatych „*ex voto*“ okrywają ołtarz, boczne ściany i filary.

Po prawej stronie zaraz przy bocznym wchodzie jest umieszczona tablica podłużna z sinego marmuru, u wierzchu herb Kolumna, a dalej łaciński na-

pis to znaczący: „*D. O. M. kochanemu Tadeuszowi Kolonna Walewskiemu, małżonkowi Anny z Karwickich, urodzonemu 1795 † 1855, przyjaźń położyła ten pomnik.*“ Oprócz tego w tym kościele są groby: *Zoéga*, sławnego duńskiego archeologa, † 1809; *Rudolfa Schadow'a*, rzeźbiarza; *Angeliki Kauffmann*, † 1807, i jednego księcia Marokańskiego imieniem *Wawrzynca*, zmarłego w Rzymie roku 1739.

9. Kościół ś. Andrzeja della Valle.

Kościół ten zaczął budować w roku 1591 *Oliwieri*, dokończył go *Karol Maderna*, a fasadę kościelną z trawertynu (rodzaj kamienia wapiennego z okolic Tivoli), mającój dwa porządki kolumn, wybudował *Rainaldi*. Figury rzeźbione z takiego samego kamienia jak fasada robili *Guidi*, *Ferrata* i *Fancelli*. Kościół jest w kształcie krzyża łacińskiego, o jednéj nawie, z głębokimi kaplicami. Pierwsza **kaplica** po prawej stronie od wielkich drzwi nazywa się **Lancellotti**, zbudowana wedle rysunku *Fontany*; ma ośm kolumn z dawnego zielonego marmuru i jest wyłożona bogatemi marmurami. Płaskorzeźba, przedstawiająca Świętą Rodzinę, jest dłuta *Raggi'ego*. Druga **kaplica Strozzi**, wedle rysunku *Michała Anioła*, ozdobiona dwunastoma ślimakowemi kolumnami. Znajduje się w niej tak zwana **La Pietà** (Zdjęcie

z *Krzyża*), bronzowa kopia téj, co jest w kościele ś. Piotra na Watykanie; dwa brązowe prześliczne świeczniki, prawdopodobnie dzieło *Michała Anioła*, i dwie statuy *Lia* i *Rachel*, kopie tych, co są na pomniku *Juliusza II* w kościele s. *Pietro in Vincoli* oraz cztery wielkie urny pogrzebowe, zrobione z czarnego marmuru. W krzyżownicy po prawej stronie w ołtarzu ś. **Andrzeja Avellini**, obraz *Lafranc'a*, który również bardzo ładnie wymalował kopulę, używszy na to 4 lat czasu. **Wielki ołtarz** jest zbudowany przez *Karola Fontana*. Czterech Ewangel., jak również sześć cnót: *Miłość*, *Wiara*, *Religia*, *Pogarda świata*, *Stałość* i *Rozmyślanie*, oraz inne obrazy, dotyczące życia ś. Andrzeja, malował *Dominichino*. Trzy wielkie freski około trybuny są pędzla *Calabrese'go*, dwa mniejsze *Cignani'ego*. Są to arcydzieła malarskie.

W krzyżownicy po lewej stronie jest ołtarz ś. **Kajetana**; obraz malował *Carmassei*. W kaplicy ś. **Sebastjana** obraz malował *J. Vecchi*. Przypuszczają, że w tém właśnie miejscu była owa *cloaca*, do której wrzucono ciało ś. Sebastjana po jego męczeńskiej śmierci. Obok w nawie wielkiej na posadzce widać kamień pogrzebowy objaśniający, że tu spoczywa wielki nowoczesny kaznodzieja o. **Joachim Ventura**. Ostatnia kaplica jest **Barberinich**, wedle rysunku *Macieja Castello*. Malowania

są *Passignani*'ego. Statua *ś. Marty* przez *Mocchi*'ego, *ś. Jana Ew.* przez *Buonvicino*, *ś. Jana Chrzc.* przez *Bernini*'ego, a *ś. Magdaleny* przez *Stati*'ego.

W czasie oktawy trzech Króli codziennie o godzinie 10 rano bywa w tym kościele pontyfikalnie celebrowana msza *ś.* w jednym z obrządków, używanych w kościele katolickim, jak np.: grecki, ormiański, sławiański, chaldejski, etiopski itd. Po mszy bywa kazanie codziennie w jednym z używanych europejskich języków, jak francuskim, polskim, angielskim, hiszpańskim, portugalskim i niemieckim.

10. *Kościół ś. Andrzeja na Kwirynale.*

S. Andrea al Quirinale.

Kościół ten zbudował *Bernini* kosztem księcia *Pamfili* dla Jezuitów, którzy tu mają swój nowicyat. Fasada kościoła jest ozdobiona półokrągłym portykiem o jońskich kolumnach. Wnętrze kościoła ma kształt okrągły i jest ozdobione kosztownymi marmurami. W wielkim ołtarzu *ś. Andrzeja Ap.* jest obraz, przedstawiający ukrzyżowanie tegoż przez *Wilhelma Courtois*. Obok Wielkiego ołtarza, w stronie Ewangelii, jest **kaplica ś. Stanisława Kostki**. W bogatą urnie pod ołtarzem spoczywa jego ciało, a przed urną zawsze pali się lampa. Obraz w ołtarzu malowany przez *Karola*

Maratta, boczne zaś obrazy malował *Mazzanti*, a sufit *K. Odazzi*. Obok **kaplica N. Maryi P.**; obraz *Mazzanti*'ego. Po prawej stronie od wielkich drzwi jest **kaplica ś. Franciszka Xawerego**, Apostoła Indyj. Są tu trzy obrazy, które malował *Baciccio*. W drugiej **kaplicy Meki Pańskiej** są malowania *Brandi*'ego. Obok Wielkiego ołtarza jest pochowany Karol Emanuel IV, król sardyński, który w r. 1802 złożył koronę, zamieszkał w Rzymie i wstąpił w roku 1815 do Jezuitów, a w r. 1819 umarł jako Jezuita. Postawiony mu pomnik rzeźbił *Festa*.

W klasztorze, przylegającym do tego kościoła, a przeznaczonym na nowicyat dla Jezuitów, była skromniutka **cela, w której mieszkał ś. Stanisław Kostka**. Cela ta jest zamieniona na prześliczną kaplicę. Dwie ściany sąsiednich cel rozebrano i w nich zrobiono dwa ołtarze. W ołtarzu po lewej ręce jest kopia obrazu N. Maryi P. z bazyliki *s. Maria Maggiore*, zrobiona za staraniem ś. Franciszka Borgiasza; przed tym obrazem ś. Ignacy Lojola i św. Franciszek Borgiasz miewali msze św. Po prawej zaś stronie jest drugi ołtarz, a w nim **obraz ś. Stanisława K.**, portretowany. Po między temi dwoma ołtarzami, w tém miejscu, gdzie święty nasz patron swą anielską duszę Bogu oddał, jest prześliczna **statua marmurowa**, przedstawiająca jego zgon.

Głowa, ręce i stopy są z białego marmuru, ubranie całe z czarnego, a poduszki i posłanie z żółtego. Tę przesłiczną rzeźbę zrobił *Legros*, o którym mówią, że pracował nad nią jako protestant, lecz gdy ukończył i ustawił swe dzieło, nawrócił się i został katolikiem. Na palcach ś. Stanisława widać kilka bardzo kosztownych pierścionków, które mu włożyli pielgrzymi rodacy i inni pobożni. Na ścianie w głowach Świętego jest wielki obraz, który malował *Minardi*. Obraz ten przedstawia ukazanie się N. Maryi P. wraz z Dzieciątkiem Jezus świętemu Stanisławowi; poniżej na obrazie, jedni Aniołowie grają na niebiańskich instrumentach, a drudzy śpią kwiaty.

Gdy uklęknieś pobożny pielgrzymie i ucałowawszy stopy świętego, zaczniesz się modlić za siebie, za drogich twoich i za kraj, zobaczysz, że z trudnością przyjdzie ci powstać i wyjść z tego miejsca; długo go nie zapomnisz. A chociażbyś nie wiem jak mało miał czasu, to nie wyjedziesz z Rzymu, abys tu jeszcze chociaż raz jeden nie przyszedł.

Za ołtarzem ś. Stanisława jest mały poikoik, w którym przechowują się różne drogie pamiątki, jak również w przedpokoju do tych trzech cel, po ścianach za oprawą widać rozmaite pamiątki po różnych świętych. Na korytarzu jest dwanaście akwarelli niewielkich rozmiarów, przedstawiających sceny z anielskiego żywota św. Stanisława. Na tych obrazach widać polskie stroje, kontusze, żupany, karabele, zamaszyste miny itd. św.

Stanisław Kostka * 28 października 1550 r.
† 15 sierpnia o godzinie 3 rano 1568 roku;
beatyfikowany w r. 1604 przez Klemensa VIII.
Paweł V potwierdził Officium jego dla kościoła
polskiego, a Klemens X ustanowił dzień
13 listopada dniem jego święta, gdyż w tym
dniu przenoszono jego ciało ze stariej kapli-
cy do kościoła i znaleziono je w takim sta-
nie iż nie było na niém znać najmniejszego
ślada zepsucia. Benedykt XIII kanonizował
go w r. 1727.

11. Kościół Anioła in Pecheria,
S. Angelo in Pescheria.

Kościół ten był zbudowany w VI wieku
przez Bonifacego II. Są tu złożone ciała św.
Symforozy i jej dzieci. Tutaj była kiedyś
świątynia Bellony, obok której stała kolumna
Bellica, a z jej wierzchołka liktor wypuszczał
strzałę w tę stronę, gdzie mieszkał ten lud,
któremu wypowiadano wojnę.

12. Kościół ś. Anny i ś. Joachima.
S. Gioachino e S. Anna.

Karmelici bosi hiszpańscy za Syxtusa V
zbudowali ten piękny kościółek, należący

obecnie do biskupów belgijskich, i od roku 1846 mający przy sobie Kollegium belgijskie, przeznaczone dla wychowywania Seminarzystów duchownych. Kościół ten ma kształt ośmiokątny. Pomiedzy arkadami dwaj belgijscy malarze *Renier* i *Dobbelaer*, namalowali sceny z życia apostołów posłanych z Rzymu do Belgii. W chórze są doskonałe freski, które zrobił *Mergaert* rodem z *Bruges*. W tym kościele spoczywa kilku dzielnych belgijczyków, zuawów papieskich: *Alfred de Limminghe*, *A. Misson*, a na ich grobach płaskorzeźby, robił *P. Galli*, napisy są pióra *Kaw. Rossi'ego*; oprócz tych są jeszcze tutaj pogrzebani: *Kar. Alcantara* i *Jan Moeller*, zabici pod *Mentana* 1867 r.

13. *Kościół ś. Antoniego Opata.*

S. Antonio Abbate, blisko bazyliki *S. Maria Maggiore*.

Przedsionek kościelny pochodzi z XV w. Jest tu stara mozaika, przedstawiająca tygrysa rozdzierającego wołu. Na ścianach są freski *J. della Marca*, przedstawiające sceny z życia ś. Antoniego. *Pomerancio* odmalował kopnę i kaplicę ś. Antoniego. W niedzielę po 17ym stycznia każdego roku od godziny 2 do 5 popołudniu przyprowadzają tu tysiące

koni, mułów i osłów dla błogosławienia ich. Konie muły i osły będące własnością ludzi biedniejszych lub wsiowych, noszą medal ś. Antoniego zawieszony na głowie.

14. *Kościół ś. Antoniego de'Portoghesi* przy ulicy *Via della Scrofa*.

Jestto bardzo bogaty kościół i należy do Portugalczyków, których kosztem w XV wieku był zbudowany. Joanna Lizbońska w r. 1417 ufundowała przy nim bogate hospicium. Kościół ten ma kształt krzyża łacińskiego. W kaplicy św. Elżbiety, kółowej Portugalskiej, jest obraz robiony przez *Agricolę*, pod ołtarzem zaś jest urna z zielonego egipskiego marmuru. W kaplicy Niepok. Poczęcia, obraz malował *Zoboli*. W kaplicy św. Antoniego obraz *Venusti'ego*. W wielkim ołtarzu obraz N. Maryi P. i św. Antoniego malował *Callandrucci*.

15. *Kościół ś. Apolinarego*. *S. Apolinare*.

Papież Adryan VI na ruinach starzej świątyni zbudował ten kościół, a Benedykt XIV przebudował go wedle rysunków *Fuga*. — W przedsionku po lewej stronie jest kaplica

N. Maryi P.; w ołtarzu jest piękny obraz N. M. P. mającej obok siebie św. Piotra i św. Pawła, miał go malować *Piotr Perugino*. Przy wielkich drzwiach na boku jest pomnik kardynała Kajetana *Bedini*, arcybiskupa z Viterbo († 7 Września 1864 r.). Pomnik ten postawiła przyjacielowi swojemu pewna szlachetna polska rodzina. W kościele jest jedna nawa, a po bokach po trzy ołtarze.

Prawa strona: 1. ołtarz ś. Alojzego Gonzagi, obraz malował *Mazzanti*. 2. ołtarz św. Rodzina, obraz *Zoboli*'ego. 3. ołtarz, ś. Franciszka Xaw., statuetkę rzeźbił *Piotr Legros*.

W Wielkim ołtarzu obraz „ś. Piotr udziela święceń kapłańskich ś. Apolinaremu“, malował *H. Graziani*. Lewa strona: 1. ołtarz ś. Ignacego, statuetkę robił *Marchioni*. 2. ołtarz P. Jezusa Ukrzyż. 3. ołtarz ś. Jana Nepomucena, obraz *Costanzi*'ego.

W gmachu przy tym kościele mieszczą się dwa Seminarja; *Seminarium Romanum*, w którym się wychowują klerycy dla rzymskiej dyecezyi i *Seminarium Pium* założone przez Piusa IX, w którym każda dyecezya dawnego państwa papieskiego, ma prawo przez lat dziewięć wychowywać jednego alumna, oprócz Sinigaglii, która jako miejsce urodzenia fundatora ma prawo utrzymywania dwóch. Uczą tu filozofii, teologii i obojga prawa; kurs trwa lat dziewięć i można wyjść doktorem tych trzech nauk. Oprócz uczniów internów, są i externi, ale ci mogą uczęszczać

na wykłady tylko za osobnem pojedynczo otrzymywanem pozwoleniem papieskiem. Najlepsi profesorowie rzymscy wykładają tutaj nauki. Seminaryum posiada piękną bibliotekę.

16. **Kościół śś. Apostołów** (bazylika).

Santi Apostoli,

(przy placu *De' SS. XII Apostoli*).

Kościół ten wybudował podobno Konstantyn W., Papież Jan III w VI wieku dokończył przebudowania rozpoczętego przez Pelagiusza I. Portyk z fasadą kościelną wedle rysunku Valadier'a, wybudowane były w r. 1827 kosztem kardynała della Rovere i księcia Torlonia.

Dziewięć łukowych wejść prowadzi do przedsionka, w której po prawej stronie widać starożytną płaskorzeźbę z forum Trajana, przedstawiająca orla otoczonego wieńcem dębowym. W drugim końcu przedsionka jest pomnik rzeźbiarza Volpato, który Canova własną ręką rzeźbił i postawił jako swemu dobrodziejowi i przyjacielowi. Pomnik przedstawia geniusza przyjaźni płaczącego nad grobem.

Wnętrze kościoła podzielone na trzy nawy jest wspaniałe i piękne. Na sklepieniu *Bacciccio* odmalował tryumf zakonu ś. Franciszka z Assyżu.

Po prawej stronie w bocznej nawie jest **kaplica Niepokalanego Poczęcia NMP.** w niej stoi **pomnik Klementyny Sobieskiej**, wdowy po Jakobie III królu angielsk., zmarłej w Rzymie 1735.

Ciało jej spoczywa w kościele ś. Piotra na Watykanie, tutaj zaś w urnie z zielonego marmuru złożone jest jej serce. Urnę podtrzymuje dwóch aniołów z białego kararyjskiego marmuru, pod spodem na tablicy porfirowej napis: „*Hic Clementinae remanent praecordia nam cor coelestis fecit, ne superesset amor*“. Niżej: „*Mariae Clementinae Magn. Britan. et C. Reginae, fratres min. Conv. venerabund: pp.*“

Obok **kaplica książąt Odescalchi**, których pałac jest naprzeciwko kościoła. Kaplica ta bogata w marmury, w ołtarzu ma obraz ś. Antoniego z Padwy, dzieło *Lutti'ego*. **Tę nawę zamyka kap. Ukrzyżowanego Zbawiciela**, przy wejściu do niej są dwie statuy ś. Klaudy i jej córki i ś. Eugenii, panny i męczenniczki w r. 262. Pierwszą rzeźbił *Gudi*, drugą statwę rzeźbił *Perroni*. Ciała tych świętych spoczywają w ołtarzu ś. Antoniego, przeniesione tutaj w r. 886 przez ś. Szczepana papieża.

Po lewej ręce od wielkich drzwi w bocznej nawie jest w pierwszym ołtarzu **Zdjęcie z Krzyża**, robił *Manno*. Dalej ołtarz ś. **Józefa** z Kopertynu, malował *Cadès*. Pomnik księcia Fil. Collona i jego żony Katarz. de Carignan; statwę przedstawiającą „*Miłość*“ robił *Pozzi*. **Kaplica ś. Franciszka**

z **Ass.**, obraz malował *Chiari*. W téj kaplicy jest pomnik Maryi Rospigliosi, dzieło *Ludovisi'ego*. Nawę zamykają drzwi do zakrykrysty, nad któremi jest pomnik Klemensa XIV. (1679—1774) dłuta *Canowy*. Dwie figury przedstawiają „Łagodność” i „Wstrzemięźliwość”. Papież jest w postawie stojącej z ręką, podniesioną do błogosławienia.

Zanim został kardynałem, był generałem zakonu Franciszkanów, obrany Papieżem pod gwałtownym naciskiem trzech dworów Burbońskich, zniósł 1773 roku zakon Jezuitów. Ciało jego spoczywa w tym kościele.

Przy wejściu do presbyteryum po prawej stronie jest pomnik kardynała Rafaela Riario zm. 1520 wedle rysunku *Michała - Anioła*. W wielkim ołtarzu jest obraz, przedstawiający ś. Filipa i ś. Jakóba apostołów, spoczywających tutaj, malował go *Muratori*. Na sklepieniu w presbyteryum jest upadek aniołów, malowany przez *Odazzi'ego*.

W klasztorze Franciszkanów będących przy tym kościele, jest kilka pomników. Pomieędzy innemi **pomnik Michała - Anioła, pomnik kardynała Bessaryona**, jednego z najświetlejszych ludzi, zasiadających na koncylium Florenckiem 1439 r.

Przy tym klasztorze była szkoła zwana Kollegium ś. Bonawentury, w której wykładano teologię; założona przez Syxtusa IV z przywilejem doktoryzowania. Syxtus IV i bardzo sławny Syxtus V, potomek Sławian, wychodźców z półwyspu Bałkańskie-

go po r. 1444, oraz wspomniony już Klemens XIV, przed swym obiorem na Stolicę Piotrową, byli zakonnikami w tym klasztorze.

17. *Kościół ś. Augustyna.*

S. Agostino, przy ulicy Via di San Agostino.

Kościół ten zbudował Wilhelm d'Estouteville, arcybiskup z Rouen, dziekan świętego Kollegium za Eugeniusza IV papieża, wedle rysunków które zrobił *Baccio Pinelli*. Fasadę kościelną zbudowano z kawałów kamienia trawertyńskiego zabranego z Koloseum. Kupała tutejsza jest pierwszą jakie wzniesiono w Rzymie. Wnętrze dzieli się na trzy nawy za pośrednictwem filarów ozdobionych kolumnami i przypomina styl łukowy z XV wieku. Kościół ten bardzo gustownie odnowiono w r. 1868.

Przy wielkich drzwiach jest umieszczona **Statua** N. Maryi Panny z Dzieciątkiem zwana **Madonna del Parto**, z białego marmuru, dzieło dłuta *Jana Sansovino*. Rzymianie ze szczególniejszą pobożnością i zaufaniem udają się do tego miejsca. Tysiące „*ex voto*“ zdobią ściany, a tysiące ich użyto na odnowienie kościoła. Kapituła ś. Piotra solennie ukoronowała tę statwę w dniu 2go lipca 1851 r. W bocznej nawie po prawej stronie od drzwi jest **ołtarz ś. Katarzyny P. i M.**, obraz malował *Venusti*,

przedstawia męczeństwo téj świętój. 2. **Ołtarz N. M. P. z Róża**, kopia z obrazu *Rafaela*. 3. **Ołtarz bł. Ryty de Cascia**, obraz *Brandiego*. 4. **Ołtarz „Pan Jezus daje klucze ś. Piotrowi“**, obraz malował *Casignolo*. 5. **Ołtarz P. Jezusa Ukrzyżowanego**, przed tym krucyfiksem ś. Filip Nereusz długie i gorące modlitwy zwykł był zanosić.

Na filarze jest umieszczony pomnik z białego marmuru z popiersiem Wojciecha Sławskiego herbu Leliwa, liczącego 23 lat życia, † w Rzymie w dniu 12 Września 1596 r. W bliskości tego nagrobka jest drugi nagrobek także z popiersiem, Piotra Andrzeja z Buczacza Jazłowieckiego, herbu Habdank, liczącego życia lat 22 i miesięcy 10, syna Jerzego Wojewody Rusi i t. d., † w dniu 12 Września 1581 r. Trzeci nagrobek podobny do dwóch pierwszych z popiersiem Jana z Wrambaczyna Falibowskiego, † w dniu 22 lutego 1596 r. w 25 roku życia, na tarczy herb Leliwa i Korab.

W krzyżownicy: 6. **Ołtarz ś. Augustyna**, a w nim znakomity obraz *Guercina*. Pomnik kardynała Renato Imperiali, rysował *P. Posi*, figury rzeźbił *P. Brucci*, a portret mozaikowy robił *Piotr P. Cristofani*. W zagłębieniu obok W. Ołtarza jest 7. **ołtarz ś. Mikołaja z Tolentynu**, obraz malował *Salini*. 8. **Wielki Ołtarz**, wedle rysunku *Berniniego*, ozdobiony pięknymi kolumnami i różnemi wyborowemi marmurami. Obraz w nim umieszczony, był przywieziony przez Greków po upadku Konstantynopola. W r. 1485 za Innoc.

VIII noszono go w czasie procesyi odbywanej po ulicach Rzymu dla odwrócenia morowej zarazy.

W zagłębieniu po lewej stronie ołtarza jest 8. **Kaplica ś. Moniki**, matki ś. Augustyna, która tutaj spoczywa we wspaniałej urnie z zielonego dawnego marmuru, umieszczonej w ołtarzu; obraz malował *Gottardi*. W krzyżownicy jest 10. **Kaplica Pamphili**, Statuę ś. Tomasza z Villanova zaczął *Cafa*, a dokończył *Ferrata*. Pomnik kardynała Lorenzo Imperiali, robił *Dom. Guidi*. Drzwi obok umieszczone prowadzą do kaplicy śś. Augustyna i Wilhelma, którą wymalował *Lanfranc*. 11. **Ołtarz ś. Jana a Facundo**. obraz malował *Brandi*. 12. **Ołtarz św. Apolonii**, obraz *Daniela Volterra*. 13. **Ołtarz ś. Klary**, z Montefalcone, obraz malował *Conca*. 14. **Ołtarz**, w którym jest grupa marmurowa, złożona z Najśw. Maryi P., Dzieciątka Jezus i św. Anny, rzeźbiona przez *Andrzeja Contucci da S. Savino*. 15. **Ołtarz N. Maryi P. Loretański**, obraz malował *Michał Anioł Caravaggio*. W nawie wielkiej na trzecim filarze po lewej stronie jest słynny fresk *Rafała*, przedstawiający Izaiaszę siedzącego. Wszystkie inne alfreski tak po filarach jak i po sklepieniach robił w czasie ostatecznego odnawiania *Gagliardi* i są prawdziwą ozdobą kościoła. Przy tym kościele jest wspaniały klasztor Augustyanów, a w nim

słynna **Biblioteka Angelica**, założona przez kardynała Angelo Rocca w r. 1605. Jestto trzecia z wielkich bibliotek rzymskich, mająca 90 tysięcy książek i 3 tysiące rękopisów. Każdego dnia od 8 do 12 jest otwartą dla publiczności. Klasztor i bibliotekę zbudował budowniczy *Vanvitello*.

18. **Kościół ś. Balbiny.**

S. Balbina, in Aventino.

Kościół ten zalicza się do najstarszych w Rzymie, i ma kształt bazylikowy. Św. Grzegorz I w r. 600 poświęcił go świętej Balbinie i nadał tytuł kardynalski. Ciało świętej Balbiny, jej ojca św. Kwirynusa i innych świętych, są złożone w wielkim ołtarzu. Święta Balbina jest to ta sama, która przechowała łańcuch jakim był skuty ś. Piotr za Nerona. (Zobacz opis kościoła św. Piotra *in vincoli*). Sklepienie w absydzie malował *Fontebuono*. Jest tu ładna starożytna płasko-rzeźba przeniesiona w r. 1650 z Grot Watykańskich. Grób Sordi'ego mozaikami ozdobił *J. Cosimati*.

19. **Kościół ś. Bartłomieja na Wyspie.**

S. Bartolomeo in Isola.

Wedle starożytnego podania, wyspa na której stoi kościół ś. Bartłomieja, istnieje do-

piero odtąd, gdy po zrzuceniu z tronu Tarkwiniusza króla, wzburzony lud nagromadzone zboże przez tego tyrana wrzucił do Tybru. Wielka ilość tego zboża zatrzymała się na środku rzeki, i z czasem tyle ziemi się namuliło, że utworzyła wysepkę. We dwa wieki wyspa ta była poświęcona Eskulapowi bogowi medycyny. Eskulap pod postacią węża sprowadzony z Egiptu na kosztownym i bogato przybranym okręcie, obrał sobie na tej wyspie mieszkanie; wybudowano mu świątynię, na fundamentach której stoi dzisiejszy kościół ś. Bartłomieja.

Nader ciekawe a dziwne szczegóły o sprowadzeniu tego węża, czytamy w dziele X. Gaume „*Traité de S. Esprit*“ tomów 2, i Dezobry, Rome au siècle d' Auguste t. I, str. 247.

Roku tysięcznego Otton cesarz niemiecki odwiedzając Bolesława Chrobrego króla polskiego w Gnieźnie, otrzymał od niego w darze całe prawe ramię ś. Wojciecha. Przybywszy do Rzymu, złożył te relikwie w budującym się jego kosztem kościele na Wyspie. Kościół ten był pod wezwaniem ś. Wojciecha, lecz gdy sprowadzono całe relikwie ś. Bartłomieja Ap. i złożono w tym kościele, takowy poświęcono na cześć ś. Bartłomieja Ap., wybudowawszy tylko w bocznej lewej nawie obok wielkiego ołtarza, piękną kaplicę na cześć ś. Wojciecha.

Relikwie te są złożone w ołowianej trumience, którą rok rocznie 23 kwietnia wy-

stawiają na widok publiczny. Na trumienne jest napis: „**Corpus S. Adalberti Mart.**“ Dnia 22 stycznia 1852 r. Komisyja pod przewodnictwem uczonego biskupa Tizzani wobec kilku rodaków naszych, otworzyła tę skrzyneczkę, lecz oprócz relikwii znaleziono pół arkusza papieru z r. 1713, na którym to tylko było napisane, że to są relikwie z ramienia ś. Wojciecha przywiezione z Polski przez Ottona cesarza niemieckiego.

Kościół ten był odnowiony w roku 1113 z rozkazu Paschalisa II pap., jak to napis na architrwie umieszczony świadczy. W roku 1557 wylewem wody zniszczony, był odbudowany wedle rysunków *Longhi'ego il Vecchio*, który fasadę ozdobił czterema granitowymi kolumnami a w ołtarzu wielkim dodał baldachim wsparty na czterech kolumnach z porfiru. Baldachim ten i kolumny w r. 1829 wzięto do Watykanu dla ozdoby Galeryi Rafaela zwanej *Arazzi*. Czternaście kolumn pochodzących z pogańskich świątyń jakie tu ongi stały, dzielią kościół na trzy nawy. W pięknej porfirowej urnie, umieszczonej w wielkim ołtarzu są złożone **relikwie św. Bartłomieja Ap.** i ciała ś. Paulina z Noli i św. Marcelina. Z boku W. ołtarza znajduje się **studzienka**, ozdobiona płaskorzeźbami z XIII wieku, w niej były złożone ciała św. Paulina z Noli i innych świętych. Fresk przedstawiający ś. Bartłomieja robił *Manno*.

20. *Kościół ś. Benedykta in Pescinola.*

S. Benedetto in Pescinola.

Kiedys był tu dom w którym mieszkał ś. Benedykt, gdy był małym chłopcem. Jest tu portret tego świętego podobno robiony z natury, oraz obraz N. M. Panny umieszczony w kaplicy przy wejściu, przed którym św. Benedykt zwykł się był modlić.

21. *Kościół ś. Bernarda.*

S. Bernardo, Piazza de' Termini.

Kościół ten ma kształt okrągły, pierwiastkowo był jednym z czterech tak zwanych *Caldaria* jakie były na po rogach Termów Dyoklecyana. W roku 1598 Katarzyna Sforza hrabina de Santa Fiora zamieniła go na kościół i oddała Cystersom. W nim spoczywają dwaj uczeni kardynałowie *Bona* i *Pasionei*, rzeźbiarz *Finelli*, fundatorka kościoła kat. Sforza † 1612 r. i Ojciec *Jan de la Barrière* jeden z najślawniejszych reformatów cysterskich.

22. *Kościół ś. Bibiany.*

*S. Bibiana, niedaleko od bramy la porta di
S. Lorenzo.*

Kościół ten zbudowany w roku 363 przez Olimpią rzymską matronę w tém samém miejscu gdzie stał dom ś. Bibiany. Odnowiony w r. 1224 i drugi raz za Urbana VIII w 1625, wedle rysunku *Bernini*'ego, który dobudował doń nową fasadę. Ośm kolumn wykńczanych z kapitelami korynckimi, dzielą kościół na trzy nawy. W środkowej nawie freski przedstawiające życie ś. Bibiany, po prawej stronie są pędzla *A. Ciampelli*, a po lewej *P. da Cortona*. W wielkim ołtarzu jest **statua ś. Bibiany**, rzeźbił ją *Bernini* i to jest jego najlepsza praca. Pod ołtarzem jest urna ze wschodniego alabastru a w niej są złożone ciała św. Bibiany, św. Demetrii jej siostry, i ich matki św. Dafrozy. Przy drzwiach jest kawałek kolumny z dawnego czerwonego marmuru, do której była przywiązana święta Bibiana, gdy ją sieczono batami mającemi na końcach olów.

23. *Kościół św. Brygidy.*

przy piazza Farnese.

W r. 1391 Bonifacy IX zbudował kościół w tem miejscu, gdzie stał dom, w którym

św. Brygida mieszkała podczas swego długiego pobytu w Rzymie, i w którym w r. 1373 zmarła. W r. 1513 kościół ten odnowiony i powiększony, następnie był upiększony przez Klemensa IX. Św. Brygida za życia swego założyła tu dom dla pielgrzymów szwedzkich. Długo tu mieszkał i zmarł sławny Olaw biskup Upsański. Juliusz III zaprowadził tu zgromadzenie **Convertite**, jakie św. Brygida założyła w Szwecyi.

24. *Kościół ś. Cecylii* (bazylika).

S. Cecylia V. M. in Trastevere.

Św. Cecylia żyła na początku III wieku. W dzieciństwie uczyniła ślub czystości, zmuszona pójść za rzymskiego patrycyusza Walerjana, wyznała mu że jest chrześcianką, nawróciła go i brata jego; a ci na modlitwie, wspieraniu biednych i grzebaniu chrześcian męczenników czas spędzali. Stawieni przed sędziego byli ścięci za Rzymem; święta zaś Cecylia była ścięta w swoim domu, lecz tak niezdarnie, że trzy dni jeszcze w strasznych męczarniach przeżyła. Urban papież pogrzebał ją na cmentarzu ś. Pretexata i w tym samym roku tj. 230 w jej własnym domu, gdzie umarła, założył kościół. **Paschalis I.** papież w roku 821 przebudował go nadając mu kształt bazyliki, presbyterium ozdobił mozaikami i ze cmentarza ś. Pretexata przeniósł zwłoki świę-

tęj Cecylii do krypty pod wielkim ołtarzem. Przy kościele wybudowano klasztor żeński dla Benedyktynek. W r. 1599 kardynał Sfondrato całkowicie i bogato ten kościół odnowił, a w roku 1725 kardynał Doria idąc za radą budowniczego Salvi, zamienił starożytne kolumny na pilastry.

Przed kościołem jest 'obszerny dziedzińiec, w którym po prawej stronie jest duże naczynie marmurowe zwane **cantharus**, które dawniej stało w przedsionku pierwotnej bazyliki. Przy wejściu do nawy kościelnej po prawej stronie jest pomnik kardynała Adama d' Hestfort administr. dycecez. Londyńskiej w XIV wieku, mającego tytuł tutejszej bazyliki; po lewej stronie jest pomnik kard. Mik. Fertiguera † w r. 1478. Zaraz po prawej stronie jest kaplica **Pana Jezusa Ukrzyżowanego**. Z prawej bocznej nawy jest wejście do **Caldarium**, a z tego do zakrystyi i do sali kąpielowej, w której była za pomocą pary męczona, a następnie święta ś. Cecylia. W ołtarzu umieszczonym tutaj jest kopia mozaikowa z obrazu *Guida*, przedstawiająca męczeństwo świętej Cecylii. Obrazy w przedsionku malował *Bril*. Dotąd są zachowane ogrzewalniki i resztki rur, które para z **Caldarium** przechodziła do sali kąpielowej.

W prawej bocznej nawie minawazy drzwi do **Caldarium** jest pomnik kard. Sfondrato. 1. ołtarz ś. **Andrzeja**, obraz malował

Baglioni, 2. **ołtarz** w którym jest mnóstwo relikwii, 3. **ołtarz ś. Magdaleny** obraz *Taglioni*'ego, 4. **ołtarz Najśw. Maryi P.**, płaskorzeźba z XV wieku obok jest stary fresk przedstawiający św. Cecylię zjawiającą się Paschalisowi I pap.

W lewej bocznej nawie od wielkich drzwi jest 1. **ołtarz św. Wawrzyńca i św. Szczepana**, obraz malował *Ghezzi*, 2. **ołtarz ś. Benedykta**, obraz malował tenże *Ghezzi*, 3. **ołtarz św. Agaty**, 4. **ołtarz w głębi nawy ś. Piotra i Pawła**, pędzla *Baglioni*'ego.

W presbyterium na wzniesieniu jest chór, w głębi stolica biskupia marmurowa, pochodząca z katakumb św. Kalixta. **Ołtarz wielki** jest pod baldachimem gotyckim spoczywającym na czterech pięknych kolumnach z białego i czarnego marmuru. U dołu jest nisza długa, ozdobiona inkrustacjami zonyksu, lapis lazuli i innych drogich marmurów, w niej znajduje się prześliczna **statua ś. Cecylii** w tej samej pozie w jakiej znaleziono jej ciało w r. 1599. Statuę robił *Szczepan Maderno*. Bogata balustrada otacza to miejsce, około którego zawsze się palą lampy. Posadzka jest wyłożona wschodnim alabastrem i innemi drogiemi kamieniami.

Pod wielkim ołtarzem jest **krypta**, w której spoczywają ciała ś. Cecylii, ś. Tyburego, ś. Waleryana i ś. Maxyma.

Na sklepieniu jest mozaika z IX wieku przedstawiająca Zbawiciela błogosławiącego na sposób grecki, w lewej zaś ręce trzymającego zwój Ewangelij. Po lewej stronie jako zaszczytniejszej u Greków, ś. Piotr trzyma klucze, za nim ś. Waleryan i ś. Cecylia, obok niej drzewo palmowe okryte owocami. Z prawej strony Zbawiciela ś. Paweł z księgą Ewangelij, za nim ś. Agata wspierająca rękę na papieżu Paschalisie, trzymającym w ręku podobiznę do kościoła ś. Cecylii. Dalej palma obciążona owocami, i symbolicznym znakiem nieśmiertelności duszy, jaki ś. Cecylia kazała wyryć na grobie ś. Maxyma. Poniżej baranek stojący na wzgórkach, z pod którego wypływają cztery rzeki Raju. Po obu stronach po sześć baranków wyobrażających dwunastu Apostołów. Jeszcze niżej napis łaciński w dziewięciu wierszach, świadczy o przybudowaniu tej bazyliki przez Paschalisa I papieża.

25. *Kościół ś. Cezarego M. in Palatio.*

S. Cesreo in Palatio blisko Termów Karakalli.

Św. Grzegorz W. i Klemens VIII są fundatorami i odnowicielami tego kościoła. Sergiusz I r. 687 był w nim obrany na papieża. Przestliczne cztery kolumny z tak zwanego *broccatello* podtrzymują baldachim nad ołtarzem. Dwie ambonki nader delikatnej roboty, świecznik paschałowy i sufit bogato złożony zasługują na uwagę, a szczególnie przestliczne mozaiki w absydzie i w presbyterium zrobione według rysunków *Arpina*. Boczne ołtarze są ozdobione dwoma kolumnami z marmuru *paonazzetto*. Ś. Cezary umieszczony

w Terracynie, będąc dyakonem pochował tutaj ciało świętej Domitylli męczenniczki i ciała jej sług także męczenników.

26. *Kościół ś. Chrysogona.*

San Crisogono,

ulica Via Longaretta na Trastevere.

Kościół ś. Chrysogona pierwotkowo zbudowany za Konstantego, odbudowany w r. 731 przez Grzegorza III, był odnowiony w r. 1623 przez kard. Scipiona Borghese. 22 kolumn z granitu egipskiego, pochodzących z łaźni Septyma Sewera, rozdzielają kościół na trzy nawy. Na sklepieniu obraz przedstawiający tryumf ś. Chrysogona, malował *Guercino*. Najśw. Maryę P. w absydzie nad wielkim ołtarzem malował *Arpino*. W absydzie była kiedyś mozaika, dzisiaj tylko jej resztki pozostały, wyobrażające Najśw. Dziewicę. ś. Jakóba i ś. Chrysogona. Dwie wsporniki kolumny z czerwonego porfiru podtrzymują łuk, a 4 z alabastru podtrzymują baldachim. Posadzka (*opus Alexandrinum*) jest doskonale zachowaną. Tutaj spoczywa ciało błog. Anny Maryi Taigi.

27. *Kościół śś. Czterech Męczenników* (Bazylika).

Santi Quattro Coronati,
pomiędzy Koloseum a Lateranem.

Kościół ten postawiony na cześć czterech świętych żołnierzy Sewera, Seweryna, Karpofora i Wiktoryna, miał być zbudowany za czasów ś. Melchiadesa papieża (r. 311). W r. 626 za Honoryusza I był całkowicie odbudowany. Wnętrze jego, mające rozkład bazyliki, rozdziela ośm kolumn granitowych na trzy nawy. Oprócz tego są tutaj galerie dla niewiast tak samo jak w kościele św. Agnieszki za murami. — W Absydzie jest starożytna stolica biskupia. Na sklepieniu są freski, które robił *Giovanni da S. Giovanni*. Obok kaplicy ś. Sylwestra jest parę fresków z XIII wieku. **W podziemnej kaplicy** do której prowadzą podwójne schody, są złożone ciała świętych czterech żołnierzy. Tutaj w kościele jest także głowa ś. Sebstyana m.

Z portyku kościelnego jest wejście do starożytnego **oratorium ś. Sylwestra p.** Są tu malowania z VII i VIII wieku odnoszące się do Konstantego W.

28. **Kościół ś. Dominika i ś. Syxtusa.**

S. Domenico e S. Sisto.

Na Kwirynale przy końcu ulicy *Magna napol.*

Kościół ten zbudowany za Urbana VIII przez architekta *della Greca*. Fasada złożona z dwóch porządków kolumn, z niszami, statuami i podwójnymi schodami, należy do najpiękniejszych w Rzymie. W pierwszej kaplicy na prawo zbudowanej wedle rysunku *Bernini*'ego jest statua Zbawiciela i ś. Magdaleny, dzieło *Raggi*'ego; w drugiej męczeństwo ś. Piotra, kopia z *Tycjana*; w trzeciej obraz ś. Dominika, malował *Mola*. Po lewej stronie: 1. Ukrzyżowanie, obraz *Lanfranca*. 2. Zaślubiny ś. Katarzyny, obraz malował *Allegrini*. 3. N. M. P. Różańcowa, obraz *Romanelli*'ego.

29. **Kościół ś. Eustachego.**

S. Eustachio, w bliskości Panteonu.

Kościół ten zbudowany w tém miejscu, gdzie ś. Eustachy wraz ze swą żoną Teopistą i dworną synami Agapitem i Teopistem, byli zamknięci w miedzianym wole rozpalonym do czerwoności.

30. *Kościół ś. Euzebiusza.*

S. Eusebio, przy ulicy *Via di S. Eusebio*.

Na ruinach łaźni Gordyana, za czasów Konstansa stał dom patrycyusza Euzebiusza, który był księdzem i wielkim nieprzyjacielem arianizmu. Skazany na śmierć, był zamknięty w swoim domu i po siedmiu miesiącach umarł z głodu. Dwaj inni księża Orozyusz i Grzegórz, zabrali jego ciało i pogrzebali na cmentarzu ś. Kalixta. Konstans dowiedziawszy się o tém, rozkazał Grzegorza w tém samym miejscu zamknąć, gdzie téż i umarł. Orozyusz zabrał go i pochował obok Euzebiusza. Dom ten zamieniono na kościół i o nim jest już wzmianka w aktach koncylium odprawioném przez Symmachą papieża. W wielkim ołtarzu spoczywają ciała ś. Euzebiusza, ś. Orozyusza i ś. Paulina. Na sklepieniu są malowania, które robił *Mengs*. Przy kościele w klasztorze Jezuitów jest pokój, w którym zmarli ś. Euzebiusz i ś. Orozyusz. Pokój ten jest zamieniony na kaplicę, a w niej jest statua świętego i kamień z jego grobu. Klasztor ten jest przeznaczony na tak zwane rekolekcyje dla mężczyzn, które się dwa razy do roku odbywają dla wszystkich; mimo to zawsze jest parę osób, nie tylko Włochów lecz i cudzoziemców, którzy tu z pobożności odprawiają najmniej dziesięciodniowe rekolekcyje.

31. *Kościół ś. Franciszka a Ripa.*

W XIII wieku był tu kościółek i szpital ś. Błażeja pod zarządem Benedyktynów. Św. Franciszek z Assyżu w czasie swego pobytu w wieczném mieście przychodził tutaj usługiwać i pielęgnować chorych, którzy go tak pokochali, iż prosili Benedyktynów, aby dla ich wygody dano mu jakąś celkę, w którejby święty przemieszkiwał. Kardynał *Montalte*, siostrzeniec Syxtusa V, zamienił ją na kaplicę. W niej na ołtarzu jest portret świętego robiony za życia przez bł. *Jakóba Settesoli*; oraz znajduje się tu kamień, który mu służył za poduszkę. Do kaplicy wchód jest z zakrystyi kościoła, zbudowanego przez kard. *Pallavicini*, wedle rysunku *Macieja Rossi*. W kościele jest tylko jedna nawa ozdobiona kaplicami. W 1. Krucyfix, dzieło *F. Diego* z Medyolanu. 2. kap. ś. Jana Kapistrana, obraz robił *Muratori*. 3. kap. Najśw. Maryi P. i ś. Józefa, a w ołtarzu ciało św. Leoncyi, z boku zaś jest kamień, którym była zabita. 4. kapl. *Pallavicini*'ch, poświęcona ś. Piotrowi z Alkantary i ś. Paschalisowi z Baylon, obraz *Chiari'ego*. Po lewej stronie pomnik kardynała *Pallavicini*, a obok niego ołtarz ś. Hiacynty-Mariscotti.

Wielki ołtarz wedle rysunku *Rainaldi'ego*. Obraz przedstawiający ś. Franciszka w zachwyceniu, malował *Arpino*.

Po lewój stronie nawy ołtarz ś. Antoniego Pad., dalej kaplice: 1. książąt Altieri, statuę przedstawiającą bł. Ludwikę Albertoni w chwili śmierci, robił *Bernini*, obraz w ołtarzu malował *Baciccio*. 2. książąt Mattei, obraz św. Michała, kopia *Guidi'ego*. 3. Zwiastowanie, obraz robił *Salviati*. 4. Niepokalane Poczęcie, malował *Marcin de Vos z Antwerpii*, a Narodzenie malował *Vouet*.

W ogrodzie klasztornym jest drzewo pomarańczowe, które miał święty Franciszek własną ręką zasadzić. W klasztorze mieszkała Reformaci.

32. Kościół ś. Franciszki Rzymianki. *S. Francesca Romana, przy Forum Romanum.*

Dawniej obok była tu świątynia *Venery i Romy* (zob. str. 33), na tém miejscu Mikołaj I w IX wieku zbudował kościół nazywany wówczas *S. Maria Nuova*. Paweł V odbudował go i oddał zakonnikom Oliwetanom. Portyk i fasadę zbudował *Karol Lombardo*.

Do presbyteryum prowadzi podwójne schody, i tutaj spostrzegamy kamień, na którym znać odciski śladów kolan. Te ślady wedle pobożnego podania miały się odcisnąć, gdy święty Piotr ukląkł i modlił się, aby Pan Bóg zawstydzil Szymona Maga, w chwili, gdy

tenże wobec Nerona i całego Rzymu wznosił się w powietrze. Obok jest grób Grzegorza XI (Roger. 1370—1378). Pomnik postawiło mu miasto z wdzięczności, że się przeniósł z Awinionu do Rzymu. Płaskorzeźbę na pomniku robił *P. P. Olivieri*. W wielkim ołtarzu jest obraz Najś. Maryi P., przywieziony z Azyi w r. 1110 przez Anioła *Frangipani*. Sklepienie w absydzie w IX wieku przez Mikołaja I pap., było ozdobione piękną mozaiką. Poniżej chóru jest grób ś. Franciszki Rzymianki, wedle rysunku *Bernini'ego*, prowadzą do niego podwójne schody. Cały jest wyłożony kosztownymi marmurami i płaskorzeźbą przedstawiającą tę świętą matronę. Ciało jej spoczywa tutaj, a w klasztorze przy *Tor di Specchi*, można widzieć jej mieszkanie i różne rzeczy po niej pozostałe. W dzień jej święta 9 Marca, jest tu zawsze wielka uroczystość i wszyscy kardynałowie są obecni na sumie o godzinie 10 odprowadzanej.

Po lewej stronie w krzyżownicy, w ścianie przechowują cyborium marmurowe przypominające roboty Miny z Fiesole. Nad drzwiami do zakrystyi jest obraz N. Maryi P. i czterech innych świętych, malował go *Simbaldo*. Ibi uczeń *P. Perugina*.

W przedsionku bocznym jest pomnik kard. *Vulcani* † 1322, który to rok jest tak na tym pomniku w ostatnim wierszu oznaczony: „*M semel et O ter, novies II, quater adde.*“

33. *Kościół Gesù.*

Kościół Gesù należy do najpiękniejszych kościołów w Rzymie, był zbudowany w r. 1575, wedle rysunków *Vignolęgo*, kosztem kard. Aleks. Farnese. Wnętrze jest wyłożone marmurami, złożonemi stukami i ozdobione malowaniami. Sklepienie wielkiej nawy malował al fresco *Baciccio*, a malowanie przedstawia tryumf Imienia Jezus.

Wchodząc do kościoła, po prawej stronie jest kaplica **ś. Andrzeja Ap.**, obraz malował *Ciampelli*. Dalej kaplica **ś. Franciszka Xaw.**, obraz *Pozzi'ego*. Kaplica **śś. Aniołów**, obraz *Zuccani'ego* i Ołtarz **ś. Franciszka Xawer.**, wedle rysunku *P. da Cortona*, obraz *Maratta*. W ołtarzu widać medalion brązowy złożony i ozdobiony płaskorzeźbą, przykrywający całą prawą rękę Apostoła Indyj. Ręka jest zupełnie zachowana, zeschnięta, na pięciu palcach są drogie pierścienie. W zagłębieniu malutka kapliczka **ś. Franciszka z Assyżu**, zbudowana wedle rysunku *J. della Porta*.

Po lewej stronie od wielkich drzwi jest kaplica **P. Jezusa Ukrzyżowanego**, dalej kaplica **Cerri**, obraz *Romanelli'ego*. Kaplica **Najśw. Trójcy**, obraz malował *Ponte da Bassano*. Dalej **Ołtarz ś. Ignacego**, wedle rysunku *Pozzi'ego*. Cztery wielkie kolumny są pokryte lapis-lazuli i o-

zdobione bronzem złoconym. Grupę z marmuru przedstawiającą Najśw. Tróję, rzeźbił *B. Lodovisi*, figurę Zbawiciela rzeźbił *Lor. Ottone*. Glob jaki trzyma Bóg Ojciec jest cały z lapis-lazuli i nigdzie niema tak wielkiego kawałka tego kamienia. Obraz ś. Ignacego malował *P. Pozzi*. Obraz ten odsuwa się, a za nim w niszy jest statua ś. Ignacego wysoka blisko na trzy metry. Głowa i ornat są ze srebra, reszta z miedzi posrebrzanój. Była tu kiedyś cała statua ze srebra, dzieło *Legros'a*, lecz tę zjadł Dyrektoriat paryski. Ciało św. Ignacego spoczywa w ołtarzu, w urnie z bronzu złoconego, ozdobionego drogiemi kamieniami i płaskorzeźbami, przedstawiającemi cuda zdziałane za jego pośrednictwem. Po bokach są dwie grupy marmurowe: po lewój ręce „*Religia zwycięża herezyę*“, robił *Legros*. Płaskorzeźby przedstawiają kanonizacyę ś. Ignacego. Po prawej ręce „*Religia niszczy bałwochwalstwo*“ robił tenże. Płaskorzeźby przedstawiają potwierdzenie Towarzystwa Jezusowego.

W głębi mała kapliczka N. Maryi Panny, zwana *Madonna della Strada*, wedle rysunku *J. della Porta*. Obraz św. Józefa malował *Podesti*.

Wielki ołtarz przebudowany w roku 1842 wedle rysunku *Sarti'ego*. Cztery kolumny z marmuru dawnego żółtego pochodzą z ołtarza jaki tu zbudował *J. della Porta*.

W ołtarzu obraz *Capalti'ego* przedstawiający obrzezanie. Po bokach ołtarza są dwa pomniki N. Pignatelli'ego i Roberta Bellarmi-na 1542 + 1621 r., biust kardynała robił *Bernini*.

W tym kościele są dwa pomniki polskie.

1. Przed ołtarzem ś. Franciszka, w pięknej mozaice florenckiej, herb Radziwiłłów: *Trąby* i napis łaciński: **Jerzemu Radziwiłłowi**, S. R. K. kardynałowi tytułu św. Syxtusa, księciu na Olyce i Nieświeżu, biskupowi krakowskiemu, zmarłemu w Rzymie r. 1600.

2. Pomnik Ewy z Hurków hr. Szczyt. + 1771 r.

3. W tym kościele także spoczywa X. **Brzozowski** generał Jezuitów + 5 lutego 1820 r, lecz nie ma pomnika.

3. W r. 1600 umarł w Rzymie *Hieronim hrabia Rozdrażewski* biskup Włocławski i Pomorski, założyciel kolegium Jezuitów w Gdańsku i dla tego Jezuitci dali mu grób w kościele al Gesù; miał tu pomnik, lecz ten z czasem usunięto.

Przy tym kościele jest klasztor Jezuitów, rezydencya generała. Na górze można zwiedzić pokój, w którym żył i umarł święty założyciel zakonu Jezuitów, oraz drugi pokój w którym napisał swoje Konstytucye. Jest tu mnóstwo drogiech pamiątek odnoszących się do ś. Ignacego, ś. Franciszka Borghiasza, ś. Karola Boromeusza, ś. Filipa Ner. i ś. Wincentego à Paulo, ś. Franciszka Sal., Alfonsa Rodriguez, Jana Britto, ś. Franciszka de Hieronimis, i innych, którzy tu bywali, modlili się, pracowali i umierali.

34. *Kościół św. Grzegorza na Monte-Coelio.*

S. Gregorio Magno al Monte Coelio.

Na tém miejscu gdzie stał dom rodziców ś. Grzegorza W., tenże święty papież zbudował kościół na cześć św. Andrzeja i klasztor w którym lubiał przebywać, i z którego wysłał Augustyna zakonnika dla nawrócenia Anglii. Kościół naprawiany i przebudowywany, ostatecznie r. 1830 przerobił kardynał Zurla uczony geograf. Po kilku schodach wchodzi się do czworokątnego portyku, i tutaj widzimy grobowce z dawnego kościoła, a nad jednym, Roberta Pechmana anglika zmarłego w roku 1569, jest następujący napis: „*Qui cum patriam suam — a fide catholica deficientem adspicere — sine summo dolore non posset — relictis omnibus quae in hac vita — carissima esse solent — in voluntarium profectus exilium — post sex annos — pauperibus Christi haeredibus testamento instituis — sanctissime e vita migravit.*“

Fasada i portyk zbudowany w roku 1633 wedle planu *Soria*, kościół zaś przebudowany w r. 1734 wedle rysunku *Fr. Ferrari*. Wnętrze kościoła jest rozdzielone na trzy nawy przez szesnaście dawnych kolumn granitowych. W bocznej nawie po prawej stronie jest kaplica **św. Sylwii**, matki św. Grzegorza, obraz *Parker'a*. **Kaplica św.**

Piotra Damiana obraz *Mancini'ego*. **Kaplica ś. Romualda** obraz *Fernandi'ego*. W głębi **Kaplica św. Grzegorza** obraz malował *Sacchi*. Tu jest właśnie ołtarz, na którym święty Grzegorz miał odprawiać msze św. za duszę pewnej osoby zmarłej, i gdy trzydziestą najśw. ofiarę składał, ujrzał ją w postaci kuli ognistej idącą do nieba; ztąd poszły msze zwane Gregory-
ańskimi. Ołtarz ten ma tak zwaną *predella* z marmuru, ozdobioną kosztownymi malowaniami które miał wykonać *Signorelli*. Obok jest wejście do pokoju zamieszkiwanego kiedyś przez ś. Grzegorza. Po prawej stronie jest kamień na którym sypiał święty papież, jakto świadczy napis tutaj umieszczony: „*Nocte dieque vigil — longo hic defessa labore — Gregorius modica membra quiete levat.*“ Po lewej stronie jest jego marmurowa stolica, i szkatułka w której są umieszczone różne drogie relikwie. **Wielki ołtarz** jest zbudowany wedle rysunku *Ferrarego* i ozdobiony obrazem malowanym przez *Balestrę*. W boczném zagłębieniu jest **ołtarz Niep. Poczęcia N. Maryi Panny**, z obrazem *Mancini'ego*. Z boku jest **kaplica Salviati**, a w niej dwa piękne obrazy Najśw. Maryi P.; jeden z nich ma pochodzić z czasów ś. Grzegorza W. Oprócz tego jest tu wspaniałe tabernaculum z XVI wieku.

Wychodząc z kościoła przy końcu portyku

po prawej stronie są drzwi które prowadzą do trzech kapliczek.

1. **Kaplica św. Sylwii**, matki św. Grzegorza W. Statua św. Sylwii umieszczona na ołtarzu pomiędzy dwoma porfirowemi kolumnami jest dłuta *Cordierego*. Freski na sklepieniu *Guido Reni'ego*. Na kaplicy napis: „*Memoria restituta Sanctae Silviae.*“

2. **Kaplica św. Andrzeja**. Obraz w ołtarzu pomiędzy dwoma kolumnami z dawnego zielonego marmuru, malował *Pomarrancio*. Święty Piotr i św. Paweł są *Guido Reniego*; biczowanie ś. Andrzeja fresk *Dominichina*, drugi zaś fresk: prowadzenie tegoż świętego na śmierć jest *Guido Reni'ego*. O tych dwóch ostatnich freskach powiedział słynny *Hannibal Carraccio*: „*Malowanie Guida jest mistrzowskie, zaś Dominikina jest jak ucznia, który więcej umie niż jego mistrz.*“

3. **Kaplica św. Barbary**. Nad bramą napis: „*Triclinium Pauperum.*“ Statua umieszczona w głębi, jest dłuta *Michała Anioła* z wykończeniem *Cordierego*. Tutaj jest stół marmurowy przy którym św. Grzegorz sadzał dwunastu biedaków, i sam im podawał pokarmy. Jednego dnia anioł w postaci młodego człowieka usiadł za stołem i potem zniknął. Dlatego podobno w Wielki Czwartek sadzają 13 biedaków za stołem, zamiast dwunastu.

**35. Kościół świętego Jakóba
Scossa - Cavalli.**

*S. Giacomo di Scossa - Cavalli, na placu
Scossa - Cavalli.*

Istnieje pobożne, podanie że św. Helena cesarzowa przywiozła z Palestyny dwa kamienie dotąd przechowywane w tym kościele. Na jednym z nich Abraham miał położyć syna w chwili gdy go chciał zabić na ofiarę. Na drugim Najś. Marya Panna miała złożyć Dziecię Jezus, gdy przyszła do świątyni Jerozolimskiej złożyć zań okup. Kamienie te były przeznaczone do pierwotnej bazyliki ś. Piotra na Watykanie, lecz gdy wiozące je konie przyszedłszy do tego miejsca, gdzie jest obecnie kościół św. Jakóba, nie chciały w żaden sposób dalej iść, św. Helena zbudowała tu kościół i kamienie w nim złożyła. Od tego wypadku nazwano kościół *Scossa Cavalli*. Tabernaculum w wielkim ołtarzu z Afrykańskiego marmuru zrobił *Jan B. Ciolli*.

36. Kościół ś. Jana Florentczyków.

S. Giovanni dei Fiorentini.

Kościół ten w roku 1588 zbudowali mieszkańcy Florencyi wedle rysunków *J. della*

Porta. Fasadę budował *A. Galilei*, a chór i kopułę *K. Maderno*. Ogromnych rozmiarów filary dzielą kościół na trzy nawy. Po prawej stronie: 1. kaplica: **św. Wincenty Fer.** dzieło *Passignani*'ego. 2. kaplica: **św. Filip Benizzi**. 3. kaplica: **św. Hieronim**, obraz malował *Santi di Tito*. Po lewej ręce prześliczny fresk *Cigoli*'ego, przedstawiający św. Hieronima zatrudnionego pisanie. Drugi fresk robił *Passignani*. W krzyżownicy jest ołtarz **śś. Kosmy i Damiana**, w nim obraz *Salvatora Rosa* przedstawia tych świętych skazanych na spalenie. W zagłębieniu kaplica N. Maryi Panny. **Wielki ołtarz** zbudowała rodzina *Falconieri* wedle rysunku *Borromini*'ego, ma cztery kolumny z marmuru zwanego *cotanella*, oraz grupę marmurową przedstawiającą chrzest P. Jezusa, dzieło *A. Raggi*'ego. W chórze są groby *Falconierich*. W zagłębieniu kaplica P. Jezusa; w której na sklepieniu są malowania *Lanfranc'a*. W krzyżownicy jest ołtarz św. Maryi Magdaleny, obraz malował *Baccio Carpi*. 1. Kaplica ma ołtarz **ś. Franciszka z Ass.**, obraz malował *Santi di Tito*, freski zaś *Pomarrancio*. 2. Kaplica **ś. Antoniego Op.**, obraz malował *Ciampelli*; na sklepieniu są freski które malował *Tempesta*. 3. Kaplica **św. Magdaleny de Pazzi**, malował *Fr. Gorrado*.

37. *Kościół św. Jana i Pawła.*

S. Giovanni e Paolo, na pagórku Monte Coeli.

Święci Jan i Paweł byli urzędnikami na dworze św. Konstancyi córki Konstantego W.; kiedy zaś Julian cesarz został apostatą i wybrał ich na urzędników swego dworu, oni nie chcieli mu służyć. Julian dał im dziesięć dni do namysłu, w ciągu których gdy święci rozdali swe bogactwa biednym i nie chcieli słyszeć o służeniu apostacie, Terencyanus przełożony jednego oddziału pretoriańskiej legii, ściał obu w ich własnym domu; po mieście zaś rozgłoszono, że zostali wydalenii z Rzymu. W tym samym to jest IV wieku, w miejscu gdzie stał ich dom zbudowano kościół, a ten wraz z klasztorem Klemens XIV oddał Passyonistom. Starożytny portyk kościelny jest ozdobiony ośmioma jońskimi kolumnami. Około drzwi są dwa starożytne marmurowe lwy. Szesnaście kolumn rozdziela wnętrze kościoła na trzy nawy. **Wielki ołtarz** wedle rysunku *Ferrar'ego*; a w nim w porfirowej urnie spoczywają ciała świętych Jana i Pawła. Sklepienie nad wielkim ołtarzem malował *Pomarancio*. Po lewej stronie bocznej nawy jest ołtarz św. Wincetego a Paulo; w nim spoczywa ciało świętego Pawła od Krzyża, założyciela zgromadzenia Passyonistów, † w roku 1775 tutaj

w klasztorze, (beatyfikowany w r. 1822, kanonizowany w roku 1867 dnia 29 Czerwca). W klasztorze można widzieć cele które zamieszkiwał św. Paweł od Krzyża, a w nich różne przedmioty jakie mu służyły do użytku. Na środku wielkiej nawy jest oznaczone to miejsce, w którym mieli być ścięci ś. Jan i ś. Paweł. Posadzka jest *Opus Alexandrinum* wyjęta ze starodawnych budowli.

W lewej nawie na ziemi na marmurowej płycie jest pomnik **Jana Szpilmana**, warszawianina zmarłego w Rzymie 1835 r.

38. *Kościół ś. Jana ante Portam Latinam.*

S. Giovanni a Porta Latina.

Kościółek ten jest zbudowany na fundamentach dawniej pogańskiej świątyni wystawionej na cześć Diany, a w bliskości tego miejsca w którym św. Jan był zanurzony w kotle wrzącego oleju. Adryan I w r. 772 przerobił, a w roku 1191. Celestyn III go odbudował. Dziesięć kolumn żółbkowanych, pomiędzy którymi dwie z pavonazetto dzielą kościół na trzy nawy. Obraz w Wielkim ołtarzu jest piękny, lecz niewiadomo czyjego pędzla.

39. *Kościół s. Jana w Oleju.*

S. Giovanni in Oleo.

Na tém miejscu gdzie stał kocioł z wrzącym olejem, do którego św. Jan był wrzucony, wybudowano niewielką kapliczkę. Dnia 6 maja jako w rocznicę męczeństwa ś. Jana bywa tutaj odprawiane nabożeństwo.

40. *Kościół Jezusa i Maryi.*

Gesù e Marya na Corso.

Kościół ten zbudowano w r. 1640 według rysunku *K. Milanese* i *Rainaldi'ego*. Kościół ma piękną fasadę a wewnątrz, ładne stukowe złożone ozdoby i drogie marmury tak, iż należy do najbogatszych kościołów w Rzymie. Obraz w wielkim ołtarzu i sklepienie malował *Jacek Brandi*. Obraz w zakrystyi w ołtarzu i trzy freski na sklepieniu robił *Lanfranc*.

41. *Kościół ś. Jerzego in Velabro.*

S. Giorgio in Velabro.

Kościół ten należy do najstarszych w Rzymie, bo zbudowany w IV wieku, odbudowany w VII wieku a w XIII wieku odnowiony

kosztem kard. Kaj. Stefaneschi. Szesnaście kolumn dzieli kościół ten na trzy nawy. Dwie z pomiędzy tych kolumn są z marmuru fiołkowego. Na ołtarzu cyboryum z w. XIII. W konfesyi jest głowa ś. Jerzego, męczennika z czasów Dyoklecyana. 23 kwietnia każdego roku wystawiają sztandar z czerwonego jedwabiu jaki należał do ś. Jerzego gdy był trybunem wojskowym.

42. *Kościół ś. Ignacego.*

S. Ignazio.

W r. 1626 Kardynał Ludovisio, bratanek Grzegorza XV papieża, z okoliczności kanonizacyi ś. Ignacego zaczął budować ten kościół na jego cześć. Ojciec *Grassi* wzięwszy dwa odmienne plany Dominichina, zrobił trzeci i wedle niego zbudowano ten kościół. Fasada tylko jest rysunku *Algarda*. Ośm ogromnych filarów dzieli kościół na trzy nawy. Po prawej stronie od wielkich drzwi jest 1. ołtarz **ś. Stanisława Kostki**, obraz malował *Pozzi*. 2. ołtarz **ś. Józefa**, obraz malował *Trevisani*. 3. ołtarz **ś. Joachima**, obraz *St. Pozzi*. 4. ołtarz **ś. Alojzego Gonzagi**, wedle rysunku *O. Pozzi*. Ciało tego świętego spoczywa tutaj w ołtarzu w bogatej urnie z lapis lazuli. Płaskorzeźbę, przedstawiającą jego tryumf,

zrobił *Le Gros*. W głębi jest grobowiec Grzegorza XV (1621—1623) i jego bratanka kardynała Ludovisio, dzieło *Le Gros*, jak i dwie figury po bokach *Religia* i *Obfitość*. Na pomniku jest napis: „*Alter Ignatium aris, alter aras Ignatio.*“ **Wielki ołtarz** rysował *O. Pozzi*. Obok tego ołtarza w zagłębieniu jest model statuy ś. Ignacego, tej saméj, która stoi u ś. Piotra na Watykanie. Po rogach stoją figury przedstawiające: *Wiarę*, *Nadzieję*, *Miłość* i *Religię*. Po tej saméj stronie ołtarz **Zwiastowania N. M. P.** wedle rysunku *O. Pozzi*. Płaskorzeźbę Zwiastowania robił *O. Valle* wedle rysunku *O. Pozzi*. W urnie tymczasowéj, pod tym ołtarzem umieszczonéj, spoczywa **ciało bł. Jana Berchmans'a**. 2. ołtarz **Pana Jezusa Ukrzyżowanego**. 3. ołtarz **ś. Ignacego i ś. Franciszka Xawerego**, obraz malował *Latri*. 4. ołtarz **ś. Grzegorza**, malował tenżesam. Na sklepieniu są malowania *O. Pozzi*.

Do kościoła przytyka klasztor Jezuitów zwany Collegium Romanum; w nim można widzieć dwie cele: ś. Alojzego, † w r. 1591 w 24ym roku życia, i bł. Jana Berchmansa, † 1621 r. w 22gim roku życia. Obok tych cel są cele, przeznaczone na zgromadzenia młodzieńców, zapisanych do bractwa N. Maryi Panny.

43. Kościół Imienia Maryi.

Del Nome di Maria, na Forum Trajanum.

Przed rokiem 1683 był tu kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia N. Maryi P. i św. Bernarda, w tym zaś roku Innocenty XI dla uwiecznienia **zwycięstwa** odniesionego przez **Jana III Sobieskiego** króla polskiego nad Turkami pod Wiedniem, ustanowił arcyclbractwo i zmienił nazwę tego kościoła. Poleciał zarazem, aby każdego roku w uroczystość Imienia Maryi, to jest w Niedzielę w czasie oktawy Narodzenia N. Maryi P. arcyclbractwo udawało się procesjonalnie do kościoła N. Maryi Panny zwycięskiej (*Maddonna della Vittoria*) przy ulicy *Via Pia*, dla uczczenia obrazu *Strachonitz'a*, i aby przechodząc około pałacu papieskiego na Kwirynałe, wstępowało do wielkiego dziedzińca, aby otrzymać od samego papieża błogosławieństwo.

W r. 1728 kościół odbudował budowniczy francuski *Derizet*, odnowiono go zaś w roku 1864. Kościół ma kształt okrągły i dźwiga kopułę. Po prawej stronie: 1. **ołtarz św. Ludwika**, obraz *Nessi'ego*. 2. **ołtarz ś. Anny**, obraz *Masucci'ego*. 3. **ołtarz ś. Józefa**, prześliczny obraz malował *Ste. Pozzi*. W wielkim ołtarzu jest starożytny obraz N. Maryi P., który przedtem był

w Sancta Sanctorum przy kościele św. Jana na Lateranie. Eugeniusz IV pap. darował go do tego kościoła. Po lewej stronie: 1. **ołtarz ś. Bernarda**, obraz malował *Ricciolini*. 2. **ołtarz ś. Piotra**, obraz *Pozzi*'ego.

44. *Kościół ś. Izydora.*

S. Isidoro na Pincio.

W tym kościele są malowania wielkiej wartości. 1. W ołtarzu ś. Józefa: **Zaślubiny N. Maryi P.**, malował *K. Maratta*. 2. obraz ś. **Anny**, robił *Baldini*. W krzyżownicy po téjże stronie **Niepokalone Poczucie**, obraz *K. Maratta*. W wielkim ołtarzu **św. Izydor**, pędzla *Ard. Sacchi*. W krzyżownicy lewej **ś. Augustyn** i **ś. Franciszek**, obraz ze szkoły hiszpańskiej. 1. Ołtarz, **ś. Antoni**, obraz przez *Cerri*'ni'ego zwanego *Perugino*. 2. Ołtarz, **Pan Jezus Ukrzyżowany**, obraz *K. Maratta*.

45. *Kościół ś. Iwona alla Sapienza.*

S. Ivo alla Sapienza.

W środku gmachu uniwersyteckiego zwanego *Sapienza*, architekt *Borromini* w roku 1663 zbudował kościółek pod wezwaniem ś.

Iwona. Fasada kościoła stanowi czwartą ścianę dziedzińca. Wnętrze zbudowane w kształcie trójkąta jest gustownie ozdobione. Jedna tylko kopuła przypomina, że *Borromini* czasami pomimo gadaniny ludzkiej, był niepoprawny w swych architektonicznych pomysłach. Utworzył ją chyba na to, tylko, aby ludzie mieli co krytykować. W ołtarzu obraz ś. Iwona przyjmującego od biednych prośbę, malował *Piotr da Cortona*, a dokończył *Jan Ventura Borghesi*. Jest tu pomnik postawiony w r. 1877 X. Mikołajowi Kopernikowi, wielkiemu polskiemu astronomowi, a przez jakiś czas nauczycielowi astronomii w uniwersytecie rzymskim.

46. *Kościół ś. Hieronima della Carità.*

S. Girolamo della Carità, Via Monserrato.

W pierwszych wiekach chrześcijaństwa był tu dom świętej Pauli, bogatej matrony rzymskiej, u której mieszkał św. Hieronim, gdy przybył do Rzymu wezwany przez papieża Damazego. Część tego domu zamieniono na kościół, a w drugiej części później mieszkał przez lat 33 święty Filip Nereusz, i tutaj często go nawiedzali ś. Karol Bor., ś. Ignacy, ś. Kamill, ś. Felix a Kantalicio, i wiele innych znakomitych mężów. Przy tém mieszkaniu założył święty Filip oratorium, które do

dzisiaj wraz z jego mieszkaniem istnieje, i można, a nawet należy je zobaczyć.

Kościół przebudowany w r. 1660 ma bardzo bogaty wielki ołtarz, a w nim kopia z obrazu przedstawiającego **Komunię ś. Hieronima**, malowanego przez *Dominichina*, a obecnie umieszczonego w galerii watykańskiej; kopię robił *Camuccini*. **Kaplica** książąt **Spada** jest zbudowana wedle rysunku *Borromini'ego*. **Statua ś. Filipa** umieszczona w innym ołtarzu jest dłuta rzeźbiarza *Legros*. W drugiej kaplicy na boku jest **Krucyfiks**, z którego P. Jezus przemówił do ś. Filipa Nereusza.

47. **Kościół ś. Hieronima, Sławiański.**

S. Girolamo degli Schiavoni.

Kiedy upadło cesarstwo wschodnie i Turcy zajęli półwysep bałkański biedni Sławianie gnębieni i prześladowani gromadnie uciekali do Włoch. Za Pawła II pap. (1464—1471) i Syxtusa IV (1471—1484) prawie codziennie do wybrzeży włoskich przybijały statki napelnione sławiańskimi wychodźcami. Jedni z nich ginęli tu w ciężkiej biedzie, dla szczęśliwych Italia stała się drugą ojczyzną. W Rzymie emigranci sławiańscy usadowili się między *Corso* i *Ripetta* i dlatego ta część miasta otrzymała nazwę **Schiavo-**

nia, albo *Slavonia*. Takimi też emigrantami przed potęgą Turecką w XV wieku, byli przodkowie Syxtusa V papieża z Dalmacyi, osiedli w Grottomare przy Montalto niedaleko od Loretu.

Sławianie usadowieni w Rzymie potrzebowali kościoła, w którymby mogli mieć swoje nabożeństwo, jak spowiedź, kazania; przeto Mikołaj V pap. dał im kościółek ś. Martyny, i ten w r. 1450 odnowili, nadając mu nazwę ś. Hieronima, Doktora kościoła z rodu sławianina.

Kościół ten kosztem Syxtusa V pap. przebudowany wedle rysunków *Lunghi'ego* i *Fontany*, a ostatecznie około r. 1865 odnowiony i wymalowany przez *Piotra Gagliardi*. W wielkim ołtarzu jest piękna urna z marmuru *verde antico*. Freski w chórze odnoszące się do życia św. Hieronima malował *Antoni Viviani* i *Andrzej d' Ancona*.

Przy tym kościele jest seminarium dla uczniów pochodzących z Dalmacyi, (*Collegium Illiricum*).

48. **Kościół ś. Karola ai Catinari.**

S. Carlo ai Catinari.

Kościół ten należy do najpiękniejszych; zbudowany w r. 1612 wedle rysunku *Rosatti'ego*. Fasadę budował *Soria*, a odnowił *Ve-*

spignani. Kopuła jedna z największych w Rzymie, ozdobiona jest malowaniami *Dominichina*. Malowania te mają symbolizować cztery główne cnoty ś. Karola *Śiłę*, *Umiarkowanie*, *Sprawiedliwość* i *Roztropność*. Jakkolwiek te malowania są bardzo piękne, jednak w domu Pańskim, gdzie wszystko powinno wznosić duszę ku niebu, są niewłaściwe.

Po prawej stronie od wielkich drzwi: 1. Ołtarz **Zwlastowania**, obraz malował *Lanfranc*. 2. Ołtarz **św. Błażeja**, obraz *Brandi'ego*. 3. Ołtarz **św. Cecylii**, obraz *Gherardi'ego*. 4. Kaplica N. M. P. **Wspomożycielki Wiernych**, jest tu mnóstwo drogich relikwii. Po lewej stronie od wielkich drzwi: 1. Ołtarz **Bł. Alexandra Sauli**. 2. Ołtarz **Śmierć ś. Anny**, arcydzieło *Sacchi'ego*. 3. Ołtarz **Męczenników Perskich**, obraz malował *Romanelli*. W wielkim ołtarzu ozdobionym czterema porfirowymi kolumnami jest obraz *Piotra da Cortona*, przedstawiający procesję urządzoną przez ś. Karola w Medyolanie, na uproszenie odwrócenia morowej zarazy. Za ołtarzem w chórze jest obraz *Guido Reniego* przedstawiający ś. Karola na modlitwie.

49. *Kościół ś. Karola na Corso.*

W roku 1612 mieszkańcy Lombardzcy zaczęli budować ten kościół wedle rysunków

Honoryusza Lunghi, a po jego śmierci wedle rysunku *Piotra da Cortona*. Fasada jest pomysłu późniejszych artystów i wiele jej niedostaje. Wnętrze jest rozdzielone filarami na trzy nawy. W krzyżownicy jest ołtarz wedle rysunku *Posi'ego* w nim jest obraz mozaikowy zrobiony wedle oryginału umieszczonego w kaplicy *Cibo* w kościele *S. Maria del Popolo*. Statuę Dawida rzeźbił *Lebrun*, a statuę Judyty rzeźbił *Pacilli*. Obraz umieszczony w wielkim ołtarzu uważają za arcydzieło *Karola Maratta*. Za wielkim ołtarzem jest schowane serce św. Karola Bor. i jego krucyfiks. W lewej nawie: 1. Ołtarz, **Pan Jezus w Ogroju**, obraz *Rossi'ego*. 2. Ołtarz, **ś. Filip N. w zachwyceniu**, obraz malował *Rosa*. 3. Ołtarz, **ś. Henryk** i inni, malował tenżesam.

50. *Kościół ś. Karola przy Czterech Fontannach.*

S. Carlo alle Quattro Fontane.

Kościółek ten zbudowany w r. 1640 wedle rysunku *Borromini'ego*, zajmuje wraz z klasztorkiem do niego należącym tyle miejsca, ile jeden z czterech filarów podtrzymujących, kopułę ś. Piotra na Watykanie. Wogóle ganią wewnętrzną budowę kościoła, co zaś do zewnętrznej, to ją uważają za jakieś śmie-

sze architektoniczne cudactwo. W wielkim ołtarzu obraz przedstawiający św. Tróję, św. Karola i innych świętych malował *F. Mignard*.

W posadzce na środku znajduje się wielki płyt marmurowy, ozdobiony mozaikowo innemi marmurami; w płycie jest inkrustowany kardynałski kapelusz, pod nim herb Denhoffów, a dalej trumna z różowego marmuru i dwie niewiasty wyobrażające *Wiarę* i *Miłość*. Robota cała jest bardzo piękna. W środku płyty napis łaciński to po polsku znaczący: „*D. O. M. Jan Kazimierz Denhoff, ozdoba polskiego narodu. Dla cnót wzniosłych, mianowany od Papieża przełożonym szpitala ś. Ducha, biskupem Ceseneńskim i kardynałem ś. Kościoła rzymskiego. U Xięży Trynitarzy bosych, których niegdyś do Polski sprowadził, rozkazał się pochować. Umarł 20 Czerwca 1697, żył lat 49. Na wieczną rzecz pamiątkę, Ojcowie Trynitarze, pomnik ten położyli*“.

Tego Dehoffa Jan Kazimierz, król Polski do chrztu trzymał. — Przełożył on na polski język książkę „*Droga do życia pobożnego*“ współczesnego mu prawie ś. Franciszka Salezego. Jan III, zwyciężywszy Turków pod Wiedniem, posłał go wraz z sekretarzem swoim Tomaszem Talenti do Rzymu z listem do Ojca ś. i z chorągwią zabraną Turkom pod Wiedniem.

(*O téj chorągwi zobacz str. 92.*) *O drugiej chorągwi Tureckiej zabranej pod Parkanami zobacz: Pałac senatorski na Kapitolu.*

51. *Kościół ś. Katarzyny de' Funari.*

S. Catarina de' Funari.

Na początku XIII wieku w dawnym cyrku Flamińskim (*Castrum Aureum*), był zbudowany mały kościółek ś. Róży, a w XV w. obok zbudowano drugi pod wezwaniem św. Katarzyny P. i M., dla sąsiedztwa z tamtym zwany *Domina Rosa*. W r. 1564 przebudowano go, a dla sąsiedztwa z powroźnikami (*funari*), kręcącemi od niepamiętnych czasów sznury w ruinach cyrkowych, nazwano go *S. Catarina de' Funari*. S. Ignacy Loj. założył tu przy nim rodzaj szkoły dla młodych dziewcząt.

Kościół ten budował *Jakób della Porta*, a fronton, w którym widać dwie piękne kolumny z marmuru *paonazzetto* uważają za jedną z najlepszych jego prac.

Na prawo od wielkich drzwi: 1. W ołtarzu obraz ś. Małgorzaty, malował *Massari* z obrazu *Han. Caraccio*, który powyżej wymalował własną ręką ukoronowanie N. Maryi Panny. 2. Chrystus Pan umarły i inne rysunki są ze szkoły *Muziana*; pilastry malował *Fryd. Zuccari*. 3. Wniebowzięcie, malował *Sc. Pulzone Gaetano*.

W wielkim ołtarzu: Męczeństwo św. Katarzyny, malował *L. Agresti da Forli*. Freski w chórze robił *Fryd. Zuccari* i *R. da Reggio*.

Na lewo: 1. Ołtarz ś. Jana Chrz. i wszy-

stkie inne malowania mają być *Marc. Venusti*. 2. Malowania *Raffaellino da Siena*. 3. Zwiastowanie, malował *Hier Nanni Romano*.

52. *Kościół ś. Katarzyny Seneńskiej.*

S. Catarina di Siena,
przy ulicy Via Magnanapoli.

Porcya Massimi, bogata pani rzymska w r. 1563 zbudowała ten kościół wraz z klasztorem dla Dominikanek, u których zostawszy wdową, dokonała żywota. Kościół budował *Soria*; fasada jest z trawertynu ozdobiona dwoma figurami rzeźbionymi przez *Rosego*. Wnętrze kościoła obfituje w kosztowne marmury i złocenia. Po prawej stronie: 1. Ołtarz, ś. Magdeleny, malował *L. Luti*. 2. Ołtarz, malowania *L. Garzi*. 3. Ś. Dominik wskrzesza umarłego chłopca, *Bł. Puccini*. Wielki ołtarz ozdobiony 4 kolumnami z białego i czarnego marmuru, robił *Melchior Cafa*, jak również on rzeźbił statwę ś. Katarzyny. Lewa strona: 1. N. Marya P. Różańcowa, malował *Passeri*, sklepienie *J. Speranza*. 2. Aniołów Stróżów, *F. della Corgna*, freski na sklepieniu *J. P. Tedesco*. 4. Ś. Mikołaj z Baru, malował *Nelli*, jak również i sklepienie kościelne.

W obrębie klasztornym znajduje się **wieża**, zwana **Torre delle Milizie**, o któ-

rój piesze ciceroni prawią, że z jój wierzchołka Neron miał patrzeć na podpalony przez siebie Rzym. Była zbudowaną r. 1210 przez *Pandulfa della Suburra*, senatora rzymskiego, a Bonifacy VIII około r. 1300 miał ją odbudować. Służyła ona za obronę w czasie wewnętrznych zamieszek.

Niedaleko ztąd u stóp Kwirynału na końcu *Forum Trajanum* jest ulica *Via di torre de' Conti*; przy téj ulicy jest wieża zwana **Torre de' Conti**. Zbudował ją Mikołaj I papież w r. 853, a naprawił Innocenty III w r. 1216, obydwu z rodziny *Conti*. Zbudowana była na ruinach świątyni Ziemi (*Templum Telluris*); w wiekach średnich służyła za fortecę, a dzisiaj nędzne tylko szczątki z niéj pozostały.

53. *Kościół św. Klaudyusza.*

S. Claudio de' Borgognoni.

W roku 1662 Burgundczycy zamieszkali w Rzymie, wybudowali ładny kościółek pod wezwaniem ś. Klaudyusza i ś. Andrzeja Ap. Franciszek Henry oddał cały swój majątek na zbudowanie przy nim hospicjum dla burgundczyków. W zeszłym wieku budowniczy *Derizet* zrobił nowy fronton i postawił na nim dwie figury świętych Klaudyusza i Andrzeja. W r. 1844 rząd francuski oddał ten kościółek w czasowe zawiadywanie świe-

zo założonemu Zgromadzeniu OO. Zmartwychwstańców, aby mogli dla ziomek swoich stale w Rzymie zamieszkających, lub czasowo przebywających, odprawiać w nim nabożeństwo. Kościół ten dotąd zostaje w posiadaniu tych księży.

Jest tu kilka polskich pomników pośmiertnych, postawionych osobom zmarłym w Rzymie i tutaj pod kościołem pochowanych. Napisy te pisane po łacinie brzmią tak:

1. Płyta marmurowa w posadzce z herbem Pomian. „*Zofii, córce Michała i Ludwika Giżyckich, żonie Edwarda hr. Łubieńskiego, w wieku lat 26 niespodzianą śmiercią porwaną, 24 Sierpnia 1847 r. . . . Dat. natale. solum. tibi Polonia. Roma. heic. sepulcrum.*“

2. Kamień marmurowy na ziemi z herbem Leliwa: „*Joanie hr. Tyszkiewicz, córce Benedykta, a małżonce Michała, bogatej w miłość Chrystusową, miłosierniej ku ubogim, ozdobionej skromnością. . . . * 4 Paźd. 1827 r. w Czerwonym Dworze na Litwie, † 17go Marca 1848 w Rzymie. . . .*“

3. Płyta marmurowa: „*Tu oczekując zmartwychwstania spoczywa Aniela Plater, córka Adamu i Ludwika Platerów, wdowa po Konstantym hr. Zyberk-Plater, * 14 Paźd. 1822 r. w Kraszawiu, † 1 Lut. 1852 w Rzymie, świetne imię i zacny żywot świętobliwą śmiercią jeszcze bardziej podnosząc.*“

4. Kamień marmurowy: „*Bolesławowi Borowskiemu, . . . ukochanemu mężowi, Tekla*

Jaroszyńska, pomnik postawiła. † 8 Lut. 1851 r., żył lat 27, m. 2 i dni 23.“

6. Płyta marmurowa: *„Józefa Marya Łopacińska, córka Józefa i Doroty, wracając z Cività Vecchia w ojczyste strony, w Rzymie d. 22 Lipca 1858 r. do niebiańskiej przeniosła się krainy. Ciało jój stroskana matka na Rzymskiej złożyła ziemi. . . .“*

5. Kamień marmurowy: *„Jerzemu hr. Sobolewskiemu, mężowi wielce dla kraju zasłużonemu . . . † 17 Stycz. 1856 r. w Rzymie w wieku lat 47. . . .“*

7. Ostatni kamień marmurowy: *„Tu oczekując zmartwychwstania, spoczywa Marya Józefa Karska. Sługa Chrystusa. † 10 Paź. 1860 roku.“*

Zgromadzenie Zmartwychwstania P. N. J. Chrystusa: Pierwszą myśl założenia Polskiego zakonu podał Bogdan Jański (zob. str. 144) i tę całemi siłami popierał. Około niego stanęli ludzie wielcy sercem i głową Kajsiewicz, Jełowicki, Kaczanowski, Hube i Semenenko; Wzięli się do dzieła, a po zwalczeniu mnóstwa przeszkód materialnych, politycznych i innych, ukończywszy zaszczytnie nauki teologiczne w kollegium Romanum, otrzymali świecenia w Wersalu a potem w Rzymie przy kościele ś. Klaudyusza (*Vicolo del Mortaro. 58*) założyli nowicyat. Nowicyat był tu aż do r. 1862, w tym roku przeniesiono go do wynajętego domu (*Via Paolina, 30*), od paru lat znowu napowrót przeniesiono go do głównego domu przy ś. Klaudyuszu. Zgromadzenie obecnie liczy do 80 osób pracujących w Bulgarii, Włoszech, Paryżu i Ameryce.

Zgromadzenie Niepokalanego Poczęcia N. Maryi P.: Przed rokiem 1860 przybyła

do Rzymu świątobliwa pani Marya Józefa Karska, z myślą założenia zgromadzenia żeńskiego, którego celem byłoby wychowywanie panienek w duchu chrześcijańskim. Nowicyat przez parę lat był na (*Via Palatina*, 30.) w témsamém miejscu, do którego później ojcowie Zmartwychstańcy przenieśli swój nowicyat. Zbadawszy wolę Bożą pod tym względem i otrzymawszy błogosławieństwo Ojca ś. założono Zgromadzenie Niepokalanego Poczecia N. M. P., które obecnie ma dwa domy wychowawcze, w Jazłowcu i w Jarosławiu. Założycielka umarła w r. 1860., pogrzebana w tym kościele, ma pomaik który powyżej (l. 7.) przytoczyliśmy.

Wzdłuż kościoła ś. Klaudyusza, biegnie ulica *Via del Pozzetto*. Przy niej pod l. 114 na pierwszym piętrze mieszkał w czasie swego pobytu w Rzymie **Adam Mickiewicz**. Na fasadzie tego domu umieszczono piękną płaskorzeźbę dłuta *Wiktora Brodzkiego*, Polaka w Rzymie zamieszkałego, przedstawiającą profil wielkiego wieszcz. Pod spodem jest napis objaśniający co znaczy umieszczenie tutaj téj płaskorzeźby, i że to uczyniono 29 Marca 1877 r.

54. *Kościół ś. Klemensa* (Bazylika).

San Clemente.

Przy ulicy wiodącej od Koloseum do św. Jana na Lateranie, był kiedyś dom należący do ś. Klemensa papieża i jego przodków. Święty Klemens, towarzysz prac ś. Pawła

i czwarty z kolei papież, wybudował w tym domu kaplicę, zamienioną później na bazylikę, o której wspomina już św. Hieronim (r. 392). W r. 417 papież Zozym potępił tu naukę Pelagiusza. Są tu dwa kościoły, jeden z wierzchu i drugi podziemny. Dopiero w r. 1857 odkryto, że kościół podziemny był pierwotną bazyliką; kiedy zaś nad nim wybudowano drugi, to pozostało zagadką; — to tylko jest wiadomém, że w r. 772, gdy kościół pierwotny groził upadkiem, Adryan I papież odnowił go. Około r. 880 Jan VIII czy też Mikołaj I pap. wybudował w nim chór marmurowy, który później przeniesiono do kościoła górnego. Niższy kościół niszczał zapewne w czasie pożaru w r. 1084, gdy Robert Guiscard spalił wszystkie budowle będące pomiędzy Kapitołem a Lateranem. Prawdopodobnie górny kościół był wybudowany w XII wieku przez Paschalisa II, gdyż i najstarsze w nim pamiątki nie przechodzą za koniec XIII wieku. Należy się pilnie rozpatrzeć w tym kościele, bo on jeden zachował pierwotne bazylikowe formy. We wszystkich innych formy te mniej lub więcej pozaczały się.

Bazylika górna. Przed kościołem jest dziedziniec czworokątny, utworzony z podcieni wspartych na kolumnach z granitu jońskiego porządku. Dziedziniec ten był przeznaczony dla pokutujących publicznie, gdyż nie mogli wedle ówczesnego zwyczaju być

obecnymi na niektórych częściach nabożeństwa, stali więc na dworze i dla tego nazywano ich *hiemantes*. Na środku była kiedyś studnia (*Cantharus*), symbol oczyszczenia duchownego, dzisiaj zasypana. Wzdłuż całej szerokości kościoła jest wązki przedsionek (*narthex*), miejsce przeznaczone dla katechumenów w czasie nabożeństwa. Wnętrze dzieli się na trzy nawy utworzone, przez szesnastie starożytnych kolumn rozmaitych kształtów i nie z jednakowego marmuru. Te kolumny u góry nie łączą się prostym brusem, ale arkadami. Na nich wspierają się środkowe ściany, w których u góry jest kilkanaście okien zaokrąglonych w wyższej części. Prawa boczna nawa jest węższą od lewej, gdy tymczasem w podziemnej pierwotnej bazylice obie nawy boczne są jednakowo szerokie. Być może dlatego, że prawa była przeznaczoną dla niewiast, lewa zaś szersza dla mężczyzn. Przedłużenia tych naw w zagłębieniu nazywały się, szersze *senatorium*, bo zajmowali ją dygnitarze świeccy, węższe *matroneum*, zajmowały niewiasty znakomitsze. W przeciwnych zaś końcach naw stawali katechumeni znakomitsi.

Po prawej stronie wielkich drzwi jest **kaplica ś. Dominika**, obraz malował *Pomarancio*. Obok jest zakrystya. Dalej jest **Ołtarz Pana Jezusa Ukrzyżowanego**, do którego pobożni mają wielkie nabożeństwo. W głębi nawy jest pomnik kar-

dynała Roverella i **Ołtarz Najśw. Sakramentu**, w którym znajduje się statua ś. Jana Chrzciciela z XV wieku przez *Szymona Donatello*.

Po lewej stronie wielkich drzwi jest **kaplica ś. Katarzyny Alex. lub Męki Pańskiej**. Po ścianach freski malował *Masaccio*. Obrazy te ktoś później niezdarnym pędzlem odnawiał. Idąc w górę, są drzwi prowadzące na ulicę, dalej pomnik kard. Veneré, zmarłego 1479 r. W głębi **Ołtarz N. Maryi P. Różańcowej**, obraz malował *Conca*.

Na sklepieniu w nawie głównej niema sufitu, lecz belkowanie i dach, tutaj są malowania *Chiar'ego*. Pośrodku nawy wznosi się na dwa stopnie chór z marmuru przeniesiony z dolnej pierwotnej bazyliki, przeznaczony dla niższego śpiewającego duchowieństwa. W chórze znajduje się ambonka, z której czytano ewangelię, a po drugiej stronie pulpit do czytania Epistoły i dekretów papieskich, oraz świecznik w kształcie kolumny spiralnej, służący za lichtarz do Paschału. Chór jest otoczony balustradą marmurową, na której są różne ozdoby i monogram Jana VIII pap. (872-882). Po stopniach wchodzi się z chóru do **presbiterium**, również otoczonego balustradą przezroczystą czyli ażurową. W środku jest **Ołtarz wielki** na nim **Cyboryum**, nad ołtarzem i cyboryum wznosi się baldachim wsparty na

4 kolumnach. W ołtarzu są złożone relikwie ś. Klemensa pap. i ś. Ignacego biskupa Antyochii. W głębi w półkolu na trzechstopniowym wzniesieniu jest marmurowa biskupia stolica, obok niej z obydwóch stron ławy dla duchowieństwa. Nad tém i na łuku tryumfalnym męczenników, czyli tęczy, jest mozaika z końca XII wieku.

Mozaika przedstawia krzyż na nim 12 gołabków, symbol dwunastu Apostołów, obok krzyża Najśw. Matka Zbawiciela, ś. Jan Ew., cztery rzeki Raju, z których dwa jelenie piją wodę i wiele innych alegorycznych figur. Jestto jedna z najpiękniejszych mozaik w Rzymie. Na łuku: Jezus Chrystus, symbole 4 Ewangelistów, św. Wawrzyniec, św. Piotr, św. Klemens, Izajasz, Jeremiasz i napis: „*Gloria in excelsis Deo sedenti sup thronum et in terra pax hominibus bone voluntatis. Vidi Dominum sedentem super solium. Hic est Dominus noster et non aestimabitur alius absque illo*“.

Bazylika dolna. Szerokie, nowoczesne i wygodne schody prowadzą z zakrystyi do kościoła podziemnego. Wnętrze ma taki sam rozkład jak i bazylika górna, to jest trzy nawy. Cała ich budowa opiera się na dawnych szczątkach starych budowli i ogromnych bryłach kamiennych.

Nawa boczna prawa. Dwa starożytne sarkofagi są zaraz przy drzwiach. 8 kolumn z rozmaitego marmuru, z których jedna jest zielona, druga zaś z marmuru zwanego *breccia corallina*, oddzielają tę nawę od środkowej. Na ścianie są ślady starych malowideł.

Pierwsze przedstawia całą historię ś. Katarzyny, drugie zaś Zbawiciela błogosławiącego.

Archeologowie jedni odnoszą te malowania do VII lub VIII wieku, inni opierając się na braku promieni około głów świętych, odnoszą je do dawniejszych jeszcze czasów.

Na ścianie jest malowidło przedstawiające ukrzyżowanie ś. Piotra. Obok widać jakiegoś księcia z wyciągniętą prawą ręką ku dwom osobom stojącym przed nim. U jego stóp klęczy duchowny we wschodnim stroju, za nim napisany ten wyraz: „Ciril“. Przedstawia to Cesarza Michała i ś. Cyryla, apostoła Sławian. Obok inne malowidło przedstawia biskupa chrzczącego młodziana przez zanurzenie w wodzie; będzie to tenże sam ś. Cyryl chrzczący Sławianina. Obok inny fresk przedstawia Leona IV pap., z księgą ewangelij w ręku, około głowy są promienie idące w czworobok. Freski te pochodzą z IX wieku. O dwa kroki jest pusty grób z cegiełek, gdzie zapewne były pierwotnie złożone zwłoki św. Cyryla.

W przedsionku (*Narthex*), znajduje się mnóstwo bardzo zajmujących malowideł.

Obok Chrystusa Pana, trzymającego księgę i błogosławiącego na sposób grecki prawą ręką, z jednej strony jest ś. Michał Archanioł z drugiej ś. Gabriel Archanioł, przedstawiający dwóch kapłanów, jak się domyślają ś. Cyryla i ś. Metodego, — po bokach są ś. Klemens i ś. Jędrzej. W środku przedsionka jest obraz przedstawiający miasto Cherson, i fresk przedstawiający przeniesienie relikwii ś. Cyryla, którego niosą na marach ubranego w szaty kapłańskie; za nimi postępuje papież ś. Mikołaj I i mnóstwo ludu i duchowieństwa. Orszak idzie ku małej kaplicy, w której goreją lampy a biskup oczekuje przy ołtarzu z wyciągniętymi rękami.

W głównej nawie są różne freski, jak np.:

Zbawiciel siedzący na tronie, podtrzymywany przez czterech aniołów, Wniebowzięcie N. Maryi P., Ukrzyżowanie P. Jezusa, dwie Marye u grobu Zbawiciela. Te freski są z IX wieku. Historya ś. Alezego podzielona na trzy części. Na ostatnim filarze są portrety czterech pierwszych papieży: ś. Piotr, ś. Lin, ś. Klet i ś. Klemens. Obok ś. Klemens celebrujący w szatach kapłańskich wedle kroju z XI wieku.

Świeżo w środkowej nawie, dla podtrzymania sklepienia pod chórem bazyliki górnej, wymurowano trzynaście filarów.

Niedawno odkryto pod absydą dwie izby z domu ś. Klemensa z I wieku lub z początku II; ściany są ozdobione przedmiotami pogańskimi. Jestto zapewne resztką domu ś. Klemensa, w którym tenże zgromadzał pierwszych chrześcian. Pod wielkim ołtarzem znaleziono urnę ołowianą a w niej relikwie ś. Flawiusza Klemensa, wuja ś. Domitylli, albowiem na wierzchu jest napis: „*Flavii Clementis M. Ex-Consulis*“.

55. *Kościół ś. Kosmy.*

Santi Cosma e Damiano in Trastevere,
lub *S. Cosimato.*

Jestto bardzo stary kościół; w dawnych wiekach było tu opactwo benedyktyńskie, a w r. 1243 objęły je zakonnice Klaryski.

Syxtus IV w r. 1475 na nowo odbudował tak kościół jak i klasztor. W wielkim ołtarzu jest starożytny obraz N. Maryi P., który tu był przeniesiony ze stariej bazyliki Watykańskiej. Po lewej stronie tego ołtarza są freski przedstawiające N. Maryę P. a obok Niej ś. Franciszka i ś. Klarę; malował je *Pinturicchio*. W jednej z bocznych kaplic są prześliczne starożytne płaskorzeźby, przeniesione z kaplicy Cibo z kościoła S. Maria del Popolo. W ołtarzu są ciała ś. Fortunaty i ś. Sewery. W dziedzińcu przed kościołem jest piękna fontanna w kształcie owalnej konchy z granitu, zbudowana w r. 1731.

56. *Kościół ś. Krzyża Jerozolimskiego* (Bazylika).

Santa Croce in Gerusalemme.

Konstanty W. na prośby swiej matki św. Heleny, wracającej z Jerozolimy z drogiem relikwiami ś. Krzyża, gwoździ i t. p. na miejscu, gdzie stał pałac Sessoryański, zamieszkiwany przez nią, wybudował kościół pod wezwaniem ś. Krzyża Jerozolimskiego, poświęcony przez Sylwestra p. Kościół ten w VIII wieku odnowiony, ostatecznie był przebudowany przez Benedykta XIV w 1743 r.

Wnętrze kościoła dzieli się na trzy nawy utworzone przez wielkie murowane filary.

W wielkim ołtarzu, nad którym się wznosi baldachim, wsparty na czterech kolumnach z drogiego marmuru, z których dwie są tak zwane *breccia coralina*, dwie zaś *portasanta*, spoczywają w bardzo pięknej urnie bazaltowej ciała śś. Męczenników Cezarego i Anastazego. Sklepienie jest okryte freskiem wielkich rozmiarów z r. 1470, zrobionym przez *Pinturicchio*.

Przy wielkim ołtarzu są drzwi prowadzące do skarbcu, gdzie się przechowują bardzo drogie relikwie; mianowicie trzy wielkie kawałki drzewa Krzyża świętego. Jeden gwoździ, którym był przybity Zbawiciel do Krzyża. Dwa ciernie z korony cierniowej; są one długie, cienkie i ostre. Palec, który ś. Tomasz kładł do otwartego boku Chrystusa. Napis, jaki był umieszczony na krzyżu na Kalwaryi.

Relikwie te pokazują: w czwartą niedzielę po-
stu, w Wielki Czwartek i 3go Maja z dwóch balkonów umieszczonych w presbiterium a zrobionych z bardzo kosztownych i rozmaitych marmurów. Oprócz tego można je zawsze widzieć, uzyskawszy na to piśmienne pozwolenie od kardynała, mającego tytuł tej bazyliki, lub w jego nieobecności od kardynała protektora. Dla pań potrzeba pozwolenia od Ojca św., które się otrzymuje za pośrednictwem kardynała sekretarza Memoryałów; a to dla tego, że potrzeba przechodzić przez klauzurę klasztorną Cystersów, którzy przy tej bazylice mają swój klasztor. Tutaj można dostać *fac simile* gwoździa i napisu nad krzyżem.

W kościele są ołtarze, nawa boczna pra-

wa: 1. Ołtarz ś. Cezarego. 2. Ołtarz ś. Bernarda, kopia *Maratta*. 3. Ołtarz ś. Roberta, obraz malował *Vanni*. Nawa boczna lewa: 1. Ołtarz ś. Sylwestra, obraz malował *Garzi*. 2. Ołtarz ś. Krzyża. 3. Ołtarz ś. Tomasza, obraz malował *Passeri*. Obok tego ołtarza jest wejście do **kaplicy ś. Heleny**. Na ołtarzu głównym ś. Heleny cesarzowej, tylko sam papież i kardynał, mający tytuł téj bazyliki, mogą mieć mszę świętą. Dwa inne ołtarzyki są poświęcone męce Zbawiciela. Napis umieszczony na drzwiach z żelaznej kraty objaśnia, że pod tą kaplicą jest ziemia z Kalwaryi Jerozolimskiej sprowadzona przez ś. Helenę cesarzową. Na sklepieniu są tutaj mozaiki z XVI wieku, przypisywane *Peruzzi'emu*.

Kobietom wolno tylko raz w rok wchodzić do téj kaplicy. W tém podziemiu, w kaplicy ś. Grzegorza, zaraz przy drzwiach, na marmurowej płycie jest napis poświęcony pamięci Bernarda Bogdanowicza, polaka, zakonnika Cystersa, który ozdobny nauką, wiarą i pokorą, mając lat 72, umarł tutaj dnia 23 Listop. 1722 r. W kościele jest drugi pomnik, który Chryzostom herbu Wierzbno Pawłowski, opat Koronowski, zmarły w Rzymie jako generał Cystersów, przyjacielowi swemu Filibertowi Quarre, zmarłemu w r. 1739, opatowi Cystersów postawił. Sam zaś Pawłowski nie ma pomnika.

57. **Kościół św. Krzyża i św. Bonawentury.**

S. Croce e Bonaventura.

Przy tym kościółku była najpierwsza siedziba Kapucynów, dopiero Urban VIII zbudowawszy im kościół i klasztor na *piazza Barberini*, tam ich przeniósł, a kościół ten w r. 1631 oddał mieszkańcom Lukki, i dla tego zwano go *della nazione Lucchese*; a ci do pierwotnej jego nazwy św. Bonawentury, dodali drugą św. Krzyża; albowiem ozdobili go kopią sławnego obrazu zwanego *Volto santo di Lucca*, jaki się znajduje w kościele katedralnym w Luce. Obraz ten malowany na drzewie, od jedenastu wieków w wielkim będący poszanowaniu w Luce, tutaj jako fresk umieszczony jest nad wielkim ołtarzem. — W tym kościele jest kilka ładnych obrazów, szczególnie **kaplica bł. Zity**, bogata w marmury. Obrazy ś. Hieronima i ś. Franciszka malował *Dominichino*.

58. **Kościół św. Ludwika.**

S. Luigi de' Francesi.

Piękny ten kościół zbudowano dla Francuzów kosztem Katarzyny Medicis i ukończony w r. 1589 poświęcono ś. Dyonizemu

i ś. Ludwikowi królowi. Fasada zrobiona z trawertynu, wedle rysunku *J. della Porta* ma dwa porządki, doryck i joński; figury w późniejszych czasach postawione, rzeźbił francuz *Lestache*. Troje drzwi prowadzi do trzech naw kościoła, utworzonych przez filary.

Kaplice po prawej stronie: 1 Chrzcielnica, obraz *Naldini'ego*. Na przeciwko tej kaplicy jest pomnik w kształcie piramidy, postawiony żołnierzom i oficerom francuzkim, zabitym przy zdobywaniu Rzymu w r. 1849. 2. Kaplica ś. Cecyli; obraz tej świętej zrobiony przez *Guido Reni'ego*; jest słynną kopią słynniejszego jeszcze obrazu, będącego w Pina-kotece Bonońskiej, malowanego przez *Rafaela*. Prześliczne freski po bocznych ścianach przedstawiające sceny z życia ś. Cecylii, malował *Dominichino*. Śmierć jej jest uważaną za arcydzieło rysunkowe, a głowa świętej jest niewypowiedzianie piękna. 3. ś. Joanny de Valois, obraz malował *Stefan Parrocel*. 4. Ś. Dyonizego, obraz malował *Le Comte*; freski po prawej stronie robił *Sicciolante da Sermoneta*, po lewej na suficie robił *Pellegrino*. 5. P. Jezusa Ukrzyżowanego, jest tu pomnik słynnego Seroux d'Agincourt, autora historyi sztuki od IVgo do XVI wieku.

W Wielkim ołtarzu jest obraz Wniebowzięcia N. M. P., jedna z najlepszych prac *Fr. da Ponte* zwanego *Bassano*.

Kaplice po lewej stronie: 1. Ś. Mateusza,

obrazy malował *Caravaggio*; prorocy i sufit są pędzla *d'Arpino*. 2. Pokłon trzech Króli i Ofiarowanie, malował *Baglioni*. Po prawej stronie jest grób sławnego generała *Pimodana*, który dowodził piechotą papieską pod *Castelfidardo*. Na pomniku skromny napis francuski: „A P X^{sto} Ω. Tutaj spoczywa *Jerzy de Rimodan*, * 29 stycznia 1822 r., † 18go Września 1860 r.“ 3. Ś. *Ludwika* kr., malowała *Plautilla Bricci*, rzymsianka; obraz na bocznej prawej ścianie malował francuz *Mikołaj Pinson*, po prawej *Lud. Gemignani*. 4. Ś. *Mikołaja*, malował *Muziano*. 5. ś. *Sebastjana*, malował *Massei*. Tutaj jest pomnik kard. *de Bernis*, posła *Ludwika XV* przy stolicy ś., słynnego przy zniesieniu *Jezuitów*, oraz pomnik *Pauliny Montmorin*, na którym jest napis ułożony dla niej przez *Chateaubrianda*. W głębi nad drzwiami jest pomnik kardynała *de la Tremouille*.

59. *N. Maryi Panny dell' Anima.*

S. Maria dell' Anima. — Kościół Niemiecki.

Okolo r. 1400 niejaki *Piotr*, flamandczyk, zbudował ten kościół wraz z hospicyum dla Niemców. Fasadę robił *Giuliano da Sangallo*. Wnętrze rozdzielone na trzy nawy jednakowej wysokości a w bocznych nawach kaplice płytkie i tak samo wysokie jak i nawy. Cho-

ciaż to nie jest gotycka budowa, jednak wspaniale się przedstawia.

Ołtarze po prawej stronie: 1. ś. Benona, obraz malował *Kar. Saraceni z Wenecyi*. 2. Święta Rodzina, malował *Jacek Gemignani*. Tutaj jest grobowiec kardynała Jana Słusio, słynnego literata z XVI w., biust jego robił *Hérkules Ferrata*. 3. P. Jezus na Krzyżu, freski malował *Sermoneta*. 4. Pietà, czyli ciało Zbawiciela zdjęte z krzyża i złożone na kolanach Najś. Maryi P., niezła kopia téj, która zrobił *Michał Anioł*.

W głównym ołtarzu N. Marya P. i kilku świętych, obraz malował *Giulio Romano*. — W presbiteryum po stronie lekeyi jest grobowiec Adryana VI pap., holendra (1522—1523). Figura alabastrowa przedstawia papieża w postawie leżącej, powyżej N. Marya P. z Dzieciątkiem, ś. Piotr i ś. Paweł; na płaskorzeźbie wjazd do Rzymu; cztery figury w niszach wyobrażają: *Wstrzemięźliwość*, *Roztropność*, *Umiarkowanie* i *Sprawiedliwość*. Pomnik ten wedle rysunku *Baltazara Peruzzi* zrobił *Michał Anioł z Sieny*. Po stronie Ewangelii pomnik księcia Karola Fryderyka de Clèves, robili go *Egidyusz de Rivière* flamandczyk i *Mikołaj d' Arras*. Płaskorzeźba umieszczona w korytarzyku wiodącym do zakrystyi, a która kiedyś stanowiła całość z tym pomnikiem, przedstawia tę scenę, gdy Grzegorz XIII w r. 1575 temu księciu daje kapę i szpadę. Po nad drzwiami wiodącemi

do zakrystyi jest pomnik Łukasza Holszteinusa, holendra, uczonego geografa, literata i bibliotekarza watykańskiego († 1661 roku). Na suficie zdobnym stukami złożonemi są dwa freski Lud. Stern.

Po lewój stronie: 1. Obraz Chrystusa Pana zmarłego, jak i freski po ścianie, malował *Fr. Salviati*. 2. ś. Barbary, freski malował *Michał Cockier*, flamandczyk. 3. N. Maryi P., freski tego samego *Cockier'a*. 4. ś. Lamberta († 708) obraz malował *Kar. Saraceni* weneccyanin, freski robił antwerpezyk *J. Miel*. Tuż są pomniki *Vanden'a* antwerpezyka, i *Alekonar'a*; robił je słynny rzeźbiarz *Fr. du Quesnoy*, nazywany *Fiammingo*, jak również i pomnik kardynała Andrzeja arcyksięcia austriackiego († 1600).

Nad głównymi drzwiami jest w płaskorzeźbie marmurowej kopia obrazu tu w kościele będącego, a przedstawiającego Najśw. Maryą P., a po jej bokach dwie osoby klęczące i wyobrażające dwie dusze modlące się. Obrazy te są powodem do nazywania tego kościoła *S. Maria dell' Anima*.

60. *Kościół N. Maryi P. in Aquiro.*

S. Maria in Aquiro, piazza Capranica.

Ś. Anastazy papież w r. 400 na ruinach starożytnej świątyni, zbudował kościół na-

zwany *in equirio* (*equiria* znaczyło końskie gonitwy na polu Marsowem) gdyż tu właśnie w sąsiedztwie miały się kiedyś odbywać. Z tego *in equirio* zrobiło się z czasem *in Aquiro*. W roku 1590 kościół ten był przerobiony wedle rysunków *Fr. da. Volterra*. Fasadę z dwoma wieżami dopiero w połowie zeszłego wieku zbudował architekt *Piotr Camporesi*. Obecnie nazywa się także *S. Maria degli Orfanelli*, z tego powodu, że św. Ignacy Loj. założył obok dom dla sierót. Przy kościele jest klasztor Somasków.

Wnętrze kościoła ma trzy nawy utworzone przez filary.

Po prawej stronie są ołtarze: 1. ś. Karola, obraz z Lombardzkiej szkoły. 2. obraz *Fr. Parone*. 3. Obraz malował *Ber. Strozzi* zwany *il Capuccino Genovese*; freski są *Karola Saraceni*, wenecyanina. Główny ołtarz postawiony wedle rysunku *Macieja Róssi*. Obraz malował *Jan Buonocore*. Po lewej stronie: w 2 ołtarzu obraz, boczne ściany i sklepienie malował *Jan Speranza*. W 3 ołtarzu obraz ze szkoły Lombardzkiej.

61. *Kościół N. Maryi P. in Ara-Coeli.*

(Bazylika).

S. Maria in Ara - Coeli.

Na Górze kapitolńskiej, najslawniejszej w dziejach ludzkich, w północno - wschodniej

stronie jest kościół zwany *ś. Maria in Ara Coeli*. Na tém miejscu stał kiedyś zamek warowny (*Arx*). Na tym pagórku stała także świątynia Jowisza zwanego kapitolińskim, a w niej August cesarz jak to pisze Suídas i Niceforus, miał się radzić wyroczni Apollina kto po nim będzie panował światu, i usłyszał taką wyrocznię: „*Me puer hebraeus, divos Deus ipse gubernans, cedere sede jubet tristemque redire sub orcum; aris ergo dehinc tacitus abscedito Nostris.*“ August postawił tu ołtarz **Dzieciatku Boskiemu** z napisem: „*Ara Primogeniti Dei.*“ Inni pisarze opowiadają, że August radząc się Sybilli Tyburtyńskiej, po trzech dniach ujrzał w obłoku w złotem kole przecudnej piękności dziewicę na tronie, trzymającą dziecię na rękach, i usłyszał te słowa: „*Haec ara Filii Dei est.*“

Kościół terazniejszy do którego z dołu prowadzi 124 bardzo stromych stopni w r. 1348 wybudowanych, był poświęcony przez *ś. Grzegorza W.* w r. 391, pod wezwaniem *N. M. P. in Capitolio*. W r. 1571 za Piusa V po sławném zwycięstwie odniesioném nad Turkami, senat rzymski pod którego opieką zostawał ten kościół, kazał swoim kosztem ozdobić sklepienie, jak o tem świadczy napis przy wejściu do kościoła. Fasada jest z tegoczesnej cegły i niedokończona, kiedyś była ozdobiona mozajkami, lecz tych już dzisiejszy nie ma. Wnętrze dzieli się na trzy nawy

przez 22 wielkie kolumny z egipskiego granitu, 3 tylko pomiędzy niemi są z greckiego marmuru, wszystkie nie mają jednakowej średnicy i różnią się kształtem. Na trzeciej kolumnie po lewej ręce od drzwi jest napis: „*A cubiculo Augustorum*“ (z pokoju Augustów). W bliskości Wielkiego ołtarza przed zakrytą jest okrągła kaplica św. Heleny, z takim na fryzie napisem: „*Haec quae Ara Coeli appellatur eodem in loco dedicata creditur in qua Sanctissima Dei Mater cum Filio suo se caesari Augusto in circulo aureo e coelo monstrasse perhibetur.*“ Ołtarz ma kształt stariej urny z porfiru, a w niej spoczywa ciało św. Heleny.

W nawie wielkiej przed Wielkim ołtarzem są dwie **Ambony** zasługujące na uwagę. Przy ambonie z której się czytuje Ewangelia, jest pomnik **Katarzyny** królowej **Bośniackiej**, która wypędzona ze swego kraju przez Turków, przybyła do Rzymu i tutaj w r. 1478 umarła. Przed śmiercią zapisała królestwo swoje Stolicy Apostolskiej, a na znak tego oddała Syxtusowi V papieżowi, miecz państwa i złote ostrogi.

W Wielkim ołtarzu jest obraz N. Maryi Panny, który miał malować ś. Łukasz, a ś. Grzegorz W. papież, umieścił go tutaj.

Nawa prawa boczna od wielkich drzwi,
1) **Kaplica św. Bernardyna z Sieny.** W niej prześliczne freski malowane

przez *Pinturicchio*. 2) **Kaplica z Zdjęcia z Krzyża**, obraz *Marka z Sieny*, inne rzeczy robił *Pomarancio*. 3) **Kaplica Delfini**, obraz ś. Hieronima, malował *J. Vecchi*. 4) **Kaplica P. Jezusa**, posadzka mozaikowa. 5) **Kaplica ś. Mateusza**, obraz robił *Muziano*. 6) **Kaplica ś. Piotra z Alkantary**, rzeźby są *Michała Maille*. 7) **Kaplica ś. Diego**, (w klasztorze jest ceta w której mieszkał). Za tą kaplicą jest sień prowadząca na drugą stronę góry Kapitolu, w tej sieni pomnik jenerała *Saluzzo*. 8) **Kaplica św. Paschalisa Baylon**. 9) **Kaplica ś. Fr. z Assyżu**, obraz malował *Trevisano*. Tutaj są grobowce matki, ojca i brata *Honoriusza IV* papieża. Pomniki z XIII wieku, wedle rysunku *Giotta* wykonał *Augustyn z Sienny*. Na starożytnym sarkofagu są płaskorzeźby przedstawiające ucztę *Bachusa*. 10) **Kaplica ś. Róży z Witerbo**. Jest tu starożytny obrazek mozaikowy *Matki Boskiej*, i 11) **kaplica Najśw. Sakramentu**. Lewa nawa boczna od wielkich drzwi. 1) **Kaplica Niepok. Poczęcia**. 2) **Kaplica żłóbka Pańskiego**. Oprócz obrazu *Przemienienia* zrobionego przez *Hier. Sicciolante* jest jeszcze tak zwane **Dzieciatko Jezus**, *Santissimo Bambino*. W XVI wieku jakiś zakonnik z tutejszego klasztoru miał tę figurkę wyrzeźbić z drzewa z *Oliwnego ogrodu*. Figurka ta ma

60 centymetrów wysokości, ubrana w białą atlasową sukienkę, ozdobioną perłami.

Od Bożego Narodzenia aż do Trzech Króli urządzają w tej kaplicy rodzaj *Jasełek*, a tę figurkę umieszczają leżącą na słomie. Przed kaplicą jest urządzone wzniesienie a na niem dzieci Rzymian wszystkich stanów wobec rodziców i licznych widzów deklamują oracye, wiersze i dialogi odnoszące się do Bożego Narodzenia. Te mowy zaczynają się o 4ej godzinie po południu. W Trzech Króli o godzinie w pół do czwartej są nieszpory, procesya i błogosławieństwo dzieciątkiem; poczem zamykają kaplicę i otwierają tylko na prośbę ustnie wniesioną do miejscowej zakrystyi, za co się nic nie daje. Osoby bardzo chore mają wielkie nabożeństwo do tego Dzieciątka i po przyjęciu Sakramentów śś., sprowadzają *Santissimo Bambino*. Do przewiezienia jest karetą umyślna, a zakonnik wiozący je, wypuszcza z okien karety końce atlasowych ozdób, które lud rzymski widząc, z szacunkiem klęka na ulicy.

3. Kaplica ś. Antoniego z Padury. Rzymianie mają wielkie nabożeństwo do tego świętego. Na sklepieniu są freski *Mikołaja Pesaro*. 4) **Kaplica ś. Anny.** 5) **Kaplica ś. Pawła**, obraz robił *Muziano*. 6) **Kaplica Wniebowzięcia**, kopia obrazu *Muziana*, oryginał w kościele *s. Maria-in-Vallicella*. 7) **Kaplica św. Michała**, pomnik J. Crivelli, zrobiony przez *Donatellego*. 8) **Kaplica ś. Małgorzaty z Kortony**, a w niej przewyborne malowania *Benefiale'go*. 9) **Kaplica N. Maryi P. Loretańskiej.** 10) Za kaplicą ś. Heleny, kaplica św. Grzegorza,

Obok tego kościoła jest **klasztór Obserwantów**, czyli naszych Bernardynów, i tutaj mieszka ich generał. Klasztor ten wybudował Paweł III, papież, a Syxtus V oddał Obserwantom. Żyli tutaj rozmaici święci szczególnie: **ś. Jan Kapistran, św. Bernardyn z Sieny, św. Diego z Alkantary**. W r. 1866 dnia 25 grudnia umarł tutaj **O. Władysław Druktein**, rodem z Litwy; znaczny czas był zakonnikiem w ojczystych stronach, potem wyszedł zagranicę; długie lata mieszkał po różnych klasztorach swego zakonu we Włoszech, a ostatecznie tutaj umarł. Przy jego trumnie działy się różne cuda. Cały Rzym jak na pożar biegł, wołając jedni do drugich: **Un Santo Polacco è morto**. 7 dni trzymano go w kościele, potem spisawszy stosowne protokoła, pochowano go z rozkazu Piusa IX w metalowej trumnie w grobie przy Wielkim ołtarzu.

W klasztorze znajdują się po ścianach różne malowania brata Umile da Foligno. Kościół jest tytułem kardynalskim, obecnie posiada go kardynał Ledóchowski arcybiskup Gnieźnieński i Poznański.

**62. Kościół N. Maryi Panny
na Awentynie.**

S Maria Aventina lub Priorato di Malta.

Niewiadomy rok założenia tego kościoła. W r. 1765 kardynał Rezzonico odnowił go wedle rysunków *Piranesi*'ego. Słynny ten rytownik szczególnie pod względem perspektywy z jaką robił miedzioryty starożytności rzymskich, ma tu swój grobowiec bardzo cenny, zrobiony przez *Józefa Angelini* rzymianina. Oryginalne jego blachy ryte przechowują się w tak zwaną *Calcografia Camerale*. Jest tu także grobowiec biskupa *Spinelli*'ego. Sarkofag w jakim spoczywa, ma na sobie wiele ciekawych starożytnych płaskorzeźb. Po niszach są pomniki wielkich mistrzów Zakonu Kawalerów Jerozolimskich, do których właśnie ten kościół należy. Z ogrodu przyległego do kościoła i domu zamieszkiwanego przez Wielkiego Priora zakonu, jakim zwykle bywa jeden z kardynałów, jest prześliczny widok na Watykan i kościół świętego Piotra.

**63. Kościół Najśw. Maryi Panny
in Campitelli.**

S Maria in Campitelli, lub in Porticu.

Na początku VI wieku żyła w Rzymie ś. Galla, córka patrycyusza *Symmacha* młod-

sze go, dwakroć konsula, którego Teodoryk król Gotów zabił wraz z Boecyuszem jego zięciem, słynnym mówcą, filozofem, teologiem i potrzykroć konsulem. Św. Galla zostawszy wdową, oddała się uczynom miłosiernym, zamieniła dom swój na przytulisko biednych, rozdawała im jałmużny i usługiwała do stołu. Jednego dnia podczas tych zajęć ukazał jój się obraz Najśw. Maryi P.; o czém doniosłszy ś. Janowi papieżowi i zasięgnąwszy rad jego, zbudowała kościół na drugim końcu swego domu, i w nim złożyła ten drogi obraz. Kościół ten zrazu nazywano *in Porticu*, dlatego, że był blisko portyku Oktawii (zob. str. 59, l. 4), czyli dzisiejszej ulicy *Via della bocca della verità*, później nazywano go św. Galli. Grzegorz VII papież (1074 r.), przebudował ten kościół, a w roku 1666 zbudowano zupełnie nowy, to jest obecny, a zbudowano go z następującej przyczyny. Jeszcze św. Grzegorz W., gdy panowała wielka zaraza w Rzymie, obnosił ten obraz po ulicach Rzymu dla odwrócenia morowej zarazy. Od tego czasu równie jak i przedtém lud rzymski w ciężkich razach uciekał się doń z całą ufnością. Gdy w roku 1656 od Neapolu aż do Rzymu grasowało straszliwe morowe powietrze, Alexander VII papież, uczynił ślub zbudowania nowego kościoła jeśli zaraza miasto ominie. Po szczęśliwie minioném nieszczęściu, dopełnił ślubu i sam kamień węgielny pod niego położył.

Rysunki robił *Rainaldi*. Fasada jest z trawertynu ozdobiona dwoma rodzajami kolumn korynckich i mieszanych. Wnętrze jest wspiane o trzech nawach, utworzonych przez 22 żłóbkowane kolumny, u których podstawy są z marmuru, kaplice po bokach są bogate w marmury i różne ozdoby. Po prawej stronie kaplice: 1) św. Michała Arch., malował *Seb. Conca*. 2) św. Anny, prześliczna; obraz robił *Lukasz Giordano*. 3) ś. Mikołaja z Baru. Tutaj w krzyżownicy jest pomnik kardynała Pacca († 1844), ministra Piusa VII i towarzysza jego wygnania. W głównym ołtarzu jest obraz Najśw. Maryi Panny, ten sam, który się zjawił św. Galli. Jestto niewielki obrazeczek przedstawiający Najśw. Dziewicę z Dzieciątkiem na ręku wśród dwóch drzew, u góry widać głowy ś. Piotra i ś. Pawła. Obrazek jest na szafirze lub też masie doskonale naśladowującej szafir. W kopuli u góry w okrągłym oknie jest krzyż przezroczysty zrobiony z kawałków alabastru pozostałych z kolumny spiralnej, pochodzącej ze starego portyku, i był jeszcze w starym kościele. Ten kamień grecy zwali *feggites* (światłoienne) gdyż tak jest przezroczysty, że go używano do okien zamiast dzisiejszego szkła. Po lewej stronie kaplice: 1) obraz malował *Lud. Remignani*. 2) wielka kaplica książąt Altieri. Obraz malował *Jan Gaulli* zwany *Baciccio*, aniołów którzy go podtrzymują robił *Józ. Mazzuoli*. 3) także książąt

Altieri. Płaskorzeźbę robił *Waw. Ottoni*. Pomniki i malowania na sklepieniu robił *Passeri*. Rzeczony pomniki są to cztery lwy z czerwonego dawnego marmuru, podtrzymujące dwie piramidy, na jednej jest napis: „*Umbra*“ a na drugiej „*Nihil.*“ Trochę to nie chrześcijańskie.

**64. Kościół N. Maryi Panny
alle Colonnacce.**

S. Maria degli Angeli alle Colonnacce.

Na przeciwko dwóch kolumn zwanych Colonnacce, pozostałych z Forum Nerwy (zob. str. 82, l. 5), stoi starożytny kościół. Jest tu studnia do której wielu bardzo chrześcian było żywcem wrzuconych, wielu z nich miało przywiązane do szyi takie kamienie z jakimi zwykle topiono chrześcian w Tybrze. Kościół ten zwano dawniej N. Maryi Panny *in Macello Martyrum*, z powodu wielu męczenników zabitych w forum Nerwy, które także nazywano *Macellum Martyrum* (jatki męczenników).

**64. Kościół N. Maryi P. in Domnica,
lub Navicella.**

S. Maria in Domnica, lub in Navicella.

Na południowej stronie pagórka mons Coelius, obok mieszkań dla żołnierzy cudzo-

ziemskich (*castra peregrinorum*) był dom św. Cyryaki, pobożnej matrony rzymskiej. Podanie mówi, że w tym domu św. Wawrzyniec z rozkazu ś. Syxtusa papieża, rozdzielił bogactwa kościelne pomiędzy biednych. Ta św. matrona była założycielką podziemnego cmentarza, (zob. *Bazylika św. Wawrzyńca za murami str. 140*). Zbudowała ona tutaj kościółek na cześć Najśw. Maryi P., Paschalis I roku 817 odnowił go, a Leon X jeszcze jako kardynał w r. 1500 przerobił go wedle rysunków *Rafaellada Urbino*, wyjawszy przedścionku, który był zbudowany wedle planu *Buonarrotiego*. Ponieważ wyraz grecki Cyryaka znaczy po łacinie Domnica, nazwano ten kościół in Domnica. Zwano go także della Navicella, od starożytniej marmurowej barki, jaką Leon X umieścił przed kościołem, a którą ztąd zabrano, postawiwszy nędzną jej kopię.

O mnaście kolumn z rzadkiego i bardzo pięknego granitu rozdziela kościół na trzy nawy. Po rogach absydy są dwie kolumny porfirowe. Fryz obiegający naokoło wielką nawę, jest pomysłem *Juliusza Romano*, a wykonał go *Pierino del Vaga*. W absydzie kompozycja mozaiki jest taka sama jak u św. Cecylii, i z tego samego czasu, to jest z IX wieku. Napis jest następujący :

*Ista domus pridem fuerat confracta ruinis,
Nunc rutilat iugiter variis decorata metallis:*

*Et decus ecce suus splendet ceu Phoebus in orbe
Qui post furva fugans tetrae velamina noctis,
Virgo Maria Tibi Paschalis Praesul honestus
Condidit hanc aulam laetus per saecula manendam.**

Freski w chórze robił Łazarz Baldi.

66. *Kościół N. Maryi P. Liberatrice.*

S. Maria Liberatrice.

Kościółek ten stoi na Forum Romanum naprzeciwko świątyni Antonina i Faustyny. Dawniej był tu kościółek ś. Salvatora zwany *in lacu*, dla sąsiedztwa z jeziorkiem Kurcyusza jakie tu kiedyś było. Nazwa dzisiejsza pochodzi z powodu ustania morowego powietrza, za pośrednictwem N. Maryi P. Na jednym obrazie, to morowe powietrze jest wyobrażone w postaci straszliwego smoka. W kaplicy św. Franciszki Rz. jest obraz i inne malowania *Stefana Parocel*. W kaplicy św. Michała są malowania *Seb. Ceccarini*'ego. Malowania w zakrystyi wykonał *Parocel*.

67. *Kościół N. Maryi P. Loretański.*

S. Maria di Loreto (przy kolumnie Trajana).

Bractwo piekarzy w roku 1507 zbudowało ten kościółek wedle rysunku *Ant. Sangallo*,

który mu dał kształt ośmiokątny i podwójną kopułę, do której *Jakób del Duca* dodał latarnię i okna. Wnętrze jest ozdobione słupami korynckimi i mile się przedstawia dla oka.

Po prawej stronie są ołtarze: 1. ś. Katarzyny, mozaika, robił ją *Rosetti*. 2. ś. Zuzanny, arcydzieło bardzo szacowne *Fr. Du Quesnoy* zwanego *Fiammingo*. W chórze śmierć N. Dziewicy, jak również obraz Narodzenia N. Maryi P., malował *Arpino*. 3. ołtarz główny, zbudowany wedle rysunku *Lunghi'ego*, ma obraz ze szkoły *Perugina*. 4. ołtarz P. Jezusa Ukrzyżowanego, malowania *Baldini'ego* i *Filipa Micheli da Camerino*. 5. obraz N. Serca Jezusowego; Zwiastowanie i Ofiarowanie N. Maryi P. w kopule, malował *F. Micheli*.

68. **Kościół N. Maryi Panny sopra Minerva.**

S. Maria sopra Minerva.

Pompejusz chcąc unieśmiertelnić swoje zwycięstwa w Azji, zbudował świątynię na cześć Minerwy, bogini walki i mądrości. Na ruinach tej świątyni zbudowano kościół, o którym czytamy, że w roku 750 Zozym papież

osadził przy nim Bazylianki greckie, przybyłe do Rzymu, i zwano go od ruin, na których stał *S. Maria sopra Minerva*. W r. 1370 za Grzegorza XI Senat rzymski kościółek ten opuszczony od zakonnic i grożący ruiną, oddał Dominikanom, którym było troszkę za ciasno u ś. Sabiny. Wielu się znalazło dobrodziejów, jak kardynałowie Barberini, Torrecremata, Capranica, książęta Savelli, Gaëtani i Orsini, którzy szczodłą ręką złożyli ofiarę i stanął kościół, jaki obecnie widzimy. Kościół ten jeden tylko jest w Rzymie zbudowany wedle prawideł architektury gotyckiej. Budowniczym był podobno francuz. Wnętrze kościoła bardzo się mile i majestatycznie przedstawia. W r. 1853 zupełnie kościół odnowiono wedle rysunków o. *Hieronima*, dominikana, a kosztowało to do półmiliona franków. Sklepienie i ściany ozdobiono w stylu gotyckim na tle błękitném. W medalionach poumieszczano świętych dominikańskiego zakonu, a na sklepieniu proroków, ewangelistów i doktorów Kościoła łacińskiego i greckiego. Wnętrze dzieli się na trzy nawy. W bocznej prawej nawie są następujące kaplice: 1. **Caffareli**, obraz ś. Ludwika Bertranda, malował *Baciccio*. 2. **Tibaldi**, obraz ś. Róży Limańskiej, przez *Łaz. Baldi'ego*. 3. **Gabryelli**, obraz ś. Piotra męcz., przez *W. Lamberti'ego*. 4. **Zwieszczenie N. Maryi P.**, obraz na tle złotém; jedni przypisują go *Frà Angelic'owi*,

drudzy prawdopodobniej sądzą, że go robił *Benozzo Gozzoli*. Kardynał Jan Torrecremata, hiszpan w roku 1460, założył w Rzymie bractwo, mające na celu wianowanie biednych dziewcząt. W obrazie tym widzimy tego kardynała portret, gdy przedstawia biedne dziewczęta Najświętszej Maryi Pannie. Bractwo to wianuje rok rocznie 400 dziewcząt, dając każdej po 165 franków. W tej kaplicy jest grobowiec Urbana VII († 1590, rządził dni 12). Statuę robił *Buonvicino*.

5. **Aldobrandini**, wedle rysunku *J. della Porta*. W ołtarzu Wieczera Pańska, robił *Barocci*. Po stronie epistoły jest grobowiec ojca Klemensa VIII pap., zmarłego w roku 1558, figury *Roztropność*, *Sprawiedliwość* i *Klemensa VIII*. p. (Papież ten spoczywa u S. Maria Maggiore w kaplicy Borghezeych), rzeźbił *Buzi*. Po drugiej stronie czyli ewangelii, jest grobowiec matki tegoż papieża, zmarłej w r. 1557. Na pomniku *Miłość* robił *Cordieri*, a *Religię Mariani*. 6. **ś. Pawła** i **ś. Rajmunda Pennafort**, obraz malował *Magni*. W tej kaplicy jest pomnik Natalii z Komarów Spada, Polki. Na pomniku jest biust marmurowy, a pod nim napis: „*Nataliae Komar. Com. C. F. Natae Polonae annor. XXXIX. Ingenio. Pietate. Beneficentia. Forma Insigni. Quae. A Diuturno. Morbo. Invicta. dec. III. Id. Mart. A. MDCCCLX. Lavinius Spada. Qui et Medices. Com. Uxori. Incomparabili. Optavi Mihi*

Quod. Faceres. Dulcissima. Conjux. Hoc. Tibi. Vir. Luctu. Perditus. Heu. Facio. Te. Sine. Quae. Miserae. Qae. Jam. Solatia. Vitae. O. Cito. Me. Tecum. Contegat. Iste. Lapis.“ A na płycie umieszczonej w posadzce nad grobem: „*In. Hoc. Monumento. Quod. Sibi. Fecit. Virus. Nataliam. Suam. Acerbo. Funere. Tristis. Composuit. Lavinius. Spada. Medici. Conjux. Ne. Mors. Sejungeret. Quos. Concordissima. Vita. Sociavit.*“

Na boku ołtarzyk ś. Łucyi i ś. Agaty. obraz malował *Sermoneta*. Wszedłszy do krzyżownicy zaraz po prawej stronie jest kaplica P. Jezusa Ukrzyżowanego, robił *Giotto*.

W krzyżownicy kaplica 7. **ś. Tomasza z Akwinu**, w ołtarzu obraz przedstawiający N. Maryą P., ś. Tomasza i kardynała Karaffę, malował *Filippino*, a na sklepieniu freski robił *Raffaelino del Garbo*; przedstawiają one sybille i aniołów. Po prawej stronie ołtarza Tryumf ś. Tomasza, malował *Filippino*. Po lewej stronie grobowiec Pawła IV (1555—1559), robił *Pirro Ligorio*. Troszki dalej jest piękny gotycki grobowiec Wilhelma Duranda, słynnego autora księgi: *Rationale divinatorum officiorum*. W mozaice, N. Marya P. siedzi trzymając Dzieciątka na ręku. Durand klęczy potrzymany przez ś. Prywata biskupa; po drugiej stronie ś. Dominik. Pomnik ten jest z XIII wieku, robił go słynny *Cosimato*. 8. **Altieri**; obraz wyobraża ś. Piotra, przedstawiającego N. Ma-

ryi P. Świętych kanonizowanych przez Klemensa X. 9. **N. Maryi P. Różańcowej**; w ołtarzu, obraz należy do staréj szkoły i jest bardzo dobry. Na ścianach historya ś. Katarzyny Seneńskiej, robił *Jan Vecchi*. Tajemnice Różańcowe malował *Marcel Venusti*. Obok w. ołtarza po prawej stronie jest statua ś. Jana Chrzciciela, robił ją *Obici* (1858 r.); po lewej zaś stronie jest statua Chrystusa Pana z Krzyżem, dzieło *Michała Anioła*. Jest to piękna rzeźba, lecz nic więcej; żadnego namaszczenia nie znać w obliczu Zbawiciela.

W głównym ołtarzu poświęconym ś. Katarzynie Seneńskiej, spoczywa jéj ciało. Ołtarz ten odnowił Pius IX w r. 1856 i uroczyscie złożył tu zwłoki téj świętej Dziewicy. Za tym ołtarzem jest chór zakonny, a w nim jest grobowiec Klemensa VII (1523—1534), robił go *Baccio Bandinelli*, a statwę *Nanni di Baccio Bigio*, i grobowiec Leona X pap. (1513 — 1521) robił *Baccio Bandinelli*, a figurę *Montelupo*. W tym chórze szkła w oknach są dziełem *Berliniego* z Medyolanu i przedstawiają różnych Świętych zakonu dominikańskiego.

Obok chóru w takiém samém zagłębieniu jak kaplica Różańcowa, jest **grobowiec** słynnego chrześcijańskiego malarza **Frà Angelico da Fiesole** * 1387 † 1455. Na grobowcu napis podobno ułożony przez Mikołaja V. pap.: „*Non mihi sit laudi quod*

*eram velut alter Apelles — sed quod lucra
tuis omnia, Christe, dabam. — Altera nam
terris opera extant, altera Coelo, — Urbs
me Joannem Flos Tulit Etruriae.*“ A powy-
żej: „*Hic jacet Venerabilis Pictor. Fr. Io.
De Flo. Ordinis Praedicatorum. 1455.*“

Po lewej stronie nawy są kaplice: 1. **ś. Magdaleny**, obraz malował *Parone*. Przy drzwiach tej kapliczki jest wejście do zakrystyi. 2. **ś. Dominika**, w ołtarzu obraz cudowny tego Świętego. Przy wejściu do tej kaplicy jest grobowiec Benedykta XIII (1724 — 1730), robił *Marchioni*, figura papieża pomiędzy „*Religią*“ i „*Kościółem*“ jest dłuta *Bracci'ego*.

Obok jest pomnik **Józefa Szymanowskiego**, generała wojsk polskich z 1831 r.; następnie prostego gwardzisty miejskiego w armii Piusa IX. Dwadzieścia kilka lat stale mieszkał w Rzymie i tak był szanowanym i kochanym od Rzymian, że w każdym prawie domu rzymskim musiano mieć staloryt, przedstawiający go jako prostego żołnierza. Kiedy szedł na wartę na Kwirynał do papieskiego pałacu lub wracał do domu, to kilka tysięcy osób odprowadzało go i biło oklaski wołając. *Evviva Generale!* Żył jak prawdziwy chrześcjanin i jako taki umarł w d. 15 stycznia 1867 r.; pochowany jest w grobach w tutejszym kościele. Na pomniku ma napis: „*Siste Viator — Et ora pro anima Josephi Szymanowski — Ex Antiquissima et Nobilissima Stirpe Corvinorum — Exercit. Regn. Poln. General. Ducis — Nec non Quam plurimum Ordinum Equitis — Ab a. 1792 ad a. 1831 plusquam in Triginta pugnis, obsidionibusque — Dum Gravi ac Multiplici In Discrimine vaseretur — de Patria Bene Meruit — Vir Magnae Pietatis, Cle-*

ment. humanitat. Integritatisque — Nat. Varsoviae 17 Sept. 1779. ob, Romae 15 Jan. 1867. — Hoc monumentum — Animo Perp. ac devotissimo Posuerunt uxor et Liberi. — Lux perpetua luceat ei in aeternum.“

W grobach pod kościołem pochowany jest X. Mianastyński, biskup przemyski. zmarły w grudniu roku 1869 w czasie Watykańskiego Soboru.

Wyszedszy z kaplicy, po prawej stronie widzimy ołtarzyk **ś. Jacka**, obraz malował *Oktawiusz Lioni*, Padewczyk. 3. **ś. Piusa V**, obraz malował *Baldi*. W ołtarzu jest złożone ciało **ś. Wiktoryi**. 4. **ś. Jakóba**, obraz szkoły florenckiej. 5. **Giustiniani**, obraz **ś. Wincentego Fer.** malował *B. Castelli*. 6. **Maffei**, statuetkę **ś. Sebastjana**, stojącą po prawej stronie ołtarza rzeźbił *Mino da Fiesole*. 7. **Naro**, jest tu cudowny obraz N. Maryi P. pod wezwaniem Pocieszycielki Utrapiionych. 8. **Maccarini**, **ś. Magdaleny**, obraz szkoły florenckiej.

Zakrystya. W ołtarzu, jaki się tu znajduje, jest obraz P. Jezusa Ukrzyżowanego, malowany przez *Andrzeja Sacchi*. Za tym ołtarzem jest kaplica ozdobiona starymi malowaniami przez *Piotra Perugino*. Tę kapliczkę stanowi cela, w której umarła **ś. Katarzyna Sen.** (1380 r.), a przeniesiona tutaj staraniem kard. Ant. Barberini. W zakrystyi ponad drzwiami, *Speranza* wymalował Konklawe, jakie się tu odbyło przy obiorze Eugeniusza IV w r. 1431. Również i Mikołaj V w r. 1447 był tutaj wybranym na papieża.

Przy tym kościele był wspaniały klasztor oo. Dominikanów, dzisiaj już zrujnowany przez rząd piemoncki. W pierwszym klaustrum były freski, przedstawiające różne sceny z życia N. Maryi P., bitwę pod Lepantem, ś. Dominika, oraz parę pomników z XV wieku. W klasztorze tym mieszkał sekretarz Kongregacyi Indexu, a był nim zawsze jeden z tutejszych zakonników, i tutaj odbywały się posiedzenia téjże kongregacyi.

Obok zakrystyi są drzwi i schody prowadzące do **Biblioteki Kasanateńskiej**, jednéj z największych po Watykańskiej. Założył ją kardynał *Hieronim Casanata*, neapolitańczyk, oddał Dominikanom, opatrzył w dochody przeznaczone na utrzymanie i pomnażanie księgozbioru z warunkiem, aby była otwartą dla publicznego użytku. Sale urządził *Karol Fontana*. Statuę uczonego kardynała Casanata, umieszczoną w głębi sali, rzeźbił *Legros*. Książek jest do 150,000, rękopisów kilka tysięcy, i również kilkotysięczny zbiór rycin. Pomiedzy manuskryptami jest jeden zasługujący na szczególniejszą uwagę, to jest Biblia zwana *Chiriografia* (pomiedzy rękopisem i drukiem trzyma środek). Urządzenie spisu i obsługa jest wyborna. To też zawsze pełno jest osób korzystających z tak bogatego zbioru. Biblioteka otwarta codziennie z wyjątkiem świąt, od godz. 8—11 i przed wieczorem przez 3 godziny. Popołudniowy czas zmienia się stosownie do pory

roku. To tylko można oznaczyć, że zamykają ten księgozbiór na godzinę przed „*Ave Maria*” (Anioł Pański).

69. *Kościół N. Maryi P. in Monticelli.*

S. Maria in Monticelli,

(obok Sma Trinità de' Pellegrini.)

Jest to bardzo starożytny kościół, już bowiem za Paschalisa II w r. 1101 był naprawiany i poświęcony. Wewnątrz są następujące kaplice: 1. Ogrojec, obraz *Edwarda Vincinelli*. 2. Biczowanie, robił *Jan Vanloo* z Akwisgranu. 3. Ś. Nimfy, *Jan Puccetti*. W głównym ołtarzu są złożone ciała wielu świętych męczenników przeniesione tutaj z Porto przez Urbana VIII. Obraz malował *Stefan Parrocel*. Starożytna mozaika przedstawiająca Zbawiciela pochodzi z r. 1150. Po drugiej stronie są kaplice: 1. Obraz robił *Puccetti*. 2. P. Jezus Ukrzyżowany, cudowny, przed nim ś. Brygida często się modliła. Freski naokoło kościoła były ładne, lecz je źle odnowiono. Przy wejściu jest odmalowana al fresco głowa jakiegoś papieża, będzie to zapewne głowa Paschalisa II.

70. **Kościół N. Maryi P. de' Monti.**

S. Maria de' Monti.

Za czasów ś. Franciszka z Asyżu był tu klasztor Klarysek. Gdy zakonnice przeniesiono do *S. Lorenzo in Paneperna*, a klasztorzek przerobiono na co innego, pozostał w śpichlerzu obrazek N. M. P., przy którym od r. 1577 wiele cudownych rzeczy się działo. Ze składek zbudowano kościół obecny, a w głównym ołtarzu umieszczono ów cudowny obraz N. M. P. Po prawej stronie spoczywa ciało bł. Benedykta Józefa Labré † 1783 r. jak to napis umieszczony przy grobie zaświadcza. Bł. Labre będąc dobrowolnym nędzarzem, często się modlił w tym kościele przed cudownym obrazem, o którym wyżej mówiliśmy.

71. **Kościół Najśw. Maryi Panny
di Monserrato.**

S. Maria di Monserrato.

Kościół ten zbudowano dla Hiszpanów w r. 1495 wedle planu zrobionego przez *Ant. da Sangallo*, później dodano mu fasadę wedle pomysłu *Fr. da Volterra*. Nazywa się *Monserrato*, od cudownego obrazu N. M. Panny, jaki się znajduje w mieście Montese-gato

w Katalonii, w Hiszpanii, a którego kopia była tutaj umieszczoną. Wnętrze kościoła jest bardzo bogato i gustownie ozdobione. Obrazy po ołtarzach są dobrego pędzla. I tak w głównym ołtarzu jest Chrystus Pan ukrzyżowany, dzieło *Sermonety*. W ołtarzach bocznych: 1. ś. Diego, malował *H. Caraccio*. 2. Zwiastowanie, malował *Fr. Nappi*. 3. św. Jakóba, robił *K. Saraceni*. Po lewej stronie 1. Statua ś. Jakóba, rzeźbił *Sansovino*, kiedy jeszcze był młodym. 2. Ołtarz N. M. P., malowania naokoło wykonał *Ricci da Novarra*. 3. ś. Eulalja, jej męczeństwo, malował tenże sam *Ricci*. Za wielkim ołtarzem są złożone ciała Kalixta IV (1455—1458) i Alexandra VI (1492—1503), lecz nie mają nagrobka; przeniesiono je tutaj w r. 1610. W zakrystyi są dwie piękne głowy, przedstawiające duszę błogosławioną i duszę potępioną, robione przez *Bernini'ego*.

72. Kościół N. Maryi P. Niepokalanie Poczętój.

czyli Kościół Kapucynów
przy Piazza Barberini.

Brat Urbana VIII pap. Franciszek Barberini, kardynał, przedtém kapucyn, zbudował ten kościół w r. 1624, wedle planu *Ant. Cassoni* i ozdobił go ładnymi obrazami. Wnę-

trze jego o jednej nawie, jak wogóle wszystkie kapucyńskie kościoły jest bardzo skromne. Przy wejściu nad drzwiami jest karton obrazu *Navicella*, wykonanego w mozaice przez *Giotto* (r. 1298), a później zniszczonego i na nowo zrobionego przez *Marc. Provenzale*. i umieszczonego w przedsionku bazyliki ś. Piotra (zob. str. 104). Karton ten z polecenia Urbana VIII zrobił *Fr. Beretta*.

Po prawej stronie są kaplice: 1. ś. Michał arcydzieło *Guidi'ego*, kopia mozaikowa jest w bazylice Watykańskiej. Anglicy porównują tego ś. Michała do Apollona Belwederskiego. 2. Przemienienie Pańskie, malował *Marek Barassi*, florentczyk. 3. ś. Franciszek w zachwyceniu; jedna z lepszych prac *Dominichina*. Na ścianie w tej kaplicy fresk robiony przez tegoż przedstawia śmierć św. Franciszka. 4. Chrystus Pan w Ogroju, praca *Carpi'ego*. W ołtarzu jest złożone ciało bł. Kryspina z Witerbo (* 1668 † 19 Maja 1730 roku, beatyfikowany przez *Piusa VII*. 7 Września 1806 r.) 5. ś. Antoni wskrzesza umarłego; malował *Andrzej Sacchi*. Na boku grobowiec rzeźbiarza Kamila Rusconi'ego (urodzonego 1658 † 1728).

W Wielkim ołtarzu ozdobionym marmurami i prześlicznym tabernakulum, był kiedyś piękny obraz malowany przez *Lanfranc'a*; obraz ten w czasie pożaru zgorzał a wstawiono tutaj kopią z niego. W ołtarzu spoczywa ciało św. Justyna, filozofa i męczennika.

nika (* około r. 100, umęcz. r. 167). Za tym ołtarzem jest chór zakonny, w którym są niezłe obrazy. W zakrystyi jest „Ecce Homo” i ś. Hieronim, obrazy robione przez *Muziana*, oraz portret brata Eliasza uważanego za jednego z pierwszych odnowicieli malarstwa włoskiego w XIII wieku.

Idąc od Wielkiego ołtarza ku wielkim drzwiom zaraz po prawej stronie jest piękny pomnik z białego lekko cieniowanego marmuru, na wierzchu herb Janina z pióropuszem strusich piór, po bokach gałązki oliwne; w ramach jest umieszczona płaskorzeźba przedstawiająca portret Alexandra Sobieskiego, zmarłego w Rzymie 19 List. 1714 r. Ramy te podtrzymuje dwóch aniołów, wspartych na poduszce leżącej na trumnie, na której taki napis: „*Alexander. Princeps Rēgius Joannis III. Poloniae Regis Filius Ob. Die XIX Nov. MDCCXIV.*” Trumna wsparta na grzbiecie orła z rozpostartemi skrzydłami, trzymającego w prawej łapie węża, oznakę wieczności. Pomnik ten robił *Kamil Rusconi*, ten sam, o którym mówiliśmy wyżej.

Obok jest skromny kamień bez ozdób, pokrywający grób kardynała Barberini, fundatora tego kościoła i klasztoru, na nim napis: „*Hic jacet pulvis, cinis, et nihil*”

1. Ołtarz. Ś. Bonawentury, obraz przedstawia tego świętego i N. M. P. z Dzieciątkiem, malował go *A. Sacchi*. 2. Narodzenie Najś. M. P., obraz ze szkoły *Lanfranc’a*. 3. Chry-

stus Pan umarły, obraz malował *Camassei*. 4. ś. Feliksa z Cantalicio, malował *A. Turchi*. W tym ołtarzu jest złożone ciało tego świętego (* 1513 † 18 maja 1587, beat. 1675, kanoniz. w r. 1712). 5. Nawrócenie ś. Pawła, arcydzieło *Piotra da Cortona*. — W klasztorze są dwie cele, w których mieszkali ś. Feliks a Cantalicio i błog. Kryspin z Witerbo.

Z kościoła jest wejście do **ementarza kapucyńskiego**: jestto kilka niewielkich pokoików ubranych w kości ludzkie. W jednym ściany wyłożone samemi głowami ludzkiemi, w drugim piszczelami z rąk i nóg, i t. d. Sklepienie nawet ubrane kosteczkami. Lichtarze, żerandole i inne ozdoby są zrobione z kości ludzkich. W niszach wśród tych stosów kości są umieszczone szkielety kapucyńskie w habitach zakonnych. Osobom czułym nie radzimy tam wchodzić, bo zresztą niema po co.

73. *Kościół N. Maryi P. dell' Orazione.*

S. Maria dell' Orazione, via Giulia.

Kościół ten z tego słynie, że tutaj wzięło początek czterdziestogodzinne nabożeństwo. Był zbudowany na początku zeszłego wieku. Ołtarze po prawej stronie: ś. Rodzina, obraz malował *Wawrz. Massucci*. 2. kopia słynne-

go obrazu ś. Michała, znajdującego się w kościele OO. Kapucynów, a robionego przez *Guido Reni*ego. W głównym ołtarzu jest „Ukrzyżowanie“, niezły obraz *Ciro Ferri*ego. Po lewój stronie: 1. św. Julianna Falconieri, obraz malował *Ghezzi*. Freski pomiędzy ołtarzami malował *Lanfranc*.

74. *Kościół N. Maryi P. dell' Orto.*

S. Maria dell' Orto, in Trastevere.

Michał Anioł zaczął budować ten kościół, a dokończył go *Juliusz Romano* z wyjątkiem fasady, którą robił *Lunghi*. Kościół ten nader kosztownie jest ozdobiony różnemi marmurami, stukami, złoceniami i malowaniami.

W r. 1497 był obrazek N. Maryi P. na drzwiach jakiegoś ogródka (Orto), pewna osoba śmiertelnie chora, odstąpiona przez lekarzy, zaczęła się modlić przed tym obrazem, błagając opieki Najśw. Dziewicy i była wysłuchaną. Wieść o tem rozeszła się prędko. W kilkadziesiąt lat po tem zdarzeniu, za Grzegorza XIII pap. przybyło chrześcijańskie poselstwo z Japonii złożone z samych chrześcian. Papież uradowany przybyciem tych nowych dziatek kościoła, pomiędzy innemi polecił dać im ucztę na morzu Śródziemnem w Ostyii. Mnóstwo bark ładnie przybranych wyruszyło Tybrem z Rzymu, lecz zaledwie

wjechali na morze, kiedy nagle zerwała się straszna burza, tak iż mogło się zdawać, że lada chwila zginą w bałwanach morskich. Przypomniano sobie wówczas o cudownym obrazku i zaczęli wszyscy wołać do N. Maryi P. o ratunek. W jednej chwili ustała burza i wszyscy byli ocaleni. Od tego ogrodu więc nadano kościołowi tytuł N. Maryi P. *in Orto*.

Wnętrze kościelne w kształcie krzyża łacińskiego ma trzy nawy. Po prawej stronie od drzwi są ołtarze: 1. Zwiastowanie, obraz malował *T. Zuccari*. 2. obraz malował *Fryd. Zuccherro*. 3. śś. Jakóba i Bartłomieja Ap. malował *Baglioni*. 4. W krzyżownicy, P. Jezus Ukrzyżowany, malowania po ścianach robił *Mikołaj z Pesaro*.

W ołtarzu głównym zbudowanym wedle rysunku *J. della Porta* znajduje się ów cudowny obraz, o którym już mówiliśmy. Po lewej stronie: 1. ś. Franciszek z Assy, ozdoby malował *Mik. z Pesaro*. 2. obrazy w ołtarzu i po bokach są dziełem *Baglioni*'ego. 3. Chrzest P. Jezusa, malował *Konrad Giacinto*. 4. ś. Sebastyan, malował *Baglioni*.

75. *Kościół N. Maryi P. in Cosmedin.* (Bazylika).

S. Maria in Cosmedin.

W dawnych wiekach stała tutaj świątynia pogańska podobno poświęcona **Cererze**

i **Prozerpinle**, inni mówią, że **Wstydlivosti niewiast szlacheckich**, (*Pudicitia Patricia*) Widać dotąd ośm kolumn z białego marmuru i część tak zwaną **cella** wybudowaną z ogromnych kawałów trawertyńskich. Adryan I papież r. 772 zamienił ją na kościół katolicki, dając jej kształt bazyliki. Z tego łatwo wniesć, że wielki ołtarz jest na środku presbyterium, nad nim baldachim na czterech słupach, w głębi tron marmurowy biskupi, na przodzie ambonki.

W wielkim ołtarzu urna z czerwonego granitu, równie jak cztery kolumny podtrzymujące gotycki baldachim. W górze jest obraz Matki Boskiej, przywieziony z Grecyi przez Greków uciekających przed Obrazoburcami. Na obrazie jest słynny napis grecki: *Θεοτόκος αει παρθενος* „*Deipara semper Virgo*“. Obraz ten to arcydzieło szkoły bizantyńskiej. Tron biskupi jest z XII w. Obydwie ambonki są przedziwną robotą. Posadzka w kościele jest tak zwane *opus alexandrinum*. W zakrystyi jest mozaika pochodząca ze starą bazyliki Watykańskiej. Był to duży obraz, została tylko osoba Najśw. Panny z Dzieciątkiem Jezus, ś. Józef, Anioł i ręka ze skrzyneczką jakiejś osoby, zapewne jednego z trzech króli. Obok ambonki do czytania epistoły jest wejście do starożytną krypty, o szczupłych bardzo rozmiarach. W niej spoczywa ciało św.

Cyrylli, córki Decyusza cesarza i kamién, na którym była zabita.

Z téj saméj lewéj nawy jest wejście do **kaplicy Matki Boskiej Łaskawéj**. obraz w oltarzu malował *Brughi*, **chrzcielnicę** malowidłami ozdobił *Triga*.

Nie wiadomo dla czego się ta bazylika nazywa **in Cosmedin**, być może, że od mnóstwa rysunków, jakiemi ją ozdobił Hadryan I., wyraz bowiem *κοσμος* oznacza ozdobę. Nazywano ją *S. Maria in Schola Graeca*, bo było tu bractwo Greków katolików ściganych przez obrazoburców. Lud nazywa ten kościół: **Bocca della Verità**, (Usta Prawdy) z przyczyny ogromnéj twarzy marmurowéj umieszczonej w ścianie po lewéj stronie przysionku. O téj gębie rozwartéj chodzi wieść pomiędzy ludem, że gdy składający przysięgę włoży w nią rękę, w razie krzywoprzysięstwa, już jéj więcéj nie wyjmie. Do dzisiaj matki straszą dzieci, aby mówiły prawdę, bo inaczej każą im włożyć rękę w tę gębę. Ta maskara zdobiła zapewne jakąś fontannę.

Facyata zewnętrzna baroko, jest z XVII i XVIII wieku, ma szczyt powyginany w linie wijące się i kręjące. Obok z IX wieku dzwonnica czworograniasta cała jednakowo szeroka, lecz zgrabna i lekka, bo na każdym piętrze ma pełno arkad.

76. *Kościół N. Maryi P. al Pascolo, lub Żyrowickiej.*

Santa Maria al Pascolo.

Gdy po Unii Brzeskiej zawartej w r. 1595 potrzeba było utrwalić stosunki pomiędzy Rzymem a Unią, postanowiono za zgodą biskupów ruskich, aby zakon bazyliański a głównie Unia, którą przedstawiali ci zakonnicy, mieli swój organ w Rzymie. Utworzono więc prokuratoryę bazyliańską w r. 1822 i pierwszym prokuratorem był X. J. Gruzewski. Na tę prokuratoryą Urban VIII przeznaczył kościołek ś. Sergiusza i ś. Bacha, który właśnie, około tego czasu kard. Barberini odnowił. Tak rzeczy stały aż do roku 1718, to jest do dnia, w którym odkryto obraz N. Maryi Panny podobny do obrazu będącego w Żyrowicach (co po włosku znaczy *Pascolo*) i odtąd nazwano ten kościół: *Sancta Maria al Pascolo*.

W sieni prowadzącej z malutkiego podwóreczka na schody, wymalował ktoś na ścianie obraz N. Maryi P. Żyrowickiej, ze słowiańskim napisem naokoło. Ten obraz niewiadomo kiedy i dla jakich powodów zarzucono tynkiem; dopiero w r. 1718 w miesiącu wrześniu murarz naprawiając ściany, odbił tynk, a za nim ukazał się obraz. Dla czego ojciec prokurator generalny zakonu polecił go zabielić, to także niewiadomo. Dosyć że zabielenie zaraz odpadło i obraz był wi-

działnym dla mnóstwa pobożnych tutaj się garnących. Doszło to do Klemensa XI pap., a ten rozkazał rzeczony obraz malowany al fresco wyciąć i umieścić w wielkim ołtarzu; co nastąpiło w dniu 7 września 1718 r. W miejscu tym gdzie odkryto obraz, wstawiono marmurkę, z białego marmuru tabliczkę z włoskim napisem, donoszącym o odkryciu obrazu, o cudach jakie się tu działy, i o przeniesieniu go do kościoła.

Obraz sam jest doskonałą kopią cudownego obrazu z Żyrowic. N. Marya P. trzyma Dzieciątka na ręku, a naokoło słowiański napis wyjęty z liturgii ś. Jana Złotoustego: „Czestniejszuję Heruim i sławniejszuję bez srawnienia Serafim, bez istlenia Boka Syna roǳziwoszuję, suszczuję Bohorodica tiu wieliczajem“. W sto lat Pius VII przybył tutaj do kościoła i wśród wielkiej uroczystości obraz ten nawiedził, jak to świadczy napis na marmurze wyryty i umieszczony w ścianie: „Imaginem Dei. Ganitricis Mariae — Pasculi. Nomine. Insignitam — Quam — Clemens XI. P. M. — Ne. Foedata. Negligentia. Sordibus — Absolarescet — Heic. Adorandari. Iussit — Pius VII. P. M. — Seculari. Anno I Curente — Solemni. Pompa. Invisit. — Atque. Religione. Coluit — Jordanus Mickiewicz. Ruthenae — Familiae. Basilii. Patris — Et Praess. H. E. — M. P. — Anno D. MDCCCXIX“.

Prokuratorya trwała aż do zniesienia Unii w Litwie

i dopiero po zniesieniu takowej upadła. Winnica i trzy kamienice przynależne do prokuratoryi z woli cesarza Mikołaja przeszły na własność propagandy, a chociaż byli bazylianie i unicy w Królestwie kongresowem i była jeszcze w owym czasie rus katolicka w Galicyi; nie upomniał się o to nikt. Około r. 1846 przybyły do Rzymu o. Michał Dąbrowski, prowincyał bazylianów chełmskich w raz z ojcem Krajewskim bazylianem, dwadzieścia lat chodził i starał się o odzyskanie funduszów i utworzenie prokuratoryi, lecz pomimo wyraźnego kilkokrotnego rozkazu Piusa IX, aby mu zwrócić kościół i fundusze, nic nie zrobił. Jedną tylko rzecz o. Dąbrowski, przeprowadził to jest **kanonizacyę bł. Józefata**, która nastąpiła w dniu 29 czerwca 1867 r. w kościele ś. Piotra na Watykanie. O. Dąbrowski trzy razy ofiarowanego sobie arcybiskupstwa w Bulgaryi nie przyjął, bo chciał odnowić dawne świetne czasy unii w Polsce. Miał środki materyalne odpowiednie, lecz to się nieudało z powodu ziemskich przeciwności. Skołatany pracą i kłopotami, po trzydziestoletniem tułactwie umarł w Rzymie, i pochowany na cmentarzu (z. str. 145). **Archiwum** jakie było przy prokuratoryi a składające się z XVIII tomów bardzo grubych in folio przeniesiono do Propagandy. Są tam ciekawe rzeczy, bo sami z niego korzystaliśmy.

Z **polskich pamiątek** należy zapisać: ozdoby wielkiego ołtarza sprawione kosztem książąt Czartoryskich, co potwierdzają ich herby rodzinne tamże nmieszczone, i trzy polskie pomniki:

1. Na posadzce w środku kościoła jest duży kamień z napisem zatartym w połowie; napis łaciński to znaczy: „*D. O. M. Rafałowi Korsakowi, Arcybiskupowi Kijowskiemu i Halickiemu, który od Zygmunta III, Króla Polskiego do Stolicy świętej Apostolskiej w ważnych sprawach i w sprawie błogostawionego Józefata Kuncewicza, Arcybiskupa Płockiego wysłany został, dopełniwszy gorliwie poselstwa swego, Kościół.....* (dalej zatarte) *Zmarł 10 Grudnia 1642*“.

2. Pomnik na posadzce z boku, napis po łacinie: „*D. O. M. Tu spoczywa w pokoju Maryanna Charzewska, Polka, niewiasta słynna z czystości obyczajów, gorącej wiary i z gospodarności. Przeżywszy lat 40, po długiej chorobie z zadziwiająco wesołym umysłem zmarła dnia 29 Października, 1802 roku*“.

3. Obok ołt. ś. Jozafata jest małe mauzoleum rzeźbione, a na nim napis łaciński: „*Juliuszowi Miszewskiemu, malarzowi, polakowi, wskutek nieszczęśliwego wypadku w Subiaco dnia 21 Lipca, 1824 roku zmarłemu, żałośni przyjaciele w roku 1827 położyli*“.

— Są tu pochowani, lecz nie mają pomników: O. Jordan Mickiewicz, żył lat 90 † 1827 r. dnia 6 Stycznia — i O. Wilezyński z Połocka † 1831 r. Obaj ostatni prokuratorowie zakonu Bazylianów.

Obecnie kościół ten należy do Propagandy i nim zarządza ksiądz włoski. Ołtarz wielki rysował *Barigioni*. Św. Bazylego w ołtarzu i śś. Sergiusza i Bacha malował *Sztern*. O. Dąbrowski ofiarował obraz św. Jozefata i ładny srebrny relikwiarz z jego relikwiami do Katedry Krakowskiej na Wawelu.

77. *Kościół N. Maryi P. della Pace.*

Syxtus IV na podziękowanie P. Bogu za zawarcie pokoju pomiędzy książętami chrześcijańskimi (1487), zbudował ten kościół wedle wzorów, które zrobił *Baccio Pintelli*, a Alexander VII odnowił go wedle rysunku *Piotra z Kortony*. Portyk jest półokrągły, miły i wszystkim się podoba. Wnętrze jest o jednej nawie, w kształcie krzyża łaciń-

skiego z kopułą i kaplicami po bokach. Po prawej stronie: 1. Kaplica Chigi „Zdjęcie z Krzyża“. *Kosma Fancelli* modelował płaskorzeźbę brązową, on też rzeźbił ś. Katarzynę, a ś. Bernarda *Herk. Ferrata*. Na łuku *Rafael* wymalował **cztery Sybille**: Kumańską, Perską, Frygijską i Tyburtyńską. Jestto praca wyższa po nad wszystkie pochwały. Powiadają znawcy, że w nich widać majestatyczną wielkość Buonarrottego i wdzięk Rafaelowski. Niezbyt dawno te sybille były odświeżone. Po za Sybillami są prorocy Habakuk, Jonasz, Dawid i Daniel, malowani współcześnie przez *Tymoteusz della Vite*. 2. Cesi; wedle rysunku *Michała-Anioła*. Zewnątrz ozdoby na filarach i łuku są wybornym dziełem *Szymona Mosca*. Adama i Ewę u góry malował *Filip Lauri*. Pomniki grobowe wraz ze statuami robił *Wincenty Rossi da Fiesole*. Obraz w oltarzu malował *K. Cesi*, a sklepienie *Sermoneta*. 3. Ś. Jana Chrz., obraz malował *Arpino*; Nawiedzenie, *K. Maratta*. 4. Chrzest P. Jezusa, obraz malował *Gentileschi*, Ofiarowanie, *Balatzar Peruzzi*. W głównym oltarzu jest cudowny obraz N. Maryi P., sklepienie nad nim malował *Albano*. Po lewej stronie: 1. Chrystus Pan Ukrzyżowany; Narodzenie NMP., malował *F. Vanni*. 2. Boże Narodzenie, *Sermoneta*; Śmierć N. Maryi P. wyborna praca *Morandi'ego*. Między drzwiami prowadzące do zakrystyi i na ulicę, jest kaplica. 3. Obraz malował *Venusti*.

4. Ponzetti. Znakomity fresk przedstawiający NMP., ś. Brygidę, ś. Katarzynę i fundatora, malował *B. Peruzzi*. Jesttu ładny pomnik postawiony dwojgu dzieciom: Beatryczy i Lawinii, wskutek morowego powietrza zmarłym jednego dnia 1505 r.

Obok tego kościoła jest wspaniały klasztor z podwójnym portykiem, budowany przez *Bramanti'ego Lazari*.

78. *Kościół N. Maryi P. del Popolo.* *S. Maria del Popolo*, (przy bramie del Popolo).

U stóp pagórka Pincio, był grób Domicyusza, w którym miał być pochowany krwawej pamięci Neron. Miejsce to zawsze przerażało lud rzymski i dziwne rzeczy opowiadano sobie o tém, co się tu miało dziać. Aby temu koniec położyć, Paschalis II pap. w r. 1099 zbudował tu kaplicę, a tę w r. 1227 przerobiono na duży kościół, zbudowany z ofiar ludu rzymskiego. Ztąd poszła nawa kościoła, bramy, i placu *del Popolo* (ludu). Kościół ten przerobił *Baccio Pintelli* za Syxtusa IV w r. 1471, odnowiony następnie za Alexandra VII w roku 1658 wedle rysunku *Bernini'ego*. Pius II bosó wraz z całém Kollegium kardynałów przyszedł tutaj błagać pomocy Boskiej w czasie wojny z Turkami (1463 r.), to samo uczynił Grzegorz XIII pod-

czas morowego powietrza, jakie grasowało w Rzymie. Przy tym kościele jest klasztor Augustyanów, a z niego jakby z grobu Nerona wyszedł wielki rewolucjonista XVI wieku, co nierównie cięższe klęski sprowadził na kościół katolicki, to jest Marcin Luter, który tu jakiś czas mieszkał i po raz ostatni w życiu odprawił tutaj ś. ofiarę. Kościół zbudowany w kształcie krzyża łacińskiego, dzieli się na trzy nawy:

Po prawej stronie od drzwi jest 1. **Kaplica Venuti**, poświęcona N. Maryi P. i ś. Hieronimowi przez kardynała della Rovere. Obraz „Narodzenie P. Jezusa” i historią z życia św. Hieronima malował *Bernardyn Pinturicchio*. Po bokach są grobowce kardynała della Rovere i kard. del Castro. 2. **Kaplica Cibo**, wedle rysunku *K. Fontany*, ozdobiona szesnastoma kolumnami z sycylijskiego jaspisu, i bardzo osobliwymi marmurami. Jestto jedna z najpiękniejszych kaplic w Rzymie. W ołtarzu obraz N. Maryi P. Niepokalanie Poczętój, u Jój stóp ś. Augustyn, ś. Jan, ś. Grzegórz i ś. Ambroży, malował *K. Maratta*. Jestto robota olejna na murze; w urnie umieszczonej w ołtarzu spoczywa ciało św. Faustyny. Kopuła bardzo gustowna, budował ją *Ludwik Garzi*. Są tu grobowce kardynała Cibo Alderano (1645) i Wawrzyńca Cibo (1683). 3. **Kaplica N. Maryi P. Niepokalanie Poczętój**. Malowania na ścianach robił *Pinturicchio*,

które gdy były zupełnie zniszczone odnowił je *Camuccini*. Z pomiędzy nich szczególnie zasługuje na uwagę Wniebowzięcie N. M. P. Jesttu grobowiec kardynała Jana della Rovere (1483). Na drugim pomniku leżąca postać biskupa, a na herbie jest metalowy lew skrzydlaty. 4. **Kaplica**. Ołtarz ś. Katarzyny. Na ołtarzu umieszczoną jest płaskorzeźba, przedstawiająca tę świętą pośród ś. Wincentego i ś. Antoniego. Płaskorzeźba ta pochodzi z XV wieku. Doktorów kościoła u góry malował *Pinturicchio*. 5. **Kaplica** czyli ołtarz w krzyżownicy zrobiony wedle rysunku *Bernini*'ego. Nawiedziny NMP. malował *Morandi*. W zagłębieniu: 6. **Kapliczka** ś. Łucyi, obraz malował *Garzi*. 7. **Kapliczka** ś. Tomasza z Villanova, obraz *Chiari*'ego. W **wielkim ołtarzu** ozdobionym czterema pięknymi kolumnami z ciemno-szarego marmuru jest cudowny obraz NMP. malowany podobno przez ś. Łukasza. Na tym obrazie jest napis: „*Tu honorificentia populi nostri*“. Obraz ten znajdował się kiedyś w Sancta Sanctorum u ś. Jana na Lateranie, lecz Grzegorz IX (1227—1241) z okoliczności morowego powietrza przeniósł go tutaj. Za tym ołtarzem jest chór zakonny, ozdobiony freskami przez *Pinturicchi*'ego. Freski te przedstawiają Chrystusa Pana, czterech Ewangelistów, cztery Sybille i czterech Doktorów kościoła. Okna malowane ogniowo w r. 1510 rysowali *Klaudyusz i Wilhelm*

z Marsylii umyślnie sprowadzeni do Rzymu przez Juliusza II. W tymże chórze są dwa piękne pomniki, rzeźbione przez *A. Sansovino*, postawione dwom kardynałom Hieronimowi Basso i Askaniuszowi Maryi Sforza.

Po lewej stronie: 1. **Kapliczka** Wniebowzięcia NMP., obraz malował *Hannibal Caraccio*. Freski po bokach robił *Michał-Anioł Caravaggio*.

Na boku jest tu pomnizek z marmuru, w płaskorzeźbie portret, herb i francuski napis: „*Artur hr. Mostowski, kapitan wojsk rosyjskich, * w Litwie 8 lutego 1822 r. † w Rzymie 19 lutego 1852 r.*”.

2. **Kapliczka** ś. Katarzyny, obraz *Mazzoni*'ego 3. **Kaplica** czyli ołtarz w krzyżownicy wedle rysunku *Bernini*'ego, obraz przedstawiający świętą Rodzinę, malował *Ber. Mei*. 4. **Kaplica Pana Jezusa Ukrzyżowanego**. 5. **Kaplica** (*Millini*), obraz malował *Massucci*. Po ścianach malowania robione przez *Giovanni da S. Giovanni*.

Jesttu pomnik w kształcie ołtarza postawiony Janowi Garsiuszowi *Millino*, S. R. K. kardynałowi, który jako pomocnik kardynała *Kajetana*, był wraz z nim posłany od *Klemensa VIII* do *Zygmunta III* króla Polskiego, w sprawie *Tureckiej*. Na pomniku jest napisane: „....*Cardinali. Cajetano. Adversus. Turcas. Ad. Poloniae. Regem. Legato. Adjutorem. Adjunxit.*...”

6. **Kaplica** (*Chigi*), M. B. *Loretański*ej, rysowana i zbudowana przez *Rafaela da Urbino*, należy w Rzymie do najpierwszych kaplic; ma kształt ośmiokątny i malutką ko-

pulę z latarnią. Sam *Rafael* robił karton do obrazu, który dokończył *Fra Sebastiano del Piombo*. Obraz przedstawia Narodzenie N. Maryi P. Inne malowidła robił *Cecchino Salviati*. Antepedium w ołtarzu i płaskorzeźby robił *Lorenzotto*. Mozaikę na sklepieniu robił *L. de Pace*, wenecyanin, wedle rysunków Rafaela. Dawida i Aarona malował *Vanni*. Statuy Elijasza i Jonasza rzeźbił *Lorenzotto* wedle Rafaelowskiego modelu; Habakuka i Daniela rzeźbił *Bernini* jak również jego jest pomysłu pomnik w kształcie piramidy postawiony Augustynowi i Zygmuntowi Chig'im. Przed tą kaplicą jest pomnik księżnej Chigi, urodz. Odescalchi † 1771 r. Na pomniku jest prześliczny lew marmurowy dłuta *Augustyna Penna* wedle rysunku *Pawła Posi*. 7. **Kaplica** (Pallavicini.) W ołtarzu „Chrzesz P. Jezusa“ przez *Rossi'ego*.

W r. 1522 zmarł w Rzymie Erazm Ciołek (Vitellius) biskup Płocki; od Alexandra i Zygmunta I, królów polskich po 4-kroć wysyłany w poselstwie do Alexandra VI, Juliusza II i Leona X. Pochowano go w tym kościele i postawiono nagrobek, lecz tego już niema obecnie. — Przy wielkich drzwiach po lewej stronie jest dziwaczny pomnik, a jeszcze dziwniejszy na nim łaciński napis; czytamy tam, że postawiono go Janowi Gislenowi, rzymianinowi zmarłemu roku 1672 w Rzymie, budowniczemu Zygmunta III, Władysława IV i Jana Kazimierza, królów Polskich i Szwedzkich. „*Joannes Baptista Gislenus Sigismundi. III. Vladislai. IV. ac Joannis. Casimiri. I. Poloniae. et. Sveciae Regum. Architectus . . .*“ Obok jest inny pomnik niejakiego Samuela Rafała Globicz de Buczyna, Czecha urodzonego

w Pradze † 1665 r. Na pomniku napisane: że gdy syn spoczął pod tym kwadratowym kamieniem, to ojciec jego, geometra rządowy, najszcześliwiej wynalazł kwadraturę koła. „*Qui. felicissime. quadraturam. circuli. invenit. Dum. filius. hic. ejus. dilectissimus. sub. hoc. quadrato. lapide. — Sepulchrati.... humatus est*“.

79. **Kościół N. Maryi P. Przedziwnéj.**

(*Bazylianek polskich*).

Matka Makryna Mieczysławska, przełożona Bazylianek na Litwie, wycierpiawszy wiele od rządu rosyjskiego, dlatego, iż nie chciała przyjąć schizmy, przybyła do Rzymu w d. 1 Listopada 1845 r. Zakonnice Sercanki przy klasztorze Trinità de' Monti, przyjęły ją do siebie z całą miłością i u nich parę lat przebyła. W czasie tego księżna Odeschalchi z domu hr. Branicka, uzyskała od Ojca ś. pozwolenie naprawienia opustoszałego kościółka i klasztoru po Redemptorystach, stojącego naprzeciw kościoła ś. Euzebiusza, po drugiej stronie ulicy. Zarazem otrzymała pozwolenie założenia Bazylianek w Rzymie pod przewodnictwem Matki Makryny. Klasztor z kościółkiem oddano Matce Makrynie w r. 1848, i zaraz znalazło się do dziesięciu nowicyuszek Polek ze Szląska, z których jedna tylko była Niemka z Berlina. Ponieważ nie było w Rzymie kapłana

obrazu sławiańskiego, któryby się mógł zająć odprawianiem nabożeństwa w tym obrzędzie dla nowych zakonnic, przeto Ojciec św. pozwolił im zachowywać regułę ś. Bazylego a trzymać się obrzędku łacińskiego. Kościółek ten niewielki, czyściutki, wybiełony, miał trzy ołtarze. W głównym ołtarzu był obraz N. Maryi P. Przedziwnej; kopia z obrazu umieszczonego w kaplicy na korytarzu w klasztorze Trinità de' Monti (zobacz kościół Najś. Trójcy de' Monti). Na Cyboryum stał krzyż osadzony w podstawie kamienną. Podstawka ta składała się z dwóch kamieni wygładzonych i spojonych; na jednym niższym był wyryty napis: „z Wawelu“ a na wyższym: „z Jasnej Góry“. Więcej nie było tu żadnych pamiątek polskich ani artystycznych osobliwości. Kiedy rząd piemoncki wszedł do Rzymu, przeprowadzając „rewolucję z góry“, zaczął burzyć i niszczyć to co mu zawadzało, padł i ofiarą kościoła i klasztoru Bazylianek polskich; obalono go, rozebrano tak, iż dzisiaj ani śladu gdzie to było. Ojciec św. przeniósł zakonnice do Castel Gandolfo o parę mil od Rzymu i umieścił w swoim letnim pałacu, gdzie dotąd zostają. Matka Makryna umarła przedtem, zwłoki jej złożono w grobie w kościele; lecz co się z niemi stało gdy burzono kościół, to jest rzeczą niewiadomą.

80. **Kościół N. Maryi P. in Campo Santo.**

S. Maria della Pietà in Campo Santo.

Niedaleko bazyliki ś. Piotra, ś. Helena cesarzowa przywiózłszy bardzo dużo ziemi z Kalwaryi, złożyła takową na cmentarzu, jaki tu istniał za czasu Konstantego. Ś Leon III papież w r. 795 zbudował tutaj kościółek pod wezwaniem ś. *Salvatora in Ossibus* oraz zbudował hospicjum dla pielgrzymów. Karol Wielki wzbogacił kościół zapisem, którego celem było odprawianie mszy świętych za dusze tych, co spoczywają na tym cmentarzu, zwanym po włosku *Campo Santo*. Kościółek obecny był zbudowany w XV wieku i odtąd nosi nazwę *S. Maria della Pietà in Campo Santo*. W wielkim ołtarzu jest Zdjęcie z Krzyża, robił *Polidor da Caravaggio*. Obraz ś. Erazma malował *Jacek Geminiani*; Trzech króli malował *Scarsellino da Ferrara*, ś. Karola Borom. i ucieczkę do Egiptu malował *Henryk Fiammingo* a św. Jana Nepomucena malował *Ignacy Sztern*.

81. **Kościół N. Maryi P. della Scala.**
in Trastevere.

W r. 1592 wskutek cudownego uleczenia okaleczającego chłopca, zbudowano z ofiar ko-

ściół na miejscu, gdzie były schody, nad którymi był wymalowany cudowny obraz Najś. Maryi P., a przed którym zboliała matka wybłagała dla swego dziecka tę łaskę. W głównym ołtarzu jest wspaniałe tabernaculum, wykładane drogiemi kamieniami i szesnastoma kolumnami ze wschodniego jaspisu. Statuy św. Józefa i ś. Teresy są ze szkoły *Berniniego*. W tymże chórze *Arpino* wymalował N. Maryą P. — Ołtarze: 1. Obraz ścięcie ś. Jana, malował *Gerard delle Notti*. 2. Obraz ś. Teresy, robił *Fr. Moncini*. 3. Po drugiej stronie cudowny obraz N. M. P. umieszczony w ołtarzu, ozdobionym bronzami w części złotem. 4. ś. Jan od krzyża, i aniołowie, rzeźba dłuta *Papaleona*. 5. Śmierć N. Maryi P., malował *Saraceni*; dwa obrazy boczne robił *Conca*.

82. *Kościół N. Maryi Panny in Transtevere.* (Bazylika).

Santa Maria in Transtevere
(na końcu ulicy *Via della Lungaretta* za
Tybrem).

W tém miejscu, gdzie dzisiaj stoi kościół, był za Cezarów dom dla inwalidów żołnierzy, zwany *Taberna meritoria*, i publiczny skład towarów. Za Augusta przy *Taberna*

meritoria tryśło pewnego razu z ziemi źródło olejne i wszyscy mieszkańcy Rzymu widzieli cały dzień ciekący olej w takiej obfitości, iż spływał do Tybru. Tę część miasta zamieszkiwali wówczas żydzi; przeto chrześcijanie późniejsi ze względu na to, że niezadługo po tym wypadku narodził się Zbawiciel, uważali ten wytrysk jako symboliczny znak miłosierdzia Boskiego; Chrystus bowiem oznacza **Pomazańca**, a ten **olej**, jakkolwiek z naturalnej przyczyny tryskający z ziemi, wedle ich rozumienia miał oznaczać Pomazańca Najwyższego. Przywiązując przeto wielką wagę do tego miejsca, wydzierżawili je i wybudowali kapliczkę; lecz gdy sąsiedni szynkarze zaczęli ich napastować, sprawę wytoczono przed cesarza Alexandra Sewera, który wydał taki wyrok, że: *Lepiej jest, że w Taberna meritoria będą czcić Boga w jakikolwiek sposób, aniżeli żeby ją posiadali szynkarze*. Otrzymaawszy ten wyrok, chrześcijanie w miejsce kapliczki zbudowali kościół na cześć N. Maryi P., który Kalikst papież poświęcił w roku 224, a opuszczony wskutek prześladowania, odbudował Juliusz I w r. 340. Ztąd kościołowi temu nadano tytuł ś. Kalixta i ś. Juliusza. W roku 735 Grzegorz III odbudował go, a w r. 1139 Innocenty II zewszystkiem go przerobił, zaś Mikołaj V doprowadził go do stanu, w jakim jest obecnie.

Na fasadzie jest mozaika z XII wieku, przedstawiająca panny mądre i panny głupie. Pośrodku na tronie siedzi N. Marya Panna i napis: „*Dum tenet emeritus miles, sum magna taberna, — Sed dum Virgo tenet me, major nuncupor et sum: — Tunc oleum fluo, signans magnificam pietatem—Christi Nascentis, nunc trado petentibus ipsam.*”

W portyku są różne starożytne pogańskie i chrześcijańskie napisy. Wnętrze stanowią trzy nawy, utworzone przez 21 kolumn granitowych z kapitelami jońskimi, pochodzące z świątyni Izydy i Serapidę; na niektórych bowiem są wyryte ich obrazki. Posadzka jest porfirowa, z zielonego i innych rzadkich marmurów. Na suficie Wniebowzięcie N. Maryi Panny malował *Dominichino*. Przy drzwiach po prawej ręce ołtarz **P. Jezusa Ukrzyżowanego** i obraz N. Maryi P., dzieło *Cavallini*’ego.

Nawa boczna z prawej strony: 1. **Ołtarz ś. Franciszki Rzymianki**, obraz *Zoboli*’ego. 2. **Ołtarz złóbka**. 3. **Ołtarz ś. Fryderyka**, biskupa i męczennika, obraz *Brandi*’ego, kopia z obrazu będącego w zakrystyi. 4. **Kaplica chóru zimowego**, wedle planu *Dominichina*. W niej znajduje się obraz zwany *Madonna del umiltà* lub *di Strada Cupa*, gdyż z tej ulicy w r. 1624 przeniesiono go tutaj.

Obok jest pomnik kardynała **Stanisława Hozyusza**, urodzonego w Krakowie 1504 roku, zmarłego w Rzymie 24 lipca r. 1579, gdy miał lat 75. W niszy pomnikowej

jest z kararyjskiego marmuru popiersie Hozyusza naturalnej wielkości. Pod spodem w ramach jest czarny kamień z napisem zaczynającym się o tych słów: *D. O. M. Stanislaos Hosio Polono* itd. Przy końcu tego napisu jest rozwarta księga, a na niej te słowa: „*Catholicus non est, qui a Romana Ecclesia In Fidei Doctrina Discordat.*” Pomnik ten postawili Stanisław Hozyusz stryjowi i Stanisław Reszka opiekunowi. Hozyusz dlatego jest tutaj pochowany, ponieważ ten kościół był jego tytularnym kościołem.

Nawa boczna lewa: 1. **Chrzcielnica.** 2. **Ołtarz ś. Kaliksta m.,** obraz malował *Procaccini*. 3. **Ołtarz ś. Franciszka,** obraz *Guidotti'ego*. 4. **Ołtarz ś. Jana Chrzciela,** obraz malował *Ant. Caracci*. 5. **Ołtarz ś. Hieronima,** obraz *Gherardi'ego*. 5. **Ołtarz śś. Ap. Filipa i Jakóba.** Obok jest grób kard. d'Alençon, † w r. 1397, brata Filipa Pięknego. 7. **Ołtarz Najśw. Sakramentu** wedle rysunku *Longhi'ego* Tutaj jest cudowny obraz Matki Boskiej Łaskawej. W przedśionku w zakrystyi jest prześliczne marmurowe tabernaculum, które zrobił *Mino da Fiesole*. **Wielki ołtarz** na środku presbiteryum, nad nim unosi się baldachim wsparty na czterech kolumnach, pod spodem spoczywają ciała ś. Kaliksta m. i czterech innych męczenników. W głębi tron biskupi marmurowy, naokoło niego napis: „*Prima aedes*

Deiparae dicata," chociaż inni utrzymują, że w Rzymie pierwszy kościół, poświęcony N. Maryi P., była to bazylika *S. Maria Maggiore*. Na sklepieniu w absydzie jest piękna mozaika z XII wieku. Powyżej absydy jest inna mozaika z XIV wieku, robota *Piotra Cavallini*; przedstawia ona sześć tajemnic z życia N. Maryi Panny.

Przy stopniach do wielkiego ołtarza jest miejsce, z którego miał trysnąć olej, jak to napis świadczy: „*Hinc oleum fluxit, cum Christus Virgine luxit.*“ Po lewej stronie drugi napis: „*Nascitur hinc oleum, Deus ut de Virgine: utroque oleo sacrata est Roma terrarum caput.*“ Przy pierwszym napisie jest kamień, który przywiązano ś. Kalixtowi i z nim wrzuceno go do studni. Po nad tym kamieniem jest drugi, a na nim są ślady krwi ś. Doroty męczenniczki.

83. *Kościół N. Maryi Panny in Traspontina.*

Via del Borgo Nuovo.

Kościół ten zaczęto budować w r. 1563, a ukończono budować w r. 1587. Budowali go dwaj architekci *Fr. Pepparelli* i *Oktawian Mascherino*. Wnętrze dzieli się na trzy nawy: Po prawej stronie są kaplice: 1. ś.

Barbary, obraz malował *Arpino*. 2. ś. Kanuta, obraz malował *Daniel*. 3. Niepok. Poczęcia N. Maryi P., obraz ze szkoły *Muziana*. 4. P. Jezus Ukrzyżowany. 5. ś. Wojciecha, obraz malował *Pomerancio*. 6. ś. Magdaleny de Pazzis (w krzyżownicy). W wielkim ołtarzu, bogatym w marmury i ozdoby, a zrobionym wedle rysunku *K. Fontana*, jest cudowny obraz N. Maryi P., przyniesiony ze Wschodu przez Karmelitów, kiedy uciekali przed obrazoburcami. Cztery statuy świętych zakonnych rzeźbił *Leonard Reti*. Po lewej stronie: 1. ołtarz w krzyżownicy ś. Andrzeja Corsini, obraz malował *Melchiori*. 2. ś. Anioła Karmelity, (który przyniósł obraz N. Maryi P. ze Wschodu), obraz malował *Ricci*. 3. ś. Teresy, obraz *Jacka Calandrucci*. 4. ś. Piotra i ś. Pawła. Kaplicę malował *Ricci da Novara*. Są tu dwie kolumny, do których mieli być przywiązani śś. Piotr i Paweł, a następnie biczowani. 5. obraz ś. Eliasza, ś. Antoniego opata i bł. Franciszka Karmelity, malował *Gherardi*. 6. La Pietà, do której lud rzymski jest bardzo nabożny. W ołtarzu są złożone ciała męczenników: ś. Bazylidesa, ś. Trypodyusza i ś. Magdali.

Pomiędzy grobowcami zasługuje na wzmiankę pomnik *Mikołaja Zabaglia*, człowieka prostego lecz genialnego w mechanice, czego złożył liczne dowody przy kościele ś. Piotra, tak iż dozór téj bazyliki rozpowszechniał w stalorytach jego maszyny.

Przy tym kościele jest klasztor Karmelitów Trzewickowych i mieszkanie ich generała.

84. *Kościół N. Maryi P. in Trivio lub Trevi.*

Kościół ten zbudował Belizaryusz w roku 538 na zgładzenie swój zbrodni, jaką popełnił, biorąc udział w złożeniu papieża Sylweryusza w r. 537, jak to świadczy napis tutaj umieszczony: „*Hanc vir patricius Belisarius Urbis amicus — Ob culpae veniam condidit ecclesiam. — Hanc hic circo pedem sacram qui pandis in aede, — Saepe precare Deum, ut miseretur eum. — Janua haec est templi Domino defensa potenti.*” Kościół ten przebudował Alexander VII pap. wedle planu Jakóba del Duca. W kościele jest kilka niezłych obrazów. Szczególniej Chrystus Pan malowany przez *Palmę*; lecz aby go widzieć, trzeba się zgłosić do zakrystyi.

85. *Kościół N. Maryi P. in Vallicella.* (*Chiesa Nuova*).

Za starodawnych czasów w tém miejscu, gdzie dzisiaj stoi ten kościół, była dolina,

na niej ś. Grzegórz papież zbudował kościół na cześć N. Maryi P., nazywany *S. Maria in Vallicella*. W r. 1575 Grzegorz XIII oddał go ś. Filipowi Nereuszowi (* 1515 † 26 maja 1595), a ten przy pomocy szczodrobliwych ofiar tak ze strony papieża jak i kardynała Cesi, zbudował obecny kościół nazywany *Chiesa Nuova* (nowy kościół). Kościół zbudowany wedle planu *Marcina Longhi*, a wewnątrz ozdobione wedle rysunków *Boromini*'ego.

Wnętrze kościoła jest o trzech nawach. Malowania w nawie głównej i krzyżownicy przedstawiają różne wypadki z historyi Staro- i Nowego Testamentu. W nawie wielkiej *Piotr z Kortony* wymalował cudowne współczesne sobie następujące zdarzenie: Jakis karciarz przegrawszy się porządnie, szedł ulicą *via della Stufa* i zobaczywszy obraz N. Maryi P., porwał kamień i uderzył nim w takowy. Trysła krew z obrazu, a ten cudowny wypadek sprawdzony, był powodem do przeniesienia obrazu z ulicy do kościoła.

Po prawej stronie od drzwi są kaplice:

1. **Pana Jezusa Ukrzyżowanego**, praca *Scypiona Gaëtana*.
2. **Chrystus Pan w Grobie**, kopia jednej z najlepszych prac *Caravaggio*. Oryginał jest w Galeryi Watykańskiej, kopię robił *Michał Keck*.
3. **Wniebowstąpienie**, obraz *Muziana*.
5. **Zesłanie Ducha Ś.**, malował *Vincenzo*.
5. **Wniebowzięcie N. Maryi**

Panny, malował *Lomi*. 6. **Koronacya N. Maryi P.**, malował *Arpino*; Adama i Ewę na sklepieniu malował *Ghezzi*; ś. Jana Chrzc. i ś. Jana Ew. wykonał *Flaminiusz Vacca*. 7. W zagłębieniu kaplica Spadów, wedle rysunku *Rainaldi'ego*, ozdobiona przez *K. Fontanę*, obraz malował *K. Maratta*.

Wielki ołtarz ozdobiony czterema kolumnami z marmuru zwanego *Portasanta*. Na nim stoi bogate cyborium, wyłożone drogiemi kamieniami. Na cyborium jest umieszczony cudowny Krucyfiks, a po bokach dwaj aniołowie w postaci adorującej. W ołtarzu są trzy wspaniałe obrazy *Rubensa*. Środkowy przedstawia N. Maryę P. w chwale niebiańskiej; obraz po prawej stronie wyobraża ś. Dymityłę, ś. Nereusza i ś. Achillesa; trzeci obraz po lewej ręce: ś. Grzegorz, ś. Maur i ś. Papias.

W nawie bocznej lewej są kaplice: 1. w zagłębieniu nawy **ś. Filipa Nereusza**, kopia mozaikowa obrazu *Guido Reni'ego*, umieszczonego w celi ś. Filipa znajdującą się w tutejszym klasztorze. W ołtarzu spoczywa ciało ś. Filipa, a po ścianach malowania przedstawiające sceny z jego życia; wykonał *Roncalli* zwany *Pomerancio*. Rzymianie mają szczególniejsze nabożeństwo do téj kaplicy. 2. W krzyżownicy **Ofiarowanie N. Maryi P.**, wykonał *Barocci*. Sklepienie malował *Ghezzi*. 3. **Zwiastowanie N. Maryi Panny**, malował *Passignani*.

4. **Nawiedziny N. Maryi P.**, wykonał *Barocci*. Przed tym ołtarzem długie godziny ś. Filip spędzał na modlitwie, bo obraz ten bardzo nań mile wpływał. 5. **Pokłon pastuszków**, obraz malował *Roncalli*. 6. **Pokłon trzech Króli**, robił *Nebbia*. 7. **Oczyszczenie N. Maryi P.**, obraz malował *Arpino*. Po prawej stronie jest grobowiec słynnego kardynała Baroniusza (* 1538 † 1607), a po lewej stronie kardynała Maury.

Zakrystya. W zakrystyi jest statua ś. Filipa N., dobrze wykonana przez *Algardi'ego*. Obrazy boczne malował *Giandomenico Cerrini* a sufit *Piotr z Kortony*. W szafach stojących po lewej stronie w zakrystyi znajdują się różne rzeczy, należące kiedyś do ś. Filipa N.

Obok kościoła jest **Oratoryum**, zbudowane przez *Boromini'ego*. Sklepienie jest osobliwe i zbudowane tak, jak słynna sala *cella solearis* w termach Karakalli. Obraz w ołtarzu malował *Vanni*, sklepienie *Romagnelli*, a ś. Filipa malował *Michał Borgognone*. Ś. Filip N. założył to oratoryum dla młodzieży rzymskiej, aby ją usunąć od tracenia czasu na niebezpiecznych widowiskach. W naszych czasach posiedzenia odbywają się w niedziele adwentowe i postne. Śpiewają litanie do N. Maryi P. i wykonywują różne poważne muzyczne utwory.

Przy kościele jest klasztor Oratoryanów,

a w nim znajdują się cele, w których mieszkał ś. Filip N. Cele są na dole i na pierwszym piętrze. W ołtarzu umieszczonym w celi na piętrze jest obraz przedstawiający ś. Filipa, robiony przez *Guido Reni*'ego, oraz są tu przechowane różne rzeczy po Świętym pozostałe.

Biblioteka Oratoryanów. W klasztorze jest jedna z bardzo bogatych bibliotek rzymskich; głównie założył ją uczony kardynał Baroniusz. Oprócz mnóstwa ksiąg, rękopisów i rycin, jest jeszcze bardzo dobrze zachowana Biblia z VIII wieku, której miał używać Alcuin, nauczyciel Karola W., a którą przywiózł do Rzymu w czasie swjej podróży z Karolem. Można tu widzieć kielich, ofiarowany Baroniuszowi przez Henryka IV, króla francuskiego.

86. *Kościół Najśw. Maryi Panny in Via Lata.*

Od czasu św. Sylwestra papieża, kościół ten istniał i nosił tytuł najdawniejszej dyakonii w Rzymie. W końcu VII wieku Sergiusz papież przebudował go, następnie w XV i XVII wieku był przerabiany i odnawiany. Przy ostatniem odnawianiu *Piotr z Kortony* zbudował portyk, a *Kosma z Bergamo* ozdobił jego wnętrze i dwanaście kolumn z da-

wnego marmuru, dzielących kościół na trzy nawy, pokrył jaspisem sycylijskim. Znajduje się tu starożytny obraz N. Maryi P., malowany przez ś. Łukasza, a słynny z uleczenia w VIII wieku sparaliżowanego pewnego młodzieńca, krewniaka Senatora Alberyka. Św. Leon III i kapituła Watykańska w roku 1643 uwieńczyli go koronami, pierwszy srebrną ważącą 9 funtów, a kapituła ofiarowała koronę złotą.

Kaplice po prawej stronie: 1. ś. Andrzeja, obraz *Jacka Brandi*. 2) św. Mikołaja z Baru i 3. św. Józefa, malował *Józef Ghezzi*. Po lewej stronie: 1. Obraz N. Maryi Panny, św. Katarzyny i ś. Cyryaka, malował *J. Oddazzi*. 1. Św. Pawła, malował *Pierlone Ghezzi*. 3. Obraz N. Maryi Panny, św. Piotra i św. Pawła malował *Piotr de Pietri*.

Z portyku są dwa wejścia **do podziemnego kościoła**. Nad drzwiami po prawej stronie czytamy: *Oratorium quond. S. Pauli ap. Lucae evangelistae et Martialis mtir. in quo et imago Mariae Virginis reperta sistebat una e VII ab Lucae depictis.*“ (Dawne oratoryum ś. Pawła, Łukasza ewangelisty i Marcyalisa męczennika, w niém był obraz N. Maryi Panny, jeden z tych siedmiu które św. Łukasz wymalował, a który tutaj znaleziono). Na pierwszym skřęcie schodów u góry jest fresk i napis: „*Mansit biennio toto in suo conductu et suscipiebat omnes praedicans regnum Dei.*“ (Dwa lata całe

w najętém mieszkaniu przebył, i przyjmował wszystkich co do niego przychodzili, opowiadając królestwo Boże). Na drugim skrawku jest znowu inny fresk i napis „*Cum venissemus Romam, permissum est Paulo manere sibimet cum custodiente se milite.*“ (Kiedyśmy przybyli do Rzymu, pozwolono Pawłowi mieszkać tam gdzieby mu się podobało, jednak w towarzystwie żołnierza któryby go pilnował). Schody te zbudował Alexander VII papież, prowadzą one do jakiegoś więzienia, jak się z przytoczonych napisów łatwo o tём można przekonać.

I rzeczywiście, kiedy ś. Pawła przyprowadzono do Rzymu wolno mu było z wolnej nogi się tłumaczyć, lecz zawsze miał żołnierza, który go pilnował. Ś. Paweł najął sobie właśnie tutaj mieszkanie u niejakiego Marcjalisa żołnierza, a ten go strzegł pilnie. Przebył tu ś. apostoł całe dwa lata, nauczając ewangelii i stąd pisał listy swoje do żydów. Tu przyjmował różne osoby, jak św. Piotra, ś. Łukasza „*Lucas Medicus charissimus*“ (do Kolos. IV. 14.) Onesyfora Efeskiego, (II. Tyt. II, 16. 17), Epafrasę z Kolossu, „*concaptivus meus*“ (do Filem. I. 23. 24). Tymoteusz, który tak był doń przywiązany jak syn do ojca, „*sicut patri filius*“ (do Filip II, 22). Hermasa, Arystarcha, Marka, Demasa, Flawiusza Klemensa i jego żonę Domityllę, i innych wielu, nawet domowników Neronowskich, o których sam pisał:

„*Salutant vos, qui mecum sunt, fratres maxime autem qui de Caesaris domo sunt.*“ (Filip IV. 22).

Więzienie to później zamieniono na dwie kaplice. W pierwszej wielkiej widać to miejsce w którym był obraz N. Maryi P., malowany przez ś. Łukasza a który obecnie jest w górnym kościele. Na ścianie widać fresk uszkodzony, a w ołtarzu płaskorzeźbę przedstawiającą ś. Piotra, ś. Łukasza i męczennika Marcyalisa. W miejscu, które służy za zakrystyą, widać wielkie bryły kamienne z trawertynu, pochodzące ze starożytnego tryumfalnego łuku Gordyana. W drugiej kaplicy widać po lewej stronie kolumnę, a na niej naczynie i następujący napis: *Verbum dei non est alligatum.*“ (Słowo Boże nie jest przywiązane). Podanie mówi, że Marcyalis zanim się nawrócił, gdy potrzebował gdzie iść, to przywiązywał ś. Pawła i innych więźniów swoich do tej kolumny. Trochę dalej po prawej stronie widać źródło dotąd bijące, a które św. Paweł wyprowadził dla ochrzczenia Marcyalisa i innych katechumenów. Płaskorzeźba w ołtarzu przedstawia ucieczkę do Egiptu, robił ją *Francelli*.

87. *Kościół N. Maryi P., in Via.*

W roku 1253 kardynał Capocci zbudował mały kościółek dla umieszczenia w nim cu-

downego obrazu N. Maryi P., malowanego na dachówce. W r. 1594 ojcowie Serwici do których kościół należał, przebudowali go według planów *Marcina Lunghi il vecchio*. Fasadę zbudował architekt *Jakób della Porta*. a kardynał Bellarmin swoim kosztem dorobił chór i malowania na sklepieniu które wykonał *Jakób Dominik Piastrini*.

W kościele po prawej stronie są kaplice: 1. Wspomniany obraz N. Maryi Panny i studnia w której go znaleziono pływający. 2. Ś. Filip Benicyusz, obrazy boczne malował *Tomasz Luini*. 3. Zwiastowanie, malował *Arpino*, równie jak i boczne dwa obrazy przedstawiające Narodzenie i pokłon Trzech Króli. 4. Najśw. Trójca, obraz środkowy malował *Chrystofor Consolani*, boczny prawy, *Cherubin Alberti*, boczny lewy, *Lombardo*.

Po lewej stronie są kaplice: 1. Ś. Karol. 2. Bł. Jan Anioł Porro, duża kopia z małego szkicu robił Piotr Bianchi. 3. Siedmiu fundatorów zakonu Serwitów, robił *Jan Bigatti* w tym guście jak Masucci w kościele u św. Marcelego. Wniebowzięcie na boku, malował *Stefan Pieri*. 4. Ś. Andrzej, malował *Józef Fran. de Monti* zwany *Lodole* (skowronek), dla tego, że na każdym swoim obrazie tego ptaszka zwykł był malować.

88. *Kościół N. Maryi Panny, della Vittoria.*

W roku 1620 Maxymilian Bawarski jako naczelny wódz austriacki, mając stoczyć bitwę z protestantami pod Pragę, zaprosił do swego obozu słynnego w Rzymie z pobożności karmelitę Dominika od Jezusa i Maryi, w tym celu, aby tenże swojemi modłami i zachętą uprosił u Pana Boga zwycięstwo.

Któregoś dnia przed bitwą, przybył święty zakonnik do zamku Strachonitz, i przeglądając poniszczone przez kalwinistów obrazy, znalazł jeden przedstawiający Boże Narodzenie, w którym jakiś żołnierz wydłubał oczy N. Maryi Pannie, św. Józefowi i pastuszkom; zabrał go z uszanowaniem i kiedy 25 tysięcy wojska austriackiego biło się prawie ze stoma tysiącami protestantów, on mając ten obraz na piersi i stojąc na czele, gorąco się modlił i uprosił u Pana Boga sławne zwycięstwo. Wchodząc z wojskiem do Pragi i niosąc obraz, śpiewał te słowa, które są wypisane w kościele, jaki zaraz opiszemy: „Gaude, Maria virgo, cunctas haereses sola interemisti.“ Wrócił następnie do Rzymu, aby złożyć obraz w jednym ze swoich klasztorów jakto był ślubował. Cesarz Ferdynand złotą koronę ozdobioną drogiemi kamieniami ofiarował do tego obrazu, oraz 25 sztandarów wziętych nieprzyjacielowi; a

książe Maxymilian dał drugą koronę i 20 sztandarów. Po przybyciu do Rzymu złożono obraz u S. Maria Maggiore, aby go procesyjnie przenieść do kościoła św. Pawła, nazywanego kościołem Matki Boskiej Zwycięskiej, co miało miejsce 8 maja 1622 roku. W następnych czasach różni cesarze, królowie, królowe, kawalerowie maltańscy i inni składali tu trofea i ofiary, a pomiędzy innymi i jedna z królowych polskich także tu przysłała swoją ofiarę. Urban VIII, Alexander VII, Innocenty XI, Benedykt XIV, Klemens XIII i XIV odznaczali się szczególniejszym nabożeństwem do tego obrazu i często go nawiedzali.

Kościół ten zbudowano w r. 1605 za papieża V, na cześć ś. Pawła apostoła, i oddano Karmelitom bosym. Po bitwie Pragskiej w r. 1620 powiększono go i dobudowano fasadę wedle rysunku Jana Chrzciciela *Saria* a wewnątrz ozdobił *K. Maderna*. W roku 1833 dnia 29 czerwca wybuchnął tutaj pożar i wszystko spłonęło, nawet cudowny obraz N. Maryi Panny, na miejsce którego jest kopia ofiarowana przez kardynała Fesch.

Po prawej stronie są kaplice: 1. Św. Maryi Magdaleny, malował *brat Rafał kapucyn*. 2. Najśw. Maryi Panny, obraz *Dominichini*, jak równie i boczne freski odnoszące się do św. Franciszka z Assyżu. 3. W płaskorzeźbie Wniebowzięcie, robił *P. Ferrucci*. 4. Św.

Józefa, statnę robił *Guidi*; 4 kolumny zdobiące ołtarz, są z dawnego marmuru.

Po lewój stronie są kaplice. 1. ś. Teresy, statnę świętęj, oraz płaskorzeźby boczne przedstawiające portrety rodziny Cornaro, rzeźbił *Bernini*. Płaskorzeźbę w metalu złoconym przedstawiającą ostatnią wieczerzę, wykonał *Alpino*. 2. Najśw. Trójcy, obraz *Guercina*. Krucyfiks umieszczony na boku, jest kopią zrobioną przez *Camuccini*'ego z obrazu *Guidi*'ego, jaki tu kiedyś był w tej kaplicy, a obecnie jest w galeryi księcia Northumberland. 3. ś. Jan od Krzyża: obraz *Mikołaja Lorrain*. 4. ś. Andrzeja.

Za wielkim ołtarzem który najwięcej ucierpiał od pożaru, znajduje się obraz N. Maryi P. malowany przez *Pawła de Malteis*.

89. Kościół ś. Maryi Magdaleny.

Za Innocentego XI (1676—1689) zaczęto budować ten kościół wedle planu *Jana Ant. Rossi*, a dokończono wedle pomysłów *Karola Quadri*. Fasadę robił *Józef Sardi*.

Wnętrze kościoła w kształcie krzyża łacińskiego jest bogate w marmury, stuki i złocenia. Po prawej stronie są kaplice: 1. św. Franciszka Ass., obraz malował *Ghezzi*. 2. Cudowny obraz N. M. P. malowany podobno przez *Angelo da Fiesole*. Obraz ten był własnością ś. Piusa V, przed którym on zwykł

był się modlić. Po jego śmierci dostał się jednej pobożnej pani rzymskiej, a ta ofiarowała go tutaj. 3. Nadzwyczaj bogata, na cześć ś. Kamila de Lellis, którego ciało tutaj w ołtarzu spoczywa. Z boku jest mała kapliczka P. J. Ukrzyżowanego, który wedle podania miał się tutaj do ś. Kamila odezwać. W głównym ołtarzu jest obraz ś. Magdaleny Pokutnicy, robił go *Rocca*. Płaskorzeźby w marmurze rzeźbił *Bracci*.

Po lewej stronie: Mała kapliczka odpowiadająca kapliczce P. Jezusa Ukrzyżowanego jest poświęcona ś. Wincentemu à Paulo. Minawszy drzwi do zakrystyi mamy kaplice: 1. ś. Mikołaja, obraz malował *Baciccio*. 2. ś. Wawrzyńca, Justiniani, obraz wymalowany w ciągu jednej nocy przez *Giordano*, zwanego *fa presto* (prędko robi). 3. Wniebowzięcie obraz malował *Pesce*. Przy tej kaplicy jest bractwo złożone z pań rzymskich zajmujących się pielęgowaniem chorych w szpitalu ś. Jakóba.

Nad wielkimi drzwiami znajdują się wsparte organy. Sklepienie malował *Cerutti* a kopułę malował *Parrocel*.

Kościół ten należy do zgromadzenia ministrów chorych (*Ministri Infirmorum*) założonego przez św. Kamila de Lellis. Zakonnicy swém poświęceniem tak sobie zjednali uznanie, że od r. 1837 Senat rzymski zobowiązał się rok rocznie składać kielich srebrny do ich kościoła.

Cela, w której umarł ś. Kamil, jest zamieniona na piękną kaplicę i można ją widzieć zgłosiwszy się do tutejszej zakrystyi.

Ś. Kamil * 1550, † 14 lipca 1614 roku, beatyf. 1742, a kanon. 1746.

90. *Kościół ś. Marcina ai Monti.*

(Bazylika).

S. Martino ai Monti.

W r. 500 święty Symmach papież wybudował bazylikę i poświęcił ją ś. Sylwestrowi i ś. Marcinowi. Kościół ten w XIII wieku przeszedł pod zarząd Karmelitów, który go w r. 1650 wedle rysunków *P. da Cortona* odnowili i upiększyli. W zeszłym wieku odnowił go *Cavallucci* i należy do najpiękniejszych kościołów w Rzymie.

Dwadzieścia cztery starożytnych doryckich kolumn z rozmaitego marmuru rozdzielają kościół na trzy nawy. Boczna prawa nawa: zaraz przy drzwiach **chrzcielnica** i obraz *Cavallucci*'ego Chrzest Pana Jezusa. 1. **Ołtarz ś. Magdaleny de Pazzis**, obraz malował *Palombo*. 2. **Ołtarz ś. Teresy**, obraz *Greppi*'ego. 3. **Ołtarz ś. Marcina**, obraz *Chiari*'ego. 4. **Ołtarz ś. Szczepana**, obraz malował *Canini*. 5. **Ołtarz ś. Karola Bor.**

Lewa boczna nawa: zaraz przy drzwiach

Chrzest ś. Cyryla przez *M. Coxie*. 1. **Ołtarz ś. Anioła** karmelity, obraz malował *Testa*. Tutaj są freski *Mikołaja Poussin*, przedstawiające sobór odbyty za ś. Sylwestra pap. w r. 326, i bazyliki ś. Piotra i ś. Jana na Lateranie przed ich przebudowaniem, i freski *Kaspra Pussin*, przedstawiające wypadki z życia ś. Eliasza. 2. **Ołtarz ś. Alberta**, obraz *Hieronima Mu-ziano*. Dalej są drzwi do zakrystyi, w której przechowują mitrę i stulę ś. Sylwestra pap., zasłonę ś. Andrzeja Corsini, stulę, sandał i manipularz ś. Marcina pap. 3. **Ołtarz Trójcy Przenajśw.**, w ołtarzu spoczywa ciało bł. Tomasi kardynała. 4. **Kaplica Matki Boskiej z Góry Karmelu**, obraz malował *Cavallucci*, który tu jest pogrzebany. Kaplica ta ozdobiona bardzo drogiemi marmurami, a szczególnież zasługują na uwagę kolumny z żółtego starego marmuru, zwanego *giallo antico*. Do wielkiego ołtarza otoczonego chórem i balustradą wchodzi się przez podwójne wspaniałe schody. **Wielki ołtarz** nadzwyczaj bogaty, zawiera ciało ś. Marcina pap. W absydzie malowania *Cavallucci*'ego.

Sufit środkowej nawy bogato ozdobiony, przedstawia herby Piusa IV, ś. Karola Bor. i herb zakonu karmelickiego.

Ze środka wielkiej nawy piękne schody prowadzą do **kaplicy podziemnej**, a następnie do kościoła ś. Sylwestra. W ka-

płicy spoczywa ciało ś. Sylwestra i wielu innych męczenników, przeniesionych tutaj z katakumb ś. Pryscylli. Można tu widzieć jeden z takich kamieni jakie poganie przyczepiali do szyi lub nóg męczenników, gdy ich wrzucali do wody lub wieszali.

Z téj kaplicy po lewéj stronie prowadzi korytarz w kształcie schodów do podziemia składającego kiedyś część termów Dyoklecjana, nazywanych także termami Tytusa i Trajana. Stare dokumenta potwierdzają, że ś. Sylwester P. założył tu kościół. Później oberwanie ściany zasypało wejście, dopiero w r. 1637 odkryto je i znaleziono napis goetycki, że to podziemie było **oratorium ś. Sylwestra**. Przy końcu prześladowań to oratorium zamieniono na kościół i był kościołem biskupim rzymskim przed ś. Janem Laterańskim. W r. 325 lub 326 ś. Sylwester, papież, zgromadził w tém podziemiu Sobór i uroczyście potwierdził dekreta Soboru Nicejskiego. Nie wiele tu rzeczy do widzenia, chociaż to takie miejsce sławne. Gdziekolwiek po ścianach znać obrazy wypełzłe, i kawałek posadzki mazaikowej, czarno-białej. Ułamki stolicy marmurowej co podobno miała być stolicą ś. Sylwestra i mazaika nowoczesna przedstawiająca niknący malowany na ścianie obraz M. Maryi Panny.

91. *Kościół ś. Marka.*

(Wewnątrz pałacu Weneckiego).

Kościół ten zbudował ś. Marek pap. w r. 336 na cześć św. Marka ewangelisty. Grzegorz IV około r. 833 przebudował go i ozdobił mozaikami, a ostatecznie w r. 1468 za Pawła II dobudowano resztę wedle planu *Juliana de Majano*.

W portyku nad drzwiami widać płaskorzeźbę z XIV wieku, przedstawiającą ś. Marka. Następnie po kilku stopniach schodzi się do bazyliki o trzech nawach, utworzonych przez 20 kolumn jońskich z sycylijskiego jaspisu.

Po prawej stronie są kaplice: 1. Zmartwychwstanie P. Jezusa, malował *Palma młodszy*. 2. N. Marya P., obraz malował *L. Gentile z Brukselli*. 3. Pokłon trzech Królów, przez *K. Maratta*. 4. La Pietà, przez *Gagliari*. W zagłębieniu jest kaplica Najśw. Sakramentu, wedle rysunku *P. z Kortony*. Podwójne schody prowadzą do presbiterium. Po prawej stronie widać piękny relikwiarz, czyli schowanie na relikwie, których tu jest mnóstwo złożonych. W absydzie jest starożytna mozaika, dar Grzegorza IV z r. 833, a jej treść łatwo się odgaduje. Ołtarz jest ozdobiony czterema porfirowymi kolumnami, a z boku stoi piękny paschał zrobiony z breccia

corallina. W urnie która jest starożytnym sarkofagiem z szarego marmuru, i ozdobioną przesłicznymi bronzami są złożone ciała ś. Marka Ew., ś. Marka pap. i śś. Abdonas i Sennena. Obraz malował *Romanelli*, freski robił *Borgognone*. W zagłębieniu odpowiadającą kaplicy Najśw. Sakramentu jest zakrystya.

Po lewój stronie są następujące kaplice: 1. Niepokal. Poczęcia N. M. P., obraz malował *Mola*. 2. ś. Michała, obraz malował tenże sam. 3. ś. Martyna, obraz malował *Ciro Ferri*, 4. bł. Grzegorza Barbadigo, biskupa Padewskiego.

Bazylika ta należała przedtem do rzeczypospolitej weneckiej i zawiera mnóstwo pomników szlachty weneckiej, a pomiędzy innymi pomnik Leonarda Pesaro, dzieło dłuta *Canowy*.

92. *Kościół ś. Martyny i ś. Łukasza* (na Forum).

Do najstarożytniejszych kościołów w Rzymie zalicza się kościół ś. Martyny i ś. Łukasza na Forum. Adryan I pap. odnowił go w VIII w., Leon III wzbogacił go różnemi darami, Aleksander VI w r. 1256 naprawił go i poświęcił ś. Martynie, umieściwszy nad drzwiami napis: „*Martyrii gestans, virgo*

Martina, coronam ejecta hinc Martis numine templi tenes“. W r. 1588 Syxtus V p. obok tego kościoła urządził Akademię sztuk pięknych i z tego powodu oodał kościołowi ś. Martyny i ten także tytuł św. Łukasza. Za Urbana VIII gdy odnaleziono ciało téj świętej Dziewicy, przebudowano kościół wedle wzorów P. z *Kortony*, który pod tę budowę odstąpił darmo połowę swego przylegającego domu, a umierając przeszło 250,000 zhr. w. a. zapisał na ten kościół i dla Akademii św. Łukasza.

Wnętrze kościoła ma kształt krzyża greckiego, jest ozdobione kolumnami, pilastrami i stukami. Pierwsza kaplica po prawej stronie jest św. Łazarza, zakonnika i malarza. Ołtarz ten zbudował swoim kosztem i wedle wzoru *Łazarz Baldi*. Obraz przez niego robiony, przedstawia tę scenę, gdy cesarz Teofil obrazoburca, każe, aby ś. Łazarzowi upalono ręce za to, że wymalował Zbawiciela.

W wielkim ołtarzu jest doskonała kopia z Rafaelowskiego oryginału zrobiona przez *Antiveduto Grammatica*. Oryginał przedstawiający N. M. P. i ś. Łukasza jest w przylegającej Akademii ś. Łukasza. Statuę św. Martyny rzeźbił *Mikołaj Menghino*. Na przeciwko kaplicy ś. Łazarza jest kaplica Wniebowzięcia N. M. P., a w niej wyborny obraz Wniebowzięcia malowany przez *Conca*.

Dwoje drzwi i dwoje schodów umieszczonych obok chóru prowadzą do **kościółka**

podziemnego. Po lewój stronie schodów idących od zakrystyi w zagłębieniu jest umieszczony napis dotyczący św. Gaudencyusza budowniczego Koloseum, o którym mówiliśmy na str. 53. Prawie naprzeciwko tego napisu jest biust Piotra z Kortony i napis świadczący o dobrodziejstwach jego dla tego kościoła. Skręciwszy ze schodów na prawo, wchodzimy do krzyżownicy, w której jest ołtarz, a na nim Zdjęcie z krzyża z *terra cotta* modelowany przez *Algardi'ego*. Po rogach są statuy i relikwie ś. Eufemii, ś. Teodory, ś. Doroty i ś. Sabiny. Statuy te z kamienia *peperino* robił *Fancelli*. Dalej jest grupa przedstawiająca św. Martynę i jej dwóch służących św. Konkordiusza i św. Epifaniasza, dzieło *Algardi'ego*. W głębi absydy jest stolica biskupia Urbana VIII z greckiego marmuru. Ołtarz nadzwyczaj bogaty i ozdobny, a w nim spoczywa ciało ś. Martyny i innych męczenników. Dwie płaskorzeźby przedstawiają dwa widzenia jakie miała ś. Martyna, są one jedna na agacie, druga na krwawniku. Uрна, w której są złożone ciała św. Martyny i jej dwóch służących, jest ze wschodniego alabastru.

Ś. Martyna była bogatą rzymianką, i uwięzioną za Alexandra Sewera. Wielu z jej katów nawróciło się i zaraz byli ścięci. W chwili jej śmierci powstała burza, pioruny, i trzęsienie ziemi i obaliły bogi i świątynie pogańskie.

93. Kościół ś. Mikołaja z Tolentynu.
S. Nicolo da Tolentino.

Książę Pamfili zbudował tu kościół w r. 1614, wedle planów zrobionych przez *J. Barotta*. Wielki ołtarz zrobił *Algardi* i wy-modelował statuy jakie go zdobią, a które rzeźbili jego uczniowie *Herkules Ferrata* i *Dominik Guidi*. Obraz ś. Agnieszki jest kopią z obrazu *Guercina*, umieszczonego w pałacu *Doria*. Ś. Jana, na boku w krzyżownicy, malował *Baciccio*. W kaplicy *Gavotti*, zbudowanėj wedle rysunku *P. z Cortony* są ozdoby wykonane przez tegoż jak równie i malowania na sklepieniu. Płaskorzeźbę w ołtarzu rzeźbił *Kosma Fancelli*. Kopułę w téj kaplicy robił *Ciro Ferri*.

94. Kościół ś. Michała in Arcione.
S. Nichele in Arcione.
(Niedaleko Fontanny Trevi).

W tym kościółku po prawej stronie pomiędzy dwoma ołtarzami jest pomnik przedstawiający w płaskorzeźbie portret, a poniżej na tablicy dwa herby *Czapliców* i *Jabłonowskich* i napis łaciński: „*Tekla z rodziny Czapliców, wdowa po księciu Antonim Jabłonowskim, ostatnim kasztelanie krakowskim,*

przeżywszy lat 62, umarła w Rzymie dnia 14 Lutego 1820 roku. Dzieci najukochańszej matce."

95. *Kościół ś. Nereusza i Achillesa.*

W roku 494 zwano ten kościół *in Fasciola*. Jest sprzeczka pomiędzy archeologami o oznaczenie tego wyrazu i jedni mówią, że to znaczy przepaska, bandaż, który zleciał św. Piotrowi z jednej rany, jakimi pokryte były jego nogi i że na tę pamiątkę chrześcijanie nazwali to miejsce tym wyrazem *in Fasciola*. Inni utrzymują, że to znaczy *Fabiola*, imię bogatniej pani rzymskiej, nawróconej przez ś. Hieronima; a która miała ten dom ustąpić na zbudowanie w nim kościoła dla śś. Nereusza i Achillesa. Jan I pap. w r. 523 przebudował ten kościół, a drugi raz przebudował go Leon III w IX wieku. Kardynał Baroniusz, mając tytuł tego kościoła, starał się o ile możności przyprowadzić go do pierwotnego stanu i w tym celu przeniósł tutaj wspaniałą ambonę z kościoła ś. Sylwestra *in Capite*, złożył tutaj ciała śś. Nereusza i Achillesa i świętej Flawii Domitylli, które Grzegorz IX umieścił był w kościele ś. Adryana. Św. Flawia Domitylla, córka Flawiusza Klemensa, była krewną cesarza Domicjana. Ochrzcił ją ś. Piotr jak i Nereusza i Achi-

lesa jój służących. Niejaki Aurelian starajacy się o rękę Flawii Domitylli, oskarżył ich o chrystyanizm. Ich ścięto, a świętą Flawię Domityllę spalono żywcem w jój mieszkaniu wraz z jój dwoma mlecznemi siostrami Teodozą i Eufrozyną.

Uczony i pobożny kardynał nietylko to zrobił dla kościoła, lecz nadto chcąc go ochronić od nieumiejętnych zmian, umieścił w nim następujący napis: „*Presbyter Card. successor quisquis fueris, rogo te per gloriam Dei, et per merita horum martyrum, nihil demito. nihil minuito, nec mutato; restitutam antiquitatem pie servato; sic te Deus martyrum suorum precibus semper adjuvet.*

Kościół dzieli się na trzy nawy. Malowania w guście fresków znajdujące się w bocznych nawach, robił *Roncalli*; przedstawiają one historią apostołów. Ołtarz w prawej nawie poświęcony N. Maryi P., w lewej zaś jest poświęcony świętej Domitylli, obraz malował *Roncalli*. W Ołtarzu wielkim, ozdobionym mozaikami i baldachimem wspartym na czterech kolumnach z afrykańskiego marmuru, są złożone ciała śś. Nereusza i Achillesa. W głębi jest krzesło papieskie, a z niego ś. Grzegorz W. wygłosił swoją 28 homilię, której część z rozkazu Baroniusza wyryto tutaj na marmurze. Prześliczny paschał marmurowy i ambona, o której wyżej mówiliśmy, ozdabiają presbiterium. Na sklepieniu w absydzie są freski przedstawiające świętych

i święte oddających cześć Krzyżowi. Mozaika na łuku jest z IX wieku; przedstawia Przemienienie Pańskie.

96. *Kościół ś. Onufrego.*

(*S. Onofrio*), na *Górze Janiculum*.

Do kościoła prowadzi niewielki portyk, utworzony ze starych kolumn. W trzech miejscach pokrytych szkłem, są umieszczone freski robione przez *Dominichina*, a przedstawiające życie ś. Hieronima. Powyżej jest jeszcze jeden fresk przedstawiający N. M. P. z Dzieciątkiem Jezus.

Wewnątrz kościoła po prawej stronie są kaplice: 1. Ś. Onufrego, w niej malowidła i stare i dobre. 2. Matki Boskiej Loretańskiej, obraz *Hannibala Carraccio*, a freski *Ricci'ego z Nowary*, wyjąwszy Ukoronowania N. Dziewicy, które robił *Carraccio*. Nad wielkim ołtarzem na sklepieniu są wyborne freski; wyższe robił *Pinturicchio*, niższe zaś malował *Peruzzi*. Po lewej stronie: 1. Pan Jezus Ukrzyżowany. 2. Bł. Piotr z Pizzy, założyciel Hieronimitanów, obraz *Trevisani'ego*. 3. Ś. Hieronima obraz malował *Ghezzi*. Tutaj jest pomnik **Terkwata Tassa**, nieśmiertelnego autora Jerozolimy wyzwolonej, a który mu postawił Pius IX. Na pomniku Tas stoi z oczami wzniesionymi w gó-

rę, na płaskorzeźbie jest przedstawiony jego pogrzeb. Pomnik ten robił *Fabris*. Dalej jest grobowiec kardynała Mezzofanti'ego, sławnego filologa, który znał i mówił siedmdziesięcioma językami, rachując w to i dyalekta. Zmarł w r. 1849. Urna używana za chrzcielnicę, podwójnie zasługuje na uwagę, jako rzecz starożytna i jako rzecz piękna.

Torkwat Tas, * 1544 r. w Sorrento. W r. 1575 ukończył Jerozolimę wyzwoloną, a od r. 1579 do 1586 z rozkazu rozgniewanego księcia Ferrary siedział zamknięty w domu oblakanych. Uwolniony na prośby różnych książąt a szczególnie Papieża, zamieszkał w Rzymie pod przyjacielską opieką Klemensa VIII pap. i kardynałów Cintio i Aldobrandini. Uwieńczony laurem na Kapitolu, uczuł się chorym i prosił, aby go przeniesiono do kościoła Hieronimitanów u ś. Onufrego, izby, jak sam mówił, obcując z tymi świętymi ojcami, mógł rozpocząć żywot niebiański. Umarł tutaj w dniu 14 kwietnia 1595 r. i był pochowany w kościele. Nad grobem jego był kamień, który dotąd można widzieć w celi, którą zamieszkiwał i w której umarł. Na tej tablicy jest napis: „*D. O. M. Torquati Tassi ossa hic jacent Hoc ne nescius esses, hospes, fratres hujus eccle. P. P. M. D. C. I. Obiit anno MDXCV.*“

W klasztorze nietykalnie przechowują celę, w której Tas umarł, a w niej różne rzeczy jak wieniec laurowy, pismo własnoręczne,

fotele, trumna, portret, biust i t. p. W ogrodzie pokazują miejsce, gdzie stał kiedyś dąb, zwany **dębem Tassa**, pod który on przechodził modlić się i rozmyślać.

97. *Kościół św. Pankracego.*

S. Pancrazio,

za bramą *Porta di S. Pancrazio.*

W roku 272, święty Felix I pap. zbudował kościółek na cześć ś. Pankracego, umęczonego w 14 roku życia. Kościół ten odbudowany w wieku V, całkowicie był przerebiony w wieku XVII. Przy tym klasztorze są Karmelici bosi, mający tutaj szkołę misyonarską dla dostarczania misjonarzy do dalekich krajów. Pelagius I pap. z tego kościoła wyszedł procesjonalnie, aby zaprzeczyć na grobie św. Piotra i potwierdzić to przysięgą, że to był fałsz co o nim rozgłoszono odnośnie do jego poprzednika Wigila. Tutaj św. Grzegorz W. wygłosił w uroczystość ś. Pankracego 27 homilią. Innocenty III tutaj namaścił Piotra Aragońskiego przybyłego złożyć homagium ś. Piotrowi, i obiecującego użyć wszystkich sił i wpływów przeciw Albigensom. S. Jan XXII tutaj przyjmował Ludwika, króla Neapolitańskiego. W r. 1798 żołnierze francuscy spustoszyli ten kościół, zniszczyli ambony, ołtarz główny i presbiterium bogate w rzeźby i ozdoby.

Nareszcie w r. 1849 ochotnicy garybaldyjscy na nowo go zniszczyli, rozbijając urny w ołtarzach i t. p. niegodziwości czyniąc. Miejsce to było głównym punktem działań wojskowych francuskich w czasie oblężenia Rzymu. Z kościoła tego jest wejście do katakumb ś. Pankracego.

98. *Kościół ś. Pantaleona.*

Honoryusz III zbudował ten kościół w XIII wieku na cząstce ruin przyległego cyrku Alexandra Sewera. W r. 1806 *Valadier* zbudował kosztem księcia Torlonia nową fasadę. W wielkim ołtarzu w urnie porfirowej jest złożone ciało ś. Józefa Kalasantego. Statuę ś. Józefa Kal. rzeźbił *Jan D. della Porta*, a św. Anny *Bartł. Posi.* Pewien generał austriacki mając wielkie nabożeństwo do cudownego obrazu N. M. P. jaki się tu znajduje, przysłał tutaj kilka sztandarów zdobytych na Turkach w czasie oblężenia Wiednia 1683 r. Przy wejściu do klasztoru jest studnia, w której w uroczystość ś. Pantaleona, błogosławią jego relikwiami wodę i w ten dzień wszyscy ją z pobożności piją.

Ś. Jan Kalasanty, fundator tak zwanych Pijarów tutaj mieszkał. * 11 Września 1556 † 26 Sierpnia 1643 r.

W celi jego w klasztorze, pomiędzy innemi rzeczami pozostałymi po nim, pokazują listy Władysława IV, króla Polskiego i Tomasza Potockiego, pisywane doń w sprawach zakonu.

99. *Kościół ś. Pawła Pustelnika.*

Zakon Paulinów, tak wiele mający klasztorów w Węgrzech i w Polsce, zbudował ten kościółek wraz z malutkim klasztorkiem w połowie przeszłego wieku, na rezydencję dla swego generalnego prokuratora przy Stolicy Świętej. Przed kościołem jest rodzaj przysionku, na którym wznosi się wykute z kamienia drzewo palmowe i stoją dwa lwy, herb zakonny. Wnętrze kościoła niewielkie w kształcie krzyża greckiego; ozdobione kolumnami i filarami podtrzymującymi kopułę. W wielkim ołtarzu jest ładna rzeźbiona kompozycja przedstawiająca marmurową statwę ś. Pawła, umieszczoną w grocie a oświetloną boczném okienkiem. Z boku jest na blasze malowany obraz NMP. Częstochowskiej. Oprócz prokuratora mieszkało tu zawsze kilku zakonników Polaków i Węgrów. Kiedy Józef II cesarz austriacki w r. 1781 zaczął znosić klasztory i zabraniał stosunków z Rzymem, upadła Prokuratorya. Dom wraz z klasztorkiem został oddany przez Piusa VI stowarzyszeniu N. Trójcy, zajmującemu się głównie wychowywaniem córek urzędników kameralnych. Napoleon I grabiąc Rzym i sprzedając to wszystko co się dało, sprzedał i ten klasztor z kościołem. Kiedy Pius VII wrócił z niewoli napoleońskiej, nabywca dobrowolnie oddał kupiony klasztor z życzeniem aby na to samo był obrócony, co i przedtem.

Obecnie kościółek ten z woli rządu piemonckiego jest zamknięty, klucz złożony w municypium miejskiem, a klasztorzek przerobiony na co innego.

100. *Kościół ś. Piotra w Okowach.*

(Bazylika).

San Pietro in Vincoli.

Herod, król, rozkazał był ś. Piotra osadzonego w więzieniu w Jerozolimie, skępować podwójnym łańcuchem (*Vinctus catenis duabus*). Anioł uwolnił go, a łańcuchy schowane przez stróżów nawróconych do wiary chrześcijańskiej, przechowywano w kościele w Jerozolimie. Juvenalis, biskup Jerozolimski, darował je przybyłej do Jerozolimy Eudoxyi, cesarzowej, żonie Teodozego młodszego. Eudoxya jeden z tych łańcuchów złożyła w bazylice na ten cel umyślnie wybudowaną, a drugi posłała do Rzymu, córce swój Eudoxyi, żonie cesarza Walentyniana, około r. 452. W Rzymie miano już inny łańcuch św. Piotra, jaki dźwigał za Nerona, a który przechowała św. Balbina, córka rotmistrza i nadzorca więzienia. Ś. Leon odebrawszy od Eudoxyi łańcuch, przyłożył go do tego drugiego i cudownie oba się złączyły, stanowiąc odtąd jeden tylko łańcuch. Papież i cesarzowa wspólnie zbudowali kościół i

w niém złożyli ten łańcuch, do którego dodano cztery ogniwa z łańcucha ś. Pawła. 1 Sierpnia każdego roku obchodzi się pamiątka tego zdarzenia. Bazylika ta nazywa się także Eudoxyańską, naprawiona w roku 555, przebudowana w VIII wieku, ostatecznie była odnowiona w roku 1503, za Juliusza II, wedle rysunku *Baccio Pintelli*.

W Portyku jest pięć arkad. W kościele są trzy nawy utworzone przez 20 kolumn doryckich, z greckiego marmuru, wziętych z jakiegoś starorzymskiego budynku. Łuk wielki środkowy spoczywa na dwóch kolumnach z granitu. Na suficie malowania *Fontany*. W zagłębieniu nad tronem papieskim freski przedstawiające sceny z życia ś. Piotra, malował *Coppi*. W lewej bocznej nawie: zaraz przy drzwiach pomnik dwóch braci *Pollajuolo*, rzeźbiarzy zmarłych w r. 1498, i fresk przedstawiający morowe powietrze w r. 680. 1. **Ołtarz Zdjęcia z Krzyża**, dzieło *Sicciolante'go*. Pomnik kardynała Cintio Aldobrandini, przyjaciela i protektora Tassa. 2. **Ołtarz ś. Sebastjana**, mozaika z VII w. przedstawiająca tegoż świętego. Pomnik Vecchiarelli'ego. 3. W głębi nawy **ołtarz bł. Archanioła-Canattoli**, obraz malował *Santi*.

W prawej bocznej nawie, od wielkich drzwi: 1. **ołtarz ś. Augustyna**, obraz *Guercin'a*. Pomniki kardynałów Aguechi i Margotti. 2. **Ołtarz ś. Piotra**, kopia z *Do-*

minichina, przedstawia anioła uwalniającego św. Piotra.

Przy wejściu do zakrystyi znajduje się **Pomnik Juliusza II pap.**, na nim umieszczony **Mojżesz** i dwie figury *Religia* i *Cnota*. Pomnik ten jest dziełem **Michała Anioła**, lecz nieskończony; to co widzimy, to tylko czwarta jego część. Postać Mojżesza wspaniała; zdaje ci się, że się zerwie z miejsca swego i nie śmiesz zajrzeć w to kamienne a drgające życiem oblicze, bo taka z niego tchnie nadprzyrodzona potęga. Możesz sądzić, że żywy Mojżesz skamieniał. Powiadają, że Michał Anioł ukończywszy „Mojżesza“, stanął przed nim, a zachwycony swą pracą, uderzył go w kolano i zawołał: „*A teraz mów!*“ Postać Juliusza na pomniku jest podobno dłuta rzeźbiarza *Masoda Bosco*, Najśw. Pannę *Settignano*, a proroka i Sybillę rzeźbił *Monteluppi*. Juliusz II (1503—1513) jest pochowany w Watykanie, obok Syxtusa IV.

Za pomnikiem jest wejście do zakrystyi, gdzie w szafeczce bronzowej, rzeźbionej przez *Pollajuolo*, są złożone **łańcuchy ś. Piotra Ap.**, (*le Catene di S. Pietro*). Aby je widzieć trzeba mieć pozwolenie od kardynała który ma tytuł tego kościoła. Obok zakrystyi jest sławna głowa „*Nadzieja*“, *Guido Reniego*. Uwolnienie ś. Piotra z więzienia przez *Dominichina*, Święta Rodzina, przez *Giulio Romano* i Zbawiciel, przez *Guercina*.

W dniu 3 Czerwca 1827 r. obecnie rządzący kościołem katolickim papież Pius IX, w tym kościele przyjął konsekracyą biskupią. W r. 1877 przypadła pięćdziesięcioletnia rocznica jego biskupstwa; na tę uroczystość kościół ten został umyślnie na to urządzony i kosztownie przybrany, pod okiem architekta kawalera *Andrzeja Busiri*.

Przy kościele jest klasztor kanoników Laterańskich, zbudowany wedle rysunku *Juliusza Sangallo*.

Na korytarzach jest ładny portret kardynała Stanisława Hozyusza.

101. *Kościół ś. Piotra in Montorio.*

S. Pietro in Montorio,
(na pagórku Janiculus).

Wedle podania w tém miejscu miał być ukrzyżowany ś. Piotr Apost. Pierwotną budowę kościoła przypisują Konstantemu W. i nazywał się *S. Maria in castro aureo*. Żółty piasek obficie się tutaj znajdujący był powodem do nazwania pagórka złotym *Mons aureus*, *Monte d'oro*, *Montorio* i *Castrum aureum*. Przy końcu XV wieku Ferdynand zwany katolickim, król hiszpański, przebudował ten kościół wedle planów *Bacci'ego Pintelli*.

Wnętrze kościoła jest o jednej nawie a po bokach są ołtarze: Po prawej stronie:

1. **P. Jezus przy kolumnie.** Jest to wspaniały olejny obraz na kamieniu zrobiony przez *Seb. del Piombo* wedle szkicu *Michała Anioła*. Freski na sklepieniu przedstawiające Przemienienie Pańskie robił tenże sam *del Piombo* i kosztowały go sześć lat pracy. 2. **N. Maryi P.** Jest tu obraz zwany *Madonna della Lettera*, umieszczony przez *Klemensa XI.* Ś. Franciszek i ś. Antoni po bokach ołtarza umieszczeni, są pędzla *Morandi'ego*. 3. **Ofiarowanie N. M. P.,** obraz malował *Cerrati*. 4. **Nawrócenie ś. Pawła,** obraz *Vasari'ego*. Z boku stoi pomnik dwóch kardynałów *Fabiana Monte* i *Ammanati*, wedle rysunku *Vasari'ego*. 5. **W głównym ołtarzu,** jest kopia z obrazu *Guida* przedstawiającego Ukrzyżowanie ś. Piotra. Balustrada z żółtego starego marmuru była zrobioną z kolumn znalezionych w ogrodach *Sallustiusza* na *Pincio*. Po drugiej stronie nawy są ołtarze: 6. **ś. Jana Chrzc.,** obraz *Daniela da Volterra*. 7. **Zjęcie z krzyża,** malował *Stallaert* z *Bruxelli*. 8. **ś. Anna,** obraz ze szkoły *Baglioni'ego*. 8. kaplica **ś. Franciszka Ass.,** rzeźby robił *Bolgi*. 9. **Stygmaty ś. Franciszka,** obrazy malował *Jan de Vecchi*, wedle szkiców *Michała Anioła*.

Obok kościoła jest klasztor, w którym różni mieszkali zakonnicy, obecnie są Reformaci, trudniący się wychowaniem misyjnych wschodnich. Po środku klasztoru jest

kościółek Ukrzyżowania ś. Piotra, postawiony kosztem Ferdynanda Katolickiego w r. 1502 i jest arcydziełem *Bramante*go. Kościółek ma kształt okrągły, (*peripteros*) z kopułą opartą na zewnątrz na 16 kolumnach z czarnego granitu. Wewnątrz kościółka pokazują dołek, w którym miał stać krzyż na którym umarł ś. Piotr apostoł.

Idąc do kościoła *s. Pietro in Montorio*, i wracając, widzi się u swoich stóp, cały Rzym, kampanię i góry albańskie.

102. *Kościół śś. Piotra i Marcelina.* *Za bramą porta Maggiore albo Prenestyńską.*

Przy drodze Labikańskiej były katakumby, albo inaczej cmentarz zwany *ad duas lauros*, w którym pogrzebano dwóch krewnych cesarza Dyoklecjana, ś. Piotra exorcystę i ś. Marcelina kapłana. Nad ich grobem Konstanty W. wznosił bazylikę siódmą z kolei jakie zbudował, a ta w następnych wiekach była zburzoną przez barbarzyńców. Na tym cmentarzu z woli Konstantego było zbudowane mausoleum i w niem w pięknym porfirowym sarkofagu, złożono ciało jego matki ś. Heleny. Ciało to Anastazy IV pap. wyjął i umieścił w kościele Aracoeli w ołtarzu na jej cześć wystawionym, a sarkofag przeniesiono do muzeum watykańskiego. Mausoleum

zaś w wiekach średnich zamienione na twierdzę nosi nazwę **Tor Pignatara**. Dzisiaj są tylko ruiny, chociaż naprawione przez Urbana VIII, który obok nich zbudował małą kaplicę na pamiątkę bazyliki wniesionej na cześć św. Piotra i Marcelina. Z kaplicy jest wejście do katakumb, a na ścianach mausoleum widać powlepiane różne starożytne napisy. Dnia 2 czerwca rokrocznie bywa tu odpust.

103. *Kościół św. Praxedy.*

S. Prassede. (Via di S. Martino).

Kościół ten leży przy ulicy *S. Martino* niedaleko kościoła *S. Maria Maggiore*, zbudowany na miejscu gdzie stały łaźnie Novata brata św. Praxedy. Pius I papież w r. 160 na prośby św. Praxedy, pozwolił na założenie tutaj małej kapliczki, która była schronieniem dla chrześcian. Paschalis I (817—824 r.) papież zamienił ją na duży kościół i złożył w nim 2300 ciał świętych męczenników wyjętych z katakumb. Mikołaj V odnowił go w wieku XV, a św. Karol Borom. kardynał tytułu św. Praxedy zostawił w takim stanie jak jest obecnie.

Szesnaście kolumn granitowych rozdziela kościół na trzy nawy. Wchodząc od wielkich drzwi po prawej stronie w boczną nawie

są: 1. **Kaplica ś. Bernarda Uberti**, obraz malował *Luzi*. 2. **Kaplica Cesi**. Obraz przedstawiający Chrystusa P. umarłego, malował *Vecchi*, sklepienie malował *Borgognone*. 3. **Kaplica św. Zenona** albo **kolumny**. Kaplicę tę wybudował Paschalis I, ozdobił mozaikami i złożył ciała ś. Zenona M. i ś. Walentego. W XIII wieku kardynał Jan Colonna, legat do Ziemi Św. przyniósł ztamtąd część tej kolumny o której pisał św. Hieronim, że *Zbawiciel miał być przy niej biczowanym*. Jest ona ze wschodniego białego marmuru, umieszczono ją w kaplicy po prawej stronie w niszy. Można tu w tej kaplicy widzieć mozaikę z czasów Paschalisa I, przedstawia ona obraz N. Maryą Pannę, i od niej poszła nawa tego miejsca *Hortus Paradisi* lub *S. Maria libera nos a poenis inferni*. Nad oknem umieszczoném, nad drzwiami, są medaliony, a w nich obrazy P. Jezusa, 6 apostołów, N. Maryi P., i śś. Novata i Tymoteusza braci ś. Praxedy i ś. Pudencyanny po rogach umieszczono, ś. Pudensa ich ojca i św. Zenona. 4. **W kaplicy** bez nazwy grób kardynała Cetivo z XV wieku. Dalej drzwi prowadzą na ulicę *Via dis Prassede*, wiodącą ku *S. Maria Maggiore*, a w głębi nawy 5. **kaplica Pana Jezusa ukrzyżowanego**. W nawie bocznej lewej obok wielkich drzwi za żelazną balustradą jest umieszczona duża tablica z marmuru z napisem: *Na tym kamieniu św. Praxeda*

sypiała. 1. **Kaplica św. Praxedy**, malowania *Severoni'ego*. 2. **kaplica św. Karola Boromeusza**.

Św. Karol arcybiskup Medyolański kardynał tytułu tego kościoła, mieszkając w Rzymie z rokoszą przebywał w tym kościele, mawiał kazania, odmawiał na klęczkach swe pacierze kapłańskie i inne odbywał czynności. W klasztorze jest cela w której mieszkał gdy w Rzymie przebywał. W tej kaplicy jest krzesło na którym siadał i stół przy którym karmił biednych.

W ołtarzu obraz przedstawiający go na modlitwie, malował *Parrocel*. 3. **Kaplica Olgiati**, wedle rysunku *Longhi'ego*. Obraz w ołtarzu malował *Zuccherro* a inne malowania robił *Arpino*. 4. **Kaplica ś. Jana Gwalberta**, malowania są *Borgognone*. Na lewo z tej nawy są drzwi do zakrystyi, a wprost drzwi do klasztoru. W zakrystyi jest wspaniały obraz *Giulio Romano*, przedstawiający biczowanie. W skarbcu są drogie relikwie, szczególniej **trzy ciernie z cierniowej korony Zbawiciela**, mitra i mucet św. Karola Borom., i zakrwawiona gąbka którą święta Praxeda miała zbierać krew męczenników.

W nawie wielkiej na wprost głównych drzwi jest **studzienka** otoczona naokoło kratą żelazną, w której święta Praxeda składała ciała męczenników i wyciskała krew męczenników zebraną gąbkami. **Wielki ołtarz** stoi na środku presbiteryum, nad nim unosi się baldachim wsparty na czterech porfirowych kolumnach. Prześliczne po-

dwójne schody prowadzą do niego. Stopnie są z czerwonego marmuru bardzo rzadkiego, i takich wielkich kawałków marmuru jak te nigdzie więcej niema. W presbiteryum w zagłębieniu jest bardzo ładna mozaika z IX wieku, którą łatwo zrozumieć.

Jezus Chrystus, ś. Paschalis, ś. Praxeda, ś. Paweł, ś. Piotr, ś. Pudencyanna, ś. Zenon. Jerozolima, 6 owieczek, (6 apostołów), 6 owieczek, (6 apostołów) i Betleem. Poniżej napis łaciński że Paschalis I pap. złożył tu ciała św. męczenników. Na łuku zagłębienia mozaika także z IX wieku. (Baranek na tronie, 7 świeczników, symbole św. Ewangelistów, i 24 starców w sześciu grupach). Mozaika z IX wieku na łuku tryumfalnym przedstawia miejsce zamknięte murami w którym są słudzy Pańscy umieszczeni. Pan Jezus w środku, dwaj aniołowie, św. Praxeda, ś. Pudencyanna, ś. Pudens, ś. Nowat, ś. Tymotensz i wybrani Pańscy w białych szatach.

104. *Kościół św. Pudencyanny.*

S. Pudenziana.

Kiedy ś. Piotr w 42 r. przybył do Rzymu, najprzód przebywał w dzielnicy żydowskiej, a po nawróceniu całej rodziny i sług senatora Pudensa, przez siedm lat u niego w domu mieszkał. Rodzina ta składała się z senatora Pudensa, jego matki Pryscylli, jego dwóch synów, Nowata i Tymoteusza oraz dwóch córek Praxedy i Pudencyanny. Dom ten był położony w tém samym miejscu gdzie dzisiaj

jest kościół św. Pudencyanny, przy ulicy dawniej zwanój *Vicus Patricius*, obecnie *Via di S. Pudenziana*, niedaleko kościoła *S. Maria Maggiore*. W tym domu św. Piotr często się widywał ze św. Pawłem, tutaj odprawiał świętą ofiarę, tu poświęcił na kapłaństwo św. Lina i św. Kleta późniejszych papieży. Kiedy zabijano chrześcian, święte panienki Praxeda i Pudencyanna znosiły ciała męczenników, przechowywały je w domu przed pogrzebaniem w katakumbach, a gąbkami zbierały krew ich rozlaną, i nalawszy jej do flaszeczek dla pogrzebania wraz z ciałem jako oznakę męczeństwa, resztę wyciskały do studzienek na ten cel urządzonych w ich domach, jak to widzimy w dwóch kościołach pod wezwaniem tych świętych dziewic. **Studzienka** w tutejszym kościele znajduje się wchodząc z głównej nawy do lewej bocznej, w której wedle podania święte dziewice złożyły do 3000 ciał męczenników. O tém zajęciu tych dwóch świętych sióstr świadczą podania ustne i pisemne, obrazy, napisy i same studzienki w całości zachowane.

Dom senatora Pudensa od połowy długiego wieku za Piusa I zamieniony na kościół, nosił nazwę **Pastoris**. W VIII i w XII wieku odbudowywany ostatecznie był odnowiony w roku 1598 przez kardynała Gaëtani wedle rysunków *Fr. da Volterra*. Dzieli się na 3 nawy za pośrednictwem pilastrów w któ-

rych widać dwadzieścia kolumn z szarego dawnego marmuru.

W środkowej nawie po lewej stronie od głównych drzwi jest umieszczony dawny obraz przedstawiający zbieranie krwi przez święte dziewice. W **wielkim ołtarzu** jest obraz ś. Pudencyanny, robił go *Nocchi* jak równie i malowania będące po ścianach obok tego ołtarza. **Mozaika** w zagłębieniu nad wielkim ołtarzem, należy do najpiękniejszych w Rzymie. Niektórzy odnoszą je do IV wieku i inni do VIII, lecz wszyscy pod każdym względem oddają jej wielkie pochwały.

Przedstawia Chrystusa Pana na stronie, błogosławiącego prawą ręką, w lewej zaś trzymającego książkę z napisem: „*Dominus Conservator Ecclesiae Pudencianae.*” Na górze krzyż, symbole czterech ewangelistów, ś. Piotr, ś. Paweł wieńczeni przez świętą Praxedę i Pudencyanę, św. Pudens, Nowat i Tymoteusz. Kopułę malował Pomarancio.

W bocznej prawej nawie: 1. **Kaplica św. Anioła Stroża.** 2. **Kaplica Matki Bosk. Miłosiernej,** 3. **Kaplica ś. Bernarda.** 4. **Kaplica św. Pudensa.**

W lewej bocznej nawie, **kaplica Gaetani**, w ołtarzu dwie kolumny zwane *luchella* i dwa pomniki Gaetanich.

Obok tej kaplicy na początku lewej nawy jest pomnik z siniego marmuru postawiony **Kalixcie Rzewuskiej** córce Wacława a żonie Michała księcia Gaëtani. † dnia 23 września 1842 r. w 32 roku życia.

W głębi tej nawy jest **ołtarz ś. Piotra**. W mense jest stół drewniany na którym ten ś. apostoł miał często sprawować najświętszą ofiarę. Grupę przedstawiającą wręczenie kluczy ś. Piotrowi, robił *J. della Porta*, freski są *Baglinio'ego*. W posadzce kościelnej znajdują się mozaiki pozostałe z pałacu senatora Pudensa.

105. *Kościół świętej Pryski* *na górze Awentynie.*

Za czasów św. Piotra był na Awentynie dom prokonsula, w którym on bywał przyjmowany, i w nim nawrócił dwóch żydów Aquila i Pryscyla, którzy znowu tak wpłynęli na córkę prokonsula imieniem Pryskę, iż i ją święty apostoł nawrócił i ochrzcił. Gdy się o tém cesarz Klaudyusz Gotyk dowiedział, kazał ją dopóty męczyć, dopóki nie złoży bogom ofiary. Sieczono ją różgami, zlano gorącą wodą, trzymano w ciemnicy, polano ogniem a nareszcie ją ścięto przy drodze Ostyeńskiej. Ta święta trzynastoletnia panienka jest uważaną za pierwszą męczenniczkę na Zachodzie. Z jej rodzicielskiego domu zrobiono kościół, ś. Eutychian papież poświęcił go w roku 280. Kardynał Giusti-

niani przebudował go w r. 1600 wedle wzorów *Kurota Lombardi*.

Niewielki ten kościółek ma trzy nawy utworzone przez 14 starych kolumn. Mury al fresco pomalował *Fontebuono*. Obraz w wielkim ołtarzu malował *Passignani*. W bocznych zaś nawach są 4 ołtarze, N. M. P. ś. Jana Gwalberta, ś. Antoniego P. i Pana Jezusa ukrzyżowanego. Po środku wielkiej nawy jest czworokątny otwór oświecający kryptę, do której się schodzi z głównej nawy. Ołtarz w krypcie jest poświęcony św. Piotrowi, i widać tu naczynie marmurowe, w którym wedle podania św. Piotr miał ochrzcić Aquilę, Priscyllę i innych pogau, jakto napis na niém umieszczony świadczy. Napis ten jest: „*Baptismus sancti Petri*.” Ośmnastego stycznia rokrocznie, jako w dzień świętej Pryski bywa tutaj wielka uroczystość.

106. **Kościół śś. Rufiny i Sekundy,**
przy ulicy Lungarina.

Kościół ten zbudowany na tém miejscu, gdzie stał dom tych świętych panien; w roku 1662 oddano go zakonnicom Urszulankom, zajmującym się wychowaniem panienek, a nieoddawna są przy nim umieszczone Sercanki francuskie, mające tensam cel wychowywania panienek w duchu chrześcijańskim.

107. *Kościół św. Saby.*

S. Saba in Aventino.

Na ruinach świątyni Apollina, zbudowano ten kościół, i już w wieku IX istniał. Przedtém jeszcze był tu klasztor, do którego się schroniła św. Sylwia matka ś. Grzegorza W., kiedy tenże dom rodzicielski zamienił na klasztor i kościół. Kościół można tylko widzieć we czwartki po południu. Jest on piękny, warto go widzieć, a zwłaszcza kryptę.

108. *Kościół św. Sabiny.*

S. Sabina.

Święta Sabina nauczona zasad wiary chrześcijańskiej od swój nauczycielki Serapii, wyszła bogato za mąż, a gdy nie chciała wyrzec się wiary, była męczoną i ucięto jej głowę w domu rodzicielskim. Na jej grobie postawiono kapliczkę, którą w r. 425 ksiądz Piotr, sławianin, illirijczyk przerobił na kościół; jak o tém świadczy napis wypisany złotemi literami na niebieskiem tle, i umieszczony przy wejściu do kościoła. Od czasu św. Grzegorza W., który tu po wiele razy miewał kazania, przez długie czasy papieżę zwykli byli w dzień popielcowy tutaj przybywać, aby im posypano głowy popiołem.

Grzegorz IX, Pius V i Syxtus V odnawiali ten kościół.

Przy wejściu do kościoła jest przedsionek; utworzony z ośmiu starożytnych kolumn marmurowych, z których cztery są spiralne; ściany pokryte staremi chrześcijańskimi napisami. Około drzwi ozdoby marmurowe bardzo gustownie rzeźbione; same zaś drzwi są z XIII wieku, zrobione z cyprysu, pokryte płaskorzeźbami przedstawiającymi wypadki ze Starego i Nowego Testamentu. Dwadzieścia cztery kolumn marmurowych rzeźbionych z kapitelami korynckimi, dzieli kościół na trzy nawy. Wchodząc do nawy głównej widzimy kamień, na którym św. Dominik zwykł był klęczeć w czasie swoich modlitw; obok drugi kamień, którego używano do tortur. Dalej na posadzce jest mozaika wyobrażająca Munio de Zamora, siódmego generała dominikańskiego, zmarłego w r. 1300.

Przed wielkim ołtarzem jest **konfesya**, w której spoczywają ciała ś. Alexandra papieża, św. Ewencyusza i św. Teodula, kapłanów męczenników, oraz ciało ś. Sabiny męczenniczki. **Ołtarz wielki** poświęcony **ś. Sabinie**, a w zagłębieniu na ścianie obraz *Silvagni*'ego przedstawia męczeństwo tejże świętej, a nad tém są malowania uczniów *Zuchari*'ego. W bocznej lewej nawie jest **kaplica Elci**, obraz ś. Katarzyny malował *Morandi*, w głębi tej nawy **kaplica Pana Jezusa**, w której rzeźby z XV wieku.

W bocznej prawej nawie: **kaplica św. Tomasza z Akwinu**: **kaplica ś. Dominika**, obraz malował *Zuccherò*, przedstawia św. Dominika, oblóczącego św. Jacka w habit dominikański; **kaplica ś. Jacka**, freski wyobrażające kanonizacyę (w r. 1594) i inne wypadki z życia św. Jacka, malował *F. Zuccherò*. Obraz w ołtarzu jest jednym z najlepszych jakie zrobił *L. Fontana*; **kaplica N. Maryi P. Różańcowej** w głębi téj nawy. Obraz w ołtarzu należy do arcydzieł **Sassoferraty** przedstawia N. Maryę P., św. Dominika i ś. Katarzynę Seneńską.

Przy tym kościele jest **klasztór Dominikanów** z XIII wieku, przedtém zaś był tu pałac papieski. Wiele tu było konklawów i wielu papieży mieszkało, jak tego ślady znać jeszcze w ogrodzie klasztornym. **Honoryusz III** oddawszy ten kościół ś. Dominikowi, oddał i część klasztoru. Tu mieszkali: ś. Dominik, ś. Rajmond de Pennafort, ś. Tomasz z Akwinu, ś. Jacek i ś. Czesław, obaj patroni polscy, ś. Pius V papież i tylu innych.

W klasztorze można widzieć dwie cele ś. Dominika i św. Piusa V, kiedy jeszcze był dominikanem. Nad celą św. Dominika jest napis: „*Attende, advena, hic olim sanctissimi Viri Dominicus, Franciscus, Angelus carmelita, in divinis colloquiis vigiles pernoctarunt.*” W ołtarzu ozdobionym przez kró-

łów Hiszpańskich, jest portret św. Dominika. Bliziotko jest druga cela, w której mieszkał ś. Pius V. Na ołtarzu jest krucyfiks przed którym św. Pius spędzał długie godziny na modlitwie. Opowiadają, że ktoś napuścił nogi P. Jezusa trucizną dla zgładzenia papieża, i że kiedy Pius św. chciał ucałować te nogi, to cofnęły się. Krucyfiks był w Watykanie, dopiero Pius IX darował go dominikanom.

Jest jeszcze inna cela przerobiona dziś na oratorium, w téj celi mieszkał ś. Jacek, w czasie swego nowicyatu w Rzymie. Skromniutka to cela bez ozdób, ma tylko napis: „*In hoc capitulari S. P. N. Deus. duo germana lumina Poloniae, Hyacinthum ac Beatum Ceslaum, sacro sui ordinis habitu, manibus propriis decoravit,*“ było to w r. 1219.

W tym klasztorze jest nowicyat OO. Dominikanów, którzy za staraniem O. Lacordaire, O. Jandel i O. Besson przyjęli reformę zakonną. W ogrodzie klasztornym rośnie drzewo pomarańczowe, które miał własną ręką zasadzić św. Dominik. Z tego ogrodu jest prześliczny widok na Tyber, i na Trastevere.

109. Kościół ś. Sebastjana za murami. (Bazylika).

S. Sebastiano fuori le mura.

Kościół ś. Sebastjana za murami miasta, leży przy drodze *Via Appia*, na cmentarzu

św. Kalixta, na którym św. Lucyna pocho-
wała ciało ś. Sebastjana męczennika. Wy-
budował ją podobno Konstanty W., w ka-
żdym zaś razie jestto rzeczą pewną, że ją pa-
pież Damazy odnowił w r. 367, Innocenty
I poświęcił ją ś. Sebastjanowi, a św. Grze-
górz W. wygłosił tutaj swoją 37. homilią.
W r. 1611 kardynał Scipion Borghese odbu-
dował ten kościół wedle rysunku *Flamini*'ego
Ponzio.

Portyk podtrzymuje 6 kolumn granitowych,
wewnątrz zaś kościoła jest tylko jedna nawa.
W pierwszym ołtarzu na boku przecho-
wuje się **stopa Pana Jezusa**, odcis-
nięta na kamieniu na drodze *Via Appia*
w tem miejscu, gdzie dzisiaj jest **kościółek**
Domine quo vadis, a na którym
to miejscu św. Piotr Ap. uciekając z Rzymu
przed prześladowaniem miał spotkać Pana
Jezusa, idącego ku Rzymowi i zapytał go:
„*Domine quo vadis?*“ i odrzekł mu Zbawiciel:
„*Vado iterum crucifigi*“. Co miało tak za-
wstydzić świętego apostoła, że powrócił do
Rzymu i umarł śmiercią męczeńską. Stopkę
tę odcisniętą wyjęto z drogi i tu umieszczono,
a tam zrobiono inną i zbudowano nad nią
kościółek zwany **Domine quo vadis**
albo **S. Maria delle Piante**. Malutka
okrągła kapliczka, jaką widać tuż przy tym
ostatnim kościele, jestto właśnie to miejsce,
na którym Pan Jezus okazał się ś. Piotrowi,
i od której aż do kościółka *Domine quo va-*

dis razem szli. Druga rzecz jaka tu jest w ołtarzu, jestto jedna ze **strzał** wyjętych z ciała św. Sebastyana, a dalej jest i **kołumna**, do której ten święty był w czasie męczeństwa przywiązany. 2. **ołtarz św. Franciszka Ass.**, obraz malował *Muziano*. 3. **obraz ś. Hieronima**, obraz malował *A. Perugino*. 4. **kaplica Albani**, figura s. Fabiana p. i m., robił *Papaleo*.

W wielkim ołtarzu spoczywa ciało ś. Szczepana p. i m. Zdobia go cztery kolumny zrobione z marmuru *verde antico* i fresk malowany przez *Tacconi*'ego. Po drugiej stronie jest: 1. **Oratorium**, obraz N. Maryi P. z Dzieciątkiem Jezus, malował *Albini*. 2. **ołtarz ś. Bernarda**, obraz *A. Perugino*. 3. **ołtarz ś. Franciszki Rzymianki**, obraz *Frigiotti*'ego. 4. **kaplica ś. Sebastyana**, którego ciało tutaj w ołtarzu spoczywa. Statuę marmurową rzeźbił *Giorgetti* wedle modelu *Bernini*'ego. Obok są schody, które prowadzą do **katakumby ś. Sebastyana**, w której najprzód spotyka się **Cubiculum**, czyli pokój dawnych papieży, potem bazylikę podziemną, zwaną **Platonią**, do której ongi światło wchodziło przez cztery długie, a wąskie otwory. Był tu kiedyś tron papieski, kamienny, na którym miał zasiadać ś. Szczepan papież. Tron ten obecnie iest w Pizie w kościele ś. Szczepana. Naokoło pod ścianą są umieszczone ławy z białego marmuru, zapewne

przeznaczone dla kapłanów. Pò nad temi ławami w murze jest naokoło trzynaście nisz (*arcosolia*) przeznaczonych na groby. Pośrodku jest starożytny ołtarz, pod nim studzienka, w której przez jakiś czas miały spoczywać ciała św. Piotra i Pawła. Lecz z jakiego powodu były tu ciała św. Apostołów, to niewiadomo. Najprawdopodobniejszym jest to, że Chrześcianie wschodni uważając św. Piotra i św. Pawła za swoich ziomków, chcieli ich ciała mieć u siebie na Wschodzie, dlatego sekretnie zabrali je z Watykanu i tu ukryli; a gdy je mieli ztąd zabrać powstała burza, przerażeni zwrócili je miejscowym chrześcianom. To potwierdza napis umieszczony na kamieniu przez Damazego pap. (367 r.) tutaj niedawno znaleziony. Ś. Korneliusz pap. przeniósł ztąd ciało św. Piotra do Watykanu, ciało zaś św. Pawła do bazyliki Ostyeńskiej.

Idąc po schodach, wybudowanych w XVII wieku wchodzimy na wielki korytarz, umieszczony pomiędzy katakumbą a kościołem. Jest tu tablica, a na niej napis, że w tém miejscu św. Filip Nereusz przez dziesięć lat przebył, napełniany tak wielkimi słodyczami i radościami niebieskimi, iż nie mogąc ich znieść, krzyczał, aby go opuściły, bo ludzkie jego serce nie mogło ich znieść.

Ta część podziemi św. Sebastjana, którą nazywają **Platonia** i ta, którąśmy co tylko opisali, nosiła kiedyś nazwę katakumb;

później, gdy zaczęto odkrywać cmentarze podziemne rozciągnięto ją do wszystkich innych cmentarzy, nazywając je katakumbami. Niedaleko stąd jest wejście do katakumb św. Kalixta.

110. *Kościół ś. Salwatora in Lauro.*

S. Salvatore in Lauro.

Kardynał Latyniusz Orsini w r. 1450 zbudował ten kościół w miejscu, gdzie były rozwaliny z portyku Europy. Nazwa kościoła *in lauro*, poszła od wawrzynów jakie rosły wśród ruin. Kościół ten spalony w końcu w. XVI, zaczęto odbudowywać wedle planu *Mascheriniego*, lecz kopułę dopiero ukończono w r. 1669, a fasadę zbudowano za Piusa IX, wedle rysunku *Guglielmonti'ego*. Klemens X w r. 1669 oddał ten kościół mieszkańcom Marchii Ankońskiej, stąd tyle obrazów malowanych przez artystów z tych stron i tyle obrazów odnoszących się do tych okolic.

Dwadzieścia cztery korynckie kolumny rozdzielają kościół na trzy nawy. *Fontana* młodym jeszcze będąc, wymalował u góry pod kopułą Mojżesza, Dawida, Izajasza i Ezechiela. **Po prawej stronie** od wielkich drzwi są kaplice: 1. obraz Chrystusa Pana, złożonego na kolanach N. M. P., sufit i obrazy malował *Józef Ghezzi*. 2. św. Karola, obraz

malował *Alex. Turchi* z Werony. 3. Bożego Narodzenia, obraz jest pierwszą pracą, jaką wykonał *Piotr z Kortony*. 4. W krzyżownicy obraz przedstawiający patronów Marchii Ankońskiej (ś. Emigdyusza, ś. Mikołaja z Tol. i ś. Jakóba della Marina), malował *Gagliardi*. W wielkim ołtarzu obraz przedstawiający przeniesienie domku Loretańskiego, malował *Jan Peruzzini* z Ankony. Kapituła watykańska w r. 1644 ukoronowała statuę N. M. P. Loretańskiej, zrobioną na podobieństwo téj, która jest w Lorecie, a w r. 1646 też kapituła ukoronowała Dzieciątko Jezus. **Po lewej stronie:** 1. W krzyżownicy: P. Jezus Ukrzyżowany, zrobiony na podobieństwo cudownego P. Jezusa, jaki się znajduje w Sirolo blisko Ankony. Poniżej jest obraz N. M. P. Łaskawej ukoronowany w r. 1654, miał go wymalować w r. 1494 *Ant. del Pollajolo* florencezyk. 2. Zbawiciel i ś. Lutgarda, malował *Anioł Massarotti*, kremonczyk, jak również freski są jego pędzla. 3. śś. Józef, Joachima i ś. Annę, malował *Ghezzi*, a freski robił *Fr. Cozza* kalabryczyk. Na przodzie jest kopia obrazu N. M. P. z *Reggio*. 4. św. Piotra, malował *Antiveduto Grammatica*, a boczne obrazy malował *Jan Odazzi*. Obok jest grobowiec kardynała Orsini, fundatora pierwotnego kościoła. W klasztorze przylegającym do kościoła jest grobowiec *Eugeniusza IV* (1431—1447), a na nim są ładne

plaskorzeźby z XV w. i napis odnoszący się do Soboru bazylejskiego.

111. *Kościół ś. Salvatora in Thermis.*

Malutki ten kościółek jest zbudowany w dawnych termach Nerona (zobacz str. 70 l. 5) i jeszcze ś. Sylwester papież miał go poświęcić. Malowanie *al fresco*, jakie się tutaj znajduje, miał zrobić *Odazzi*. Przechowuje się tu kolumna, do której wielu męczenników było przywiązywanych, podczas gdy ich biczowano.

112 *Kościół Stygmatów ś. Franciszka*

SS. Stimate di s. Francesco,
(blisko kościoła *al Gesù*).

W dawnych czasach był tu kościół śś. Czterdziestu Męczenników, później przeniesiono tu arcybractwo Stygmatów św. Franciszka założone u ś. Piotra in Montorio w r. 1594 przez rzymskiego chirurga Fryd. Pizzi, i zbudowano terazniejszy kościół wedle rysunków *Jana Contini* i *Ant. Canevari*. Kościół ma jedną nawę i sześć kaplic. Po prawej stronie: 1. Krucyfiks z kości słoniowej, a poniżej obraz Matki Boskiej Bolesnej malował *Fr. Mancini*. Na bocznych ścianach:

Bieczowanie, malował *Benefiale*, Ukoronowanie cierniem, *Dom. Muratori*, a sklepienie *J. Odazzi*. 2. Obraz malował *Seb. Conca*, ś. Michała malował *Fil. Laurenti*, kopia z mozaiki, będącej u ś. Piotra na Watykanie. 4. ś. Jozefa Kal., malował *Marek Caprini*.

W wielkim ołtarzu ozdobionym pięknymi marmurami jest obraz przedstawiający św. Franciszka odbierającego Stygmata, jedna z lepszych prac *Fr. Trevisani*’ego. Obrazy na sklepieniu malował *Alojzy Garzi*. Po lewej stronie: 1. ś. Antoniego z Padwy malował *Trevisani*. 2. ś. Paschalisa Baylon malował *Laurenti*. 4. obraz Czterdziestu Męczenników, malował *Jacek Brandi*.

113. *Kościół ś. Sylwestra in Capite.*

Na tem miejscu gdzie Domicyan zbudował swoje *Odium* albo *Stadium*, św. Dyonizy papież w r. 361 postawił kościółek, który w r. 500 papież Symmach odnowił, a św. Grzegorz W. kilka swoich homilij w nim wygłosił. Kościół ten przerobiony w roku 757 niszczał, aż dopiero Innocenty III odbudował go i poświęcił ś. Sylwestrowi. Nazywa się *in Capite* dla tego, że się tutaj przecho-
wuje część głowy ś. Jana Chrzciciela, ofiarowana przez kapitułę katedralną z Amiens, gdzie się znajduje znaczna część takowej. Kapituła zrobiła z téj części ofiarę wskutek ob-

jawionego jój życzenia przez Klemensa VIII pap. Ostatecznie kościół ten odnowiono w r. 1696 wedle wzorów *Jana Rossi*. Do kościoła prowadzi od ulicy nowoczesna brama a za nią podwórko, i z tego dopiero wchodzi się do portyku.

Wnętrze kościelne jest ładnie ozdobione. Wniebowzięcie N. M. P. na sklepieniu główném wymalował *Brandi*, obrazy na sklepieniu w krzyżownicy malował *Roncalli* i *Gemignani*. Główny ołtarz zbudowany wedle rysunku *Rajnalda'ego*, jest ozdobiony czterema pięknymi kolumnami z złotego starego marmuru. Po prawej stronie są ołtarze: 1. św. Antoniego, malował *Józef Chiari*. 2. ś. Franciszka, obraz malował *Horacy Gentileschi*. 3. Zesłanie Ducha ś. malował *J. Gherzi*. 4. w krzyżownicy obraz malował *Tarquino da Viterbo*. Po lewej stronie: 1. obraz malował *Terenzio Rondolini*. 2. obraz malował *P. Fr. Moranzoni* lombardczyk. 3. Całą kaplicę malował *Gemignani*. 4. P. Jezusa Ukrzyżowanego, całą malował *Trevisani*.

Znajduje się tutaj tak zwana *Santa Faccia*, to jest portret Pana Jezusa jaki wedle podania miał sam Zbawiciel posłać Abgarowi królowi Edeskiemu.

114. *Kościół ś. Sylwestra na Kwirynale.*

Niewiadomą jest historya budowy tego kościoła, to tylko jest pewnem, że w r. 1555. Paweł IV pap. przeniósł ztąd parafię do śś. Apostołów, a kościół oddał Teatynom, po których w r. 1770 objęli go XX. Missyonarze i mają tutaj swój nowicyat. Kardynałowie mając zasiadać do Konklawe dla obioru nowego papieża, zbierają się w tym kościele, i dopiero ztąd udają się do Kwirynalskiego pałacu.

Podwójne schody prowadzą do kościoła zbudowanego w kształcie krzyża łacińskiego. U podnóża kopuły, *Dominichino* wymalował al fresco cztery obrazy: 1. Dawida tańczącego przed Arką. 2. Salomona na tronie. 3. Judytę i Holofernesa i 4. Esterę i Aswerusa. Statuy ś. Jana Chrzc. i ś. Maryi Magdaleny, rzeźbił *Algardi*. Po lewej stronie w 1. ołtarzu obraz Narodzenia Pana Jezusa, malował *Marceli Venusti*, wszystkie freski naokoło robił *Raffaellino da Reggio*. W 2. ołtarzu obraz N. M. P. z ś. Dominikiem i ś. Katarzyną S. malował *Mariotto Albertinelli*, florentczyk. Boczne obrazy malował *Polidoro Maturyn Caravaggio*, sufit malował *Arpino*; w 3. kapł. P. Jezusa freski malował *Jan Ricci* z Nowary. W krzyżownicy Wniebowzięcie

malował *Scypion Gaetano*, i jestto jeden z najlepszych jego obrazów.

115. **Kościół ś. Stanisława Biskupa**
na rogu ulic *Via de' Polacchi* i ulicy *Via delle Botteghe oscure*.

Rzym będąc stolicą ludów chrześcijańskich, ma pamiątki i pomniki odnoszące się do każdego narodu, bo je wszystkie sprowadzał od najdawniejszych czasów do progów Apostolskich. Każdy naród miał tu i ma swój kościół, w którym przybyli jego członkowie znajdowali nabożeństwo w swoim języku, a biedniejsi opiekę i gościnność. Za przykładem innych ludów, sławny nasz polski biskup Kardynał Stanisław Hozysz, powołany do Rzymu, zostawszy Wielkim Penitencyarzem, zajął się wybudowaniem polskiego kościoła. Nieśmiertelnej pamięci wielki nasz król Stefan Batory i małżonka jego Anna Jagiellonka, przyszli w pomoc i r. 1578 stanął kościółek, przy nim dom dla pielgrzymów polskich, a następnie jeszcze i Kolegium dla księży polskich kształcących się w Rzymie. Za smutnej pamięci Napoleona I, gdy weszło wojsko francuskie do Rzymu, zajęło go na koszary, obrało ze wszystkiego, a następnie sprzedało jakiemuś żydowi z Livorno. Po upadku Napoleona, biskupi polscy z pod ber-

ła rosyjskiego, złożyli sumę sto tysięcy złotych polskich i za pośrednictwem rządu odkupili go. Lecz gdy kontrakt z żydem przy odkupie zawarto nie w imieniu biskupów, lecz w imieniu cesarza Alexandra I, przeto kościół, domy i wszystkie rzeczy przeszły w zawiadywanie poselstwa rosyjskiego; a to ustanawiało ze swego ramienia administratora. Takim administratorem w ostatnich czasach (1864—67) był Włoch wysłużony dyrektor baletu cesarskiego w Petersburgu, a to administrowanie kościoła i domów, miało być dodatkiem do jego chleba dobrze zarobionego. Cóż robić? tak nas Pan Bóg wszędzie upokorzył! Od ostatniego kupna już nie było polskich księży przy tym kościele, lecz Włochy; a co się tyczy hospicyum, to dla polaków już było zamknięte; rząd rosyjski nie lubi Rzymu, a więc i pan baletnik i ambasada rosyjska odmawiali gościny biednym pielgrzymom.

Takie są losy ogólne tego kościoła. Lecz ileż to pamiątek i wspomnień związało się z tym kościołem a Polską w ciągu dwuwiekowej, świetniejszej jój historii?

Szanowny wielce Autor historii katedry Gnieźnieńskiej i żywota Kopernika, X. kan Ignacy Polkowski materiały zebrał już do napisania szczegółowej historii tego kościoła, ludzi i wypadków, jakie się ocierały o jego mury. Byłyby to ciekawe a pożyteczne rzeczy, gdyby kiedyś ogłosił je drukiem.

Kościół sam jest niewielki, lecz bardzo miły. Na zewnątrz trudno poznać, że to jest

kościół, bo go objął w swe objęcia dom pomalowany kanarkowo, ubrany w białe stukowe orły pòlskie, połączone takiemiż festonami. Wnętrze kościoła jest o jednej nawie, w części malowane, w części marmoryzowane na żółto. Nagłowice pilastrów są ładne i bogato złożone. Nad wielkimi drzwiami są umieszczone organy zupełnie jak w Polsce, bo u włochoów organy prawie zawsze są gdzieś na boku do ściany przylepione. Sufit pokryty freskami na złotem tle. Pięć ołtarzy marmurowych ładnych, ozdobionych obrazami i antepedyami bogato złotem i srebrem tkanemi, z herbami Polski i Junoszą herbem Żałuskich. W wielkim ołtarzu jest obraz Zbawiciela, obok którego stoją patronowie Polscy święci Stanisław, Wojciech, Jacek i Jan Kanty. Obraz ten malował *Fran. Smuglewicz* w czasie gdy go biskup żmudzki, książę Gedrojc przysłał tutaj dla dalszej nauki w malarstwie. W bocznych ołtarzach: 1. ś. Kazimierz królewicz i ś. Stanisław K. 2. ś. Stanisław b. wskrzaszający Piotrowinę, malował *Smuglewicz*. 3. ś. Jan Kanty, niewiadomo czyjego pędzla. 4. Pan Jezus Ukrzyżowany, obraz malowany przez *Szym. Czechowicza*, ucznia *K. Maratta*; jestto najlepszy z tych wszystkich obrazów. Przed głównym ołtarzem jest duża srebrna lampa. W niewielkiej lecz bardzo miłej zakrystyi są portrety Stanisława Hozyusza, Jana III Sobieskiego, Augusta II, Augusta III, oraz nieszczęsnego Sta-

niśława Augusta, królów Polskich i portret Rądziwiłła. Sprzętów kościelnych, które ocalały tylko przez przytomność rektora kościoła, podczas francuskiej grabieży, jest niewiele; mianowicie dwa bogate relikwiarze srebrne, złożone i wysadzane drogiemi kamieniami, dar Załuskich, i aparaty staroświeckie do mszy świętej, z których jeden czerwony, bardzo piękny jest wyrabiany igielkami i przedstawia wypadki z życia i śmierci św. Stanisława biskupa.

W grobach pod kościołem jest mnóstwo trumien, jedne całe, inne rozbite, trzecie zupełnie spruchniałe. Są to wszystko kości i prochy rodaków naszych, z których nie wszyscy tutaj w kościele mają pomniki.

Zanim przytoczymy pomniki grobowe polskie umieszczone w kościele, trzeba wprzód zapisać, że tu jest pięć dziękczynnych tablic: 1. Obok Wielkiego Ołtarza naprzeciwko zakrystyi, po lewej stronie jest w ścianie czarna marmurowa tablica z łacińskim napisem: *Stanisław hr. Lipski, kanonik płocki, i proboszcz Krzemieniecki, oraz Szczepan Wierzbowski, Sekretarz królewski w r. 1648, 15 marca dziękują Annie Jagiellonce, Królowej Polskiej, za dobrodziejstwa wyświadczone temu kościołowi (dała bowiem gotówką 1500 dukatów na budowę kościoła) i oświadczają, że corocznie 18go marca będzie się aniwersarz za jej duszę odprawiać.*

2. Nade drzwiami wiodącemi do zakrystyi jest marmurowa tablica ku czci Stanisława Hozyusza z łacińskim napisem, który to znaczy: **Stanisławowi Hozyuszowi, Polakowi, biskupowi chełmińskiemu, później warmińskiemu, S. R. K. Kardynałowi, W. Penitencyaryuszowi, uczonemu autorowi**

różnych dzieł, postowi wielce rozumnemu i dla całego chrześcijańskiego świata wielce zasłużonemu, Prezesowi powszechnego Soboru Trydenckiego, nader szcudrobliwemu założycielowi tego kościoła, oraz domu gościnnego dla pielgrzymów polskich, pochowanemu w kościele N. M. P. za Tybrem, pomnik ten położył X. Andrzej Wołowicz, kanonik Płocki, Rektor narodowego polskiego domu roku 1777.“

3. Pomiędzy ołtarzem ś. Jana a chórem, biała tablica marmurowa z łacińskim napisem: „**Na cześć Michałowi Jerzemu Poniatowskiemu, bratu króla . . . Polacy bawiący w Rzymie 1780 uradowani z przybycia takiego gościa . . . ten pomnik stawiają za pośrednictwem X. Daniela Ostrowskiego, archidyakona kurzelowskiego, rektora polskiego narodowego domu.**“

4. Pod chórem wmurowana z białego marmuru tablica, do połowy zasłonięta belką, na niej napis łaciński. Z tego co się da przeczytać pokazuje się, że X. Andrzej Wołowicz, rektor polskiego narodowego domu, w r. 1787, publiczne składa dzięki **Stanisławowi Augustowi**, za jakieś dobrodziejstwo wyświadczone kościołowi świętego Stanisława w Rzymie.

5. Przed wielkim ołtarzem w posadzce pomnik z łacińskim napisem, **Stanisławowi Załuskiemu**, biskupowi krakowskiemu, zmarłemu w Krakowie d. 16 Grudnia 1758 r., dobrodziejowi tego kościoła Rektor i Prowizorowie położyli.

Pomniki nagrobkowe: 1. Przy drzwiach zakrystyi tablica z białego marmuru z łacińskim napisem postawiona przez X. Alfonsa Skórkowskiego, kanonika krakowskiego, ku pamięci jego krewnego **Władysława Ostoja Maryńskiego**, * 1833 na Mazowszu, † 1856 r. w Rzymie. 2. Obok głównego ołtarza nagrobek w polskim języku: „**D. O. M. Dorota Lubomirska, w kwiecie młodości zesłała z tego świata, w Rzymie 11 Lipca 1832 r.**

Henryk i Teresa z ksiąg Czarternyckich księżęta Lubomirscy, rodzice, ten kamień tu umieścili, a zwłoki do Przeworska przewiezione.“ Poniżej herb Szreniawa. 3. Płyta marmurowa, na niej napis łaciński: „**D. O. M. Ludwice Maciejewskiej, Polce, najpobożniejszej niewieście, po świętobliwym żywocie zmarłej w Rzymie d. 22 kwietnia 1623 r. W tym miejscu pochowanej Prowizorowie kościoła i domu gościnnego ten pomnik postawili.**“ Była to niewiasta, tak pobożna i tak zacna, że po jej śmierci Rzymianie przez trzy dni tłumnie odwiedzali jej zwłoki. Tak o tym pisze Starowolski w swoich Monumentach na str. 815. 4. Obok jest z polskim napisem pomnik: „... **X. Stanisław Parczewski, S. Teol. Dr. * w Litwie 1803 r. 1go Marca † w Rzymie 1 Maja 1830 r. ... ten kamień położyli przyjaciele.**“ 5. Na posadzce płyta z łacińskim napisem: „**D. O. M. X. Jakób Maks. Kłosowski, Protonotaryusz Ap. ... Sekretarz J. K. M. ... mortis memor vivens posuit. 1670 r. d. 19 Marca.**“ Mieszkał w Rzymie lat 30, jako rektor kościoła, bardzo szanowany i kochany, bo mu zarząd kościelny postawił inny pomnik z napisem łacińskim: 6. „**D. O. M. X. Jakóbowi Maks. Kłosowskiemu, najzacniejszemu mężowi, i t. d. ... który kościołowi temu zapisał 1200 skudów i podarował 800 przedtém pożyczonych, oprócz różnych innych ofiar ... z warunkiem odprawiania dwóch mszy w dzień Niepokalanego Poczęcia N. M. P. i Wniebowzięcia, oraz odprawiania dwóch solennych aniwersarzy, jednego dnia 1 Września za duszę Markizy Maryi Serluppi de Torres, drugiego dnia 19 Marca za duszę tegoż Jakóba ... Samuel Kazimierz Hładowicki, kanonik wileński, i Karol Marianus, exekutorowie testamentu i administratorowie położyli r. 1684.**“ 7. Kamień na posadzce z łacińskim napisem: „**D. O. M. Przecho-dniu Tomasz Wojakowski, Polak, Kawaler orderów, w młodym wieku ... zaledwie ujrzał Rzym, wskutek nieprzewidzianego wypadku zszedł**

- z tego świata ... 1645 r. życia swego 21 roku.“
8. Kamień na posadzce z napisem łacińskim: *D. O. M. Pod tym kamieniem pochowany leży X. Samuel Mazimierz z Hładowie Hładowicki, szlachcic, z Litwy, Polak, obywatel grodzieński, Kanonik wileński, Proboszcz Skudziński i Sekretarz J. K. M. ... w Rzymie mieszkając przez lat wiele w interesach kapituły wileńskiej, tu położył zwłoki swoje † 30 Marca 1697 r.* 9. Przed ołtarzem ś. Stanisława na kamieniu łaciński napis: *„D. O. M. Franciszkowi Bogorya Zakrzewskiemu, obywatelowi województwa krakowskiego, wychowawcowi Ich Królewskich Mości Jana III i Maryi Kazimiry, króla i królowej polskich, . . . w 20 roku życia zmarł niespodzianą śmiercią w Rzymie 12 Maja 1700 r. . . . krewny jego Franc.... Wierusz Kowalski, kawaler Maltański, wiernemu przyjacielowi i bratu.“*
10. Kamień z łacińskim napisem: *„D. O. M. Pamięci X. Marcina Franc. Dalewskiego, O. Pr. Dra, Kan. Chełmskiego, Prob. Lubomirskiego, który w Rzymie bronił praw swego kościoła i dycieżyi Chełms . . . † 3 Kwietnia 1670. X. Ignacy Gniński, archidyakon Szremski, X. Jan Szolc, kanonik warmiński i X. Jakób Kłosowski, Protonot. Ap. położyli.“* 11. Na kamieniu napis łaciński: *„D. O. M. Konradowi And. Radoszkowskiemu, szlachcicowi wielkopolskiemu, w 29 roku życia zmarłemu w Rzymie 3 Maja 1755. Jan Krasiński . . . przyjacielowi i towarzyszowi podróży, ze łzami ten pomnik położył.“* —
12. Kamień z napisem łacińskim: *„Jakóbowi br. De Puget, szlachcicowi Polskiemu, Postowi do Stolicy św. od Augusta II i III przez lat 30. Ojcu strapiony syn . . . położył r. 1778.“* —
13. Napis łaciński na kamieniu: *„D. O. M. Piotr Narbut, polak † w Rzymie, w 18 roku życia, d. 18 Paźdz. 1633. Strapieni Naruszewicze, opiekunowie jego, pomnik ten postavili.“* — 14. Na płycie marmurowej w ozdobnych ramach, herb

Ostoja i litery E. S. P. N. G. R. i łaciński napis: „**D. O. M. Eustachy Adam Słuska, syn Aleksandra . . . i Zofii . . . śmierć porывa polaka, w Rzymskim grobie chowa, i pobożnemu statemu mężowi pokazuje, gdzie jest jego ojczyzna.** † d. 27 Sierpnia 1639 r. w 24 roku życia . . . brat Bogusław . . . pomnik postawił.“ 15. Obok drzwi głównych, nagrobek podobny poprzedniemu: „**DOM. . . . X. Marcin Katlewski, kanonik poznański i warszawski . . . † 28 Kwietnia 1656 roku, w 56 roku życia. Mateusz Jan Judycki, Sekretarz J. K. Mości . . . położył**“ — 16. Przy ołtarzu P. Jezusa pomnik z białego marmuru, w płaskorzeźbie biust nieboszczyka, a poniżej łaciński napis, że ten pomnik postawiony jest **Jakóbowi Raffaelli**, rzymianinowi, malarzowi i rzeźbiarzowi temu, co w Medyolanie w mozaice skopiował wizerunek Leonarda da Vinci, tę samą, która jest w Wiedniu, — od **Stanisława Augusta, króla polskiego, zaliczonemu do znakomitych mężów i panów królestwa**, † 11 Paźdz. 1836 r. w 83 roku życia Ojcu, syn Wincenty pomnik postawił.“

Miały tu być pomniki: **Mikołaja Zabłockiego**, † 1690 r., postawiony przez Stanisława Łyczko — drugi **Maryi de Cordova, z Aragonii, córki księcia Segobryeńskiego, a żony Andrzeja Radziszowskiego, polaka, zmarłej w r. 1645**, i tu pochowana, lecz tych pomników już dzisiaj niema.

W domu gościnnym przylegającym do kościoła, w pierwszej wielkiej sali są różne **portrety polskie**, i tak: 1. Augusta II, 2. Augusta III, 3. Jana Sobieskiego. 4. Jana Kazimierza Denhoffa, w stroju kardynalskim, tego co przywiózł chorągiew zpod Wiednia, (zobacz str. 210), 5. Kardynała Radziwiłła, 6. Stanisława kardynała Hozjusza, 7. Prymasa Komorowskiego Ignacego, 8. Maryi Kazimiry. 9. Maryi Ludwiki. 10. Biskupa Massalskiego, 11. X. Sierakowskiego Antoniego, rektora domu polskiego, † 1760 r. a 30 roku życia. 12. Biust w płaskorzeźbie

Massalskiego, biskupa wileńskiego. — **Obrazy:** 1. ś. Salomei, 2. ś. Stanisława Kostki, 3. ś. Wojciecha, 4. ś. Kunegundy.

115. *Kościół ś. Syxtusa.*

Jest rzeczą pewną, że kościół ten już w VIII wieku istniał i nosił nazwę ś. Syxtusa *in Piscina*, od publicznej sadzawki jaka tu kiedyś była i zwano go téż ś. Syxtusa *in Tygride*, od imienia fundatorki. Odbudowywali go Innocenty III, Paweł V i Benedykt XIII. Spoczywają tu ciała śś. Zefirynty, Antera, Lucyusza i Feliksa, papieży, oraz wielu innych. Honoryusz III dał ten kościół ś. Dominikowi, i tu właśnie była kolebka dominikańskiego zakonu, zanim ją przeniósł św. Dominik do ś. Sabiny na Awentyn.

Z budowli z czasu ś. Dominika pozostał tylko kapitułarz, który w r. 1852 polecono ojcu *Besson*, dominikanowi, wymalować al fresco. Tu wtém miejscu uczynił ś. Dominik mnóstwo cudów i tutaj właśnie w r. 1219 ś. Jacek, kanonik krakowski i brat jego św. Czesław, kanonik sandomirski, przybywszy do Rzymu w towarzystwie swego krewnego Iwona Odrowąża, biskupa krakowskiego, oczami własnymi patrzyli na wkrzeszenie z umarłych niejakiego Napoleona Orsini, synowca kardynała Szczepana, i to było powodem, że prosili ś. Dominika o przyjęcie

ich do zakonu (zobacz str. 325). Wypadek wskrzeszenia Napoleona Orsini jest tu na suficie odmalowany. Tu dodamy, że to miało miejsce w ten sam dzień, kiedy ś. Dominik przenosząc się do ś. Sabiny, miał ten klasztor oddać zakonnikom N. M. P. Tybrzańskiej. Oprócz tego cudu jest jeszcze kilka innych zdziałanych przez tego świętego męża tutaj przedstawionych, a wszystkie malował rzeczony ojciec *Besson*.

115. *Kościół ś. Stefana lub Szczepana - Rotondo.*

S. Stefano Rotondo.

Archeologowie nie zgadzają się co do początku tego kościoła, jedni przypisują mu nazwę świątyni pogańskiej inni co innego, to tylko jest rzeczą pewną, że w roku 468 Symplicyusz pap. poświęcił go na cześć św. Stefana czyli Szczepana. Ś. Grzegorz W. wygłosił tu jedną homilią swoją, siedząc na marmurowym tronie, jaki jest po prawej stronie drzwi. Teodor I pap. złożył tutaj ciała śś. Pryma i Felicyana. Ostatecznie Mikołaj V w r. 1453 przerobił go tak, jak to teraz widzimy. Kształt kościoła jest okrągły, kopuła jego wspiera się na podwójnym rzędzie kolumn. W pierwszym rzędzie stanowiącym mniejsze koło jest 20 kolumn granitowych,

w drugim rzędzie jest 30 takich samych kolumn, tylko w te kolumny wstawiono później ścianę, której pierwiastkowo nie było. W samym środku pod kopułą, stanął wielki ołtarz w kształcie kapliczki dziwaczного rysunku, dzieło jakiegoś szwedzkiego piekarza. Zanim wmurowano ściany o których mówiliśmy, to był jeszcze jeden mur w dalszym kole i ten przykryty stanowił właściwą zewnętrzną ścianę kościoła; lecz skoro tylko nakrycie zleciało, z pierwszej nawy zrobiono podwórko, a kolumny połączone murowaną ścianą i tym sposobem zmniejszono obwód kościoła. Na tych ścianach jest 31 obrazów al fresco przedstawiających katusze świętych męczenników. Malowali je *Antoni Tempesta* († 1630) i *Pomerancio* († 1591), krajobrazy malował *Matteo da Siena*. Obraz zwiastowania w ołtarzu N. M. P. malował ojciec *Pozzi* jezuita.

117. *Kościół Najśw. Trójcy de' Monti* *SS. Trinità de' Monti.*

W r. 1494 Karol VIII, król francuski zbudował ten kościół na prośbę ś. Franciszka z Pauli, wraz z klasztorem przeznaczonym dla jego zgromadzenia; a dopiero w r. 1585 Syxtus V papież poświęcił go. Opuszczony w czasie wielkiej rewolucyi francuskiej, był odnowiony przez Ludwika XVIII, wskutek

starań Blacas'a, francuskiego posła przy Stolicy Świętej. Plany do odnowienia robił *Mazois*, a odnowienie było ukończone w połowie sierpnia 1816 r., malowania zaś dawne jakie tu były, z wielką usilnością ponaprawiano. Fasada kościoła jest ozdobiona dwoma wieżami, a podwójne schody prowadzą do wnętrza, które ma jedną nawę i boczne kaplice.

Po prawej stronie są następujące kaplice: 1. Chrzt P. Jezusa, i freski odnoszące się do ś. Jana Chrzc. malował *Naldini*. 2. Ś. Franciszek z Pauli; obraz tego świętego malowany na desce ma być portretowanym z natury. 3. Wniebowzięcie N. Maryi P. obraz malował *Daniel da Volterra*. Osoba umieszczona u dołu obrazu i wskazująca NMP. palcem, jest portretem *Michała Anioła*. Po prawej stronie Ofiarowanie w świątyni, a po lewej Rzeź Niewinniątek, obydwie freski robił *Alberti*, uczeń D. da Volterra. 4. Biczowanie P. Jezusa robił *Pallière*, a freski malował *Parys Nogari*. 5. Boże Narodzenie, przez *Albertiego*; malowania boczne są szkoły *Sodomy*. 6. Wniebowstąpienie, a po bokach Zmartwychwstanie P. J. i zstąpienie Ducha ś., malował *Dominichino*. W krzyżownicy po prawej stronie jest fresk przedstawiający procesję urządzoną przez ś. Grzegorza W. w czasie morowego powietrza, jakie panowało w Rzymie, (zobacz str. 76). Ś. Grzegorz jest portretowany z Leona X

pap. Dalej jest kaplica N. Maryi P., ponad nią są malowane Sybille i Prorocy, malowani przez jednego z uczniów Michała Anioła. W kaplicy po lewej stronie jest św. Michał przez *Corvi'ego*, a po prawej stronie Matka Boska Bolesna, przez *Sublet'a*.

Chór zamknięty kratą żelazną, ma główny ołtarz a w nim jest Najśw. Sakrament. W głębi jest Chrystus Pan na krzyżu, robił *Nebbia*, po prawej stronie ś. Ludwik król fr. przez *Thévenin'a* i po lewej stronie kopia Zdjęcia z krzyża, malowanego przez *Dan. da Volterra*.

Po lewej stronie w krzyżownicy jest fresk braci *Zuccherò*, przedstawiający Wniebowzięcie. Na łuku prorocy Daniel i Izajasz, a na sklepieniu różne sceny z życia NMP. malował *Pierino del Vaga*. Kaplice: 1. Najś. Serca Jezusowego; po prawej stronie powrót marnotrawnego syna, a po lewej panny mądre, malował *Seitz*, Niemiec, ze szkoły *Owerbeck'a*. 2. Ś. Maryi Magdaleny, obraz malował podobno *Juliusz Romano*. 3. Ś. Józefa malował *Langlois*. 4. Niepokal. Poczęcia, malował *Veith*, Niemiec z Frankfurtu. 5. Zdjęcie z Krzyża przez *Daniela Volterra*, arcydzieło jego, wykonane wedle kartonu Michała Anioła, Poussin umieszczał go na pierwszym miejscu po Przemienieniu Rafała i Komunii św. Hieronima, robionej przez Dominichina. *Camuccini* zrobił kopię na płótnie. 6. Zdjęcie z Krzyża, rzeźba z marmuru, dłuta *Achtermann'a*. Malowania na sklepieniu robił *Nebbia*.

Przy tym kościele jest klasztor należący do Sercanek. Wewnątrz na dolnych korytarzach są na ścianach malowane portrety wszystkich królów francuskich. Zaś na pierwszym piętrze jest kaplica, do której wszyscy mogą wchodzić przez furte klasztorną obok drzwi głównych do kościoła prowadzących. Kaplica ta nazywa się **Matki Boskiej Przedziwnej** (*Mater Admirabilis*). Na korytarzu przeznaczonym na pracowite zajęcia w r. 1844 wymalowano na ścianie al fresco N. M. P. w wieku lat 13 z kądzielą, a u stóp jej koszyczek z drobiazgami kobiecimi i książka na pół otwarta. Pracujące zakonnice chciały mieć przed oczami wzór pracy i modlitwy. Przybyła w r. 1845 do Rzymu Matka Makryna Mieczysławska (zobacz str. 271) i zamieszkawszy w tym klasztorze, upodobała sobie szczególnie ten obraz i nazwała go Matki Boskiej Przedziwnej, zaczęła go ubierać i przyozdabiać. Rozliczne łaski, jakich tu doznano a szczególnie cud, jakiego doznał X. Blampin w dniu 7 List. 1846 r. były powodem urządzenia tu kaplicy. Cud ten jest opisany na małej tabliczce, oprawnej w srebro i wiszącej pomiędzy różnymi „ex voto”. Tabliczka jest pisana po francusku i wspomina o Matce Makrynie Mieczysławskiej; można ją wziąć do ręki i przeczytać. Obecnie każdy pielgrzym, przybyły do Rzymu przychodzi tu pomodlić się, a żaden biskup w czasie swego pobytu

w wiecznóm mieście nieopusci téj sposobności, aby tu odprawić mszę świętą.

118. *Kościół Najśw. Trójcy.*

Trinità de' Pellegrini.

Kościół ten zbudowany wedle rysunków *Franciszka de Sanctis*, jest wewnątrz gustownie ozdobiony. Szczególniej zasługują na uwagę obraz Trójcy Najśw. w głównym ołtarzu, malowany przez *Guido Reniego*, jak również obraz Boga Ojca, wymalowany przez tegoż w latarni kopuły; i po lewej ręce od drzwi głównych, w drugim ołtarzu obraz N. M. Panny z Dzieciątkiem Jezus, malowany przez *Arpino*.

Obok tego kościoła jest dom zwany **przysługiem dla chorych i pielgrzymów** (*dei Convalescenti e de' Pellegrini*) W r. 1548 kilku księży a do nich należał i ś. Filip, zawiązało się w towarzystwo nazwane Trójcy Najśw. a z czasem dekretem papieskim potwierdzone, jako arcybractwo, celem którego jest przyjmowanie tych chorych, którzy uwolnieni ze szpitala jako zdrowi, nie mają dostatecznych sił, przeto od dni 3 do 6 wedle statutu mogą tu być i dostają lepsze pożywienie i wino. Przecięciowo jest tu codziennie 100 osób, chociaż może być ich daleko więcej, bo arcybractwo ma ogro-

mne dwie sale zaopatrzone we wszystkie stosowne potrzeby. Oprócz tego w tym zakładzie przyjmują na 3 dni pielgrzymów biednych z całego świata.

Po nieszczęśliwym 1863 r., gdy do Rzymu przybyło kilkudziesięciu wygnańców z Polski, bez środków do utrzymania, Ojciec św. Pius IX polecił dać im mieszkanie i obiad w tym zakładzie. Przez lat blisko pięć mieszkalo tu przecięciowo 30 wygnańców po większej części księży, utrzymywani z prywatnej szkatułki Piusa IX. Mieszkali na wielkiej sali na drugim piętrze.

119. *Kościół śś. Wincentego i Anastazego*
przy wodotrysku Trevi.

W którym roku założono ten kościół, nie wiadomo. Kardynał J. Mazarini, odbudował go w r. 1600 i dodał fasadę wedle rysunku *Marcina Longhi młodszego*, która chociaż jest mozolna, mimo to uważają ją jako budowę niesmaczną. Kościół ma jedną nawę z bocznymi kapliczkami. W grobie pod kościołem są złożone wnętrzości wszystkich zmarłych papieży, zaczynając od Syxtusa V aż do dzisiaj, a to dla tego, że kwirynalski papieski pałac, jest w obrębie parafii śś. Wincentego i Anastazego. Wielki odpust bywa tutaj 22 Stycznia.

121. *Kościół śś. Wita i Modesta.*

—♦—
Za Dyoklecjana zginęli śmiercią męczeńską Wit młodzieniec i jego opiekunowie Modest i Krescencya. Męczeństwo to ponieśli w miejscu zwaném *Macellum Livianum*, a później wskutek wielkiej liczby zabitych chrześcian nazywane *Macellum Martyrum*. Obok tego okropnego miejsca przy bramie tryumfalnej Galliena (zobacz str. 40), zbudowano kościółek pod wezwaniem śś. Wita i Modesta, już znany za czasów ś. Grzegorza W. W r. 1477 przebudowany przez Syxtusa IV, odnowiony był przez księcia Fryderyka Colonna w r. 1620 na podziękowanie ś. Witowi, iż za jego przyczyną był cudownie uleczony od rany zadanej mu przez psa wściekłego. W ostatnich czasach Grzegorz XVI odnowił go. Niema tu nic osobliwego, oprócz fresku XV wieku w stylu *Perugina*, i kamienia, na którym ścinano męczenników a zwanego „*petra scelerata*.”

W r. 1780 kościół ten był oddany **zakonowi polskiemu Maryanów**, którzy tu mieli swoją generalną prokuratoryą. Kiedy napoleońskie rozkazy, gorsze od rozkazów Gotów, Wandalów, Hunnów, bo wyszłe od monarchy ucywilizowanego, znosiły stowarzyszenia wszelkie, a ich własność grabiły, padła ofiarą i ta prokuratorya. Ostatni jej generalny prokurator X. Lechniewicz, mając zaży-

łość z generałem Dąbrowskim, który tu wówczas stał z legionami polskimi, za jego pośrednictwem to wyrobił, że zniesienie prokuratorji o parę lat się przeciągnęło; lecz gdy już takową wraz z kościołem sprzedano i nie było co robić w Rzymie, wrócił do Skórcza na Podlasie.

Idąc od tego kościoła na dół ku S. Maria al Pascolo, po lewej ręce widzimy uliczkę zwaną **Via del Monte Polacco**. Uliczka ta prowadzi w górę ku S. Pietro in Vincoli, lecz od strony góry jest zamkniętą, tak, iż obecnie do niczego nie służy. Kiedy polskie legiony stały w Rzymie i miały swoją siedzibę u S. Pietro in Vincoli i w okolicy tego klasztoru, to otwarto dla nich zejście umyślnie, prowadzące z góry na dół na starożytną Suburrę. Góra więc otrzymała nazwę **il Monte Polacco** a uliczka **Via del Monte Polacco**. Archeologowie którzy, nawiasowo mówiąc, o wszystkim wątpią, utrzymują, że ta nazwa góry i ulicy jest dawniejszą.

122. *Kościół ś. Witalisa.*

(Na skłonie Kwirynału od południa).

Kościół ten zbudowała pobożna pani rzymska Westyna i na cześć śś. Gerwazego i Protazego męczenników, synów ś. Witalisa. Już

ś. Grzegórz W. o nim w pismach swoich często wspomina, a ostatecznie Pius IX go odnowił. Drzwi prowadzące do wewnątrz zasługują na uwagę, są one z drzewa orzechowego, rzeźbione, co w Rzymie bardzo jest osobliwe. Wewnątrz jest pięć ołtarzy, a boczne są ozdobione kolumnami. Malowania przedstawiające różne wypadki z życia męczenników wykonał *Arpino* i *Poussin*, oraz uczniowie ze szkoły *Guidi*'ego. Freski w chórze robił *Ciampelli*.

123. *Kościół ś. Wawrzyńca in Damaso.*

(Bazylika).

S. Lorenzo in Damaso.

Jeszcze Damazy papież zbudował tu kościół w kształcie bazyliki o pięciu nawach, lecz w r. 1495 kardynał Riario w miejsce tamtego zburzonego, postawił obecny wedle rysunku *Bramant*'ego, który odnowił Valadier w roku 1820. Kościół ten ma trzy nawy i kwadratowy przedsionek. W kaplicy chórowej jest cudowny krucyfiks, z którego jak mówią, miał się Zbawiciel odezwać do św. Brygidy. Jest tu statua ś. Hipolita, kopia ze starożytniej statuy przechowywaną w Laterańskim muzeum. Obok jest pomnik hrabiego **Rossi**, zaszczytowanego tutaj przez

„rewolucyą z dołu“ w dniu 16 Listop. 1848 roku. Biust na pomniku robił *Tenerani*. Obok pomnika jest zakrystya, w której znajduje się piękna statua ś. Karola Boromeusza dzieło *Karola Maderny*. W ołtarzu wielkim spoczywa ciało ś. Damazego papieża i ś. Eustychiusza męczennika. W nawie bocznej po prawej stronie, w pierwszym ołtarzu jest obraz NMP. bardzo stary, przywieziony ze Wschodu. Obok wielkiego ołtarza jest grobowiec słynnego włoskiego poety Hannibala Caro; portret jego rzeźbił *Jan Dossi*. Dalej grobowiec Sadolet'a, sekretarza Leona X i generała Caprari, naczelnego wodza papieskiego za Piusa VII.

124. *Kościół ś. Wawrzyńca in Lucina.*

S. Lorenzo in Lucina.

Nazwę tego kościoła jedni wyprowadzają od gaiku, jaki tu rósł (*lucus lucinae*), a drudzy prawdopodobniej wywodzą ją od ś. Lucyny, bogatej pani rzymskiej, do której miało należeć to miejsce. W r. 435 Syxtus III zbudował ten kościół, a w wieku VII, VIII, XII, XVII i XIX był odnawiany.

Do wnętrza prowadzi niewielki portyk, pokryty freskami przez *Alojz. Garzi*. Wnętrze kościoła o jednej nawie, było ozdobione wedle rysunków *Karola Rainaldi*.

Po prawej stronie są kaplice: 1. Ś. Wawrzyńca, obraz malował *Salini*. 2. Ś. Antoniego P., obraz *Stanzioni*'ego. 3. Ś. Franciszka Caracciolo, którego ciało tutaj w ołtarzu spoczywa, obraz malował *Sztern*. 4. Wniebowzięcia NMP., kopia z obrazu *Guida*, robił *Gemignani*. Portret *Fonseca*, umieszczony nad lewym przechodem, rzeźbił *Bernini*. Dalej są drzwi do zakrystyi, a za temi 5. kaplica P. Jezusa. W wielkim ołtarzu, ozdobionym 4 kolumnami z czarnego marmuru, jest wspaniały obraz P. Jezusa na krzyżu, malowany przez *Guido Reni*'ego. **Po lewej stronie**: 1. Ołtarz Niepokal. Poczęcia N. M. P., na ołtarzu są złożone łańcuchy i krata ś. Wawrzyńca, długa na 2 metry, 1 metr szeroka, o sześciu nogach. Umieszczano ją na płycie marmurowej, a na niej rozścielano rozżarzone węgle. Podstawa przechowuje się u ś. Wawrzyńca za murami (*zobacz str. 140*). Obok kraty stoją trzy naczynia, w dwóch znajduje się krew a w trzecim spalone ciało ś. Dyjakona. 2. Kaplica, statua ś. Franciszka Caracciolo. 3. Ś. Hyacenty *Mariscotti* i św. Franciszka *As.*, malował *Benefiale*. W tej kaplicy jego grobowiec sławnego artysty *Mikołaja Poussina*, postawiony mu przez *Châteaubriand'a*, gdy był posłem francuskim przy Stolicy Świętej. Biust i płaskorzeźbę przedstawiającą odkrycie grobu *Sały* w *Arkadyi*, wedle wzoru samego *Poussin'a*, rzeźbił *Paweł Lemoyne* z Paryża. 4. Święta Rodzi-

na, malował *Turchi*. 5. NMP., ś. Jan Nepomucena i ś. Michała, obraz malował *Avellino*. 6. Ś. Karola Borom. malował *Saraceni*. 7. Chrzcielnica.

125. *Kościół ś. Wawrzyńca in Paneperna.*

Architekt Perpenna Quadratianus miał tu swój dom, jako znaleziony napis poświadcza; otóż od niego lub od statuy bożka Pana, jaką tu wykopano, ma pochodzić nazwa tego kościoła. Początek jego budowy jest niewiadomy, to tylko jest pewnem, że tutaj ś. Wawrzyniec był palony na kracie, i że w roku 1300 Bonifacy VIII przebudował ten kościół, a kardynał Sirlet w roku 1575 odnowił go. W drugiej kaplicy po prawej stronie w ołtarzu spoczywają ciała śś. Kryspina i Kryspiniana. Po lewej zaś stronie w kaplicy ś. Brygidy przechowuje się jej ręka, gdyż całe jej ciało, które tu spoczywało rok jeden, po jej śmierci w roku 1374 było przeniesione do Szweeyi.

126. *Kościół ś. Anastazyi.*

Bogata rzymianka Apollonia około r. 300 zbudowała ten kościół na północnej stronie podnoża Palatyńskiego pagórka. Odnawiany

w VII i XIII wieku, był całkowicie przebudowany w r. 1636. Następnie odnowiony za Piusa VII, ostatecznie upiększono go około r. 1867. Przez piękną fasadę wchodzi się do wnętrza kościoła rozdzielonego pilastrami, ozdobionymi czternastoma prześlicznymi kolumnami na trzy nawy. Z pomiędzy tych starożytnych kolumn 7 jest z marmuru *paonaz-zetto*, żłóbkowanych, pochodzących ze świątyni Neptuna Palatyńskiego, 4 są z granitu, a 3 z innych marmurów. Sklepienie jest piękne ozdobione malowaniem, które wykonał *Cer-ruti*. Na wielkim ołtarzu jest statua św. Anastazyi, rzeźbiona przez *Herkulesa Ferrata*, a w ołtarzu jest złożone jęj ciało. Trybuna jest ozdobiona marmurami, a szczególnie dwoma kolumnami z marmuru *porta santa*, i freskami *Baldi'ego*. Obraz ś. Jana Chrzc. robił *Mola*. Obraz ś. Karola i ś. Filipa Ner., robił *Baldi*. Obraz ś. Torybiusza, malował *Trevisani*, a obraz Matki Boskiej Różańcowej wspomniany już *Baldi*. W bocznej lewej nawie, gdzie jest piękne tabernaculum o czterech kolumnach, miał odprawiać mszę ś. święty Hieronim, a nawet kielich jego przecho-wuje się tutaj. Uroczystość ś. Anastazyi przypada w Boże Narodzenie, tak, iż druga msza ś. jest o jęj święcie.

Dawniej aż do uwięzienia Piusa VI zwykli byli papieże przybywać tutaj i odprawiać tę drugą mszę o świtanii. W tym wieku tylko Leon XII zachowywał ten zwyczaj.

126. *Kościół ś. Atanazego.*

Grzegorz XIII w r. 1577 zbudował seminaryum dla Greków oraz i kościół pod wezwaniem ś. Atanazego. Seminaryum to równie jak i propaganda czyli seminaryum dla Misyjonarzy całego świata, było pod zarządem Jezuitów aż do ich zniesienia. Od roku 1773 obydwie te zakłady są pod kierunkiem księży świeckich. Do seminaryum greckiego przyłączono później i Rusinów; i widać, że ich tu dobrze wychowują, bo ani jeden rusin galicyjski tutaj wychowany, nie umaczał palca we krwi katolickiej, rozlanej na Podlasiu. Teraźniejszy Metropolita lwowski ruski X. Sembratowicz, przed wstąpieniem na stolicę lwowską, był arcybiskupem in partibus infidelium i rektorem tego seminaryum.

Kościół jest zbudowany wedle planu *J. della Porta*, oprócz fasady którą zbudowano wedle woru *Marcina Longhi il vecchio*. Fresk Zwiastowania wymalował *Franc. Traballési*, jak również i obraz Rozprawa Pana Jezusa z Doktorami. Wniebowzięcie malował *Arpino*. Cyboryum rzeźbione z drzewa robił prawdopodobnie *Jakób della Porta*. P. Jezusa Ukrzyżowanego, wykonał *Arpino*.

Dnia 2 maja jest tu odpust, i tego dnia w r. 1865 Pius IX ogłosił tutaj dekret kanonizacyi bł. Józefa Kuncewicza, arcybiskupa, tak samo umęczonego za wiarę jak uni-ci na Podlasiu.

127. *Kościół ś. Marcelego*

(przy ulicy *Corso*).

W starorzymskich czasach obok dzisiejszego kościoła, biegła ulica *vicus Isidis uxoratae*, i przy niej stała jej świątynia. W miejscu zaś dzisiejszego kościoła stał dom pani rzymskiej, Lucyny, w tymto domu ś. Marcelli papież zbudował kościół w r. 305; o czém dowiedziawszy się cesarz Maxencyusz rozkazał dom i kościół obrócić na stajnię, a świętemu papieżowi kazał usługiwać i pilnować koni: wskutek tego jak i innych niewygód tenże papież umarł. W wieku V już znajdujemy, że ten kościół był odbudowany, a następnie w XIV i XVI w. odnawiany i przerabiany w ten sposób, że fasadę kościoła umieszczono od ulicy *Corso*, a ołtarz wielki od przeciwniej strony, gdyż poprzednio było inaczej. Fasadę zbudowaną wedle wzoru *Karola Fontana*, wszyscy wogóle ganią. Wnętrze kościoła o jednej nawie, ma po bokach kaplice odnowione około r. 1867.

Po prawej stronie: 1. Zwiastowanie, malował *Baldi*. 2. św. Dygny i Emeryta, obraz malował *Barbieri*. 3. Matki Boskiej Łaskawej. Kaplica podziemna zbudowana przez kardynała Weld, kosztowała 60,000 złr. w. a. 4. P. Jezus Ukrzyżowany. Na sklepieniu stworzenie Adama i Ewy, malował *Pierino del Vaga*. Grobowiec kardynała Con-

salvi, robił *Rinaldo Rinaldi*. 5. ś. Peregryna, malowania są *Rainaldi*'ego. W wielkim ołtarzu spoczywają ciała ś. Marcelego i ś. Fokasa. **Po lewej stronie:** 1. ś. Filip Benicyusz, obraz malował *Ghezzi*. 2. Nawrócenie ś. Pawła, malował *Zuccari*. 3. Matka Boska Bolesna. 4. ś. Magdalena pokutnica, malował *Triga*. 5. W obrazie jest przedstawionych siedmiu fundatorów Zakonu Serwitów.

128. **Kościół św. Zuzanny**
(przy placu Termini).

Ś. Kajus papież założył ten kościół w r. 290, w tém samém miejscu, gdzie stał dom św. Zuzanny panny i męczenniczki, jego siostrzenicy. W różnych czasach był przerabiany i odnawiany, a fasadę zbudowano dopiero w r. 1603 wedle rysunku *Karola Maderno*. Wnętrze kościoła jest do najwyższego stopnia bogate w malowania, stuki i złoceńia. Freski przedstawiające historię Zuzanny Starego Zakonu malował *Baltazar Croce*. Obraz w wielkim ołtarzu malował *Laureti*, malowania w chórze wykonał *Nebbia*. W tym ołtarzu spoczywają ciała ś. Zuzanny, ś. Gabinusa i część ciała ś. Felicyty. Kaplicę św. Wawrzyńca w krzyżownicy, zbudowała *Kamilla Peretti*, siostra Syxtusa V., który tu złożył ciała ś. Genezego i ś. Eleuterego.

UWAGA: Oprócz bazylik i kościołów jakieśmy opisali, jest jeszcze kilkadziesiąt małych kościołów lub kaplic, które nie mają w sobie nic, a przynajmniej niewiele ciekawego, dla tego ich tutaj nie wspominamy.

3. Kaplice.

1. *Kaplica Paolińska na Kwirynale.*

Kaplica ta znajduje się wewnątrz pałacu papieskiego na Kwirynale, zbudował ją Paweł V wedle rysunku *Karola Maratta* i ma te same rozmiary, co i kaplica Paolińska na Watykanie. Pius VII polecił wymalować dwunastu apostołów, wedle tych obrazów, jakie się znajdują na filarach w kościele śś. Wincentego i Anastazego u Trzech źródeł, a które są robione wedle szkiców *Rafaela*. Kiedy papież mieszka na Kwirynale, to w tej kaplicy celebrował, a w czasie konklawe, kardynałowie tutaj papieża obierają.

2. *Kaplica Paolińska na Watykanie.*

Do kaplicy Paolińskiej prowadzą schody królewskie (**Scala Regia**), zbudowane przez *Bernini'ego*; zaczynają się od konnej statuy *Konstantego W.*, i prowadzą najprzód do Sali królewskiej **Sala Regia**,

zbudowanėj za czasów Pawła III., wedle wzoru zrobionego przez *Ant. San Gallo*. Miała ona służyć do publicznych posłuchań posłów. Ozdoby stukowe na sklepieniu wykonali *Pierin del Vaga* i *Daniel da Volterra*. Freski po ścianach malowali *Vasari*, *Zuccherro*, *J. della Porta*, *Salviati*, *Agresti* i *Hier. Siciolante*. Ta sala jest niejako przedsionkiem do kaplicy Paolińskiej i Syxtyńskiej, oraz do innėj sali zwanėj **Ducale** (Sala książęca), zbudowanėj przez *Bernini'ego*, za *Alexandra VII* pap. W niėj w dawniejszych czasach papieże zwykli byli dawać publiczne posłuchania książętom i królom; obecnie odbywają się w niėj konsystorze publiczne. Pejzaże malował *Mat. Brill* i *Cezar Piemontese*. Cztery pory i trudy Herkulesa robił *Matteo da Siena* i *Giovanni Fiammingo*.

Kaplice Paolińska zbudował Paweł III w r. 1540 wedle rysunku, który robił *San Gallo*. Dwa freski: Nawrócenie ś. Pawła i Męczeństwo ś. Piotra malował *Michał-Anioł*. Kaplica ta jest kościołem parafialnym dla wszystkich mieszkańców pałacu papieskiego, i w niėj odbywa się czterdziestogodzinne nabożeństwo.

3. *Kaplica Syxtyńska na Watykanie.*

W XV wieku *Baccio Pintelli* zbudował tę kaplicę za *Syxtusa IV*; ma ona kształt prostokątny, długa na 40 metrów, a szeroka 13

m. i 20 cent. Mnóstwo figur i szczegółów wymalowanych po ścianach, oddalenie i tym podobne przyczyny sprawiają to, że trudno się w tém wszystkiém połapać. Po ścianach bocznych są pomalowane sceny ze Starego i Nowego Testamentu, i tak:

Strona prawa: 1. Śmierć Mojżesza (*Signorelli*), 2. Ukaranie Korego, Datana i Abirona (*Botticelli*), 3. Mojżesz odbierający tablice zakonu i niszczący złotego cielca (*Rosselli*). 4. Przejście przez morze Czerwone (*Rosselli*), 5. Mojżesz zabija egipcyanina — strofuje pasterzy Medyanickich i poi trzody Jetrego (*Botticelli*), 6. Ucieczka Mojżesza (*Signorelli*).

Łewa strona: 1. Ostatnia wieczerza (*Rosselli*). 2. Ś. Piotr odbiera klucze (*Perugino*), 3. Kazanie na górze (*Rosselli*), 4. Powołanie św. Piotra i św. Andrzeja (*Ghirlandajo*), 5. Kuszenie P. Jezusa na puszczy (*Botticelli*), 6. Chrzest P. Jezusa (*Perugino*).

Po nad głównymi drzwiami widać:

Ś. Michała walczącego o ciało Mojżesza, (*Ghirlandajo*) i Zmartwychwstanie Zbawiciela (*Henryk Fiammingo*).

Sklepienie wskutek życzeń Juliusza II malował *Michał Anioł*. Zamknięty w kaplicy, niepuszczając nikogo tak dalece, iż sam sobie rozcierał farby, po dwudziesto-miesięcznej usilnej pracy malowanie ukończył, i 1 Listopada 1509 r. kaplica była otwartą. Ta usilna praca tak źle oddziaływała na oczy *Michała Anioła*, iż przez kilka miesięcy nie mógł nic a nic czytać.

Zaczynając od głównych drzwi widzimy: 1. Prorok Zacharyasz, 2. Pijaństwo Noego. 3. Potop. 4.

Ofiara Noego. 5. Upadek pierwszego człowieka i wypędzenie go z raju. 6. Stworzenie Ewy. 7. Stworzenie Adama. 8. Bóg unoszący się nad wodami. 9. Bóg stwarza słońce i księżyc i rozkazuje ziemi wydawać drzewa i owoce. 10. Bóg oddziela światło od ciemności. 11. Prorok Jonasz. — Naokoło tych obrazów znajdują się od prawej strony: 1. Prorok Joel. 2. Sybilla Erytrejska. 3. Ezechiel. 4. Sybilla Perska, 5. Jeremiasz. Po lewej stronie: 1. Sybilla Delfijska. 2. Izajasz. 3. Sybilla Kumańska. 4. Daniel. 5. Sybilla Libijska. Po rogach kaplicy widać: 1. Aswerus, Ester i ukaranie Amana. 2. Wąż mieżdżany. 3. Dawid i Goliat. 4. Judyta i Holofernes.

Na ścianie w głębi kaplicy jest wymalowany **Sąd ostateczny**. Ten kolosalnych rozmiarów, fresk malował *Michał Anioł* na życzenie Klemensa VII p. Obraz ten przedstawia:

Ku dołowi obrazu siedmiu aniołów grzmi w trąby, zwołując ze czterech stron świata umarłych na sąd. Ziemia się otwiera i umarli powstają. Ponad aniołami Syn Boży wydaje wyrok na potępionych. a lewą ręką robi znak sprawiedliwym, aby się doń zbliżyli. Złych porywają szatany i ciągną w ogień wieczny; obok Haron w łodzi. Aniołowie bronią sprawiedliwych przeciwko diabłom; a naokoło Zbawiciela gromady wybranych i Najś. Marya P., przy niej ś. Jan Chrzc. apostołowie i męczennicy z narzędziami męki swojej. U góry po obu stronach grupy aniołów trzymają krzyż, gąbkę, cierniową koronę, kolumnę, różgi i gwoździe, i zdają się wy-mówki czynić potępionym a pocieszać sprawiedliwych.

Patrząc jednak na ten obraz, trudno się pogodzić, że to ma być ilustracja téj wielkiej pieśni:

„Dzień on, dzień gniewu Pańskiego, świat

w proch zetrze! świadkiem tego, Dawid i Sybilla! O jak wielki strach tam będzie! Gdy sam Bóg na sąd zasiędzie! I rozstrząsać wszystko będzie!" Jestto arcydoskonała ilustracya anatomiczna.

Jedna rzecz w tym obrazie razi, to nagość figur w kaplicy chrześcijańskiej, do tego papieskiej. Jużto wówczas czuli, bo opowiadają, że mistrz ceremonij pałacowych papieskich Błazej z Cezeny zwracał uwagę Pawła III, że to jest odpowiedniejszem do sali karczemnej, aniżeli do kościoła. Michałowi Aniołowi ktoś o tem powiedział, więc się zemścił na prałacie, odmalowawszy go w piekle w postaci Minosa z osłemi uszami. Mistrz ceremonij prosił papieża, aby ten jego portret zniszczyć; lecz na to odebrał odpowiedź: gdyby cię Michał Anioł był umieścił w czyścisku, to byłby środek uwolnienia cię z tamtąd, lecz z piekła nie ma wybawienia. *In inferno nulla est redemptio.*

Dym od światła i kadzidła przez trzy wieki przyczernił ten obraz; lecz jestto zawsze dzieło wielkie, choć ani jednej pobożnej myśli nie podsunie do głowy.

W téj kaplicy odbywają się ceremonie papieskie Wielkiego Tygodnia, i wiele innych w ciągu roku, na których bywają kardynałowie. Ta część kaplicy, w której się znajduje publiczność, jest oddzielona od chóru kratką marmurową, wedle rysunku *Michała*

Anioła, na której stoi ośm świeczników marmurowych. Jeśli konklawe odbywa się w Watykanie, to w tej kaplicy otwierają kartki z głosowaniem pisemném i takowe zaraz palą.

Podział Kościołów Rzymskich.

Bazyliki większe albo patryarchalne.

- Ś. Jan Laterański.
- Ś. Piotr na Watykanie.
- N. Marya P. Większa.
- Ś. Paweł za Murami.
- Ś. Wawrzyniec za Murami.

Kapituły i Kollegiaty.

Kapituły pierwszêj klasy.

- Ś. Jan Laterański.
- Ś. Piotr.
- N. M. P. Większa.

Kapituły drugiej klasy.

- N. Marya P. in Trastevere.
- Ś. Wawrzyniec in Damaso.
- N. Marya P. in Cosmedin.
- N. Marya P. in Monte Santo.

Kollegiaty.

- N. M. P. ad Martyres.
- Ś. Marka.

- Ś. Mikołaja in Carcere.
- N. M. P. in Via Lata.
- Ś. Eustachego.
- Ś. Anioła in Pescheria.
- ŚŚ. Celsa i Juliana.
- Ś. Anastazyi.
- Ś. Hieronima de' Sclavoni.

Kościół Parafialne.

Parafie pałacowe (Laterańska, Watykańska i Kwirynalska.

- Ś. Jana Laterańskiego.
- Ś. Piotra.
- N. M. P. Większej.
- N. M. P. in Trastevere.
- Ś. Wawrzynca in Damaso.
- N. M. P. in Cosmedin.
- N. M. P. in Via Lata.
- Ś. Marka.
- Ś. Mikołaja in Carcere.
- Ś. Eustachego.
- Ś. Celsa i Juliana.
- Ś. Anioła in Peschiera.
- Ś. Tomasza in Parione.
- Ś. Jana florentczyków.
- Ś. Magdaleny.
- Ś. Katarzyny della Rota.
- N. Maryi P. de' Monti.

S. Jakóba degli Incurabili.
 S. Rocha.
 S. Lucyi del Gonfalone.
 S. Salvatora in Lauro.
 S. Wawrzyńca in Lucina.
 S. Marcelego.
 N. Maryi P. in Via.
 SS. Apostołów.
 S. Marcina de' Monti.
 N. M. P. sopra Minerwa.
 S. Bartłomieja na Wyspie.
 S. Augustyna.
 N. M. P. in Monticelli.
 S. Chrysogona.
 SS. Cyra i Julity.
 N. M. P. in Campitelli.
 N. M. P. in Traspontina.
 N. M. P. in Aquiro.
 S. Ducha in Sassia.
 SS. Wincentego i Anast. przy Trevi.
 S. Andrzeja delle Fratte.
 S. Karola ai Catinari.
 S. Salvatora della Corte.
 S. Doroty.
 S. Bernarda.
 S. Adryana.
 S. Pawła za Murami.
 S. Agnieszki za Murami.
 S. Wawrzyńca za Murami.
 S. Sebastjana za Murami.
 S. Franciszka na Monte Mario.
 S. Anioła alle Fornaci.
 N. M. P. z góry Karmelu za bramą porta Portese.

Te 54 parafij zachowują pomiędzy sobą hierarchiczny porządek, jaki kardynał Wikary przepisał, a wedle którego je tutaj umieściliśmy.

Kościoty Kardynałskie.

Biskupie.

Ostia i Velletri, dziekański.
 Porto i s. Rufiny, poddziekański.
 Albano.
 Palestrina.
 Sabina.
 Frascati.

Kapłańskie,

których nazwę przyjmują kardynałowie wraz z jurysdykcyą.

S. Wawrzyńca in Lucina.
 N. M. P. in Trastevere.
 N. M. P. in Ara-Coeli.
 S. Marcina de' Monti.
 S. Wawrzyńca in Damaso.
 S. Grzegorza.
 S. Hieronima.
 S. Anastazyi.
 SS. Cztérech Koronowanych.
 S. Marcelego.
 S. Piotra in Montorio.
 S. Bernarda.
 S. Bartłomieja na Wyspie.
 S. Marka.
 S. Cecylii.

SS. Cyra i Julity.
 S. Syxtusa.
 N. M. P. Zwycięskiej.
 S. Praxedy.
 S. Augustyna.
 Najś. Trójcy de' Monti.
 SS. Jana i Pawła.
 S. Alexego.
 S. Szczepana il Rotondo.
 S. Krzyża Jerozolimsk.
 S. Piotra in Vincoli.
 N. M. P. Anielskiej.
 S. Wawrzyńca in Paneperna.
 N. M. P. della Pace.
 S. Sabiny.
 N. M. P. sopra Minerva.
 SS. Piotra i Marcelina.
 N. M. P. del Popolo.
 S. Sylwestra in Capite.
 S. Kalixta.
 S. Pudencyanny.
 N. M. P. in Traspontina.
 S. Balbiny.
 S. Klemensa.
 N. M. P. in Via.
 S. Agnieszki za Murami.
 S. Onufrego.
 SS. Nereusza i Achillesa.
 SS. Apostołów.
 S. Chrysogona.
 S. Pankracego za Murami.

S. Zuzanny.
 S. Pryski.
 S. Jana ante Portam Latinam.
 S. Tomasza in Parione.

Dyakońskie

Kościoły, których nazwę przyjmują kardynałowie dyakonowie.

N. M. P. in Via Lata.
 S. Eustachego.
 N. Maryi P. in Porticu.
 N. M. P. in Cosmedin.
 S. Mikołaja in Carcere.
 S. Adryana.
 S. Cezarego.
 S. Agaty in Suburra.
 N. M. P. in Domnica.
 N. M. P. in Aquiro.
 N. M. P. della Scala.
 N. M. P. ad Martyres.
 SS. Wita i Modesta.
 S. Anioła in Pescheria.
 S. Jerzego in Velabro.
 SS. Kosmy i Damiana.

Kardynałów dyakonów bywa tylko czternastu, chociaż kościołów tytularnych dyakońskich jest szesnaście.

Bazylikki edpustowe, które jednego dnia zwiedzić należy :

1. ś. Jan Later. str. 86	5. ś. Pawła za Mur. str. 307
2. ś. Piotr Watyk. " 99	6. ś. Sebast. " " 325
3. N. M. P. Więk. " 123	7. ś. Wawrz. " " 140
4. ś. Krzyża Jeroz. " 223	

II. KATAKUMBY.

Początkowo, jakto już gdzieindziej mówiliśmy (zob. str. 328), nazwę katakumb dawano tylko pewnej części cmentarza ś. Sebastjana; dzisiaj ta nazwa odnosi się do wszystkich niezmiernie rozległych podziemi, jakie rozciągają się naokoło Rzymu, w których pierwotni chrześcijanie grzebali swoich zmarłych. Uczony jezuita *Marchi* w r. 1840 dowiódł, że wszystkie te podziemia mają swój początek chrześcijański, a dowody swoje opiera na tem, że natura gruntu nie ma w sobie nic, coby było zdatnem do budowli lub czego innego, a powtórę na sposobie w jaki te podziemia były kopane. W *Revue des Deux Mondes*. LIX. r. 1865, str. 145 itd. *Gaston Boissier* w swojej pięknej rozprawie „*Les catacombes de Rome*“ zebrał i ocenił to wszystko, co uczony archeolog *Rossi* w dziele swoim „*Roma sotterranea*“ o katakumbach napisał. Dlatego odsyłamy ciekawych do tych dwóch prac, bo nasze zadanie niepozwała nam o tem rozprawiać. Dodamy tu tylko, że aż do r. 257 pogaństwo wiedziało o katakumbach, lecz gdy u Rzymian groby były rzeczą nietykalną i zostawały pod opieką prawa, przeto nie broniono kopać podziemi i wyrzucać ziemię na wierzch; przesładowanie nie zajrzało nigdy do tych pod-

ziemi. Dopiero cesarz Waleryan wzbronił chrześcianom wstępu do tych cmentarzy, musiano się więc z nimi ukrywać, i niewyrzucać ziemi na zewnątrz, ale rozsypywać ją po dawniejszych galeryach, jako jeszcze dzisiaj można widzieć. Ten zakaz, a raczej ten okres prześladowania cmentarzy trwał aż do Konstantego W.

Pobożne panie jak Domitylla, Lucyna, Cyriaka, Commodilla, lub panowie bogaci jak Kalepodiusz, Pretexat lub Trason budowali takie podziemne cmentarze, w których składali ciała męczenników i innych zmarłych chrześcian, oraz sami chcieli w nich spocząć. Groby te nosły ich nazwę, były ich prywatną własnością i jako już mówiliśmy, zostały pod opieką prawa. Przy końcu drugiego wieku, oprócz tych, były już cmentarze publiczne, to jest, będące własnością kościoła; tak np. był cmentarz, który papież Zefiryn oddał pod zarząd Kalixtowi, a od którego wziął swoją nazwę.

Za Konstantego W. z ogłoszeniem swobody religijnej, zaczęto budować bazyliki nad grobami męczenników, i w nich grzebano zmarłych, zapominając o katakumbach. Wszystkie upiększenia tych podziemi poczynione przez Damazego pap. w połowie IV wieku, zniszczył Alaryk i jego barbarzyńskie wojsko. Od V wieku aż do VIII, katakumby były bardzo uczęszczane i szanowane. W VIII wieku, papież Paschalis I wiele ciał świętych

ocalałych przed barbarzyńcami jak Alarykiem, Gotami, Lombardami itp. przeniósł z katakumb do kościołów rzymskich. Od tego czasu, aż do XV wieku, katakumby poszły w zapomnienie. W XV wieku zaczęto do nich zaglądać, lecz w XVI wieku znowu o nich zapomniano. Dopiero gdy w r. 1578 robotnicy okryli cmentarz chrześcijański przy ulicy *Salara*, od tego czasu zaczęto się nimi zajmować i badać. Ze wszystkich jednak nowszych papieży, Pius IX najwięcej się przyczynił do zbadania i zachowania katakumb, słusznie go też nazwano odnośnie do katakumb drugim nowoczesnym Damazym.

Nie będziemy po szczególe opisywać wszystkich katakumb, bo byłoby to rzeczą zbyt długą, opiszemy tylko niektóre, i tak:

Przy drodze **Via Appia** za bramą *Porta di San Sebastiano* są trzy katakumby: 1. ś. Sebastjana, 2. ś. Kalixta i 3. ś. Pretextata.

1. Katakumby św. Sebastjana, są to właśnie te, które wyłącznie nosiły nazwę katakumby, i w której jest sławna krypta *Platonii*, o których już mówiliśmy przy opisie bazyliki ś. Sebastjana, (zob. str. 327).

2. Katakumby ś. Kalixta, są to katakumby najobszerniejsze ze wszystkich. Wejście jest po prawej ręce drogi *Via Appia* z winnicy należącej do papieża. Prowadzą do niej obszerne schody, zbudowane zapewne po Konstantym W. w IV lub V wieku, kiedy chrześcijanie licznie zebrani nawiedzali te

święte podziemia. Wejście pierwotne dotąd nie odnalezione. W przedsionku jaki spotykamy zaraz znajdujemy mnóstwo napisów łacińskich i greckich, jak np. „*Sophronia vivas*“ (Obyś żyła Sofronio!), *Sophronia dulcis semper vives Deo*“ (Sofronio droga żyj zawsze dla Boga!) „*ΕΛΛΑΦΙΝΕΙC ΜΝΕΙΑΝ ΕΧΕΤΕ*“ (Pamiętaj o Elafisie). *ΔΙΟΝΤΖΙΝΕΙC ΜΝΕΙΑΝ ΕΧΕΤΕ* (Wspomnij o Dyonizym!) „*In mente habete*“ (Pamiętaj!) i t. p. Dalej idąc do **krypty Papieży** spotykamy *cubiculum* (izbę), w której są trzy *arcosolia* to jest niższe łukowate. W krypcie papieży są ułamki kamieni nagrobowych z napisami greckimi *Eutychianus † episc. . . . († 275)*, *Anterus epi . . . († 235)*, *Fabianus † Ep. † Mr. . . . († 236)* *Lucius († 232)*. W głębi krypty jest ołtarz, na którym była odprawiana msza św. Ołtarz ten był odnowiony przez Damazego papieża, który pięknymi literami kazał tu wypisać następujący napis:

„Hic congesta jacet quaeris si turba piorum
Corpora sanctorum retinent veneranda sepulcra;
Sublimes animas rapuit sibi regia coeli
Hic comites Xysti portent qui ex hoste trophoea.
Hic numerus procerum servat qui altaria Christi,
Hic positus longa vixit in pace sacerdos;
Hic confessores sancti quos Graecia misit,
Hic juvenes, puerique, senes castique nepotes,
Quis mage virgineum placuit retinere pudorem
Hic fateor Damasus volui mea condere membra,
Sed cineres timui sanctos vexare piorum.“

Po prawej stronie tej kaplicy, wąski korytarzyk prowadzi do kaplicy ś. Cecylii. Na ścianie *luminarium* są wymalowani trzej święci, a obok nich wypisane trzy imiona Policamus, Sebastianus i Cyrinus. Cokolwiek niżej na ścianie będącej nawprost widać portret młodej osoby, kosztownie ubraniej, i ozdobionej naszyjnikami i bransoletami, to zapewne św. Cecylia, bo dalej widać św. Urbana w szatach pontyfikalnych i dostrzedz można jego imię. Ostatni fresk przedstawia głowę Zbawiciela w gęście bizantyńskim, otoczoną aureolą okrągłą. Malowania te pochodzą z VI lub VII wieku. W dużym sarkofagu jaki tu stoi, było złożone ciało ś. Urbana. Pius IX wybudował tu ołtarz na cześć ś. Cecylii, na którym można mieć mszę św. wyrobiwszy sobie pozwolenie w Wikaryacie i przedstawwszy je w zakrystyi bazyliki ś. Sebastjana. W r. 1865 23 kwiet. liczne towarzystwo polskie było tutaj na mszy ś. celebrowanej przy tym ołtarzu przez X. kanonika Ign. Polkowskiego, a wczasie mszy śpiewano polskie pieśni. Często bardzo w katakumbach widać fresk przedstawiający rybę niosącą koszyk z płacuskami i buteleczkę czerwonego wina. Fresk ten nie jest późniejszy nad III wiek. Ryba przedstawia Zbawiciela, a chleb i wino postacie sakramentalne eucharystyczne. **Kaplica Sakramentów.** Są tu trzy freski: 1. Dobry Pasterz dźwiga owieczkę na ramionach, po bokach dwaj apostołowie pro-

wadzą po jednej owieczce ku Dobremu Pasterzowi, jedna owieczka posłuszna idzie, druga się odwraca, trzecia obojętnie skubie trawkę, a na wszystkie pada deszcz z nieba. 2. Mojżesz uderza w skałę. 3. Chrystus Pan pomiędzy dwoma uczniami rozmnaża chleb i rybki.

Kaplica św. Kornelego papieża i męczennika jest posuniętą ku drodze Via Appia, którą tak nazwano, gdyż odkryto grób jego z napisem: „*Cornelius Martyr Ep.*“ oraz obraz na murze przedstawiający ś. Kornelego i ś. Cypryana, trzymających księgę Ewangelij. Przed *cubiculum* widać słup, który służył do podtrzymywania lampy palącej się przed grobem ś. Kornelego. Freski jakie tu spotykamy zasługują na wielką uwagę, z powodu ich ogromnej starożytności, bo pochodzą z I lub II wieku. Po bokach tych korytarzy leżą, jedno na drugim, nisze (*loculi*), tak głębokie, żeby ciało człowieka do nich weszło, a czasami dwa ciała mogłyby spocząć. Otwory te zastawiano i oblepiano, a na zastawach czyto z cieniutkiej cegły czy z marmuru umieszczano różne napisy. Takich napisów pełno jest w pałacu Laterańskim, na schodach wiodących do bazyliki św. Agnieszki i gdzieindziej. Z boku niszy w głowach umieszczano flaszeczkę z krwią, jako znak pewny, że tu spoczywa ciało męczennika.

3. Katakumby św. Pretextata,

po drugiej stronie drogi Via Appia. Są tu freski bardzo ciekawe, przedstawiają Jezusa Chrystusa i Samarytanę itd. Do tych katakumb przylegają **katakumby ś. Sotera, ś. Syxtusa**, oraz **śś. Ezebiusza i Marcelego**.

Za bramą Portueńską (*Portese*) są: 4. **katakumby ś. Poncyana**, czyli inaczej śś. Abdon i Sennena, *ad Ursum pileatum* (przy niedźwiedziu w czapce), tak nazwane z powodu bałwana naśladującego tę postać, a znajdującego się w sąsiedztwie. Jedna ze sal znajdujących się wewnątrz, służyła za baptisterium (chrzcielnicę). Malutki strumyczek, przeciekający przez katakumby, ma tutaj niewielki zbiornik wody. Na końcu tej sali jest krzyż łaciński, na jego ramionach spoczywają dwa świeczniki złote, a do nich są przychepione za pomocą łańcuszków dwie litery *A.* i *Ω.*

Przy tej samej drodze są 5. **katakumby Generozy** nazwane *ad Sextum Philippi*.

Przy drodze Ostyeńskiej za bramą ś. Pawła są dwojake katakumby jedne idą ku Ostyi, drugie idą ku Wodom Salwiańskim, słynnym z męczeństwa ś. Pawła. 6. **Cmentarz ś. Lucyny** jest w tej stronie, gdzie stoi bazylika ś. Pawła za murami i zaś 7. **cmentarz ś. Tymoteusza** rozciągający się ku Ostyi stanowi część cmentarza ś. Lucyny. Przy drodze *Salaria nuova*, jest jedna z najstarszych katakumb, to jest

8. **katakumby ś. Pryscylli**, wchodzi się do nich z winnicy *Vigna del Crocifisso*. W jednej z krypt znajduje się najstarszy ze wszystkich znanych obrazów, obraz N. Maryi Panny pochodzący z II w. Najświętsza Dziewica jest wyobrażona ze swoim Boskim Synem, ma na głowie małą zasłonę, suknię z krótkimi rękawami i całą odziana płaszczem. Po lewej stronie widza stoi młody człowiek, odziany płaszczem (*pallium*), podnosi prawą rękę w kierunku Najświętszej Dziewicy, u góry zaledwie znacząc gwiazdę. Drugi fresk równie zajmujący i równie starożytny przedstawia jakieś zakonne śluby.

Przy drodze *Salaria Vecchia* są 9. **katakumby ś. Hermasa**, w których znaleziono ciała świętych Prota i Jacka (*Hyacinti*).

10. Przy drodze Nomentańskiej, za bramą Porta Pia są starożytne **katakumby** zwane od **Nymphas**. tak nazwane z powodu źródeł i bagien otaczających drogę Nomentańską, a które nazywano źródłami Nimf. Nazywano te katakumby **ad Nymphas s. Petri**, bo święty ten apostoł, jakto dowody potwierdzają, zwykł był przychodzić tutaj dla udzielania chrztu świętego. Cmentarz ten jest bardzo zniszczony.

12. Przy tej samej drodze są **Katakumby ś. Agnieszki**. Wejście do nich jest z winnicy położonej po lewej stronie drogi

Nomentańskiej, niedochodząc do bazyliki św. Agnieszki. Są to katakumby najlepiej zachowane i zawierają mnóstwo fresków starożytnych. Dosyć szerokie schody, prawdopodobnie pochodzące z czasów Konstantego W., prowadzą do wnętrza. Najważniejszą z krypt jest dzisiaj nazywana **kryptą N. M. P.** Fresk przedstawia Najśw. Dziewicę w sukni, na szyi bogaty naszyjnik, na głowie zasłona a cała okryta płaszczem (*pallium* lub *stola*, strój rzymskich pań), który spadając z ramion, naśladuje dwa szerokie rękawy. Najś. Dziewica wznosi swe ręce jakby do modlitwy, a na jej kolanach siedzi Dzieciątko, które tylko widać do połowy, gdyż czarne płamy popsuły fresk cały, który odnosi się do IV wieku. **Bazylika** składa się z dwóch sporych sal rozdzielonych i przeznaczonych prawdopodobnie jedna dla mężczyzn druga dla niewiast. W głębi sali jest chór czyli presbiterium, w nim w zagłębieniu stoi tron biskupi kamienny, naokoło ławy kamienne. Ponieważ *arcosolium* czyli grób, znajduje się za tronem i jest umieszczony po nad jego grzbietem, przeto święte tajemnice nie mogły być na nim sprawowane, lecz musiano jakiś inny ołtarz ruchomy stawiać pośrodku presbiterium. Dwa wejścia prowadzą do tej bazyliki, i najwyżej 90 osób mogło się w niej pomieścić.

13. **Katakumby ś. Cyryaki**, (zobacz str. 143).

14. **Katakumby ś. Pankracego**, (zobacz str. 305) aby je zwiedzić, należy zgłosić się do miejscowej zakrystyi.

15. **Katakumby au duos lauros** (zobacz str. 514).

Katakumb oznacznych nazwami do dzisiaj rachują 42, lecz i te dzielą się na mniejsze i są także oznaczone osobnemi nazwami. Są to tak długie podziemia, o ile je dotąd poznano, że zawierają w sobie przeszło sześć milionów grobów czyli nisz w których spoczywały ciała męczenników i umarłych. Długość zaś tych korytarzy jest tak wielką, że gdyby je złożyć w jedną ulicę, toby osiągały długości 175 mil geograficznych.

Dla rozpoznania się w katakumbach, dosyć jest zwiedzić katakumby św. Agnieszki i św. Kalixta, lub jeszcze i ś. Pankracego. Wchodząc do katakumb, trzeba mieć ciepłą jaką okrywkę, bo na zewnątrz szczególnie w lecie powietrze jest gorące, a w tych podziemiach dosyć jest chłodno, i zwiedzając w towarzystwie, nie odłączać się, bo z łatwością możnaby zginać w tym labiryncie, jak tego były wypadki. I o tem należy wiedzieć że niewolno jest brać relikwii ani nie z katakumb. Kto się chce zaopatrzyć w relikwie, niech się postara o teczki, których dostać można po sklepach, zrobiwszy podanie do „*Jego Eminencyi Kardynała Wikarego*“ niech je załączy, a z Wikaryatu w dniu oznaczonym wydadzą mu relikwie. Lub można też

udać się do arcybisk. Zakrystyana, Papieskiego, zwykle zamieszkałego w pałacu na Kwirynale, lecz obecnie zapewne w Watykanie, i przyniosłszy teczki, ustnie go poprosić.

III. PAŁACE I MUZEA.

1. *Pałac Laterański.*

Po zwycięstwie odniesioném nad Maxencuszem, Konstanty W. darował pałac Laterański papieżowi Melchiadowi (zobacz str. 86) w którym papieże mieszkali długie czasy, lecz przenosili się czasami i gdzieindziej, wiemy bowiem z pewnością, że mieszkali w pałacu przy śś. Czterech Męczennikach („*Quattro Coronati*“; zobacz str. 184), mieszkali na Awentynie w pałacu przy kościele ś. Sabiny (zobacz str. 324), mieszkali w pałacu Weneckim, mieszkali w pałacu na Kwirynale i w pałacu Watykańskim.

Kiedy papieże przebywali w Awinionie, pałac Laterański spalony i zrujnowany ze-wszystkiem niszczał; dopiero Syxtus V w r. 1585 polecił *Dom. Fontana* zbudować nowy pałac na ruinach starego patryarszego pałacu. Pałac ten o dwóch piętrach, ma trzy wielkie ściany, z których dwie zbudował *Fontana*, a trzecią *Alex. Galilei* z woli Kle-

mensa XII. Wnętrze jest bardzo ładne, poważne, ozdobione bogatymi schodami i drzwiami. Najpierwsi z owego czasu artyści, jak *Parys Nogari*, *Baltazar Croce*, *Ventura Salimbeni*, *Jan Ricci da Novara*, *Andrzej d'Ancone*, ozdobili go freskami. Ostatni Klemens XII pap. tu mieszkał, a od jego śmierci (1739 r.) pałac stał pustką. Grzegorz XVI polecił ten pałac odnowić, co wykonał budowniczy *Luigi Poletti*, i zamienić go na muzeum świeckie, w którym miały być złożone te przedmioty, których nie można było wygodnie pomieścić w muzeum Watykańskim. Pius IX dołączył doń muzeum chrześcijańskie, co wykonał uczony kawaler *Rossi*.

Wchodząc przez bramę z placu ś. Jana, są po prawej stronie na dole sale mieszczące w sobie:

Muzeum świeckie.

Przedmioty składające to muzeum, znajdują się w piętnastu salach, niepodobną jest rzeczą opisywać każdy przedmiot, dość jest przytoczyć ważniejsze:

I sala. Posadzka utworzona ze starożytnej mozaiki. Sześć pięknych płaskorzeźb. II. Ułamki architektoniczne i przesłicznie wykonane płaskorzeźby. III. Statua Antinousa i kawałek rzeźby, przedstawiającej Herkulesa pijanego. IV. Statua Germanika. Faun, kopia z Praxetelesa. Statua Marsa. Biust Tyberysza młodego. Kolumny i pomniki znalezione przy drodze Via Appia. V. Jeleń rzeźbiony z szare-

go marmuru. Dwóch Faunów. Eskulap. Muza. VI. Sala Cezarów. Statuy: Brytannika, Cezara, Tyberynsza, Agrypy, Klandyusza, Drususa, Germanika i Liwii, znalezione w r. 1839 w ruinach teatru w Cérvetri. VII. Statua Sofoklesa. Faun tańczący. VIII. Statua Neptuna, znaleziona w Porto d'Anzio i statua Herkulesa. Sarkofag z płaskorzeźbą. IX. Trzy kolumny marmurowe ozdobione arabeskami. Ułamki architektoniczne z Via Appia. X. Płaskorzeźby, jedna przedstawia postawienie obelisku, a druga część budowli na Via Sacra. XI. Statuy Diany i Sarkofagi. XII. Trzy Sarkofagi znalezione przy Via Porta Pia, i ozdobione płaskorzeźbami, z których jeden przedstawia śmierć dzieci Nioby, na drugim jest historya Oresta. XIII. Wielki Sarkofag Caecilianusa Vallianusa. Ułamek ze statuy porfirowej, znaleziony przy łuku Konstantego i statua Katona. XIV. Statua niewolnika, znać na niej ślady punkcików, co dowodzi, że i dawniej tak samo postępowano przy rzeźbieniu. Dwie kolumny z Paonazetto. XV. Pomniki znalezione w Ostyi już za Piusa IX; pomiędzy nimi odznacza się mozaika, przedstawiająca Sylwana, bożka polnego.

Na pierwszym piętrze jest: Muzeum chrześcijańskie.

W przedsionku są umieszczone sarkofagi i trzy starożytne mozaiki. W **salonie Syxtusa V.** pod wielkimi schodami jest wielki sarkofag, a na nim płaskorzeźba przedstawiająca stworzenie i upadek człowieka, Trójcę Ś. i inne przedmioty wzięte ze Starego i Nowego Testamentu. Po bokach sarkofagu stoją dwie figurki Dobrego-Pasterza.

Na **schodach** są różne sarkofagi bardzo ciekawe. Pośrodku sali ołtarz starożytny. Malowania jakie się tu znajdują, są to kopie tych malowań, które znaleziono w katakumbach. Statua św. Hipolita, z III wieku, znaleziona przy bazylice Ś. Wawrzyńca za murami; głowa jest nowoczesną.

Po za tym salonem są **Portyki wyższe**: Po ścianach są powlepiane napisy chrześcijańskie w następującym porządku:

I i II. Napisy chrześcijańskie w ogóle. III. Pochwały męczenników z czasów ś. Damazego. IV—VII. Napisy historyczne z 3 i 4 wieku. VIII i IX. Napisy dogmatyczne. X. Osoby duchowne. XI. Napisy odnoszące się do panien, wdów, pielgrzymów, neofitów i katechumenów. XII. Odnoszące się do słynnych mężów, niewiast, żołnierzy i artystów. XIII. Napisy zawierające w sobie nazwiska krewnych lub wskazujące miejsce urodzenia. XIV i XV. Symbole dogmatyczne; ryba, kotwica, Daniel, Dobry Pasterz, Łazarz, N. Dziewica, i t. d. XVI. Narzędzia sztuk i rzemiosł. XVII. Napisy pośmiertne w ogóle. XVIII. Napisy pośmiertne z katakumb Pryscylli. XIX. Z katakumb Pretextata. XX. Z katakumb ś. Agnieszki. XXI. Z Ostyeńskich. XXII. Z katakumb śś. Piotra i Marcellina. XXIII. ś. Pankracego.

W jednej sali na lewo, są umieszczone:

I. Dawniejsze jeszcze napisy z katakumb św. Agnieszki. II. ś. Cyryaki. III. i ś. Hermasa. IV. ś. Cyryaka. V. ś. Agnieszki. VI, VII i VIII. Napisy z różnych katakumb.

Daléj idą inne sale:

I i II sala przeznaczone na kopie malowideł z katakumb śś. Nereusza i Achillesa.

III sala. Malowania z katakumb ś. Agnieszki za Murami, oraz trzy obrazy: 1. Męczeństwo ś. Szczepana przez *Juliusza Romano*, 2. ś. Tomasz przez *Camuccini'ego*, 3. Zdjęcie z krzyża przez *Daniela da Volterra*.

IV. Przესliczna mozaika, lecz zniszczona, znaleziono ją za bramą ś. Pawła. Przedstawia godła komedy i tragedyi i resztki obiadu. Tak jest delikatną, że na jednej pędzi kwadratowej jest umieszczonych 7600 kawałeczków kamyków.

V. Obraz Zwiastowania, malował *Arpino* i Wniebowzięcie *Guercino*, oraz portret króla Jerzego IV, przysłany przez niego Piusowi VIII. — Z tej sali wchodzi się na galeryę, w której jest umieszczona słynna mozaika z termów Karakalli.

VI. Obraz Najś. Maryi P. malował *Palmezzano*, Wniebowzięcie, *Fra-Angelico*. Na antepedium (*predella*). są przedstawione sceny z życia N. Maryi P. i innych świętych. Ten obraz pochodzi z kościoła świętego Fortunata z Monte Falco, darowany przez Piusa IX do Muzeum. Obraz malowany przez *Crivelli'ego* i jeszcze jeden niewiadomego artysty.

VII. Są tu dwa dywany w guście gobelinów, przedstawiają jeden ś. Piotra, drugi ś. Pawła, zrobione u ś. Michała w Rzymie, wedle obrazu *Fra Bartolommeo*.

VIII. Portret przez *Van Dyck'a*. Madonna przez *Crivelli'ego*. Madonna ze szkoły Sennenńskiej. Portret Syxtusa V przez *Sassoferato*. Denar przez *Caravaggio*.

IX. Złożenie do grobu, ze szkoły *Tycyana*. — Chrzt Pana Jezusa, obraz nowoczesny. ś. Rodzina, przez *Andrea del Sarto*. Wniebowzięcie przez *Mikołaja dell' Amatrice*.

X. Zwiastowanie przez *de Francia*. Chrzt P. Jezusa, przez *Cezara da Cesto*. Dwa obrazy przez *Signorelli'ego*. Ukoronowanie Najś. Maryi P. przez *Fillipa Lippi*. Św. Hieronim przez *Jana Santi*, ojca *Rafaela*.

XI. Obraz przez *Antoniego da Murano*. Dwa obrazy przez *Caravaggio*.

Sala Koncyllów:

Męczeństwo św. Andrzeja, kopia wedle obrazu *Dominichin'a*. — Zbiór różnych wyrobów z *terra cotta*, praca *Pettrich'a*, niemieckiego rzeźbiarza; przedstawiają one sceny z życia amerykańskiego.

UWAGA. Dla zwiedzenia tych sal nie potrzeba żadnego pozwolenia, lecz dość jest zgłosić się do odzwiernych, którzy za wynagrodzeniem jednego franka od dwóch osób, wszystko pokażą.

2. Pałac Kwirynalski.

Paweł III w r. 1540, pierwszy z papieży zaczął mieszkać na Kwirynale szczególniej podczas lata; i w tym celu przenosił się do starego benedyktyńskiego klasztoru, jaki tu był. Grzegorz XIII pap. otrzymawszy w podarunku pałac wraz z ogrodem od kardynała d'Este, zaczął budować pałac, który Syxtus V i Klemens VIII dalej kończyli wedle planów zrobionych przez *Mascheriniego* i *Dom. Fontana*. Paweł V polecił *Karolowi Maderno* powiększyć go. Ogród urządzili Urban VIII i Alexander VII. Zaś cały bok ciągnący się wzdłuż ulicy kwirynalskiej, przeznaczony dla domowników papieskich, zbudował Innocenty X. Klemens XII i XIII wedle planu *Berniniego* i *Fuga*. Pius VII, Grzegorz XVI i Pius IX upiększali go.

Na wielkich schodach, prowadzących na górę, jest kawał fresku zrobionego przez *Melozzo da Forli*, przedstawia Wniebowzięcie. Ze schodów na lewo idzie się do apartamentów papieskich, na prawo do sali kró-

lewskiej. Posadzka w téj sali jest ozdobiona różnemi marmurami. Naokół fryzu Lanfranc i Sarraceni przedstawili różne sceny ze Starego i Nowego Testamentu. Dalej idzie **kaplica Paolińska**, (zobacz str. 361). Z téj kaplicy Paolińskiej jest wejście do apartamentu zwanego *nobile*. W pierwszej sali jest fresk z XVII wieku. W czwartej sali jest jeden obraz przedstawiający Wiercę, malował *Barocci*, drugi obraz malowany przez *Wawrzyńca Lotto*, i dwa obrazy ze szkoły *Zucchariego*. W V sali są rozwieszone gobeliny, przedstawiające zaślubiny Ludwika XIV. Z jednej sali jest wejście na balkon, wychodzący na plac kwirynalski, z którego papież, jeśli tu mieszka, daje błogosławieństwo ludowi, i z którego, jeśli tu jest konklawe, ogłaszają wybór nowego papieża. Z téj sali skręca się na prawo do szeregu pokoi, których okna wychodzą na plac już wspomniony. W jednej ze sal są prześliczne gobeliny, a w posadzce mozaika z willi Adryana. Fresk przedstawiający Narodzenie Zbawiciela malował *Maratta*. Zwiedzający te dwa szeregi pokoi, powinien zwrócić uwagę na sufony prześlicznie rzeźbione, malowane i złoczone, oraz na ściany i posadzki, bo są to prawdziwe arcydzieła. Należy także zwrócić uwagę na skromniutkie lakierowane krzesła, jakie są umieszczone po salach.

Oprowadzający pokazują salę, w której Pius VII

w dniu 6 Lipca 1809 roku był uwięziony z rozkazu Napoleona I, a missyi téj bardzo przykréj dopełniał Jenerał Radet. W kilka lat w dniu 24 Maja 1815 r. Pius VII powrócił tryumfalnie do Rzymu, gdy Wielki Napoleon ścigany, pojechał wkrótce jako więzien w dalekie strbny na wygnanie, z którego nigdy miał niewrócić. Pius VII p. zemścił się na jego rodzinie tak, jak się Papieże zwykli mścić: to jest, wygnanych Bonapartych przyjął z ojcowskiem sercem i gdy ogólnie przeciwko nim krzyczano, on jeden niepomny krzywd i zniewag, dał im u siebie schronienie.

Z téj saméj sali 24 Listopada 1849 r. Pius IX wybierał się na dwuletni wyjazd z Rzymu, ustępując „*rewolucyi z dołu*“, która mu tydzień przedtém zabiła przy jego boku X. Palma, sekretarza do listów łacińskich. Salę tę *Overbeck* ozdobił malowaniami; jedno z nich przedstawia Pana Jezusa prowadzonego przez żydów na górę, z której go chcieli strącić, lecz Boski Mistrz przeszedł pośród nich, a oni go nie spostrzegli.

Z téj sali przechodzi się do innych sal i znowu następuje nowy rząd pokoi, z których okna wychodzą na ogród. Mieszkanie te nosi nazwę letniego mieszkania. Zajmował je jakiś czas, jako gość, Cesarz austriacki Franciszek; a następnie królewska rodzina Franciszka II, króla Neapolitańskiego miała, tu gościnę przez lat parę.

W sali zwanéj **Galeryą**, jest wiele obrazów, pomiędzy któremi zasługują na szczególną uwagę: ś. Jerzy przez *Pordenone*, śś. Piotr i Paweł, dwa obrazy zaczęte przez *Frà Bartolommeo* a dokończone przez *Rafaela*, Madonna przez *Barocci'ego*, Trzej królowie przez *Caravaggio*, i Chrystus Pan pośród doktorów, przez tegoż i św. Cecylia przez *Van-*

ni'ego. W następnej sali zwanéj **sala posłuchań**, są płaskorzeźby dłuta *Torwald-sena*, przedstawiające wjazd Alexandra W. do Babilonu. Nadto są tu ładne gobeliny i posadzka ozdobiona starożytną mozaiką. Minawszy dwie sale, w trzeciej sali są płaskorzeźby *Finelli'ego*, przedstawiające trymf Trajana.

Daléj jest **kaplica prywatna** papie-ska. Freski zdobiące ją, jak równie i prześliczny obraz Zwiastowania, umieszczony w ołtarzu, robił *Guidi*; freski po bokach ołtarza malował *Albano*.

W następnej sali jest obraz *Van Dyck'a*, przedstawiający Zmartwychwstanie; Sybillą malował *Garofalo*. Jest tu także obraz św. Szczepana, na gobelinie. W dalszych trzech salach jest wiele obrazów, szczególniejsze jednak są: N. Marya P. (*Guidi*), Ecce-Homo (*Dominichino*), ś. Jan (*Juliusz Romano*), dwa obrazy malowane przez *Caraccio*. W sali środkowej, zwanéj konsystorską, są cztery obrazy, przedstawiające wnętrze czterech bazylik rzymskich: ś. Piotra, ś. Jana Laterańskiego, N. M. P. Większej i ś. Pawła.

Obok pałacu jest **obszerny ogród**, bardzo pięknie urządzony, ozdobiony statkami i dowcipnemi wodotryskami oraz organami wodnemi.

Zasługuje także na uwagę domek stojący w ogrodzie, zwany kawiarnią (*Caffé-house*),

zbudowany przez Benedykta XIV wedle wzoru jaki zrobił *Fuga*. Dwa wielkie obrazy malował *Fr. Van-Blumen*, flamandczyk.

UWAGA. Obecnie pałacu tego widzieć nie można, bo go zajęto na mieszkanie naczelnika rządu piemontkiego, lecz skoro ci panowie ztąd wyjadą, (co zapewne niedługo nastąpi), to pałac będzie można zwiedzić.

3. *Pałac Watykański.*

Utrzymują, niektórzy, że Konstanty W. zbudowawszy bazylikę ś. Piotra na Watykanie zbudował także i pałac dla wygody papieży. Być może, że tak rzeczywiście było, bo jeśli były przy bazylice mieszkania dla duchownych obsługujących bazylikę, to i dla papieży musiało być mieszkanie. Są dowody, że Symmach papież w r. 499 odnowił mieszkanie papieskie na Watykanie, że to samo uczynił Grzegorz IV w r. 840. Eugeniusz III zbudował tak wygodny dom, że Innocenty III mógł w nim ugaszczać Piotra II, króla aragońskiego. Mikołaj V otoczył Watykan wysokimi murami i polecił *Bernardowi Rossellini* wspaniałe budowy na Watykanie. Paweł II używał do tej pracy architekta *Juliana da Majano*. Syxtus IV zbudował bibliotekę i kaplicę, która od jego imienia nosi nazwę Syktyńskiej. Bibliotekę przeniósł

do obecnego gmachu Syxtus V. Innocenty VIII zbudował Belweder itd., inni papieże jak Alexander VI, Juliusz II, Paweł III, Leon X, Klemens VIII, Urban VIII, Klemens XIV, Pius VI i VII, Leon XII, Grzegorz XVI i Pius IX, budując i odnawiając doprowadzili pałac Watykański do téj okazałości, w jakiej go dzisiaj widzimy. Nie jestto jeden pałac, ale gromada pałaców połączona ze sobą.

Trzy są wejścia do Watykanu, jedno od kolumnady, gdzie na dole stoi gwardya szwajcarska, i prowadzi na wielkie schody zbudowane przez Piusa IX w r. 1860, a przez te schody wchodzi się na dziedziniec zwany dziedzińcem Bramantego, do którego inne wejście i wjazd prowadzą naokoło bazyliki ś. Piotra. Nareszcie trzecie wejście, od tego samego miejsca, gdzie stoi gwardya szwajcarska pod kolumnadą, idąc w górę ku konnej statuy Konstantego W., wchodzi się na schody królewskie a przez te do sali królewskiej i książęcej, oraz kaplicy Paolińskiej i Syxtyńskiej, któreśmy już na inném miejscu opisali, (*zobacz str. 361*).

Z dziedzińca Bramantego lub inaczej św. Damazego, na prawo jest wejście do pałacu zamieszkiwanego przez papieża. Wspaniałe schody marmurowe z marmoryzowanemi na złoty kolor bocznemi ścianami, prowadzą na górę. Schody te są oświetlone kolosalnemi oknami, w których szyby malowane, pra-

wdziwe arcydzieło, przedstawiają świętych Apostołów Piotra i Pawła. Jestto ofiara królowa, jaką złożył Maksymilian II, król bawarski. Z pierwszej kolosalnej sali jest wejście do mieszkania papieskiego i do sali gdzie się odbywają tajne konsystorze. W pierwszej sali są malowania al fresco bardzo ładne, a w drugiej bardzo poważnej, szczególnie godną widzenia jest wielka szyba przedstawiająca w naturalnej wielkości portret Piusa IX, ofiara dwóch braci artystów belgijskich. Salę konsystorską można widzieć, poprosiwszy którego ze służących papieskich. Co zaś dotyczy mieszkania zajmowanego obecnie przez papieża, to tego widzieć niemożna, tylko wówczas, kiedy papieża niema w Rzymie; lecz jest na letniem mieszkaniu czy to w Castelgandolfo czyli też w Porto, d'Anzio, w których to miejscach ma swoje wille. Nad tém mieszkaniem są pokoje zajmowane przez kardynała Sekretarza stanu.

Niepodobną jest rzeczą opisywać po szczególe wszystkie sale i tysiące przedmiotów, prawdziwych arcydzieł, jakie się tu w całym pałacu Watykańskim znajdują. Opiszemy je ogólnikowo na najważniejsze tylko rzeczy zwracając uwagę:

Łoże Rafaela są to galerye trzechpiętrowe oszklone, wychodzące z trzech stron na dziedziniec ś. Damazego czyli Bramanta. Łoże te zaczął budować *Bramante*, a dokończył *Rafaël*. Pierwszy rząd łóż ma filary do-

ryckie, drugi rząd jońskie, obydwą kończą się łukowo; a trzeci złożone, podtrzymujące architrav, wszystkie zaś na zewnątrz są zrobione z trawertyńskiego kamienia. Pierwsze skrzydło pierwszego piętra tych łóż, było malowane przez *Jana da Udine*, wedle szkiców *Rafaela*. Łoże te zupełnie zniszczone, Pius IX polecił *Alex. Mantovaniemu* odnowić, który tego znakomicie dopełnił, oraz naprawił drugie i odmalował na nowo trzecie skrzydło. Pierwsze skrzydło drugiego piętra malował *Rafaël*, drugie zaś dwa skrzydła malowali *Marek z Faënza*, *Mascherino*, *Rafaël da Reggio*, *Nogari*, *Naldini*, *Tempesta* i *Lanfranc*. Pierwsze skrzydło trzeciego piętra malował *Jan da Udine*, a inni dwa skrzydła malowali *Pomerancio*, *Parys Nogari*, *Tempesta*, *Arpino* i *Paweł Brill*.

Bramante zbudował te galerie i zasklepił je rzędem kopulek. Ta część na drugim piętrze, która nosi nazwę *Rafaela*, ma takich kopulek trzynaście. W każdej z nich są cztery obrazy, co razem uczyni pięćdziesiąt dwa freski przedstawiające wypadki ze Starego Testamentu, a cztery tylko z Nowego. Obrazy te wykonali uczniowie *Rafaela*: *Fr. Peni*, *Pierin del Vaga*, *Rafaël del Colle* i *Pellegrino da Modena* pod okiem *Juliusza Romano*. Ozdoby stukowe i arabeski wykonał *Jan da Udine*, wedle wzorów *Rafaela*.

Na pierwszym piętrze łoże malował *Jan da Udine* i inni mistrze, wedle rysunków *Ra-*

faela. W środkowej galeryi są słynne malowania *Rafaela*, a trzecią galeryę malowaniami allgerycznemi ozdobił *Jan da Udine*. Na trzeciem piętrze łóż były nieukończone, dopiero Pius IX polecił *Consoni*emu i *Mantovani*emu, aby je wymalowali. Pierwszy malował obrazy historyczne, drugi arabeski, zaś *Galli* robił ozdoby stukowe. Galerye pierwszego i drugiego piętra z rozkazu Piusa IX były oszklone i odnowione przez *Mantovani*ego.

Z tego trzeciego piętra łóż wchodzi się do galeryi obrazów zwanój **Pinakoteka**. Czterdzieści pięć obrazów, prawie samych arcydzieł, składają tę galeryą i są umieszczone w czterech salach. Liczby podajemy te, pod jakimi te obrazy są umieszczone.

I Sala. 1. ś. Hieronim (*Leonardo da Vinci*), 2. Trzech świętych (*Perugino*), 3. Cuda ś. Jacka (*Bonozzo Gozzoli*), 4. Trzy tajemnice (trzy obrazki), 5. Pietà (*Mantegna*), 6. Legenda o św. Mikołaju z Baru (*Frà Angelico*), 7. N. Marya P. (*Francia*), 8. Wiara, Nadzieja i Miłość (*Rafaël*), 10. Święta Rodzina (*Garofalo*). 11. Chrystus Pan w grobie (*Crivelli*), 12. św. Tomasz Niewierny (*Guercino*), 14. Syn marnotrawny (*Murillo*), 15. ś. Katarzyna (*Murillo*), 16. św. Jan Chrzciciel (*Guercino*).

II Sala. 17. Komunia ś. Hieronima, arcydzieło (*Dominichino*), 18. Najś. Dziewica (*Dominichino*), 19. Przemienienie (*Rafaël*).

III Sala. 20. N. Dziewica i różni święci (*Tycyan*), 21. Portret (*Tycyan*), 22. ś. Marya Magdalena (*Guercino*), 24. Zmartwychwstanie (*Perugino*), 25. N. Marya P. (*Juliusz Romano*), 26. Żłóbek (*Pin-turichio*), 27. Ukoronowanie N. M. P. (*Rafaël*), 28.

Najs. Dziewica na tronie wpośród świętych (*Perugino*), 29. N. P. M. z Dzieciątkiem (*Sassoferrato*), 30. Złożenie do grobu J. Chr. (*M. A. Caravaggio*), oceniony na 150,000 franków.

IV Sala. 32. Męczeństwo św. Processa i Martyniana (*Valentino*), 33. Męczeństwo św. Piotra (*Guido*), 34. Męczeństwo św. Erazma (*Poussin*), 35. Zwiastowanie (*Barocci*), 36. Cud św. Grzegorza W. (*Andrea Sacchi*), 37. Zachwycenie św. Michaliny, arcydzieło (*Barocci*), 38. św. Helena (*P. Veronese*), 39. N. M. P. i święci (*Guido*), 40. N. M. P. z Dzieciątkiem (*Cezar da Sesto*), 41. Chrystus Pan (*Caracci*), 42. św. Romuald (*Andrea Sacchi*).

II. Muzeum kamienne, zbudował Pius VII, a urządził słynny archeolog *K. Marini*. Zajmuje w sobie do trzech tysięcy rozmaitych przedmiotów. Po prawej ręce są napisy pogańskie greckie i łacińskie. Po lewej zaczawszy od 7 okna, są napisy chrześcijańskie, powiększej części wyjęte z katakumb. Na tym korytarzu jest mnóstwo przedmiotów, jak na przykład: sarkofagi, urny pogrzebowe i różne naczynia, oraz wiele różnych ułamków architektonicznych bardzo ciekawych. Małe drzwi prowadzą z tego korytarza do biblioteki watykańskiej.

III. Biblioteka watykańska. Mikołaj V pap. jest prawdziwym założycielem tej biblioteki, zebrał wszystkie rękopisy z pałacu Laterańskiego, i wysłał do Grecyi, do Niemiec i do innych krajów uczonych ludzi, tym sposobem zgromadził dziewięć tysięcy rękopisów. Syxtus IV zbudował bibliotekę, lecz Syxtus V, w r. 1588

zbudował inną obecną, wedle planu zrobionego przez *Fontanę*. Z następstwem czasów, papieże szczególnie Grzegorz XV, Klemens XI, Leon XII i Pius IX przyczynili się najwięcej do zbogacenia biblioteki, tak iż obecnie rachują 25,000 bardzo ważnych rękopisów, oraz sto dziesięć tysięcy woluminów drukowanych.

W przedpokoju bibliotecznym, znajduje się wspaniały egipski papiirus odnoszący się do pogrzebow egipskich; oprócz tego są portrety wszystkich bibliotekarzy watykańskich. Pierwsza sala jaką się spotyka, jest **sala pisarzy** (*scrittori*), a w niej pracują uczeni ludzie, którzy z urzędu są obowiązani zajmować się badaniem i ogłaszaniem rękopisów nieznanych. Tych pisarzy jest siedmiu, dwóch do języka łacińskiego, dwóch do greckiego, dwóch do hebrajskiego i syryjskiego, a jeden do arabskiego. Za tą salą rozciąga się wielka sala biblieczna, rozdzielona na dwie nawy przez sześć wielkich pilastrów, i ozdobiona freskami przez *Gaetano*, *Cezara Nebbia*, *Nogarisa*, przedstawiającymi główne Sobory i najslawniejsze starożytne biblioteki. Na pilastrach są portrety, wynalazców różnych alfabetów i litery tychże. W téjże sali jest sarkofag, a w niem znajduje się płótno asbestowe, zrobione z minerału włóknistego, w które starożytni owijali ciało zmarłego przed spalaniem. Wspaniała posadzka jest darem Piusa IX. Ściany i pila-

stry są otoczone bogatemi szafami, w których przechowują się rękopisy.

W téj sali widzimy różne przedmioty nowoczesne, jak n. p. 1. Dwa granitowe stoły z płaskorzeźbami brązowymi, roboty *Valadiera*, przedstawiającymi pamiętne wypadki z czasu rządów Piusa VI. 2. Dwa świeczniki sewrskie podarowane przez Napoleona I. Piusowi VII, i takie samo naczynie, ofiarowane przez Karola X, Leonowi XII. 3. Czara inkrustowana w malakicie, ofiarowana Grzegorzowi XVI z Rosyi. 4. Dwa wielkie naczynia porcelanowe ofiarowane przez Króla Pruskiego Piusowi IX i dwa wielkie naczynia ofiarowane Piusowi IX przez Napoleona III. Z rękopisów najważniejsze są Biblia z IV wieku, Wirgiliusz z Vgo, Terencyusz z IVgo, a drugi z IX.

Palimpsest (pargamin z którego zmyto pisanie dla użycia go do czego innego), który odcyfrował kardynał Mał, zawiera traktat Cyserona *De Republica*; Homilie ś. Grzegorza W. z XI wieku; Dante z XI wieku; Brewijarz Korwina króla węgierskiego z XV wieku; autografy Tassa, Petrarcki; czule listy Henryka VIII do Anny Boleyn, i książka jego przeciwko Lutrowi o Sakramentach, z własnoręcznym na końcu przypiskiem: „*Finis, Henry Rex. Anglorum Rex Henricus, Leo Decime, mittit hoc opus et fidei teste et amicitiae*“, za którą książkę od Leona X otrzymał tytuł: „Obrońcy Wiary“. „*Defensor Fidei*“.

Na końcu téj sali po prawej ręce, znajdują się drzwi do **Archiwów** założonych przez słynnego bibliotekarza watykańskiego Theinera.

Minawszy archiwum, wchodzi się do bardzo długiej galeryi, ciągnącej się na prawo i na lewo i na 400 kroków, równolegle do muzeum kamiennego. Po prawej stronie w końcu tej galeryi jest tak zwane **muzeum Świeckie**, w którym jest 6 szaf napelnionych bardzo ciekawymi starożytnymi wykopaliskami. Galerya po lewej ręce nosi nazwę **rękopisów królowej Chrystyny**, na końcu której trzy ostatnie sale noszą nazwę **muzeum chrześcijańskiego** (*Museo cristiano*), założonego przez Benedykta XIV. Ściany pierwszej sali są wyłożone napisami i płaskorzeźbami marmurowymi, wyjętymi ze sarkofagów chrześcijańskich. Naokoło ścian jest ośm szaf zawierających różne przedmioty z pierwszych chrześcijańskich wieków. Szafy te zwykle są zamknięte, aby je otworzyć potrzeba mieć osobne pozwolenie. Na środku sali, stoi 6 szaf oszklonych tak samo zawierających w sobie różne przedmioty pierwotnych i nowszych wieków chrześcijańskich.

Daléj jest sala zwana **gabinet papirusów**. Freski na ścianach malował *Mengs*. Jestto jedna z watykańskich sal najbogatsza w ozdoby, składające się z granitu, porfiru, i bronzu. Większa część papirusów pochodzi z V, VI, VII i VIII wieku. Za tą salą jest **sala bizantyńskich malowideł** z XIII i XIV wieku. Są tu malowania, które wykonali *Margheritone*, *Cimabue*, *Giot*-

to, *Masaccio*, *Frà Angelico* i innych. Przy samem wejściu do téj sali, jest wejście prowadzące do gabinetu zwanego **Nozze Adobrandini**, dla tego, iż oprócz innych prac, jest tu słynny fresk, przedstawiający wesele pogańskie. Fresk ten znaleziony w ruinach obok łuku Galliera, był własnością książąt Adobrandini, od których Pius VII nabył go za 25,000 złr. w. a. Oprócz tego tynku freskowego, są tu jeszcze inne starożytne tynki freskowe.

Wróciwszy się do sali malowideł bizantyńskich, widzimy na końcu wejście do gabinetu **pieczęci starożytnych i medali**. Jestto zbiór znaków, jakie starożytni zwykli byli umieszczać na materyałach budowlanych. Zbiór ten zebrał Kajetan Marini i podarował do muzeum watykańskiego. W tym gabinecie jest portret Karola W., kilka malowideł z katakumb i kawał mozaiki pochodzącej z *triclinium* będącego przy placu św. Jana Laterańskiego, (zobacz str. 98), i starożytne brązowe rzymskie krzesło.

W **gabinecie medali** przerobionym z kaplicy ś. Piotra, jakto jeszcze pokazują freski malowane przez *Vasari*'ego, jest ładny zbiór medali. W czasie rewolucyi 1849 roku skradziono wielką ilość medali, szczególniej pochodzących ze słynnego zbioru Chrystyny królowej Szwedzkiej, jaki tutaj ofiarowała; szkoda ta jest niepowetowana, bo złodzieje przetopili skradzione przedmioty. Na środku

tego gabinetu jest zbiór emalii na miedzi, przedstawiających Mękę Zbawiciela, które w XV wieku wykonał *Robert Vauguery z Blois*. Jest tutaj także mapa całego świata, prawdopodobnie zrobiona przez *Juliusza Romuno*, i prześliczny klęcznik, rzeźbiony z drzewa, z inkrustacyami ze słoniowej kości, ofiarowany Piusowi IX przez katolików z diecezyi Tours.

Z tego gabinetu wchodzi się do tak zwanego **Apartamentu Borgia**, składającego się z sześciu sal, z których trzy pierwsze zawierają w sobie książki; czwarta zawiera zbiór rzadkich miedziorytów. W piątą i szóstą są umieszczone płaskorzeźby, sarkofagi, ułamki architektoniczne i jeden ołtarz pogański; oprócz tego w szóstą sali zwaną dawniej salą papieżów męczenników, z powodu, że znajdowały się tutaj portrety wielu z nich, obecnie są ściany pokryte wielkimi muszlami, i jest umieszczonych siedm planet znanych starożytnym, wyobrażonych pod postacią tych bożków, których noszą imiona. Pośrodku sali jest prześliczne naczynie z marmuru fijołkowego, mające obwodu szesnaście stóp. Kominiek z marmuru zwanego *palombino* pochodzi z XVI wieku. Pierwszą i drugą salę malował *Bonfili*, trzecią i piątą malował *Pinturichio*, szóstą zaś malowali *Jan da Udine* i *Pierin del Vaga* pod okiem *Rafaela*.

Muzeum Chiaromonti. Do muzeum Chiaromonti wchodzi się z téj samej ga-

leryi kamiennéj, z której jest wchód do biblioteki watykańskiej, a od Galeryi Kamiennéj oddziela go tylko krata bronzowa. Muzeum to założonem było przez Piusa VII, którego nazwisko rodzinne nosi, a urządził go *Canova*. Znajduje się w nim przeszło siedmset różnych przedmiotów starożytnéj sztuki, rozdzielonych na trzydzieści działów. Niepodobną jest rzeczą wspominać o każdej pojedynczo sztuce; są to arcydzieła, a więc znawców piękna artystycznego zająć potrafią. Przy samem wejściu do tego muzeum, jest wejście do tak zwanego:

Braccio Nuovo, muzeum założonego przez Piusa VII pod kierownictwem *Rafała Stern* niemieckiego architekta. Posadzka w nim jest ozdobiona dziesięcioma starożytnemi mozaikami. Półkole jest ozdobione czterema kolumnami, z których dwie są z giallo antico, a dwie z alabastru wschodniego. W tem muzeum znajduje się czterdzieści pięć statuu, oraz wiele innych prześlicznych rzeźb. Nie wyliczamy wszystkich dla téj saméj przyczyny, o której wyżej mówiliśmy, zwrocimy tylko uwagę na kolosalnych rozmiarów statwę umieszczoną w półkolu, przedstawiającą *Nil* i jego szesnaście odnóg wyobrażonych pod postacią szesnastu dzieci. W XVI wieku znalezioną ją obok kościoła ś. Szczepana in Cacco, gdzie przedtem była świątynia Izydy, jest ona z czasów Adryana.

Wróciwszy napowrót do muzeum Chiaro-

monti widzimy na końcu schody prowadzące do muzeum **Pio-Klementyńskiego**, założonego przez Klemensa XIV i Piusa VI. Jestto najpierwsze muzeum w świecie i takiego bogactwa rzeźb nigdzie więcej nieznajdzie.

1. **Przedsionek czworokątny**, (zaraz po lewój ręce jest wejście do muzeum egipskiego), Freski malował *Daniel da Volterra*. Są tu przedmioty godne uwagi: 1. Tors Belwederski, znaleziony w termach Karakalli, dzieło *Apolloniusa ateńskiego*; uważają go jako część statuy Herkulesa. Powiadają, że *Michał Anioł* uczył się tajemnic sztuki na téj rzeźbie. 2. Sarkofag Scypiona Barbatusa, ojca Scypiona afrykańskiego (zob. str. 18). W roku 1780, kiedy po dwóch tysiącach lat otwarto ten sarkofag, znaleziono w nim szkielet tego słynnego rzymianina zupełnie zachowany i miał na palcu pierścień, który Pius VI podarował lordowi Algernon Percy, a ten umieścił go w zbiorach lorda Beverley.

2. **Przedsionek okrągły**, pośrodku znajduje się piękna miednica z marmuru *pavonazetto*. Po niszach są umieszczone statuy starożytne. Z balkonu jaki się tu znajduje, jest prześliczny widok (*belvedere*) i dla tego tę część pałacu nazwano **belvedere**. Na balkonie znajduje się także starożytny zegar pokazujący nazwy wiatrów po grecku i po łacinie.

3. **Pokój Meleagra**, tak nazwany od

wspaniałej statuy Meleagra, syna Eneaszo-
wego, jaka się tutaj znajduje. Znamienitsze
przedmioty są:

Głowa od kolosalnej statuy Trajana znaleziona
w Ostyi; napis odnoszący się do Luciusza Mummiu-
sza, konsula rzymskiego, na 147 lat przed nar. Jez.

Zwróciwszy się napowrót do okrągłego
przedsionka, wchodzimy na prawo do:

4. Dziedzińca zwanego **belweder-
skim**. Dziedziniec ten ośmiokątny zbudow-
wany wedle planu *Bramante*go, jest otoczony
naokoło portykiem, w którego czterech ro-
gach znajdują się cztery gabinety. Portyk
ten wspiera się na 16 granitowych kolum-
nach a w nim znajdują się największe arcy-
dzieła sztuki starożytniej, mianowicie:

1. Sarkofag z napisem greckim i łacińskim, że
w nim był pochowany ojciec cesarza Heliogabala.
2. Wanna z czarnego bazaltu, znaleziona w łaźniach
Karakalli.
3. Perseusz i dwaj gladyatorowie, dłuta
Canowy.
4. W niszach są statuy Merkurego i Pal-
lady.
5. Sarkofag z pięknymi płaskorzeźbami przed-
stawiającemi Bachusa i Aryadnę, jego żonę.
6. Sar-
kofag, na którym są wyobrażenia zwyciężeni błaga-
jący łaskawości zwycięzcy.
7. Statua żony Aleksan-
dra Sewera.
8. Sarkofag, na którym widać zabicie
królowej Amazonek przez Achillesa.
9. Antinous
belwederski zwany inaczej Merkurym.
10. Dwie płas-
korzeźby, z których jedna przedstawia Achillesa,
już po zabiciu królowej Amazonek, a druga przed-
stawia procesyą na cześć bogini Izdydy w Egipcie.
11. W niszach statuy Pryjapa i młodego Herkulesa.
12. Dwa sarkofagi z płaskorzeźbami przedstawiają-
cemi Neridy nosące zbroje Achillesa, a drugi przed-
stawia cztery pory roku.
13. Wanna z czerwonego
granitu. Przed drzwiami prowadzącemi do sali zwie-

rząt, stoją dwie kolumny z marmuru zwanego *verde antico*, i dwa brytany prześlicznie rzeźbione. 14. Dwa sarkofagi, na jednym walka Ateńczyków z Amazonkami, na drugim geniusze bachanalijskie. 15. Wanna z granitu czerwonego. 16. Laokoon, sławna grupa, którą Michał Anioł nazywał cudem sztuki, była znaleziona w tak zwanych *Sette Sale* (zobacz str. 70). To arcydzieło zrobione, jak pisze Pliniusz, z jednej sztuki było umieszczone w pałacu Tytusa, i jest dziełem trzech rodyjskich rzeźbiarzy: *Agessandra*, *Polidora* i *Atenodora*. Michał Anioł odkrył, że są zrobione z trzech kawałków doskonale spójnych. 17. W ścianie dwie płaskorzeźby przedstawiające Bachanalie i tryumf Bachusa. 18. W niszach statuy Polymnii i jednej z nimf. 19. Herkules i Bachus. 20. Sarkofag, a na nim geniusze niosą zbroje. 21. Wielka granitowa wanna, znaleziona w mauzoleum Adryana. 22. Płaskorzeźba przedstawiająca Augusta, mającego składać ofiarę. 23. W niszy statua Hygiasza. 24. Ołtarze znalezione w grobie przy drodze *via Appia*. 25. Płaskorzeźba przedstawiająca Romę, towarzyszącą cesarzowi zwycięzcy. 26. Poniżej, ogromnych rozmiarów wanna ze wschodniego granitu. 27. Sarkofag, a na nim Trytony i Nereidy. 28. Apollo Belwederski znaleziony XV wieku w Porto d'Anzio. Wedle Winckelmanna statua ta przedstawia bożka w chwili, gdy zabija strzałami weża Pythona. 29. W ścianach dwie płaskorzeźby, z których jedna przedstawia polowanie, a druga córkę Jowisza Pazyfę, zakochaną w wole. 30. W niszach są statuy Pallady i Wenery Zwycięzkiej.

5. **Sala zwierząt.** Przedśionalek wsparty na czterech kolumnach granitowych, rozdziela tę salę na dwie części; posadzka w niej jest ułożoną ze starożytnych mozaik. Pius VI pragnął tutaj zgromadzić wszystkie starożytne rzeźby przedstawiające zwierzęta. Ze wszyst-

kich zwierząt tutaj zgromadzonych na szczególniejszą uwagę zasługują:

1. Grupa przedstawiająca Centaura morskiego i Nereidę. 2. Herkules unoszący Cerbera. 3. Koń. 4. Herkules zabijający Geryona. 5. Lew rozdzierający konia. 6. Jeleń z alabastru, 7. Mały lew z marmuru zwanego *breccia*. 8. Tygrys z granitu centkowanego. 9. Herkules ze lwem. 10. Herkules zabijający Dyomedesa. 11. Wielki lew z szarego marmuru. 12. Kommodus na koniu. 13. Centaur. 14. Gryf z alabastru. 15. Lew z marmuru *breccia*.

Z téj sali na prawo wchodzi się do galeryi figur.

6. **Galerya figur** (*Galleria delle Statue*). Jest tu zbiór znakomitych starożytnych posągów, pomiędzy którymi zasługują na szczególniejszą uwagę posągi oznaczone następującemi liczbami:

248. Statua, do której przyprawiono głowę Cesarza Klaudiusza Albinusa. 249. Płaskorzeźba Michała Anioła, przedstawiająca Kosmę I. Medyceusza, gdy wypędza ze swojego kraju występki, a natomiast wprowadza cnoty i nauki. 250. Kupido znaleziony przy drodze Labikańskiej. 265. Parys przyznający pierwszeństwo piękności. 259. Statua Pallady z dodaną głową, która równie jest piękną i starożytną. 261. Penelopa na piedestale z płaskorzeźbą przedstawiającą Sylena usługującego Bachusowi i Aryadnie. 265. Amazonka, jedna z najpiękniejszych figur w tym zbiorze. 270. Urania, jedna z muz. 271. Pozydyp i 390. Menander, znalezione blisko ś. Wawrzyńca in Paneperna. 393. Penelopa zrozpaczona z odjazdu Telemaka. 394. Neptun. 395. Apollo grający na cytrze. 412 i 413. Świeczniki Barberini z białego marmuru, znalezione w willi Adryana. 414. Aryadna opuszczona i śpiąca. 426. Urna pogrzebowa ze wschodniego alabastru, znale-

ziona w bliskości grobowca Augusta. 383 i 384. Operacye anatomiczne, bardzo zajmujące z powodu, że nam dają poznać pojęcia starożytnych o anatomii. Wśrodku téj galeryi stoi wspaniała wanna ze wschodniego alabastru, znaleziona na placu de Duodici Apostoli.

W głębi téj galeryi jest:

7. Sala popiersi (*Sala dei busti*). W dwóch rzędach na marmurowych stołach jest umieszczona wielka liczba popiersi i głów. Na pięknej kolumnie z czarnego dawnego marmuru, jest umieszczona głowa Bachusa, zrobiona z czerwonego starego marmuru, znaleziona blisko Genezano. Na przeciwko jest kolumna z białego marmuru, a około niej jest przedstawiony taniec pór roku. W niszy w głębi sali jest kolosalna statua Jowisza siedzącego z orłem u stóp, z berłem i piorunami. Po jego obydwóch stronach stoją prześliczne dwa naczynia umieszczone na dwóch kawałkach, bardzo rzadkiego marmuru, zwanego breccia i alabastru. Przed statua jest umieszczony globus marmurowy, na którym są oznaczone gwiazdy i znaki zodyakowe.

W przyległym przedsionku znajduje się marmurowy trójnóg, a w niszy statua Liwii, żony Augusta albo Druzylli. 315. Faun śmiejący się. 320. Sylen ze skórą pantery. 353. Julia, córka Tytusa. 357. Antinous. 361. Adryan. 366. Scypion Afrykański. 376. Minerwa z grobowca Adryana. 388. Dwa nieznanne portrety wyryte na jednym kawałku marmuru, nazywane Katon i Porcyas.

Z téj sali wychodzi się na terasę, na której się znajdują starożytne pomniki i z niej wchodzi się do gabinetu masek.

8. **Gabinet masek** zbudowany wedle planu *M. A. Simonetti'ego*; sklepienie malował *D. de Angelis*; posadzka ozdobiona starożytną mozaiką pochodzącą z willi Adryana. Oprócz tego ośm kolumn i tyleż pilastrów alabastrowych ozdabiają ten gabinet.

Ponad temi drzwiami, jak i w innych trzech miejscach, są płaskorzeźby przedstawiające trudy Herkulesa; obok drzwi w niszy statua Fauna z czerwonego dawnego marmuru. W innéj niszy statua Minerwy, dalej statua Ganimedesa, jeszcze dalej statua Adonisa lub Apollina, a nareszcie statua Wenera i ostatnia statua Dyany. Po gabinecie są ustawione piękne naczynia z czerwonego dawnego marmuru, jak również z takiego marmuru cztery ławy porfirowe.

W głębi tego gabinetu umieszczone drzwi prowadzą do sali posągów, którą już zwiedzaliśmy. W przedsionku prowadzącym do téj sali jest Faun tańczący, i mały posążek Dyany. Przed samém oknem jest słynne naczynie alabastrowe znalezione przy grobowcu Augusta, w którym prawdopodobnie były złożone popioły Liwilli, córki Germanika, albowiem przy niém znaleziono napis odnoszący się do téj księżniczki. Wszedłszy na salę zwierząt i skręciwszy na prawo, wchodzimy do sali Muz.

9. **Sala Muz** ma kształt ośmiokątny, zbudowana przez *Simonetti'ego*, jest ozdobiona szesnastoma kolumnami z kararyjskiego marmuru. Znajdują się wniej statuy Muz wykopane w Tivoli, a tak zupełnego ich zbioru nigdzie niema. Oprócz tego są tu

umieszczone popiersia słynnych osobistości greckich. Z téj sali wchodzi się do sali okrągłej.

10. **Sala okrągła** (Sala Rotonda), zbudowana przez *Simonetti*'ego ozdobiona dziesięcioma wielkimi pilastrami z kararyjskiego marmuru, a ich delikatne nagłowice rzeźbił *Franzoni*. Dziesięć okien i okrągły otwór w sklepieniu oświetlają ją, posadzka jest ułożoną z mozaik znalezionych w Otricoli przedstawiających głowę Meduzy a naokoło walkę różnych bóstw morskich; pośrodku sali jest wspaniała porfirowa miednica, mająca obwodu 41 stóp, wsparta na przeźroczystej bronzowej podstawie. Figury i kolosalne popiersia otaczają wokół salę; popiersia stoją na słupach porfirowych. Po każdej stronie drzwi wchodowych, stoją kolosalnych rozmiarów Hermesy, obydwie znalezione w willi Adryana. Z téj sali jest wejście do sali zwanej w kształcie krzyża greckiego.

11. **Sala w kształcie krzyża greckiego.** Zbudował ją *Simonetti*. Coś piękniejszego nad drzwi prowadzące do téj sali trudno sobie wyobrazić. Wysokość ich dochodzi przeszło 20 stóp; oddrzwia są z granitu czerwonego w guście egipskim; dwie statuy kolosalne stanowiące całość z kolumnami na których stoją, podtrzymują fryz i drzwi; statuy te znaleziono w willi Adryana. Na fryzie literami bronzowymi są wypisane te słowa „*Museum Pium*“. Posadzka jest ozdobiona mozaiką znaną w willi

Cycerona. Szczególniejszą uwagę zwracają na siebie dwa ogromne sarkofagi, jeden pod liczbą 566 jest sarkofagiem, w którym było złożone ciało ś. Konstancyi (*zobacz str. 154*), a w drugim pod liczbą 589 spoczywało ciało ś. Heleny w grobowcu przy Tor Pignatara (*zobacz str. 313 i 314*). Pius VI sprowadził je do tej sali i polecił naprawić. Dwudziestu pięciu robotników przez kilka lat pracowało nad nimi, gdyż znana twardość porfiru nie pozwoliła im na pośpiech. Naprawa obydwu sarkofagów kosztowała 250,000 złr. w. a.

Z innych przedmiotów zasługują na uwagę:

Wenus w bronzowej draperyi pod liczbą 574. Naprzeciwko drzwi do muzeum egipskiego leży kolosalna statua przedstawiająca rzekę Tygr.

Z tej sali po lewej ręce jest wchód do muzeum egipskiego.

12. Muzeum egipskie. Pius VII założył je, a dokończył Grzegorz XVI. Zajmuje ono 10 sal, w których są zgromadzone wszystkie egipskie przedmioty, jakie się tylko znajdowały w różnych rzymskich zbiorach. W przedsionku znajdują się urny i sarkofagi bazaltowe, pokryte hieroglifami jak również i ich wieka są niemi ozdobione.

13. Sala pomników stylu egipskiego. Wspaniała statua z czarnego granitu z hieroglifami, ma przedstawiać matkę Sezostrysa zwanego Wielkim. Obok niej są umieszczone dwa wspaniałe lwy, znalezione w r. 1443 przy Panteonie. Dwie statuy gra-

nitowe przedstawiające Ptolomeusza i jego żonę znalezione w ogrodach Sallustysza.

14. **Sala pomników naśladowanych.** W dwóch salach są zgromadzone pomniki z marmurów kolorowanych, znalezione w willi Adryana w Tivoli. Na szczególniejszą uwagę zasługuje statua z białego marmuru, przedstawiająca Antinusa pod postacią jakiegoś bóstwa egipskiego, oraz kolos z marmuru ciemno-popielatego, mający wyobrażać rzekę Nil, gdy jest w spoczynku.

15. **Półkole** (*Emiciclo*). Jest w niém zgromadzonych 10 kolosalnych figur z czarnego granitu, przedstawiających bóstwa egipskie z lwiami głowami. Są tu i mumie, z których jedna jest kapłana egipskiego Amon-Ra (Jowisz) a pochodzącego z XVIII królewskiej dynastji.

W dwóch następnych salach są zebrane różne roboty szmelcowane, kamienie, brzozy i wyroby z drzewa. Najważniejszym ze wszystkich jest słynny chrząszcz z jaspisu bardzo twardego, z napisem w jedenastu wierszach.

16. **Sala papirusów** (*Sala dei Papi-ri*). Są tutaj zgromadzone papirusy pisane hieroglifami, inne charakterem heratyckim, a inne charakterem demotycznym, z których pierwszy jest pismem obrazowem, drugi pismem rozumianém tylko przez kapłanów, a trzeci pismem ludowém. Kardynał Maï, ogłosił uczoną rozprawę o tych sposobach

pisania. Napisy na tych papirusach są po większej części napisami pośmiertnemi.

W ostatniej sali, oprócz kilku przedmiotów staro-egipskich, znajduje się szereg kamieni z napisami kufickimi i napisami w starym języku arabskim.

Wróciwszy do sali greckiej, znajdujemy po lewej ręce główne schody do muzeum. Są one zbudowane z marmuru kararyjskiego, ozdobione dwudziestoma granitowymi kolumnami i podzielone na trzy części, z których dwoje bocznych prowadzi do galeryj umieszczonych na wyższym piętrze, a środkowe do biblioteki na dół i do ogrodu. Drzwi prowadzące do biblioteki, które się widzi na dole schodów, mają oddrzewia z granitu czerwonego. Idąc po schodach prowadzących na górę, znajduje się po prawej stronie salę zwaną pokojem bigi.

17. **Sala bigi** czyli wozu o dwu kołach (*Salla della biga*, a jak u nas w Polsce *bieda*). Salę tę zbudował *Camporesi*, stosując się do woli Piusa VI; ma ona kształt okrągły i ozdobiona ośmioma kolumnami z białego marmuru. Nazwę swoją wywodzi od wózka dwukołowego z białego marmuru, do którego są zaprzężone dwa konie także z białego marmuru. Siedzenie na wózku i tułów jednego konia, są starożytne, resztę do nich dorobił *Franzoni*.

Z innych przedmiotów zasługują na uwagę: 610. *Bachus*. 612. Statua *zakwefiona* i bogato udrapowa-

na. 614. Apollo z cytrą. 615 i 618. Discobulus. 619. Woznica na wyścigach w cyrku. Pod liczbami 609, 613, 617 i 620 są umieszczone łańne sarkofagi.

Wyszedszy z téj sali idzie się na górę po wspaniałych schodach, ozdobionych ośmioma kolumnami z *breccia corallina*, na załomie schodów jest otwór w ścianie w kształcie okienka, ozdobiony dwoma kolumnami z zielonego porfiru. Przez ten otwór widać przepyszne drzwi, jakieśmy oglądali w *Sali okrągłej*. Na środku załomu, 606 stoi wielkie naczynie z zielonego granitu z rzeźbionemi uszami. 601. Trójnóg, na którym jest przedstawiona walka Herkulesa z synami Hippokooną. Z tego załomu wchodzi się do muzeum etruskiego.

17. Muzeum Etrusko-gregoryańskie, założone przez Grzegorza XVI a wzbogacone przez Piusa IX, bronzami i innemi przedmiotami wykopanemi wobec niego w Pompei w r. 1849. Muzeum to jest zgromadzone w dwunastu izbach, lecz dotąd przedmioty nie są oznaczone liczbami.

I i II izba. Portrety znalezione w grobach, urny z terra cotta i z alabastru.

III izba. Trzy trumny z terra cotta z wyobrażeniem nieboszczyków na wiekach, znalezione w Toscanelli.

IV. Zbiór różnych wyrobów z terra cotta, po większej części rzymskich, kilka tylko etruskich, oraz naczynia etruskie umieszczone w oszklonej szafie pod oknem.

V. Odtąd zaczyna się zbiór naczyń malowanych. Główne i jedyne w swoim rodzaju jest wspaniałe

naczynie przedstawiające Merkurego pokazującego staremu Sylenowi nowonarodzonego Bachusa.

VI. Naczynia żółte są najstarsze i pochodzą z najdawniejszego okresu tych wyrobów, to jest kiedy egipska sztuka miała swój wpływ na wyroby etruskie. Naczynia czerwone z czarnymi figurami są z późniejszego okresu, kiedy sztuka etruska uwolniła się z pod egipskich wpływów. Nareszcie naczynia czarne z czerwonymi figurami pochodzą z ostatniego okresu, kiedy ta sztuka była w najwyższym rozwoju. Zaslugują na uwagę: Naczynie o trzech uszach. Konew z czarnymi figurami, na której dwóch uprawiały oliwek prowadzi ze sobą rozmowę.

VII Izba czyli **półkolisty kurytarz**. Tutaj są zgromadzone najpiękniejsze i najosobliwsze naczynia.

VIII Izba albo **Galerya puharów**. Większość przedmiotów będących tutaj odznacza się najdelikatniejszym artystycznym wykończeniem. Przedmioty są tak ustawione, że je można za pomocą pewnego mechanizmu obracać i z obydwóch stron widzieć. Na niektórych są napisy a nawet nazwiska artystów.

Wróciwszy się napowrót przez cały kurytarz kolisty, z VI izby wchodzi się na prawo do izby zwaną:

IX Izba czyli **Sala Bronzów**. Najważniejsze przedmioty są ustawione w szafach oszklonych umieszczonych na środku sali. Są tu wyroby ze srebra, ze złota i inne po większej części znalezione w grobach w Cervetri (*Cera*) i Vulci. Ozdoby kołbiece, pierścionki, kółczyki, wience i t. p. Od sali stoją ustawione łóżka pogrzebowe, świeczniki, ołtarze, naczynia o trzech nogach i t. p. Pod szklanym kloszem widać skrzyneczkę toaletową (*cista*), a naokoło niej jest wyobrażona wojna Amazonek. — W oszklonej szafie pod oknem pomiędzy innymi znajdują się trzewiki o drewnianych podeszwach, jakie nosiły panie etruskie. Szczególniejszą jednak

uwagę zwraca na siebie statua wojownika znaleziona w Todi w r. 1835; na pancerzu jest napis etruski. Druga statua przedstawia młodego chłopca mającego na szyi zawieszoną „*bullę*“.

Z téj izby przechodzi się do izby w kształcie korytarza; na ścianach są umieszczone napisy etruskie, a z niej jest wchód na lewo do izby zwanéj:

X Izba Malowideł. Są tu zebrane kopie malowideł etruskich, poznajdowanych w etruskich grobach w Vulci i starożytnéj Tarquinia, a wykonane przez *Karola Ruspi*.

Wróciwszy się do sali bronzów napowrót, jest rodzaj przechodniego pokoju, z którego na prawo wchodzi się do izby zwanéj:

XII Izba Pogrzebowa. Przy wejściu są dwa lwy, a dalej łoża pogrzebowe, świecznik bronzowy, znaleziony w Cervetri, w grobie.

Wyszedszy z tego muzeum, jest wejście do galeryi:

18. **Galerya świeczników**, zbudowana przez *M. A. Simonetti'ego* z rozkazu Piusa VI. Dzieli się na sześć oddziałów i zawiera wielką liczbę rzeźb, naczyń, świeczników różnych kształtów i z różnych drogich marmurów. Przeszło sześćset figur, płaskorzeźb, sarkofagów, — a wszystko rzeczy ładne i ciekawe.

Z téj galeryi przechodzi się do innéj zwanéj:

19. **Galerya Arazzi.** Arazzi nazywają się gobeliny, zrobione w Arras we Flandryi pod kierunkiem *B. Van Orley*, artysty

flamandzkiego, wedle kartonów rysowanych przez *Rafaela*. Leon X pap. zamówił je dla okrywania od dołu kaplicy Sykstyńskiej, i przywieziono je do Rzymu 1519 r. Jest ich jedenaście, i nazywają je *Arazzi della scuola Vecchia* (gobeliny staréj szkoły), przedstawiają:

1. Cudowny połów ryb. 2. Oddanie kluczy św. Piotrowi. 3. Męczeństwo ś. Szczepana. 4. św. Piotr uzdrawia sparaliżowanego. 5. Śmierć Ananiasza. 6. Nawrócenie ś. Pawła. 7. Elymas uderzony ślepotą. 8. św. Paweł i ś. Barnaba w Lystryi. 9. św. Paweł w Atenach. 10. ś. Paweł w więzieniu. 11. Rzeź niewinnych.

Arazzi della scuola nuova (nowéj szkoły) są to 10 gobelinów ofiara Franciszka I z okoliczności kanonizacyi ś. Franciszka z Pauli, zrobione wedle wzoru *Juliusza Romano* i innych uczniów *Rafaela*, przedstawiają:

1. Rzeź niewinnych. 2. Pokłon pasterzy. 3. Pokłon trzech kroi. 4. Ofiarowanie w świątyni. 5. Zmartwychwstanie. 6. Chrystus Pan pokazuje się Maryi Magdalenie. 7. Chrystus Pan w Emmaus. 8. Wniebowstąpienie. 9. Zdjęcie z krzyża. 10. Religia, Sprawiedliwość i Miłość.

Oprócz tych, jest tu kilka gobelinów przedstawiających sceny z życia kardynała Medicis. Gobeliny te dzielą się na dwa oddziały.

20. Galerya kart jeograficznych. Grzegorz XIII p. polecił dominikanowi Ignacemu Dante wymalowanie na ścianach tych przedstawiających różne prowincye Włoskie. Malowania na téj sali wykonał *Tempesta*

i inni. Oprócz tego w téj sali jest przeszło 80 różnych popiersi.

Za tą salą są pokoje przeznaczone na recepcye uroczyste i niektóre z nich malował *Overbeck* i *Fr. Podesti*. Ten ostatni wymalował salę zwaną:

21. Sala Niepokalanego Poczęcia. Freski przedstawiają różne wypadki odnoszące się do dogmatu Niepokalanego Poczęcia, a główny przedstawia ogłoszenie tego dogmatu; osoby w nim przedstawione są portretowane. Na posadzce jest starożytna mozaika, znaleziona w Ostyi.

Z téj sali przechodzi się do czterech wielkich pokoi *Rafaela* zwanych: **Stanze**.

Te cztery pokoje z rozkazu Juliusza II wymalował *Rafaël*, mając lat 25.

I Pokój Pożaru na Borgo. Nazwany od fresku przedstawiającego pożar w r. 847. — Inne obrazy przedstawiają: ś. Leon III wobec Karola W. usprawiedliwa się wykonaniem przysięgi. Ś. Leon III koronuje Karola W. — Porażka Saracenów w porcie Ostyeńskim. — Sklepienie przedtém malował *Perugino* i zostało dlatego że go *Rafaël* niechciał zniszczyć przez szacunek dla swego mistrza.

II Pokój Szkoły Ateńskiej lub della Segnatura. — Wspaniały obraz przedstawiający szkołę Ateńską jest arcydziełem *Rafaela*. 52 osoby w nim przedstawione są portretami najznakomitszych ludzi za czasów *Rafaela*. Inne obrazy są: Dysputa o Najś. Sakramencie. — Parnas i Muzy. — Prawodawstwo. — Na sklepieniu są cztery medaliony także *Rafaela* i przedstawiają: Teologią, Filozofię, Poezyę i Prawodawstwo.

III Pokój Heliodora. — Fresk główny przedstawia Heliodora, wypędzonego ze świątyni, gdy w niej chciał popełnić świętokradztwo. Obraz cały narysował *Rafaël* i tylko wymalował pierwszą grupę, grupę niewiast malował *Piotr da Cremona*, resztę *Juliusz Romano*. Drugi obraz przedstawia ś. Leona W. wstrzymującego Atyllę. Trzeci przedstawia cud, jaki się zdarzył w Bolseno: Kapłan celebrujący mszę ś., wątpił o przemianie chleba i wina w Ciało i Krew Zbawiciela, po konsekracji ujrzał krople Krwi na korporale. — Ostatni obraz przedstawia Uwolnienie ś. Piotra z więzienia.

IV Pokój Konstantego. *Rafaël* wymalował tylko dwie osoby „Łagodność“ i „Sprawiedliwość umarł, przekazując malowanie téj sali swemu uczniowi *Juliuszowi Romano*, a ten wymalował dwa obrazy: Zwycięstwo Konstantego nad Maksencuszem i Ukazanie się krzyża Konstantemu. Trzeci obraz Chrztost Konstantego, malował *Perucci*. a czwarty przedstawia oddanie Rzymu przez Konstantego Sylwestrowi pap., malował *Rafaël del Colle*. Ośmiu papieży będących po bokach malował *Juliusz Romano*. Na sklepieniu Podwyższenie Wiary, malował *T. Lauretti*, inne freski robili bracia *Zuccharo*.

Z téj sali jest wejście do przedpokoju zwanego Sala de' Claroscuro, a z niéj wchodzi się do **kaplicy ś. Wawrzyńca**, ozdobionéj przeslicznymi freskami przez *Frà Angelico*, przedstawiającymi różne sceny z życia śś. Wawrzyńca i Szczepana. Kaplicę tę zbudował dla swego prywatnego użytku Mikołaj V papież.

Zszedłszy na dół do dziedzińca ś. Damazego znajdujemy wejście prowadzące do **Zakładu Mozaik**. Zakład ten posiada przeszło

10,000 różnych emalii. Od dziesięciu do dwudziestu lat potrzeba na wykończenie wielkiego mozaikowego obrazu.

Zakrystya Syxtyńska albo skarbiec papieski. Aby widzieć zakrystę papieską, trzeba się zgłosić do Zakrystyana papieskiego, który zwykle jest arcybiskupem. Oprócz kilku tiar, miecza i kapelusza cesarskiego, oraz złotój róży, kilku kielichów i jednego wspaniałego aparatu, дарowanego przez Najdostojniejszą Cesarską Austryacką Rodzinę, nie ma tu nic osobliwego i starszego nad początek wieku XIX; Napoleon I zrabował to, co było lepszego w skarbcu.

Ogrody Watykańskie. Wejście do nich jest z przysionka sali Bigi (zobacz str. 409). Pierwszy ogród nazywa się *della Pigna*, tak nazwany od ogromnej szyszki sosnowej, zrobionej z brązu pochodzącej z Panteonu i umieszczonej w wielkiej niszy w głównej fasadzie. Są tu osobliwe dwa pawie brązowe, pochodzące z mauzoleum Adryana, i podstawa z kolumny Antonina Pobożnego, cała z jednego marmuru, ozdobiona pięknymi płaskorzeźbami.

W głównym ogrodzie znajduje się **La Villa Pia** lub **Casino del Papa**, zbudowana przez Piusa IV wedle rysunku *Pirro Ligorio*, a wymalowana przez *Barocci'ego*, *Zuccherò* i *Santi Titi*.

Z tarasy, zwanój *la Navicella*, jest piękny widok na Rzym.

4. *Pałac Wenecki.*

Palazzo di Venezia.

Wielki ten gmach podobny raczej do twierdzy, aniżeli do pałacu, zbudowany był przez Pawła II pap. w r. 1468 wedle planu *Piotra Barbo*. Długi czas mieszkali w nim papieże i wtedy zwano go *Palazzo di S. Marco*, dopiero Pius IV w r. 1564 darował go Rzeczypospolitej weneckiej jako wynagrodzenie za pałac, darowany przez nią w Wenecyi dla nuncjusza papieskiego. Kiedy Wenecya dostała się pod panowanie austriackie, pałac ten stał się własnością monarchii austriackiej, i w nim mieszka dotąd ambasador téż monarchii. Wnętrze jego ogromne i odpowiednie zewnętrznemu majestatowi, a w jednym z jego boków znajduje się kościół ś. Marka (zobacz str. 296). Dlatego papieże mieszkający tutaj, podpisywali swoje listy i bulle z datą: „*Apud S. Marcum.*“

5. *Pałac Cancellaria Apostolica.*

Zaczął go budować kardynał Scarampo Mezzarota, wedle rysunku *Bramantego Lazari*, a ukończono go w r. 1495. Jestto jeden z piękniejszych rzymskich pałaców, i zawiera w sobie kościół ś. Wawrzyńca in Damaso (zobacz str. 353). Wspaniała facyata

utworzona jest z kamieni, pochodzących z Koloseum i z łuku Gordyana. W wewnętrznym dziedzińcu jest czworokątny dwupiętrowy portyk wsparty na 40 - czterech granitowych kolumnach, pochodzących z portyku Pompejusza. W roku 1517 przeniesiono doń wszystkie kancelarye, jakie były w dawnym pałacu kancelaryjnym. Odtąd mieszczą się tutaj kongregacye: 1. *Cancellaria Apostolica*. W ogromnej sali, w której bywają w pewne dni sesye i w której nowo mianowani adwokaci konsystorsey zwykli bronić tezy z prawa kanonicznego i cywilnego, są zawieszone oryginalne kartony *Murka Antoniego Franceschini*. 2. *Congregatio Interpretum Concilii Tridentini*. 3. *Congregatio Episcoporum et Regularium*. 4. *Congregatio SS. Rituum*. 5. *Congregatio Indulgentiarum* itd.

Na schodach wiodących na pierwsze piętro, w r. 1848 zasztyletowany był minister papieski Rossi (zobacz str. 353 u dołu), jako napis umieszczony z boku o tém świadczy. Na pierwszém piętrze jest mieszkanie Kardynała Wice-Kancelerza. W tém mieszkaniu są piękne freski, wykonane przez *Jerzego Vasari*, *Cecchini Salviati*, *Frà Salvatore Fosschi*, *Bagnacavallo*, *Ruviale*, *Bizzera* i *Piotra Witt*, zwanego *Candido*.

6. *Pałac Sobieskich.*

przy ulicy Via Sistina i Via Gregoriana.

Obok kościoła Najśw. Trójcy de'Monti na rogu dwóch ulic, jednej biegnącej ku *Piazza Barberini*, a drugiej ku *S. Giuseppe Capo le Case*, stoi ładny dom, a na jego froncie są umieszczone rzeźbione orły polskie, pogonie, tarcza Sobieskich i korona polska. Jaki jest początek tego domu, niewiadomo. Był to dom polskiej ambasady, to jest od najdawniejszych czasów mieszkali tu posłowie polscy przy Stolicy świętej. Ostatnim był Jakób baron de Puget, zmarły w Rzymie 1778 r. (zobacz str. 341 pod liczbą 12). Miała tu jakiś czas mieszkać królowa Bona; mieszkała tu także w r. 1700 Marya Kazimiera, żona Sobieskiego króla polskiego, oraz później Marya Klementyna Sobieska, żona Jakóba III króla angielskiego — i tu zapewne umarła. Na tę pamiątkę widać umieszczono herb Sobieskich na fasadzie pałacyku. Kiedy i kto sprzedał ten dom, niewiadomo.

7. *Pałac Senatorski na Kapitolu.*

Bonifacy IX papież około r. 1400, na ruinach starorzymskiego Tabularium, zbudował ten pałac, w kształcie fortecy, na mieszkanie dla Senatora rzymskiego. Dolne części fasady i podwójne schody, dobudował później *Michał Anioł*, pierwsze piętro *Jan della Porta*, a

resztę *Hieronim Rainaldi*. Grzegorz XIII zbudował wieżę, a Syxtus V urządził wodotrysk, ozdobiwszy go statua Minerwy i statuami przedstawiającemi Nil i Tyber. W sali kolosalnych rozmiarów znajdują się statuy Pawła III i Grzegorza XIII. Sala ta służy do wielkich bardzo uroczystości, kiedy mianowicie potrzeba wystąpić z całą okazałością.

W tej sali około r. 1625 Urban VIII pap., uwieńczył laurem znakomitego naszego poetę X. Macieja Kazimierza Sarbiewskiego.

W r. 1798 dnia 8 maja odbyła się tutaj inna uroczystość. Waleczny nasz król Jan III, rozbiwszy Turków pod Parkanami w r. 1683 dnia 9 Października, zdobytą chorągiew wraz z pałacem tureckim posłał do Loretu, do domku Matki Boskiej Loretańskiej. Kiedy w r. 1798 generał Dąbrowski, naczelny wódz legionów Polskich we Włoszech, stanął kwaterą na Kapitolu (*zobacz str. 352*), Senat rzymski sprowadził wspomnianą chorągiew i pałac z Loretu i uroczystie 8 Maja t. r. wręczył je walecznemu generałowi. (Chorągiew była przy pułku, a po śmierci Dąbrowskiego złożono ją w Warszawie, w Towarzystwie Przyjaciół Nauk; stąd zabrano ją w r. 1832 do Petersburga. Pałac ofiarowano Kościuszcze).

8. *Pałac Konserwatorów na Kapitolu.*

Pałac ten zbudował *Michał Anioł Bounarrotti*, lecz *Jan del Duca* poprawiając okna, zepsuł pierwotną jego piękną prostotę. Nazywa się pałacem Konserwatorów dlatego, że Konserwatorowie Rzymu mieszkali tu swoje posie-

dzenia. **W portyku** na prawo jest statua Juliusza Cezara; ze wszystkich portretów ona jedna ma przedstawiać prawdziwe rysy tego wielkiego człowieka; na lewo statua Augusta Cesarza.

W dziedzińcu i na schodach pełno jest figur i rzeźb. W dziedzińcu zasługuje na uwagę urna pogrzebowa Agrypiny, wdowy po Germaniku, — zaś w głębi jego za żelazną kratą, umieszczone są dwie statuy z szarego marmuru przedstawiające królów barbarzyńskich, obok tryumfującej Romy, mającej pod stopami figurę przedstawiającą Dacyą podbitą. Cała ta grupa ma być szczytem z bramy Trajana.

Idąc po schodach, widzimy prosto przed sobą drzwi, prowadzące do sal Konserwatorów.

I Sala, nazywana *Salą Arpina*, ponieważ ten artysta wymalował tu pierwsze wypadki z historii rzymskiej. Są tu statuy Leona X (*Jakób del Duca*), Urbana VIII (*Bernini*) i bronzowa statua Innocentego X (*Algardi*), oraz biust Chrystyny królowej szwedzkiej i Maryi Kazimiery królowej polskiej, żony Jana III Sobieskiego. Poniżej biustu tablica marmurowa, a na niej napis łaciński, zaczynający się od tych słów: *Maryi Kazimierze, Królowej Polskiej, Księżnie Litewskiej itd., za której zachętą król jej mąż, Jan III, oswobodziwszy Wiedeń od oblężenia... sprawę chrześcijańską wysoce podniósł, która na setny rok jubileuszowy do Rzymu przybyła i sławny*

Kapitol swoją obecnością zaszczyliła.... Pomnik ten, za zgodą Klemensa XI papieża, Senat i Lud Rzymski jako oznakę chwały i wdzięczności postawił... 2 Grudnia 1700 r...."

II Sala. W niej dalszy ciąg wypadków z historii rzymskiej malował *V. Laureti*. Są tu zgromadzone statuy naczelnych wodzów papieskich, pomiędzy innemi Marka Antoniego Colonna, pogromcy Turków z pod Lepantu. Są tu także dwie kolumny z *verde antico*, a na nich biusty Trajana i Septyma Sewera.

Na marmurowej tablicy w ścianie napis łaciński: *„Fryderykowi Chrystyanowi. synowi Fryderyka Augusta III, Króla Polskiego i Księcia Saxeńskiego, który przybywszy do Rzymu dla uczczenia Progów Apostolskich, pałac kapitoliniński zaszczylił swoją bytnością 12 Grudnia 1738 r. Senat i Lud Rzymski... pomnik ten postawili.“*

III Sala, zwana *Salą Wilczycy* od starożytniej wilczycy, karmiącej Romulusa i Remusa. Wilczyca ta pochodzi z r. 457 od założenia Rzymu, dzieci zaś są z czasu późniejszego. Druga statua zasługująca na uwagę, jest bronzowa statua pasterza wyjmującego sobie cierń z nogi. Malowania robił *Daniel da Volterra*.

IV Sala. Są tu płyty marmurowe, znalezione przy kościele *S. Maria Liberatrice*, a na nich są wypisane nazwiska konsulów i urzędników, zaczawszy od Romulusa aż

do Augusta. Malowania są ze szkoły *Perugina*.

V Sala czyli *Sala Postuchań*. Biust Scypiona Afrykańskiego i Filipa Macedońskiego. Obraz św. Rodziny malował podobno *Juliusz Romano*.

VI Sala czyli *Sala Dywanów* lub *Sala Tronowa*. Są tu dywany wykonane w zakładzie ś. Michała w Rzymie, wedle rysunków *Rubensa* i *Poussina*, odnoszących się do historii rzymskiej. Fryz malował *Caraccio*.

VII Sala. Są tu statuy Wirgiliusza i Cycerona oraz wielu innych. Freski, odnoszące się do wojen punickich, malował *Perugino*.

W kaplicy, w ołtarzu obraz N. Maryi Panny, malowany na desce przez *Nucci'ego*. Obraz N. Panny Anielskiej po lewej stronie malował *Pinturicchio*. Ś. Eustachego i innych świętych malował *Romanelli*.

Wychodząc z tych sal, aby przejść do Galeryi obrazów, spotyka się dwa pokoje, a w nich są spisy nowoczesnych konserwatorów rzymskich. W drugim pokoju są miary dla ciał sypkich i płynnych z XIV wieku. Z téj sali wchodzi się do dziedzińca, a w nim po lewej ręce są schody prowadzące do Galeryi obrazów, założonej przez Benedykta XIV, a powiększonej przez Piusa VII.

Galerya obrazów mieści się w dwóch salach. Niepodobna wszystkich obrazów wylizować; znaczniejsze więc tylko wymienimy:

W I Sali. ś. Łucya (*Garofalo*), ś. Rodzina (*A. Caraccio*), Agar i Izmael (*Mola*), Sybilla Perska (*Guercino*), Ofiarowanie w świątyni (*Frà Bartolommeo*), Chrystus Pan i Doktorowie (*Valentini*), Magdalena (*Guido*), Dusza błogosławiona (*Guido*), Flora (*M. Poussin*), Romulus i Remus (*Rubens*), ś. Sebastyan (*Bellini*).

W II Sali. Porwanie Europy (*Veronese*), — Chrystus Pan i Faryzeusz (*Bassano*), Wniebowstąpienie (*Veronese*), Niewinność (*Romanelli*), Zbawiciel i cudzołożna niewiasta (*Tiziano*), ś. Franciszek (*Caraccio*), ś. Petronella (*Guercino*), Portret Michała Anioła (zrobiony przez niego samego), Kleopatra przed Augustem (*Guercino*), ś. Sebastyan (*Caraccio*), Obraz z dwoma portretami (*Van Dyck*), ś. Sebastyan (*Garofalo*), Porażka Dariusza (*Piotr da Cortona*).

Po prawej ręce przy wejściu do pałacu Konserwatorów, pod zewnętrznym portykiem są drzwi prowadzące do:

Protomoteki, założonej przez Piusa VII (zobacz str. 29 od samego dołu i str. 30). W pierwszej sali jest długi łaciński napis, odnoszący się do tego miejsca. W sześciu salach mieszczą się popiersia różnych ludzi, sławnych nauką lub sztukami pięknymi. Oprócz Włochów są tu popiersia cudzoziemców uważanych za Włochów. W szóstej sali jest pomnik postawiony *Canowie* z rozkazu Leona XII. *Canova* bowiem zajmował się urządzeniem tej Protomoteki.

UWAGA: Sale pałacu Konserwatorów i galerie są otwarte dla publiczności w poniedziałki i wtorki, jeśli święto nie przeszkodzi, od godziny 1½ do godziny 4tej.

9. *Pałac Muzeum Kapitolńskiego.*

Pałac ten zbudował *Michał Anioł*, zaś Muzeum założył Klemens XII, a powiększali go Benedykt XIV, Klemens XIII, Pius VI i VII oraz Leon XII. Wejście jest z placu Kapitolńskiego.

Dziedziniec: Kolosalna statua przedstawiająca Ocean a nazywana przez lud statuą Marforio (*zob. str. 453*). Dwa sarkofagi znalezione w katakumbach i inne przedmioty.

Przedsionek. 3. Minerwa kolosalnych rozmiarów. 21. Dyanna kolosalna. — **Sala Bronzów.** Naczynie bronzowe znalezione w morzu w Porto d'Anzio. — Wóz, trójnóg i stół bronzowy. — Jedna z dwóch bań bronzowych jest tą, którą trzymała w ręce statua Trajana, umieszczona na Forum Trajanum. **I. Sala Urn.** Na środku ołtarz czworokątny w najdawniejszym greckim stylu z płaskorzeźbami. **II Sala.** Na ścianach 12½ napisów odnoszących się do cesarzy i do konsulów od czasu Tyberyusza aż do Teodozego W. — Sarkofag, a na nim płaskorzeźba, przedstawiająca bitwę Rzymian z Gallami. **IV Sala.** Jest tu wielki sarkofag Aleksandra Sewera, ozdobiony czterema płaskorzeźbami. **Schody do Muzeum,** znajdują się w przedsionku i prowadzą do długiego korytarza zwanego Galeryą. Na tych schodach jest słynna mozaika, przedstawiająca plan starego Rzymu z czasów Karakalli, znaleziona w kościele św. Kosmy i Damiana (*zobacz str. 31 i 32.*)

Galerya. 1. Popiersie Marka Aureliusza. 12. Satyr grający na flecie. 23. Głowa Bachusa śmiejącego się. 26. Młody Herkules dusi węże. 28. Sarkofag a na nim w płaskorzeźbie porwanie Prozerpiny. 38. Kolosalna głowa Junony. 42. Sławne popiersie Jowisza. 63. Bachus. 71. Statua Minerwy. 76. Pyszne naczynie marmurowe, ustawione na okrągłej mar-

murowej podstawie, na której jest wyrzeźbionych dwanaście większych bóstw. Napisy umieszczone na ścianach tej galeryi, pochodzą z Columbarium wyzwoleńców Liwii.

Sala gołębi; tak nazwana od prześlicznej mozaiki przypisywaney Sozusowi słynnemu mozaście z Pergamu. Znaleziono ją w willi Adryana.

Sala cesarzy. Po ścianach jest wiele płaskorzeźb umieszczonych. Na środku sali jest wspaniała statua Agrypiny siedzącej, na około zaś 83 popiersia cesarzów i cesarzowych.

13. Messalina. 15. Neron w młodym wieku. 16. Neron dojrzały. 50 i 51. Septym Sewer 54. Geta. 57. Heliogabal. 82. Julian Apostata.

Sala filozofów. 82 popiersia przedstawiają starożytnych uczonych.

1. Wirgiliusz. 6. Sokrates. 10. Seneka. 21. Dyo-
genes. 31 i 32. Demostenes. 44 i 47. Homer. 52. Katon. 52. Epikur. 72 i 73. Julian Apostata (dlaczego tutaj)?

Salon. Na środku dwie statuy, Jowisz i Eskulap, z ciemno-szarego marmuru. Dwóch Centaurów — Herkules (dziecko) z bazaltu. Statuy osobliwsze:

29. Minerwa. 27. Mars i Wenus. 21. Harpokrat. 15. Płaczka (praefika). 14. Merkury. 12. Amazonka. 4. Popiersie Trajana. 3. Minerwa. 2. Apollo. 1. Faun.

Sala Fauna. Po środku sali jest umieszczona słynna statua Fauna przy winobra-
niu, zrobiona z czerwonego starego marmuru, znaleziona w willi Adryana.

13. Sarkofag z płaskorzeźbami. 15. Dziecko. 16. Dziecko bawiące się z łabędziem. 27. Sarkofag z płaskorzeźbami.

Sala umierającego Gładyatora.

Trudno sobie coś piękniejszego i doskonalszego w sztuce wyobrazić, nad statwę przedstawiającą umierającego Gładyatora.

5. Amazonka. 16. Dziewczyna z gołębiem. 15. Faun. 13. Antinous. 9. Popiersie Marka Brutusa, mordercy Juliusza Cezara.

Gabinet osobny. Wenus Kapitolńska — Amor i Psyche — Leda.

UWAGA. Muzeum otwarte w poniedziałki i wtorki, jeśli święto nie przeszkodzi od god. 1^{1/2} do godziny 4.

10. Pałac Barberini.

przy ulicy Via delle quattro Fontanne.

Zaczęty przez kardynała Barberini w roku 1624 wedle rysunku *K. Maderny*, a ukończony w r. 1640 przez *Bernini'ego*, Schody po lewej stronie *Borromini'ego*, po lewej *Bernini'ego*, prowadzą do wielkiego salonu, w którym jest obraz *P. da Cortona* przedstawiający Tryumf Chwały.

Galerya mieści się w trzech salach.

Sala I. Obrazy osobliwsze: Adam i Ewa wypędzeni z Raju i 11. św. Marya Magdalena (*obydwa Pomerancio*). 16. Żona Putyfara (*Beliverti*). 19. Zaślubiny św. Katarzyny (*Parmigianino*). 21. Święta Katarzyna (*Lanfranc*).

Sala II. 28. Zaślubiny św. Katarzyny (*szkoła Rafaela*). 29. Marek Antoni Barberini (*K. Maratta*). 33. Urban VIII (*Sacchi*). 35. Portret kardynała (*Ti-*

ziano). 36. *Madona (Innoc. de Imola)*. 49. *Madona (Francia)*. 53. *Św. Rodzina (Caraccio)*. 54. *Madona (Sodoma)*. 58. *Madona (J. Bellini)*. 62. *Ś. Marta (Altori)*. 64. *Pigmalion (Peruzzi)*. 66. *Madona (Francia)*.

Sala III. 72. *Niewolnica (Tiziano)*. 79. *Chrystus Pan wśród doktorów (Albert Dürer)*. 81. *Portret matki Beatryczy Cenci (Caravaggio)*. 82. *Fornarina (Rafael)*. 83. *Portret teściowej Beatryczy Cenci (Sc. Gaetano)*. 85. *Portret Beatryczy Cenci (Guido)*. 90. *Św. Rodzina (Andrea del Sarto)*.

Biblioteka posiada 50,000 woluminów drukowanych i 7000 rękopisów.

UWAGA I. Galerya jest otwartą w Poniedziałek, Wtorek i Środę od 12—5. We czwartek od 2—5, a w Sobotę od 10—5. Biblioteka otwarta we Wtorek od 9—12.

UWAGA II, odnosząca się do obrazów w sali III pod liczbami 81, 83 i 85. Pod koniec XVI wieku żył w Rzymie bogaty pan nazwiskiem Cenci. Miał on kilku synów hulaszczę życie prowadzących, dlatego wywiózł ich wraz z córką Beatriczą do jednego swego zamku w Abruzach; gdzie owa Beatrycza prowadziła romans z niejakim Galera. Ten ostatni wszedł w spisek z synami i córką, podstawił dwóch drabów, a ci w nocy zabili śpiącego starego Cenciego; dzieci zaś rozniosłszy wieść, że się ich ojciec sam zabił, wracają do Rzymu i dalej hulają. W kilka miesięcy za jakieś morderstwo policya łapie jednego z tych drabów, a ten między innemi wyznaje także zabicie Cenciego; postawiony do oczów dzieciom, cofa zeznanie, usprawiedliwiając się żądzą zemsty na nich. W kilka potém miesięcy chwycono drugiego draba, a ten znowu

zeznaje ze wszystkimi okolicznościami zabójstwo popełnione na Cencim. Wówczas Cencich arestują, i wszystkich karzą śmiercią, wyjąwszy najmłodszego, bo wówczas miał dopiero lat 16, a Galera uciekł z Rzymu przebrany za węglarza. Beatrycza Cenci darowała przed śmiercią willę swoją położoną za bramą del Popolo ludowi rzymskiemu, Paweł V papież oddał ją Borghesym jako majorat z warunkiem, aby zawsze była dla Rzymian otwartą. Willa ta nosi obecnie nazwę Willi Borghesów.

Wypadki te opowiadają niektórzy cokolwiek w inny sposób; lecz to cośmy napisali jest prawdziwe.

11. *Pałac Borghese.*

Wielki ten pałac zaczął budować kardynał Borghese w r. 1590 wedle planu *Marcina Lunghi*, a dokończył go wedle wzoru *Flaminiusza Ponzio* Paweł V pap. pochodzący z tejże samej rodziny. Wewnętrzny dziedziniec jest otoczony portykiem wspartym na 96 kolumnach z granitu; które na dole są porządku jońskiego. Przy tym pałacu jest wspaniała **galerya** składająca się z 800 obrazów umieszczonych w 12 salach, lecz gdy w każdej sali jest drukowany spis obrazów, dlatego tylko najważniejsze przytoczymy:

Sala I. 32. Św. Agata (*szkoła Leonarda da*

Vinci). 33. Zbawiciel (*Leonardo da Vinci*). 36. Portret Sawanaroli (*Filip Lippi*). 61. Ś. Antoni (*Francia*).

II Sala. 2. Wskreszenie Łazarza (*Garofalo*). 17. Juliusz II (*Rafaël*). 25. Cezar Borgia (*Rafaël*). 37. Złożenie Zbawiciela do grobu (*Rafaël*). 58. Pokłon trzech króli (*Mazzolino da Ferrara*).

III Sala. 7 i 8. Dwaj Apostołowie (*Michał Anioł*). Madony: 23. (*Juliusz Romano*). 24, 28, 29 i 30. (*Andrea del Sarto*). 32 i 38. (*Pierin del Vaga*). 48. Biczowanie (*S. del Piombo*).

IV Sala. 1. Zdjęcie z krzyża (*Han. Caruccio*). 2. Sybilla Kumańska (*Dominichino*). 15. Sybilla (*Guido Cagnacci*). 24. Lukrecya (*Elżb. Sirani*). 36, 37 i 42 obrazy (*Karol Dolce*). 47. Madona (*Sassoferrato*).

V Sala. 5. Św. Rodzina (*Scip. Gaëtano*). 25. La Pietà (*Fryd. Zuccherò*).

VI Sala. 1. Matka Boska Bolesna (*Guercino*). 5. Powrót syna marnotrawnego (*Guercino*). 10. Św. Stanisław Kostka (*Ribeira*). 13. Trzy epoki życia człowieka (*Sassoferrato, kopia z Tycjana*). 34. Św. Sebastyan i św. Irena (*Rusticchino*).

VII Sala. (Zwierciadło). *Ciro Ferri i Marius de Fiori* ozdobili tę salę malowaniami na zwierciadłach.

VIII Sala. Sęto prace z brązu i mozaiki; Na jednej z nich jest portret Pawła V.

IX Sala. Freski pochodzące z Casino Rafaela (villa Borghese) zniszczonego w r. 1849 przez Garibaldiów.

X Sala. 21. Miłość święta i Miłość światowa (*Tiziano*). 30. Madona (*J. Bëllini*).

XI Sala. 2. Kazanie św. Antoniego (*P. Veronese*). 18. Cudzołożna niewiasta (*Bonifacio*). 32. Madona i święci (*Palma il Vecchio*).

XII Sala. 1. Chrystus Pan (*Van Dyck*). 2. Złożenie do grobu (*Van Dyck*). 15. Nawiedziny (*Rubens*). 19. Portret Ludwika VI króla bawarskiego (*Albert Dürer*). 20. Portret (*Holbein*). 21. Portret Maryi de Medicis (*Van Dyck*). 24 i 35 Portret (*Hol-*

bein). 26. Scena zimowa (*Rembrandt*). 36. Portret (*Łukasz z Leydy*). 41. Lot i jego córka (*Honthorst*).

UWAGA. Galerya jest otwarta każdego dnia, wyjąwszy Soboty i świąt, od godziny 9 do 3.

12. *Pałac Colonna.*

Marcin V papież zaczął go budować, a książęta i kardynałowie pochodzący z tej samej rodziny dokończyli budowy. Od dosyć dawnego czasu zajmuje go ambasada francuska. Trzy salony, ozdobione kosztownymi dywanami, poprzedzają galeryę obrazów. Znaczniejsze przedmioty są:

I Salon. Portret dziecięcia (*J. Sanzio, ojciec Rafaela*). Najśw. Marya Panna z Dzieciątkiem (*Juliusz Romano*). Święty Jakób (*Melozzo da Forlì*). Ezaw i Jakób (*Rubens*). Mojżesz (*Guercino*).

II Salon. Muzyka (*P. Veronese*). Anioł Stróż (*Guercino*). Św. Hieronim (*Spagna*). Św. Bernard (*J. Bellini*).

III Salon. Skrzyneczka hebanowa ozdobiona inkrustacyami z lapis-lazuli, i innemi drogiemi kamieniami. Szałka hebanowa, ozdobiona dwudziestoma ośmioma płaskorzeźbami z kości słoniowej (*Fr. i Dom. Stannard, bracia, niemcy*). Środkowa płaskorzeźba przedstawia sąd ostateczny Michała Anioła, a inne przedstawiają obrazy słynniejszych artystów.

IV Wielki salon (długi 70 metrów, 12 m. szeroki, 10 m. wysoki). Na ścianach wspaniałe weneckie zwierciadła, a na nich *Mario de Fiori* wykonał malowania. Cztery kolumny okryte dawnym żółtym marmurem

podtrzymują na końcach łuki; okna są wyłożone marmurem breccia africana; posadzka ułożona z kosztownych marmurów. Sklepienie w tym salonie i w dwóch salach przyległych malowali *Gherardi* i *Coli*; a przedstawiają wyprawy wojenne Colonnów, jak n. p. bitwę pod Lepantem. Obrazy główniejsze są następujące:

Wniebowzięcie (*Rubens*). Portret Karola Colonna (*Van Dyck*). Ukoronowanie ś. Emerencyanny (*Guerchino*). Portret dwóch benedyktynów (*Tintoretto*). Św. Franciszek (*Muziano*). Św. Katarzyna (*Salmeggia*). Św. Marya Magdalena i drugi obraz, uwolnienie św. Piotra z więzienia (*Lanfranc*). Św. Franciszek (*Guido*).

V Sala na końcu Salonu. Najśw. Marya Panna z św. Piotrem (*Palma il Vecchio*). Portret Lukrecyi Colonna (*Van Dyck*). Portret Marka Antoniego Colonna (*Scyp. Gaetano*), Portret Jakoba Sciarra Colonna (*Giorgione*). Portret Piusa V (*Scyp. Gaetano*). Najśw. Marya P. i inni święci (*Tiziano*). Pokój pomiędzy Rzymianami a Sabińczykami (*Ghirlandajo*).

Z galeryi jest wejście do ogrodów, które się rozciągają na skłonie kwirynału.

UWAGA. Galerya otwarta codziennie z wyjątkiem dni świątecznych.

13. *Pałac Corsini.*

Via della Lungaraana Trastevere.

Pałac ten należy do najobszerniejszych rzymskich pałaców, zbudował go Riario, kre-

wny Syxtusa IV. Chrystyna, królowa Szwedzka w nim mieszkała i umarła w r. 1689. W roku 1727 powiększono go wedle planu, który zrobił *Fuga*. Podwójne schody prowadzą na górę do galeryi, złożonej z obrazów umieszczonych w dziewięciu salach. W każdej sali znajduje się dokładny spis obrazów. Do najlepszych obrazów należą:

I Sala. 6. Św. Rodzina (*Barocci*). 10. Zaślubiny ś. Katarzyny (*Maratta*), 24 i 26. Widoki Weneckie (*Canaletto*).

II Sala. 12. Madona (*Elżbieta Sirani*), 26. ŚŚ. Kosma i Damian (*szkoła Giorgiona*).

III Sala. Oto człowiek! (*Guercino*), 2. Madona (*Carlo Dolce*), 9. Madona (*Andrea del Sarto*) 18. Lukrecya (*Guercino*), 26. Ś. Rodzina (*Frà Bartolommeo*). 38. Oto Człowiek! (*Carlo Dolce*), 40. Portret Filipa II króla Hiszp. (*Tiziano*), 43. Portret Juliusza II (*Rafaël*), 89. Oto Człowiek! (*Guido*).

IV Sala. 2. Herodyada (*Guido*), 5. Polowanie (*Rubens*), 28. ś. Hieronim (*Tiziano*), 41. Fornarina (kopia z *Rafaela*, *Juliusz Romano*), 44. Królik (*Albert Dürer*), 53. Śmierć Adonisa (*Ribera*), Jedenaście obrazków przedstawiających wypadki z życia wojskowego (*Catlot*).

V Sala. 2. Ś. Rodzina (*Pierin del Vaga*), 3. Zwiastowanie (*szkoła Michała Anioła*), 20. Najśw. Dziewica (*Dominichin'a*), 24. Samarytanka (*Guercino*). 51. Rzeźbiarz (*Marceli Venusti*).

VI Sala. Portrety. 31. Portret mniemanej żony Lutra (*Holbein*), 35. Portret Lutra (*Holbein*), 37. Portret Rembrandta (*przez niego samego*), 47. Portret Rubensa (*J. D. Campiglio*).

VII Sala. 11. Najś. Dziewica (*Murillo*), 14. ś. Sebastyan (*Rubens*), 22, 23 i 24 trzy obrazy (*Fra-Angelico*). 30. Niewiasta Cudzołożna (*Tiziano*).

VIII Sala. 2. Madona (*Francia*), 14. Zapar-

cie się ś. Piotra (*Valentino*), 19. Ogrojec (*Correggio*).

IX Sala. 2. Zagroda flamandzka (*Teniers*), 9. Portret Innoc. X (*Velasquez*), 36. Portret kobiety (*Tiziano*). 42. Wesele (*Lukasz z Leydy*).

Biblioteka. Kardynał Neri Corsini na początku XVIII w. założył bibliotekę znajdującą się w dziewięciu salach, i złożoną z 1,300 rękopisów i 60,000 książek drukowanych, pomiędzy którymi wiele jest z XV wieku. Znajduje się tu piękny zbiór miedziorytów, mogący iść w zawody z najpierwszymi.

UWAGA. Galerya otwarta codziennie, wyjąwszy dni świątecznych od 10 rano do 3; biblioteka otwarta także codziennie z wyjątkiem świąt, a w zimie i śród, od 8 do 12.

14. *Pałac Chigi.* (*Piazza Colonna*).

Zbudowany wedle wzorów *Jana della Porta* i *Karola Maderna*. Jest tu ładna **biblioteka**, szczególnie bogata w rękopisy, pomiędzy którymi jest wspaniały rękopis: Żywot św. Jacka z połowy XVI wieku, napisany przez O. Stanisława, dominikana z Krakowa; mieli go posłać Dominikanie krakowscy, starając się o kanonizację ś. Jacka.

Jest tu także i galerya, dość ładna, lecz dla publiczności zamknięta; chyba za szczególnem pozwoleniem, możnaby ją zwiedzić.

Pomiędzy obrazami najlepszy jest: Nawrócenie ś. Pawła (*Guercino*).

15. *Pałac Doria-Pamfilii*

(przy *Corso*).

Pałac ten zbudowano wedle planów *Valvasorego*, *Piotra da Cortona*, *Borromini*'ego i *Amati*'ego. Był własnością kardynała Santorio, Juliusza II, Aldobrandinich, Pamfilich, a obecnie Doriów.

Galerya składa się z 800 przeszło obrazów. Do najlepszych należą:

I Sala. Owoce, kwiaty, dziczyzna.

II Sala. Krajobrazy. 48. Handlarz ryb, (*M. A. Caravaggio*) i 55. Handlarka z jarzynami (*M. A. Caravaggio*).

III Sala. 62. Najś. Dziewica z Dzieciątkiem (*Caracci*) i 66. św. Sebatyan (*Caracci*).

IV Sala. 83. Rzeź niewinniątek (*Mazzolini*), 102. Belizaryusz (*Salvator Rosa*).

Gabinet II. 113 i 127 obrazy (*Ger. della Notte*). 118. Głowa w turbanie (*Rubens*). 124. Stworzenie człowieka (*Breughel*). 129. Polowanie (*Breughel*).

V Sala. 133. ś. Hieronim (*Guercino*), 150. Rzeź niewinniątek (*Giordano*), 158. Wniebowzięcie (*Caracci*).

VI Sala. 194. Ś. Rodzina (*P. Veronese*), 205. Oto człowiek! (*Bassano*), 207. Ogrojec (*Bassano*), 214. ś. Agnieszka (*Tiziano*). 233. Wypędzenie kupujących ze świątyni (*Bassano*).

VII Sala. 237. Zdjęcie z krzyża (*P. Veronese*).

VIII Sala. 294. Nawrócenie ś. Pawła (*Zuccherro*), 299. ś. Hieronim (*Palma*), 311. ś. Antoni pu-

stelnik (*Mantegna*), 331. ś. Agnieszka (*Guercino*), 335. ś. Magdalena (*Tiziano*).

IX Sala. 352. Kobieta (*Murillo*), 353. Najśw. Dziewica z Dzieciatkiem (*Rubens*), 363. Ś. Rodzina (*Andrea del Sarto*).

X Sala. 391. Zdjęcie z Krzyża (*Vasari*).

Galerya. (Środek). 403. Oto Człowiek! (*Caracci*). 417. Chrystus Pan w grobie (*Mazzolini*), 419. Portret Sędziego (*Pordenone*), 420. Portret (*Rubens*), 422. Portret (*Van Dyck*), 446. Samson (*Guercino*), 451. Portret zakonnika (*Rubens*), 454. Joanna II, król. Neapol. (*Leonardo da Vinci*) 469. Portret (*Tintoret*), 471. Raj ziemski (*Brueghel*). 479. Ucieczka do Egiptu (*Lukasz z Leydy*)

XI Sala. 496. ś. Franciszek (*Salvator Rosa*), 515. Stajenka Betleemska (*Passignano*), 517. Złobek (*Bassano*).

XII Sala. 536. Obłuda, obraz nieskończony, (*Tiziano*). 554. Pan Jezus płaci podatek (*Catabrese*).

Galerya. (Skrzydło lewe). 659. Portret Machiawela (*Andrea del Sarto*), 664. Chrystus Pan na Krzyżu (*Michał Anioł*). 666. Pietà (*H. Carracci*). 677. Portret Lukrecyi Borgia (*P. Veronese*). 679. Ś. Rodzina (*Frà Bartolommeo*).

Gabinet II. Popiersia marmurowe księżniczki Maryi Doris, ur. Thalbot. 687. Portret ś. Filipa Nen. gdy jeszcze był dzieckiem (*Barroccio*), 688. Portret Innocentego X. (*Velasquez*).

Galerya. (Skrzydło prawe). 696. Dwóch obłudników (*Quentin Metsys*), 697. Ś. Rodzina (*Sassoferrto*), 701. Zdjęcie z Krzyża (*Padovanino*). 703. Ś. Rodzina (*Andrea del Sarto*), 708. Lot z dziećmi (*Ger. della Nette*), 713. Ucieczka do Egiptu (*Lorrain*). 726. Nozze Aldobrandine, kopla (*Poussin*). 739. Wypędzenie przekupców z świątyni (*Dosso Doasi*).

Salę balową, salę tronową, kaplicę i muzeum można widzieć, otrzymawszy osobne od

właściciela pozwolenie. W tych salach jest około stu ładnych obrazów.

UWAGA. Galerya jest otwarta we Wtorek i Piątek, od godz. 10 do 2.

16. *Pałac Massini.*

Pałac ten to arcydzieło architekta *P. Peruzzi*, zbudowany w r. 1526.

Na drugiem piętrze jest pokój, w którym ś. Filip Nereusz w d. 16 Marca 1651 umarłego syna księcia *Fabrycyusza Massini*, wobec świadków i zrozpaczonej rodziny do życia powołał.

Zgłosivszy się do miejscowego domowego kapelana, można zobaczyć ten pokój zamieniony na kaplicę; jak również okułary i różaniec jakich używał ś. Filip. Kaplicę tę dla wszystkich otwierają tylko w dniu 16 Marca, jako rocznicę wskrzeszenia zmarłego.

17. *Pałac Rospigliosi*

(na *Kwirynale*)

Zbudował go kard. *Scypion Borghese*, wedle wzorów *Poncio Flamini*; kardynałowie *Bentivoglio* i *Mazzarini* znacznie go rozszerzyli. Obecnie należy do książąt *Rospigliosi*.

W pawilonie ogrodowym jest słynny obraz Aurora (jutrzenka), malowany przez *Guido Reni*'ego. W sali po prawej stronie są obrazy: Adam i Ewa (*Dominichino*), Samson (*Carraccio*). W sali po lewej stronie: Chrystus Pan i 12 Apostołów (*Rubens*), Dawid zabija Goliata (*Dominichino*), Dzwiganie krzyża (*Daniel da Volterra*), Pietà (*Carraccio*), Adam i Ewa (*Palma*).

UWAGA. Pawilon otwarty w Środę i Sobotę od godz. 10 do 3.

18. *Palac Sciarra* (przy *Corso*).

Zbudowany wedle planu *Flaminio Ponzio* w r. 1603. Ma prześliczną galeryę obrazów.

I Sala. 1. Oto człowiek (*Arpino*). 5. Ścięcie ś. Jana (*Valentino*). 10. Przemienienie, kopia z Rafała (*Perugino*). 12. Najśw. Dziewica z Dzieciątkiem (*Bellini*). 20. Madona (*Tiziano*).

II Sala. 17 i 18. Wschód i zachód słońca (*Lorrain*).

III Sala. 6. Najśw. Dziewica z Dzieciątkiem (*Francia*). 15. Błozowanie (*Scarsellino*). 26. Westalka Claudia (*Garofalo*). 36. Św. Rodzina (*Cranach*).

IV Sala. 1. Madona (*Frà Bartolommeo*). 6. Skrzypek (*Rafael*). 16. Gracze (*Caravaggio*). 17. Skromność i Próżność (*Leonardo da Vinci*). 19. Św. Marya Magdalena (*Guido*). 22. Sześć obrazów, sceny z żywota Chrystusa Pana (*Giotto*). 24. Rodzina Tycjana (*Tiziano*). 26. Ś. Sebastyan (*Perugino*). 29. Piękność Tycyanowa (*Tiziano*). 32. Ś. Magdalena (*Guercino*).

UWAGA. Galerya bywa otwartą tylko w Sobotę od 11 do 3 godziny.

19. *Pałac Spada*

(*alla Regola*).

Kardynał Capo di Ferro zbudował go w r. 1564 wedle wzorów *Mazzoniego*. W pałacu jest galerya pomieszczona w czterech salach.

I Sala. 28. Portret kard. Capo di Ferro (*Dominichino*). 32. Śmierć Abla (*Lanfranc*).

II Sala. 1. Nawiedziny (*And. del Sarto*). 3. Buzza (*Vernet*). 16. Astronom (*Tiziano*). 18. Madona (*Murillo*). 35. Seneka (*Salvator Rosa*). 36. Lukrecya (*Guido*).

III Sala. 28. Chrystus Pan dźwiga krzyż (*Mantegna*). 49. Dawid i Goliat (*Caravaggio*).

IV Sala. 4. Zdjęcie z Krzyża (*Han. Carraccio*). 29. Ś. Marya Magdalena (*Guercino*).

UWAGA. Galerya jest codziennie otwartą z wyjątkiem świąt, od godz. 10 do 3.

20. *Galerya Danta.*

Galleria Dantesca.

W pałacu przy wodotrysku Trevi (*ulica Stamperia Papale 4*), jest salon mieszczący w sobie 26 kolosalnych obrazów malowanych przez pierwszych tegoczesnych artystów włoskich. Obrazy te są ilustracją do Boskiej

Komedyi Danta. Obrazy te można widzieć codziennie, za niewielką opłatą, (frank od dwóch osób). Im więcej osób tém mniej kosztuje.

21. *Dom Cola di Rienzo.*

Na przeciwko mostu Ponte Rotto i kościoła ś. Maryi Egipcyaneki jest dom ceglany, pospolicie przez lud nazywany **Domem Piłata**. Dom ten był własnością Mikołaja Rienzo słynnego trybuna ludowego, który w XIV wieku, kiedy papieże mieszkali w Awinjonie, myślał o utworzeniu rzeczypospolitej rzymskiej. Ogłosił się Trybunem Ludowym, a po rozmaitych kolejach, tenże sam lud zabił go w d. 8 Września 1354 r. Był przyjacielem Petrarki, który dlań napisał pieśń: „*Spirto gentil. itd.*“ Dom ten jest obecnie własnością Piusa IX.

VI. *Wille.*

1. *Willa Albani* (za bramą *Porta Salara*).

Ta wspaniała willa była zbudowaną w połowie przeszłego wieku przez kardynała Albani, który sam narysował jój plan w r. 1748.

Posiada ona piękne obrazy i rzeźby, chociaż Napoleon I przeszło 300 najpiękniejszych rzeźb prawem kaduka ztąd zabrał. Po roku 1815 rząd francuski chciał te rzeźby zwrócić lecz z warunkiem, aby koszta przewozu opłacili właściciele; książę Albani nie zgodził się na to i sprzedał je królowi bawarskiemu. To co pozostało, stanowi tak piękny prywatny zbiór, że drugiego w Rzymie nie ma. Portyk téj willi wspiera się na 18 kolumnach granitowych i jest ozdobiony różnemi drogiemi marmurami.

Dla zwiedzenia téj willi potrzeba mieć pisemne pozwolenie, które się otrzymuje w Ambasadzie swojego kraju.

2. *Willa Borghese* (za bramą del Popolo).

W roku 1803 książę Kamil Borghese ożenił się z siostrą Napoleona I, dlatego tenże nie zrabował mu jego pałacu, lecz za szacunkową sumę piętnastu milionów kupił piękniejsze rzeźby znajdujące się w téj willi, a dzisiaj będące jedyną ozdobą Muzeum w Luwrze. Książę Borghese starał się stratę naprawić i znowu posiada piękny zbiór rzeźb i obrazów, który można widzieć w każdą sobotę w zimie od 4 do 2.

Niepodobna dzisiaj opisywać po szczególe wszystkich rzeźb i obrazów. Z polskich rzeczy

zwracamy uwagę na dwa obrazy, umieszczone w małym gabinecie na piętrze. Obrazy te przedstawiają plac kościoła św. Piotra w XVI czy w XVII wieku, a pośród różnych narodów widać na czele kontusze i karabele.

3. *Willa Ludovisi* (za bramą *Porta Salara*).

W téj willi są trzy pałace; w jednym z nich jest piękny zbiór starych rzeźb, umieszczonych w dwóch salach. W ogrodzie jest grotta podziemna, w której jest sadzawka i zwykle w łodzi przepływa się na drugą stronę. Willę można widzieć w czwartki, otrzymawszy pisemne pozwolenie od sekretarza księcia Piombino. (Pałac *Piombini*, ulica *Corso*, naprzeciw placu *Colonna*).

4. *Willa Pamfili-Doria* (za bramą *S. Pancrazio*).

Piękna ta willa słynie nie tylko swojemi Kolumbariami (zobacz str. 78 l. 8), lecz i urządzeniem ogrodu, alejami, wodami i ogromnemi sosnami w kształcie parasoli.

W r. 1849 stali tu garybaldiści a potem Francuzi, więc ją okropnie zniszczyli. Co dziennie ją można zwiedzać bez pozwolenia.

5. *Willa Poniatowskich.*

Za bramą del Popolo, przy Ponte Milvio, po prawej ręce, na końcu zeszłego wieku i na początku tego, urządził tu dla siebie wspólną willę książę Poniatowski, bratanek królewski. Trzymał dom królewski, lecz poróżniwszy się z miejscową władzą duchowną, wyprzedał wszystko i wyjechał. Willa ta podzielona obecnie na trzy inne, nosi nazwę will Poniatowskich.

6. *Willa Wołkońskich.*

Była własnością księcia Wołkońskiego, posła rosyjskiego przy Stolicy Świętej, który tutaj w Rzymie został katolikiem, a tym sposobem przestał być ambasadorem rosyjskim. Leży ona niedaleko kościoła ś. Jana na Lateranie, i oprócz pięknych malowań i rzeźb tém się odznacza, że w ogrodzie w pewnym miejscu są na marmurze ryte sławniejsze pieśni sławnych poetów, którzy u księstwa Wołkońskich bywali. Z polskich poetów, którzy tu gościli, są wyryte wiersze Mickiewicza, Krasińskiego, Słowackiego i dwóch innych.

VII. ZAKŁADY NAUKOWE.

1. *Uniwersytet Rzymski* zwany *Sapienza*.

Znajduje się obok placu Navona. Nazwa Sapienza pochodzi od napisu jaki wyryto na głównej bramie: „Initium Sapientiae timor Domini“. Bonifacy VIII w r. 1303 założył go, lecz dopiero za Leona X. *Michał-Anioł* zaczął budować gmach, a dokończył *J. della Porta*. *Borromini* zbudował w środku kościółek ś. Iwona (zobacz str. 204). Od XVII w. papieże szczególniejszą pieczołowitością otaczali ten zakład.

Uniwersytet ma na fakultecie teologicznym 5 profesorów; na prawnym 7; na medycznym 13; na filozoficznym 11; na filologicznym 6. Uczniów bywa od 500 do 600, oprócz wolnych słuchaczy. Uczniowie żadnej opłaty nie wnoszą, a profesorów opłaca skarb papieski. Biblioteka, muzea anatomiczne, zoologiczne, anatomii porównawczej, ornitologiczne, mineralogiczne, nie ustępują tego rodzaju zakładom innych stołecznych miast w Europie.

Mikołaj Kopernik był tu kiedyś przez parę lat profesorem astronomii, a w naszych czasach od 1834—1846 wykładał tu de locis theologicis, X. Til, polak, warszawianin —

książka jego de locis theologicis dotąd jest tutaj używaną za podręcznik uniwersytecki.

2. *Collegium Romanum.*

Budynek postawił Grzegorz XIII papież i oddał jezuitom, aby w nim umieścili kollegium, jakie założył św. Ignacy przy placu Margana. Od założyciela budowy, nazywają go czasami Uniwersytetem Gregoriańskim. Jest tu od 1300—1509 uczniów. Kurs nauk jest kompletny, zaczawszy od gramatyki a kończąc na biurecie doktorskim z teologii i filozofii. Kollegium zostaje pod zupełnym zarządkiem jezuitów, którzy tu wykładają nauki darmo i utrzymują najzdolniejszych profesorów.

Przy tym Kollegium jest Muzeum Kircherowskie, założone przez jezuity Kirchera; oraz obserwatorium astronomiczne, w którym króluje słynny ojciec Secchi, jezuita, astronom. Przy tym obserwatorium jest sala zwana **Museo Copernicano-Romana**, (muzeum Kopernika). Są tu zebrane wszystkie pamiątki naukowe dotyczące Kopernika, jako sztychy, portrety, jego dzieła wydane, i wszystkie prace w polskim języku w ostatnich czasach ogłoszone, a dotyczące jego osoby.

W sali prowadzącej z Kolegium do kościoła św. Ignacego są: **Portrety**: 1. **Stanisława Warzewickiego**, co z prałata Gnieźnieńskiego został jezuitą. 2. **Marcina Lanterny**, jezuitę, którego szwedzi zabili. 3. **Jana Kazimierza** (króla Polskiego), w stroju kardynalskim, który tu mieszkał jako jezuita. 4. **X. Szmigielskiego**, jezuitę, autora dwóch dzieł o bóstwie Jezusa Chrystusa i o lichwie.

Pomiędzy rokiem 1820—1830 słynął z wykładów w Kolegium Romanum **O. Dmowski**, polak, jezuita, autor dzieła filozoficznego w dwóch tomach i innych.

3. *Kollegium Propagandy.*

W r. 1627 Urban VIII pap. zbudował gmach w którym się mieści seminaryum, założone przez Grzegorza XV w r. 1622 dla wychowywania misyonarzy katolickich na cały świat. Uczniów przecięciowo bywa tu od 140—145. Murzynów jest mało od 3 do 5, bo nie znoszą rzymskiego klimatu; lecz za to w Neapolu jest seminaryum, w którym się wychowują. Biblioteka ma 30,000 tomów, a 20 profesorów wyklada cały kurs nauk. W archiwum propagandy jest złożonych osiemnaście tomów dokumentów bazylikańskiej polskiej prokuratury (zobacz str. 263); aby z niego korzystać, trzeba się zgłosić do kardynała Prefekta Propagandy.

4. **Seminaryum Romanum i Pium.**
(Ś. Apolinarego) (zobacz str. 167).
-

5. **Kollegium ś. Bonawentury.**
(zobacz str. 170).
-

6. **Kollegium ś. Tomasza.**
-

Przy klasztorze Dominikanów S. Maria sopra Minerwa (zobacz str. 243), jest kollegium ś. Tomasza, bardzo uczęszczane; z prawem doktoryzacyi w teologii.

7. **Seminaryum Polskie.**
(zobacz str. 147).
-

8. **Seminaryum Grecko - Ruskie.**
(zobacz str. 358).
-

9. **Seminaryum Illiryskie.**
(zobacz str. 206).
-

Oprócz tych Seminaryów, każda narodowość ma swój zakład dla duchownych. Francuzi, Anglicy, Niemcy, wszystkie amerykańskie kraje mają osobne seminaria, Portugal-

czycy, Szkoci, Irlandczyey, Hiszpanie, Belgijczycy, itd.

Akademia Ecclesiastica.

Klemens XI p. założył tę akademię w pałacu Severoli przy placu S. Maria sopra Minerva. Celem jęj jest wykształcić młodych księży do rozmaitych dyplomatyczno-kościelnych posług. Mniej więcéj osiemnastu kandydatów do dyplomacyi uczy się tutaj administracyi, ekonomii politycznéj, obcych języków i t. d., oraz zapoznaje się ze stosunkami kościelnemi.

10. *Akademia Sztuk Pięknych*

ś. Łukasza

(Accademia di S. Luca).

Wszystkie akademie i towarzystwa malarzkie we Włoszech obierały sobie za patrona ś. Łukasza, jako pierwszego chrześcijańskiego malarza i od niego też brały swoją nazwę. Od najdawniejszych czasów było w Rzymie towarzystwo sztuk pięknych, dopiero Syxtus V potwierdziwszy napisane dla niego ustawy, przemienił to towarzystwo na Akademię i przeniósł ją na ulicę Bonella, 44., (zobacz str. 297), do czego wiele radą i czynem

dopomógł Fryderyk Zuccari. Ustawy te kilkakrotnie zmieniane, ostateczne zatwierdzenie otrzymały od Piusa VII. Akademia składa się z malarzy, rzeźbiarzy i budowniczych zamieszkałych w Rzymie, i z członków honorowych. Rząd papieski powierzył jej naukę rysunku, malarstwa, rzeźby, budownictwa, stukaterii itd., a profesorowie są przedstawiani papieżowi do zatwierdzenia. Uczniów zwykle bywa 250. Rozdział nagród odbywa się w sali na Kapitolu z nadzwyczajną wystawą. Ponieważ każdy z członków Akademii obowiązany jest przedstawić jaką swoją pracę, tym sposobem powstał ładny zbiór obrazów; zwłaszcza że do tych i inne jeszcze dołączono obrazy, oraz portrety wielu akademików, którzy je sami złożyli. Oprócz obrazów jest i zbiór płaskorzeźb i tych prac, które otrzymały konkursowe nagrody z przedmiotów tutaj wykładanych.

Z obrazów na szczególniejszą uwagę zasługują: Ś. Łukasz, malujący N. Maryą P. (przez *Rafaela*). Szczęście (*Guido Reni*). Anioł (fresk *Rafaela*). Pietà (*Chiari*).

11. *Akademia Sztuk Pięknych*

Francuska

(na Monte Pincio).

W dawniej Willi Medici, zbudowanej w XV wieku wedle planu *Lippi'ego* z wyjątkiem

fasady od strony miasta, zbudowanej przez *Michała Anioła*, na końcu zeszłego wieku umieszczono dawną Akademią francuską sztuk pięknych, założoną przez Ludwika XIV. Akademia posiada ładny zbiór gipsowych modeli i bibliotekę. W niej głównie kształcą się Francuzi przysyłani jako stypendziści; jest ich do 30-tu i mieszkają wewnątrz gmachu wraz z dyrektorem. W miesiącu kwietniu bywają ich prace wystawiane na widok publiczny.

12. *Akademia Archeologiczna.*

Założona przez uczonego Benedykta XIV. Miewa swoje posiedzenia w każdy wtorek w gmachu Uniwersytetu Sapiencyi. Trzeba ją odróżniać od **Instytutu Archeologicznego** na *Monte Caprino*, w którym zasiadają, tak rzekłszy, mistrze archeologii z Niemiec i Włoch. Posiedzenia bywają co piątek o godzinie 3-ój.

13. *Akademia Arkadyjska.*

Chrystyna królowa szwedzka w czasie pobytu w Rzymie, zgromadzała u siebie w pałacu Corsini znaczną liczbę poetów i literatów rzymskich. Po jej śmierci zgromadzenie to postanowiło założyć Akademią stałą literacką i nadało jej nazwę Arkadyjskiej, biorąc ją

od onej Arkadyi starożytnej, która miała być miejscem prostych a szczerých zwyczajów pasterskich, tak odpowiednich cichym pracom literackim. Było to w r. 1690. Z początku zgromadzali się w ogrodach Farnezyjskich, potem na Awentynie, później na Janicolo, a nareszcie na *via in Arcione*, w II dzielnicy miasta. Posiedzenia bywają co czwartek, oprócz nadzwyczajnych uroczystych zebrań, bo wtedy stosownie do zezwolenia Leona XII zbierają się w tak zwaną Protomoteca na Kapitolu (*zobacz str. 426*). Na zwykłych posiedzeniach czytają utwór prozaiczny w łacińskim lub włoskim języku. Książęta i ludzie nauki różnych krajów, uważali sobie za zaszczyt należeć do tego koła literackiego, które ma tę osobliwość, że wstępujący dostaje stosowne nazwisko pasterskie z dawniej Arkadyi.

DODATEK.

Ponieważ wskutek podziału naszej książki, nie mogliśmy o niektórych rzeczach mówić w ciągu tej pracy, więc je tutaj umieszczamy.

1. *Kolumna Niepok. Poczęcia.*

Pius IX na pamiątkę ogłoszenia artykułu wiary o Niepok. Poczęciu N. Maryi Panny,

postanowił w r. 1857 na placu hiszpańskim kolumnę zwaną Niepok. Poczęcia. Kolumna ta marmurowa stoi na podstawie, na której po rogach są umieszczone cztery statuy: Mojżesza (*Jacometti*), Dawida (*Tadolini*), Izajasza (*Revelli*) i Ezechiela (*Chielli*). Cztery boki podstawy są ozdobione płaskorzeźbami. 1. Ogłoszenie dogmatu w r. 1854 (*Galli*). 2. Sen św. Józefa (*Cantalamessa*). 3. Ukoronowanie Najśw. Maryi Panny (*Benzoni*), i 4. Zwiastowanie (*Gianfredi*). Statuą stojącą na wierzchu kolumny i symbole ewangelistów umieszczone na globie ziemskim, rzeźbił *Obici*. — Całą zaś kolumnę rysował (*Poletti*).

2. Posąg konny Marka Aureliusza.

Na środku placu na Kapitolu, stoi na podstawie konna statua Marka Aureliusza. Sta-
rożytna ta statua z bronzu, kiedyś pozłacana, znaleziona była za Syxtusa IV, który kazał ją naprawić i postawić w tém miejscu gdzie obecnie stoi. Paweł III polecił Michałowi Aniołowi w r. 1538 umieszczenie jęj na tym postumencie, na którym obecnie stoi. Buonarrotti nie mógł się napodziwiać układu osoby i konia jak również i artystycznego wykonania szczegółów.

3. *Posąg Paskwina.*

Na rogu pałacu Braschi przy placu Navona, stoi niekształtna oskubana statua, zwana Pasquino. Za dawnych czasów był tu sklepik krawca nazwiskiem Pasquino, człowieka wesołego i złośliwie dowcipnego, który nikomu przechodzącemu około jego okna nie przepuścił, aby mu łatki nie przypiąć; a żarciki te i nedorzecznosci od ust do ust pomiędzy ludem chodziły. Zdarzyło się, że zaraz po śmierci wesołego krawca, znaleziono tu kadłub z jakiejś statuy, a gdy go na rogu pałacu Braschi umieszczono, lud przezwiał go posągiem Pasquina, i przez długie czasy, co noc znajdowano przylepiane do posągu wiersze, żarciki, satyry, czy to na panów, czy na cesarzy, kardynałów, królów, artystów, cudzoziemców, panie i t. d., nibyto nieboszczyk Pasquino dziedzictwem to przekazał. Ztąd pochodzi wyraz **Paskwinada**.

Był jeszcze kiedyś marmurowy kum Pasquina, nazwiskiem **Marforio**, który stał przy bramie tryumfalnej Septyma Sewera na Forum, obecnie w muzeum kapitolinśkim (zob. str. 427). Otóż Pasquino zapytywał, a na dowcipne jego pytania, dowcipnie pisemnie odpowiadał Marforio.

4. *Wodotrysk Trevi.*

Wodotrysk zwany Trevi jest najwspanialszym nie tylko w Rzymie, ale i na całym świecie niema takiego drugiego. Klemens XII rozpoczął jego budowę, a dokończył Benedykt XIV wedle wzoru *Salvi'ego*. Na wzniesieniu stoi Neptun otoczony trytonami i końmi morskimi (rzeźbił *Bracci*), a zpod nóg jego tryska woda. Płaskorzeźby dłuta *Grossi'ego* przedstawiają zbudowanie wodociągu Aqua Felice i dziewczę wskazującą żołnierzom źródło wody (*zobacz str. 72 l. 7*). U góry jest herb Klemensa XII. Woda płynie z wodociągu Aqua Felice.

5. *Plac Navona.*

Jestto najobszerniejszy plac w Rzymie, zbudowany na ruinach Cyrku zwanego Circus Agonalis, i którego kształt przybrał; obecnie sprzedają na nim jarzyny, nabiał i różną tandetkę. Na placu są trzy duże wodotryski a czwarty mały, środkowy największy zbudowany wedle planu *Bernini'ego* przedstawia skały a z pod nich płyną cztery rzeki Ganges, Nil, Dunaj i Rio della Plata. Ponad tém wznosi się obelisk (*zobacz str. 50 l. 6*).

6. *Ogród spacerowy na Monte Pincio.*

—◆—

Założony na początku tego wieku, ozdobiony obeliskiem (*zobacz str. 51 l. 10*), piękną palmą, osobliwemi południowemi roślinami i setką marmurowych popiersi różnych sławnych ludzi, pomiędzy których obecni gospodarze wsadzili niektórych sławnych, ale sławą rewolucyjną. Codzień przed wieczorem, wyjąwszy Piątku, grywa tu muzyka wojskowa, i ściąga mnóstwo spacerujących pieszo, konno i w powozach.

—○—

Tablica chronologiczna.

—◆—

OKRES PIERWSZY. — KRÓLOWIE.

Lata od założenia Rzymu.

1.	Romulus, pierwszy król,	panował lat	37.
38.	Numa Pompiliusz,	" "	43.
80.	Tulliusz Hostiliusz,	" "	32.
112.	Ancus Marcius,	" "	24.
136.	Luciusz Tarkwiniusz Priscus	" "	38.
174.	Serwiusz Tulliusz	" "	44.
218.	Lucyusz Tarkwiniusz Pyszny	" "	25.

OKRES DRUGI. — RZECZPOSPOLITA.

Lata od założenia Rzymu.

245. Konsulowie; zmieniali się co rok.
Okres ten trwał lat 481, to jest do r. 727 od założenia Rzymu.

OKRES TRZECI. — CESARZE.

Lata od założenia Rzymu.

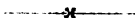
727. Kajus Cezar Oktawian, przybrał tytuł Augusta i Cesarza. Odtąd godność konsula stała się tylko próżnym zaszczytem. August panuje lat 44 i umiera.

Lata ery chrześcijańskiej.

- 14. Tyberyusz.
- 37. Kajus Cezar (Kaligula).
- 41. Klaudyusz.
- 54. Neron.
- 68. Galba.
- 69. Otton.
- 69. Witelliusz.
- 69. Wespazyan.
- 79. Tytus.
- 81. Domicyan.
- 96. Nerwa.
- 98. Trajan.
- 117. Adryan.
- 138. Antoninus Pius.
- 161. Marek Aureliusz.
- 171. Luciusz Verus (przybrany do rządów).
- 180. Kommodus.
- 193. Pertinax.
- 193. Dydyusz Julian.
- 193. Septym Sewer.
- 211. Antonius Karakalla, w pierwszym roku zabił brata swego Getę.
- 217. Makryn i Diadumenian, jego syn.
- 218. Antonin Heliogabal.
- 222. Alexander Sewer.
- 235. Maxymian.
- 237. Gordyan Senior (starszy), Gordyan Junior (młodszy).
- 238. Maxym, Pypien i Klaudyusz Albin.
- 238. Jordan III.
- 244. Filip Senior i Filip Junior (jego syn).
- 249. Decyusz.

- 251. Gallus i Woluzyan (jego syn).
- 254. Emilian.
- 254. Waleryan i Gallien.
- 268. Klaudyusz zwany Gotykiem.
- 270. Aurelian.
- 275. Tacyt.
- 275. Floryan.
- 276. Probus.
- 282. Karus, Karinus i Numeryan.
- 284. Dyoklecyan i Maxymian Herkuleusz.
- 292. Konstans Chlorus i Maxymian Galeryusz.
- 305. Maxymian Dacki.
- 306. Maxencyusz.
- 306. Konstanty I zwany Wielkim.
- 308. Licyniusz).
- 337. Konstanty II. — Konstanty i Konstancyusz, bracia, rozdzielają państwo (Konstanty zostaje w Rzymie.
- 361. Julian nazwany Apostatą.
- 363. Jowian.
- 364. Walentynian I i Walens rozdzielają cesarstwo na Wschodnie i Zachodnie.
- 378. Gracyan. — Walentynian II.
- 379. Teodozy I.
- 395. Arkadyusz. — Honoryusz.
- 423. Teodozyusz II.
- 450. Walentynian III i Marcyan.
- 455. Awit.
- 457. Leon I. — Majoran.
- 461. Libiusz Sewer.
- 467. Antemiusz.
- 472. Olybriusz.
- 473. Glicerysz.
- 474. Juliusz Nepos i Zenon.
- 475. Romulus August zwany Momilluszem Augustem, panował 10 miesięcy i był złożony przez Odoakra, króla Herulów, który pierwszy przybrał nazwę Króla włoskiego.

Z Romulusem zakończyło się cesarstwo Rzymskie, tak jak od Romulusa się rozpoczęło.

Chronologiczny spis Papieży.

WIEK I.

1. Ś. Piotr r. 65.
2. Ś. Lin obr. 65 r.
3. Ś. Anaklet obr. 78.
4. Ś. Klemens I obrany 91 r.

WIEK II.

5. Ś. Ewaryst obr. 100 r.
6. Ś. Alexander I obr. 109 r.
7. Ś. Syxtus I obr. 119 r.
8. Ś. Telesfor obr. 127 r.
9. Ś. Hygin od 139—142.
10. Ś. Pius I od 142—157.
11. Ś. Anicet 157—168.
12. Ś. Soter 168—177.
13. Ś. Eleutery 177—193.
14. Ś. Wiktor I 193—202.

WIEK III.

15. Ś. Zefiryn 202—219.
16. Ś. Kalikst I 219—223.
17. Ś. Urban I 223—230.
18. Ś. Poncyan 230—235.
19. Ś. Antery 235—236.
20. Ś. Fabian 236—251.
21. Ś. Korneli 251—252.
22. Ś. Luciusz I 252—253.
23. Ś. Szczepan I 253—257.
24. Ś. Sykstus II 257—259.
25. Ś. Dyonizy 259—269.
26. Ś. Feliks I 269—275.

27. Ś. Eutychy	275—283.
28. Ś. Kajus	283—296.
29. Ś. MarceLin	296—308.

WIEK IV.

30. Ś. MarceLi I	308—310.
31. Ś. Euzebi	310—311.
32. Melchiades	311—314.
33. Ś. Sylwester I	314—336.
34. Marek	336—337.
35. Ś. Juliusz I	337—352.
36. Liberyusz	352—366.
37. ś. Feliks II	355—358. (Był papieżem przeszło przez dwa lata w czasie wygnania Liberyusza papieża).
38. Ś. Damazy	366—384.
39. Syrycyusz	384—398.
40. Ś. Anastazy	498—401.

WIEK V.

41. Ś. Innocenty I	401—417.
42. Ś. Zozym	417—418.
43. Ś. Bonifacy I	418—422.
44. Ś. Celestyn I	422—432.
45. Sykstus III	432—440.
46. Ś. Leon I Wielki	450—461.
47. Ś. Hilary	461—467.
48. Ś. Sympliciusz	467—483.
49. Feliks III	483—492.
50. Gelazy I	492—496.
51. Anastazy II	496—498.

WIEK VI.

52. Ś. Symmak	498—514.
53. Ś. Hormizdas	514—523.
54. Ś. Jan I	523—526.
55. Feliks IV	526—530.
56. Bonifacy II	530—532.
57. Jan II	532—535.

58. Ś. Agapit	535—536.
59. Ś. Sylwery	536—538.
60. Wigiliusz	538—555.
61. Pelagiusz I	555—560.
62. Jan III	560—574.
63. Benedykt I	574—578.
64. Pelagiusz II	578—590.
65. Ś. Grzegorz W. I	590—604.

WIEK VII.

66. Sabinian	604—607.
67. Bonifacy III	607—608.
68. Bonifacy IV	609—615.
69. Adeodat I	615—619.
70. Bonifacy V	619—625.
71. Honoryusz I	625—638.
72. Seweryn	640—640.
73. Jan IV	640—642.
74. Teodor	642—649.
75. Ś. Marcin I	649—654.
76. Ś. Eugeniusz I	654—657.
77. Ś. Witalian	657—672.
78. Adeodat II	672—676.
79. Donus I	676—678.
80. Ś. Agaton	678—682.
81. Ś. Leon II	682—684.
82. Ś. Benedykt IV	684—685.
83. Jan V	685—687.
84. Konon	687—687.
85. Ś. Sergiusz I	687—701.

WIEK VIII.

86. Jan VI	701—705.
87. Jan VII	705—708.
88. Syzynyusz	708—708.
89. Konstantyn	708—715.
90. Ś. Grzegorz II	715—731.
91. Ś. Grzegorz III	731—741.
92. Zacharyasz	741—752.

93. Szczepan II	—752.	(3 dni) wy-
brany, lecz przed konsekracją	umarł.	
94. Szczepan III	752—757.	
95. Ś. Paweł I	757—768.	
96. Szczepan IV	768—772.	
97. Adryan I	772—795.	

WIEK IX.

98. Ś. Leon III	795—816.	
99. Szczepan V	816—817.	
100. Ś. Paskal I	817—824.	
101. Eugeniusz II	824—827.	
102. Walenty	—827.	(40 dni).
103. Grzegorz IV	827—844.	
104. Sergiusz II	844—847.	
105. Ś. Leon IV	847—855.	
106. Benedykt III	855—858.	
107. Ś. Mikołaj I	858—867.	
108. Adryan II	867—872.	
109. Jan VIII	872—882.	
110. Marcin I	882—884.	
111. Adryan III	884—885.	
112. Szczepan VI	885—891.	
113. Formozysz	891—896.	
114. Bonifacy VI	896.	(15 dni).
115. Szczepan VII	896—897.	
116. Roman	897—897.	
117. Teodor II	—897.	(20 dni).
118. Jan IX	898—900.	

WIEK X.

119. Benedykt IV	900—903.	
120. Leon V	903—903.	
121. Krzysztof	—903.	(6 miesięcy)
122. Sergiusz III	904—911.	
123. Anastazy III	911—913.	
124. Laudo	913—914.	
125. Jan X	914—928.	
126. Leon VI	928—929.	
127. Szczepan VIII	929—931.	

128. Jan XI	931—936.
129. Leon VII	936—939.
130. Szczepan IX	939—943.
131. Marcin III	943—946.
132. Agapit II	946—956.
133. Jan XII	956—964.
(Leon VIII	964 965).
134. Benedykt V	964 - 965.
135. Jan XIII	965—972.
136. Benedykt VI	972 - 974.
137. Donus II	974—975.
138. Benedykt VII	975—983.
139. Jan XIV	983—985.
(Bonifacy VII uzurpator).	
140. Jan XV	985—985. (parę dni.)
141. Jan XVI	985—996.
142. Grzegórz V	996—999.
Jan XVII	997—998. (uzurpator).

WIEK XI.

143. Sylwester II	999—1003.
144. Jan XVII (v. XVIII)	1003—1003.
145. Jan XVIII (v. XIX)	1003—1009.
146. Sergiusz IV	1009—1012.
147. Benedykt VIII	1012—1024.
148. Jan XIX (v. XX)	1024—1033.
149. Benedykt IX	1033—1045.
150. Grzegórz VI	1045—1046.
151. Klemens II	1046—1048.
152. Damazy II	1048—1049.
153. Ś. Leon IX	1049—1055.
154. Wiktor II	1055—1057.
155. Szczepan X	1057—1058.
156. Benedykt X	1058—1058. (Chociaż in-
	truz zalicza się).
157. Mikołaj II	1058—1061.
158. Aleksander II	1061—1073.
159. Grzegórz VI	1073—1086.
160. Wiktor III	1086—1088.
161. Urban II	1088—1099.

WIEK XII.

162. Paskal II	1099—1118.
163. Gelazy II	1118—1119.
164. Kalikst II	1119—1124.
165. Honoryusz II	1124—1130.
166. Innocenty II	1130—1143.
167. Celestyn II	1143—1144.
168. Luciusz II	1144—1145.
169. Eugeniusz III	1145—1153.
170. Anastazy IV	1153—1154.
171. Adryan IV	1154—1159.
172. Aleksander III	1159—1181.
173. Luciusz III	1181—1185.
174. Urban III	1185—1187.
175. Grzegórz VIII	1187—1187.
176. Klemens III	1187—1191.
177. Celestyn III	1191—1198.

WIEK XIII.

178. Innocenty III	1198—1216.
179. Honoryusz III	1216—1227.
180. Grzegórz IX	1227—1242.
181. Celestyn IV	1242 (17 dni).
Stolica Apostolska wakowała 19 miesięcy).	
182. Innocenty IV	1243—1254.
183. Aleksander IV	1254—1261.
184. Urban IV	1261—1265.
185. Klemens IV	1265—1268.
Stolica Apostolska wakowała dwa lata i dziewięć miesięcy).	
186. Grzegórz X	1271—1276.
187. Innocenty V	1276—1276.
188. Adryan V	1276—1276. (38 dni).
189. Jan XXI	1276—1277.
190. Mikołaj III	1277—1281.
191. Marcin IV	1281—1285.
192. Honoryusz IV	1285—1288.
193. Mikołaj IV	1288—1294.

194. Celestyn V 1294—1294.
(Złożył tiarę).
195. Bonifacy VIII 1294—1303.

WIEK XIV.

196. Benedykt XI 1303—1305.
197. Klemens V 1305—1316.
(Od r. 1309, przez lat 70, papieże mieszkali w Awinionie.
198. Jan XXII 1316—1334.
199. Benedykt XII 1334—1342.
200. Klemens VI 1342—1352.
201. Innocenty VI 1352—1362.
202. Urban V 1362—1370.
203. Grzegorz XI 1370—1378.
204. Urban VI —1378.
(Wynikła świecka zachodnia schizma trwająca lat 40.

WIEK XV.

205. Bonifacy IX 1389—1404 } Papież
206. Innocenty VII 1404—1406 } legalni.
207. Grzegorz XII 1406—1409 }
Klemens VII 1378—1394 } Papież
Benedykt XIII 1394—1423 } aviniońscy.
208. Aleksander V 1409—1410. Wybrany
przez Sobór w Pizie.
209. Jan XXIII 1410—1415.
210. Marcin V 1417—1431. Wybrany
przez kardynałów 23, łącznie z 30 deputo-
wanymi Soboru w Konstancyi. — Koniec
schizmy.
211. Eugeniusz IV 1431—1447.
212. Mikołaj V 1447—1455.
213. Kalikst III 1455—1458.
214. Pius II 1458—1464.
215. Paweł II 1464—1471.
216. Sykstus IV 1471—1484.
217. Innocenty VIII 1484—1492.
218. Aleksander VI 1492—1503.

WIEK XVI.

219. Pius III	—1503.
(W 26 dni po wyborze umarł).	
220. Juliusz II	1503—1513.
221. Leon X	1513—1521.
222. Adryan VI	1522—1523.
223. Klemens VII	1523—1534.
224. Paweł III	1534—1550.
225. Juliusz III	1550—1555.
226. Marcei II	1555— 21 dni.
227. Paweł IV	1555—1559.
228. Pius IV	1559—1566.
229. S. Pius	1566—1572.
230. Grzegorz XIII	1572—1585.
231. Sykstus V	1585—1590.
232. Urban VII	1590— 23 dni.
233. Grzegorz XIV	1590—1591.
234. Innocenty IX.	2 miesiące.
235. Klemens VIII	1592—1605.

WIEK XVII.

236. Leon XI	1606— 15 dni.
237. Paweł V	1605—1621.
238. Grzegorz XV	1621—1623.
239. Urban VIII	1623—1644.
240. Innocenty X	1644—1655.
241. Alexander VII	1655—1667.
242. Klemens IX	1667—1670.
243. Klemens X	1670—1676.
244. Innocenty XI	1676—1689.
245. Alexander VIII	1689—1691.
246. Innocenty XII	1691—1700.

WIEK XVIII.

247. Klemens XI	1700—1721.
248. Innocenty XIII	1721—1724.
249. Benedykt XIII	1724—1730.
250. Klemens XII	1730—1740.
251. Benedykt XIV	1740—1758.

252. Klemens XIII	1758—1769.
253. Klemens XIV	1769—1775.
254. Pius VI	1775—1799.

W I E K XIX.

255. Pius VII	1800—1823.
256. Leon VII	1823—1829.
257. Pius VIII	1829— 8 miesięcy.
258. Grzegorz XVI	1831—1846.
259. Pius IX, wybrany 16 czerwca 1846 r.	

K O N I E C.

SPIS ABECADŁOWY PRZEDMIOTÓW.

	Str.
Akademia Ecclesiastica	448
„ Sztuk Pięknych, ś. Łukasza	448
„ „ Francuska	449
„ Archeologiczna	450
„ Arkadyjska	450
Amfiteatra	51
Amfiteatr Flawiana	52
„ obozowy (castrense)	57
Bazylika Konstantego (zob. Świątynia Pokoju)	34
Bazyliki	85
„ odpustowe	368
Bazylika ś. Jana Laterańskiego	86
„ ś. Piotra na Watykanie	99
„ Najśw. Maryi P. Większej (Maggiore)	123
„ ś. Pawła za Murami	132
„ ś. Wawrzynca za Murami	140
„ ś. Krzyża Jerozolimskiego zobacz kościół	223
Bazylika ś. Sebastjana, zobacz kościół	325
Biblioteka Watykańska	393
„ Kasanateńska	250
„ Angelica	174
„ Oratoryanów	284
„ Barberinich	428
„ Corsinich	434
„ Chigich	434
Bramy miejskie	6
Brama (miejska) del Popolo (la porta)	6
„ „ Angelica	8
„ „ Cavalleggieri	8
„ „ di S. Pancrazio	8
„ „ Portese	8
„ „ di S. Paolo	8
„ „ Appia (di S. Sebastiano)	8

	Str.
Brama (miejska) di S. Giovanni	8
" " Maggiore	9
" " di S. Lorenzo	9
" " Pia	9
" " Salaria	9
Bramy tryumfalne	39
Brama tryumfalna Dolabelli	39
" " Drususa	39
" " Galliena	40
" " Janusa Quadrifrons	40
" " Konstantego	40
" " Septyma Sewera, (na Forum)	42
" " Septyma Sew. (na Velabrum)	43
" " Tytusa	43
Bndowle z czasu królów	18
" " rzeczypospolitej	17
" " cesarzy	20
Cmentarz grzebalny rzymski	144
Columbaria w winnicy Codini	77
Columbarium L. Arruntinsza	78
" wyzwolenców i niewolników Au-	
gusta	78
Columbarium w Willi Pamfili	78
Cyrki	60
Cyrk Maximus (circus)	60
" Romulusa	61
" Agonalis lub Alexandra Sewera	62
" Flory	62
" Nerona	62
Dom Cola Rienzo, inaczej: Dom Płata	440
Droga Via Appia	17
Dzielnice (Rioni), podział Rzymu na nie	12
Forum, co znaczyło w starożytności	78
" Romanum	79
" Trajanum	81
" Juliusza Cezara	82
" Antonina	82
" Nerwy	82
" Augusta	83
" Boarium	83

	Str.
Forum Olitorium	84
Galerya Danta	439
Grobowce	73
Grób Bibulusa	18
„ rodziny Scypionów	18
„ Marka Wirgiliusza Eurysacesa	18
„ Cecylii Metelli	19
Grobowiec Augusta	74
„ Adryana (zamek ś. Anioła)	75
„ Wibiusza Mariana i jego żony	77
Kaplica ś. Andrzeja	195
„ ś. Barbary	195
„ Paolińska na Kwirynale	361
„ „ na Watykanie	361
„ Rozstania się śś. Piotra i Pawła	132
„ ś. Stanisława Kostki, zobacz kościół ś. Andrzeja na Kwirynale	161
Kaplica Syxtyńska na Watykanie	362
„ ś. Sylwii	195
„ Zbawiciela	132
„ w Seminarjum Polskiem	148
Katakumby	369
Katakumby ś. Sebastjana (Platonja)	327 i 371
„ ś. Kalixta	371
„ ś. Pretextata	374
„ ś. Poncyana	375
„ Hermasa	376
„ ad Nymphas	376
„ ś. Anieszki	376
„ ś. Generozy	375
„ ś. Lucyny	375
„ ś. Tymoteusza	375
„ ś. Pryscylli	376
„ ś. Cyryaki	377 i 143
„ ś. Pankracego	378
„ ad duas lauros	378
Kloaka Maxima (Cloaca)	16
Kolegium Romanum	445
„ Propagandy	446
„ ś. Bonawentury	447 i 170

	Str.
Kolegium ś. Tomasza	447
„ Polskie, zobacz Seminaryum	347 i 147
Koloseum, zobacz Amfiteatr Flawiana	52
Kolumna Niepokalanego Poczęcia	451
„ Marka Aureliusza Antonina	44
„ Trajana	46
„ Fokasa	47
Kościół Rzymskie	84
„ Parafialne w Rzymie	366
„ Kardynalskie	367
Kościół ś. Adryana	146
„ ś. Agaty	149
„ ś. Agnieszki przy placu Navona	149
„ ś. Agnieszki za murami	151
„ ś. Alexego	155
„ ś. Alfonsa z Liguori	156
„ ś. Ambrożego	157
„ ś. Anastazyi	356
„ ś. Andrzeja del Fratte	157
„ ś. Andrzeja della Valle	159
„ ś. Andrzeja na Kwirynale	161
„ ś. Anioła in Pescheria	164
„ ś. Anny i ś. Joachima	164
„ ś. Antoniego Opata	165
„ ś. Antoniego de' Portoghesi	166
„ ś. Apolinarego	166
„ śś. Apostołów	168
„ ś. Atanazego	358
„ ś. Augustyna	171
„ ś. Balbiny	174
„ ś. Bartłomieja na Wyspie	174
„ ś. Benedykta in Pescinola	177
„ ś. Bernarda	177
„ ś. Bibiany	178
„ ś. Bonawentury	38
„ ś. Brygidy	178
„ ś. Cecylii	179
„ ś. Cezarego	182
„ ś. Chrysogona	183
„ ś. Czterech Męczenników	184

	Str.
Kościół Domine quo vadis	326
" ś. Dominika i ś. Syxtusa	185
" ś. Eustachego	185
" ś. Euzebiusza	186
" ś. Franciszka a Ripa	187
" ś. Franciszki Rzymianki	188
" Gesù	190
" ś. Grzegorza	193
" ś. Hieronima della Carità	205
" ś. Hieronima Sławiański	206
" ś. Jakóba Scossa Cavalli	196
" ś. Jana Florenczyków	196
" śś. Jana i Pawła	198
" ś. Jana ante Portam Latinam	199
" ś. Jana w Oleju	200
" ś. Jana in Fonte	94
" ś. Józefa nad więzieniem Mamertyńsk.	15
" P. Jezusa i Maryi (Gesù e Maria)	200
" ś. Jerzego in Velabro (S. Giorgio in Velabro)	200
" ś. Ignacego	201
" Imienia Maryi (Nome di Maria)	203
" ś. Izydora	204
" ś. Iwona alla Sapienza	204
" ś. Karola ai Catinari	207
" ś. Karola na Corso	208
" ś. Karola przy Czterech Fontannach	209
" ś. Katarzyny de' Funari	211
" ś. Katarzyny Seneskiej	212
" ś. Klaudyusza	213
" ś. Klemensa	216
" ś. Konstancyi	154
" ś. Kosmy	222
" ś. Kosmy i Damiana, zobacz Świątynia Remusa	30
" ś. Krzyża Jerozolimskiego (bazylika)	223
" ś. Krzyża i ś. Bonawentury	226
" ś. Ludwika	226
" N. Maryi P. dell' Anima	228
" " degli Angeli	65

	Str.
Kościół N. Maryi P. in Aquiro	230
„ „ in Ara-Coeli	231
„ „ na Awentynie (Priorato di Malta)	237
Kościół N. Maryi P. in Campitelli, lub in Porticu	237
„ „ in Campo Santo	273
„ „ alle Colonnacce	240
„ „ in Cosmedin	258
„ „ in Domnica albo in Navicella	240
„ „ Królowej Męczenników, zobacz świątynia Paeton	25
Kościół N. Maryi P. Liberatrice	242
„ „ Loretanśkiej	242
„ „ sopra Minerva	243
„ „ in Monticelli	251
„ „ de' Monti	252
„ „ di Monserrato	252
Kościół N. Maryi P. Niepok. Pocz. (kapucynów)	353
„ „ dell' Orazione	256
„ „ dell' Orto	257
„ „ al Pascolo (Żyrowickiej)	261
„ „ della Pace	264
„ „ del Popolo	266
„ „ Przedziwnój (bazylianek polskich)	271
Kościół N. Maryi P. della Scala	273
„ „ Scala Coeli	139
„ „ in Trastevere	274
„ „ in Traspontina	278
„ „ in Trivio	280
„ „ in Vallicella (Chiesa Nuova)	280
„ „ in Via lata	284
„ „ in Via	287
„ „ Większej, zob. bazylika	—
„ „ della Vittoria	289
„ „ Zwiastow. zob. Forum Aug.	83
Kościół ś. Maryi Egipczyanki zobacz świątynia Fortunae Virilis	22
Kościół ś. Maryi Magdaleny	291
„ ś. Marcelego	359

	Str.
Kościół ś. Marcina ai Monti	293
„ ś. Marka	296
„ ś. Martyny i ś. Łukasza	297
„ ś. Michała in Arcione	300
„ ś. Mikołaja z Tolentynu	300
„ śś. Nereusza i Achillesa	301
„ ś. Onufrego	303
„ ś. Pankracego	305
„ ś. Pantaleona	306
„ ś. Pawła za murami (zob. bazylika)	—
„ ś. Pawła Pustelnika	307
„ ś. Pawła przy trzech źródłach	138
„ ś. Piotra na Watykanie (zob. Bazylika)	—
„ „ w Okowach (in Vincoli)	308
„ „ in Montorio	311
„ „ in Carcere, zobacz Więzienie	
Mamertyńskie	—
Kościół śś. Piotra i Marcelina	313
„ ś. Praxedy	314
„ ś. Pudencyanny	317
„ ś. Pryska	320
„ śś. Rufiny i Sekundy	321
„ ś. Saby	322
„ ś. Sabiny	322
„ ś. Sebastjana (bazylika)	325
„ ś. Sebastjana	39
„ ś. Salvatora in lauro	329
„ „ in Termis	331
„ Stygmatów ś. Franciszka	331
„ ś. Sylwestra in Capite	332
„ ś. Sylwestra na Kwirynale	334
„ ś. Stanisława Biskupa	335
„ ś. Syxtusa	343
„ ś. Stefana il Rotondo	344
„ Najśw. Trójcy de' Monti	345
„ „ „ de' Pellegrini	349
„ ś. Teodora, (zobacz świątynia Romulusa	
lub Westy	—
Kościół ś. Wawrzyńca za murami, (zob. bazylika)	
„ „ in Damaso	353

	Str.
Kościół ś. Wawrzyńca in Lucina	354
„ „ in Miranda, (zobacz swię- tynia Antonina i Faustyny	21
Kościół ś. Wawrzyńca in Paneperna	356
„ „ śś. Wincentego i Anastazego	139
„ „ „ „ „ przy wo- dotrysku Trevi	350
Kościół śś. Wita i Modesta	351
„ „ ś. Witalisa	352
„ „ ś. Wenancyusza	95
„ „ ś. Zuzanny	360
Kopuła ś. Piotra na Watykanie	121
Krypty pod kościołem ś. Piotra na Watykanie	122
Łaźnie (termy)	62
„ Agryppy	63
„ Karakalli	63
„ Dyoklecjana	64
„ Konstantego	69
„ Nerona i Alexandra Sewera	70
„ Tytusa	70
Most świętego Anioła (San Angelo)	10
„ Żelazny wiszący	11
„ Sisto	11
„ de' Quattro Capi	11
„ S. Bartolommeo	11
„ Rotto	11
„ Sublicius (resztki)	11
Mury Serwiusa Tuliusza	16
Nadbrzeże Kamienne	17
Obeliski	48
Obelisk Watykański	48 i 100
„ na placu ś. Jana na Lateranie	48
„ na placu del Popolo	49
„ na placu przed kościołem S. Maria Maggiore	49
Obelisk na placu Kwirynalskim	49
„ na placu Navona	50
„ na placu di Monte Citorio	50
„ na placu della Minerva	50
„ na gorze Trinità de' Monti	51

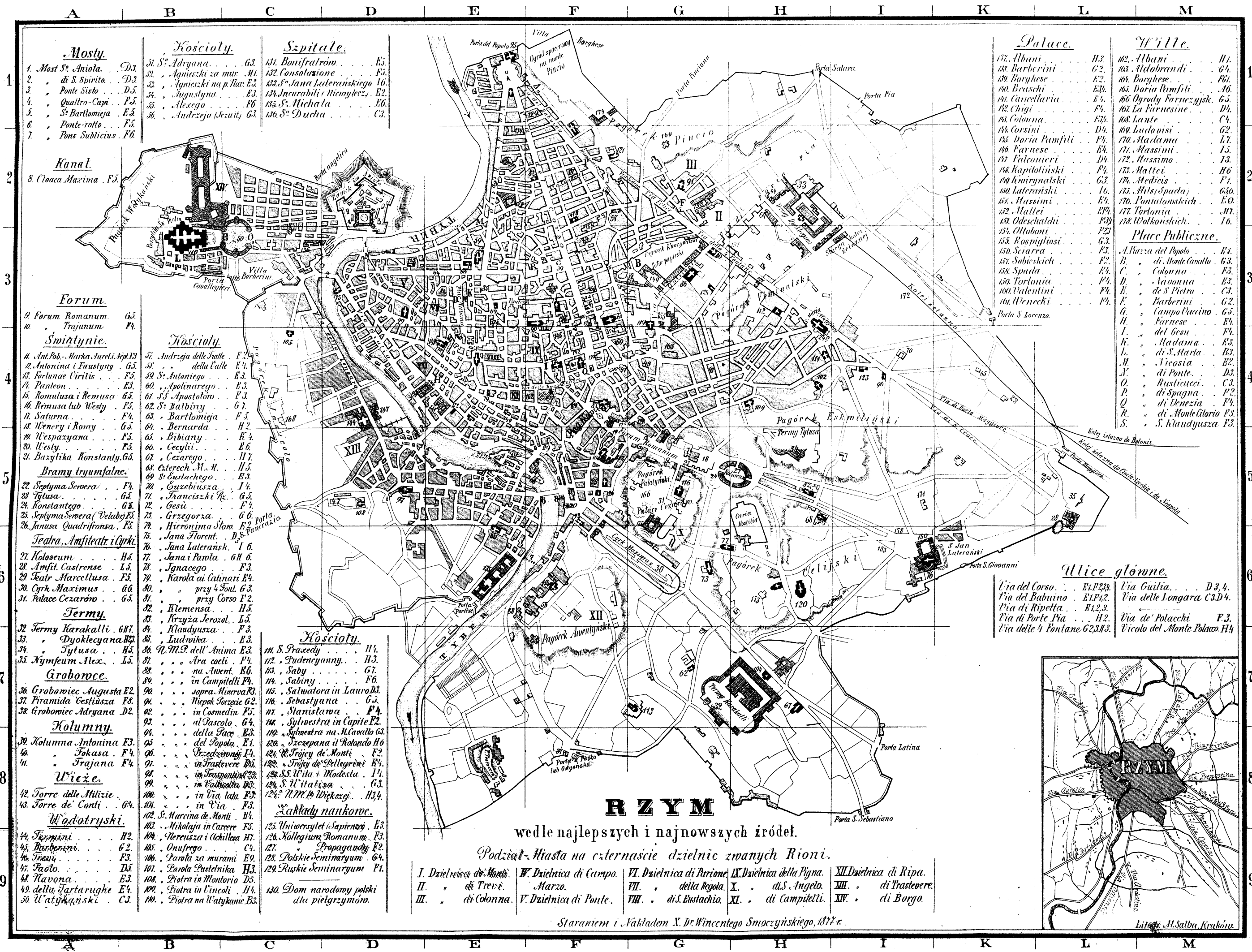
	Str.
Kościół w ogrodzie na Monte Pincio	51
„ na placu della Rotonda	51
Ogród spacerowy na monte Pincio	455
Pagórek Palatynski	2
„ Kapitoliński	2
„ Awentyński	3
„ Celijski	4
„ Eskwiliński	4
„ Kwirynalski	4
„ Wiminalski	4
„ Cytoryjski	5
„ święty (Mons Sacer)	5
„ Mario	5
„ Pincio	5
„ Watykański	5
„ Janicolo	5
„ Testaccio	5
Pałace Cezarów	35
Pałac Laterański (papieski)	379
„ Kwirynalski (papieski)	384
„ Watykański (papieski)	388
„ Wenecki	417
„ Cancellaria Apostolica	417
„ Sobieskich	419
„ Senatorski na Kapitolu	419
„ Konserwatorów na Kapitolu	420
„ Muzeum Kapitolińskiego	425
„ Barberini	427
„ Borghese	429
„ Colonna	431
„ Corsini	432
„ Chigi	434
„ Doria Pamfili	435
„ Massimi	437
„ Rospigliosi	437
„ Sciarra	438
„ Spada	439
Piramida Cajusa Cestiusza	76
Place publiczne (Forum) (zobacz Forum)	—
Plac Navona	454

	Str.
Portyk Oktawii	59
Posąg Paskwina	453
„ Marforio	427 i 453
„ Konny Marka Aureliusza	452
Relikwie, gdzie ich można dostać	378
„ czy można ich wziąć z katakumb	378
„ ś. Wojciecha, (zobacz kościół ś. Bar- tłomieja na Wyspie)	174
Relikwie ś. Stanisława, (zobacz kościół ś. An- drzeja na Kwirynale)	161
Rostrum (mownica)	80
Świątynie pogańskie	20
Świątynia Antonina Pobożnego, Marka Aureli- usza i Neptuna	20
Świątynia Antonina i Faustyny	21
„ Bachusa	22
„ Cerery i Prozerpiny	22
„ Zgody	22
„ Fortunae Virilis	22
„ Pietatis filialis, Matutae i Spei	23
„ Minerwy Medica	24
„ Pallady	25
„ Panteon	25
„ Remusa lub Romulusa	30
„ Romulusa lub Westy	32
„ Romulusa lub Maxencyusza	32
„ Saturna	33
„ Słońca	33
„ Wenery i Kupidyna	33
„ Wenery i Romy	33
„ Wespazyana	34
„ Pokoju (zobacz Bazylika Konstantego)	34
„ Marsa Mściciela (zob. Forum Augusta)	83
Sette Sale	70
Scala Santa	95
Sancta Sanctorum (Oratoryum)	96
Skarbiec ś. Piotra na Watykanie	120
Słup złoty milowy	89
Seminaryum Polskie	347 i 147
„ Grecko-Ruskie	447 i 358

	Str.
Seminaryum Illiryskie	447 i 206
Seminarya różnych narodowości	447 a dołu
Tabularium	17
Teatra	57
Teatr Pompejusza	17
„ Balbusa	58
„ Marcellusa	58
„ Pompejusza	58
Termy (zobacz Łaźnie)	—
Triclinium Sancti Leonis	98
Torre delle Milizie	212
Torre de' Conti	213
Tablica chronologiczna królów rzymskich	455
„ „ cesarzów rzymskich	456
„ „ papieży	458
Uniwersytet Rzymski (Sapienza)	444
Wieżenie Mamertyńskie	13
Wieża Torre delle Milizie (zobacz Torre)	—
„ Torre de' Conti (zobacz Torre)	—
Wodociagi	71
Wodociąg Aqua Appia	71
„ Anio Vetus	71
„ Aqua Marcia	71
„ Aqua Tepula	71
„ Aqua Julia	71
„ Aqua Anio Novus	71
„ Aqua Virgo	72
„ Aqua Augusta lub Alseatura	72
„ Aqua Claudia	72
Wodotrysk Trevi	454
Willa Albani	440
„ Borghese	441
„ Ludovisi	442
„ Pamfili Doria	442
„ Poniatowskich	443
„ Wołkońskich	443
Zakrystya ś. Piotra na Watykanie	120
„ Sykstyńska na Watykanie	416
Zamek ś. Anioła, (zobacz Grobowiec Adryana)	—

Omyłki ważniejsze.

Na str.	wiersz	zamiast	ma być
40,	22,	Konstantyna	Konstantego.
40,	25,	Konstantynowi	Konstantemu.
56,	9,	zbudowano z osi jego	zbudowano z jego
69,	13,	Konstantyna	Konstantego
82,	3,	tsestercyj	sestercyj.
83,	22,	w miejscu	w miejsce.
136,	7,	250	259.
164,	12,	in Pecheria	in Pescheria.
193,	17,	doloro	dolore.
337,	23,	wskrzaszający	wskrzyszający.
241,	21,	O mnaście	Osiemnaście.
261,	10,	1822	1622.
261,	19,	Naria	Maria.
262,	22,	Ganitricis	Genitricis.
387,	18,	przywiązane	związane.
368,	32,	307	132.
369,	22,	niepozzwala	nie pozwala.
372,	23,	Sanctorum	Sanctorum.
378,	4,	au duos	ad duas.
378,	9,	o Ile	o ile.
381,	20,	Paonazetto	paonazetto.

- Mosty.**
1. Most S^o Anioła. D3.
 2. di S. Spirito. D3.
 3. Ponte Sisto. D5.
 4. Quattro-Capi. F5.
 5. S^o Bartłomiej. E5.
 6. Ponte-rotto. F5.
 7. Pons Sublicius. F6.

- Kościół.**
51. S^o Adryana. G3.
 52. Agnieszki za mur. M1.
 53. Agnieszki na p. Naw. E3.
 54. Augustyna. E3.
 55. Alexego. F6.
 56. Andrzeja (Jezuici). G3.

- Szpital.**
131. Bonifraterów. E5.
 132. Consolazione. F5.
 133. S^o Jana Laterańskiego. E6.
 134. Incurabili (Mienylecz). E2.
 135. S^o Michała. E6.
 136. S^o Duchy. C3.

- Kanał.**
8. Cloaca Maxima. F5.

- Forum.**
9. Forum Romanum. G5.
 10. Trajanum. F4.

- Świątynie.**
11. Ant. Pub. - Murka. Jureli. Sept. F3.
 12. Antonina i Faustyna. G5.
 13. Fortuna i Viridis. F5.
 14. Pantheon. E3.
 15. Romulusa i Remusa. G5.
 16. Remusa lub Westy. F5.
 17. Saturna. F4.
 18. Wenera i Romy. G5.
 19. Wespazyana. F3.
 20. Westy. F3.
 21. Bazylika Konstanty. G5.

- Bramy tryumfalne.**
22. Septyma Seroera. F4.
 23. Tytusa. G5.
 24. Konstantego. G5.
 25. Septyma Seroera (Velabry). F5.
 26. Janusa Quadrifrons. F5.

- Teatr, Amfiteatr i Cyрки.**
27. Koloseum. H5.
 28. Amfiteatr Castrense. L5.
 29. Teatr Marcellusa. F5.
 30. Cyrk Maximus. G6.
 31. Pałac Cezarowa. G5.

- Termy.**
32. Termy Karakalli. G6.
 33. Dyoklecjana. H5.
 34. Tytusa. H5.
 35. Nymfeum Alex. L5.

- Grobowce.**
36. Grobowiec Augusta. E2.
 37. Piramida Cestusza. F8.
 38. Grobowiec Adryana. D2.

- Kolumny.**
39. Kolumna Antonina. F3.
 40. Fokasa. F4.
 41. Trajana. F4.

- Wieże.**
42. Torre delle Milizie.
 43. Torre de Conti. G4.

- Wodotryski.**
44. Termini. H2.
 45. Burboni. G2.
 46. Frazz. F3.
 47. Paolo. D3.
 48. Navona. E3.
 49. della Tartarughe. E4.
 50. Watykański. C3.

- Kościół.**
57. Andrzeja delle Fucile. F2.
 58. della Valle. F4.
 59. S^o Antoniego. E3.
 60. Apolinarego. E3.
 61. S^o Apostoloro. F3.
 62. S^o Balbiny. G7.
 63. S^o Bartłomiej. F5.
 64. Bernarda. H2.
 65. Bibiany. K4.
 66. Cecylii. E6.
 67. Cezarego. H7.
 68. Cezarech. M. H. H5.
 69. S^o Eustachego. E3.
 70. Euzebiusza. I4.
 71. Franciszki K. G5.
 72. Gesu. F4.
 73. Grzegorza. G6.
 74. Hieronima Slav. E2.
 75. Jana Florent. D5.
 76. Jana Laterański. I6.
 77. Jana i Pawła. G6.
 78. Ignacego. F3.
 79. Karola ai Latinari. E4.
 80. przy 4 Font. G3.
 81. przy Corso. F2.
 82. Klemensa. H5.
 83. Krzyża Jerozol. L5.
 84. Kłaudyusza. F3.
 85. Ludwika. E3.
 86. N. M. P. dell' Anima. E3.
 87. Ara coeli. F4.
 88. na Awent. K6.
 89. in Campidelli. F4.
 90. sopra. Minerva. F3.
 91. Niepok. Porcie. G2.
 92. in Cosmedin. F5.
 93. al Pascolo. G4.
 94. della Pace. E3.
 95. del Popolo. E1.
 96. Przewodni. F4.
 97. in Trastevere. D6.
 98. in Trastevere. F3.
 99. in Vallicella. D3.
 100. in Via lata. F3.
 101. in Via. F3.
 102. S^o Marcina de Monti. H4.
 103. Mikolaja in Carere. F3.
 104. Nereusza i Achillesa. H7.
 105. Onufrego. C4.
 106. Parola za murami. E9.
 107. Parola Pustelnika. H3.
 108. Piotra in Montorio. D5.
 109. Piotra in Vincoli. H4.
 110. Piotra na Watykanie. B3.

- Kościół.**
111. S. Praxedy. H4.
 112. Tudencyaniny. H3.
 113. Saby. G7.
 114. Sabiny. F6.
 115. Salwatora in Lauro. D3.
 116. Sebastjana. G5.
 117. Stanisława. F4.
 118. Sylwestra in Capite. F2.
 119. Sylwestra na M. Cavallo. G3.
 120. Szczepana il Rotondo. H6.
 121. Trojcy de Monti. F2.
 122. Trojcy de Pellegrini. E4.
 123. S^o Wita i Modesta. I4.
 124. S^o Witalisa. G3.
 125. N. M. P. Wiskrzy. H3.

- Zakłady naukowe.**
126. Uniwersytet (Sapienza). E3.
 127. Collegium Romanum. F3.
 128. Propaganda. F2.
 129. Polskie Seminarium. G4.
 130. Ruskie Seminarium. F1.
 131. Dom narodowy polski dla pielgrzymów.

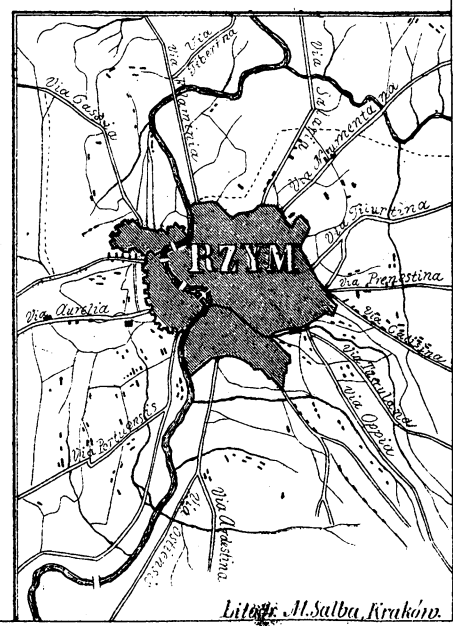
- Palace.**
137. Albani. H3.
 138. Barberini. G2.
 139. Borghese. E2.
 140. Braschi. E3.
 141. Cancellaria. E4.
 142. Chigi. F4.
 143. Colonna. F3.
 144. Corsini. D4.
 145. Doria Pamfili. F4.
 146. Farnese. E4.
 147. Falconieri. D4.
 148. Kapitolinski. F4.
 149. Kvirynalski. G3.
 150. Laterański. I6.
 151. Massimo. E4.
 152. Mattei. E4.
 153. Odescalchi. F3.
 154. Ottoboni. F2.
 155. Rospigliosi. G3.
 156. Sciarra. F3.
 157. Sobieskich. F2.
 158. Spada. F4.
 159. Torlonia. F4.
 160. Valentini. F4.
 161. Wenecki. F4.

- Wille.**
162. Albani. H1.
 163. Aldobrandi. G4.
 164. Borghese. F6.
 165. Doria Pamfili. F6.
 166. Ogród Farneszyjsk. G5.
 167. La Farnesina. D4.
 168. Lante. C4.
 169. Ludovisi. G2.
 170. Madama. L7.
 171. Massimo. I5.
 172. Massimo. I3.
 173. Mattei. H6.
 174. Medici. F1.
 175. Mils (Spada). G3.
 176. Pontalowskich. E0.
 177. Portonia. H7.
 178. Wolkonskich. I6.

- Place Publiczne.**
- A. Piazza del Popolo. E4.
 - B. di Monte Cavallo. G3.
 - C. Colonna. F3.
 - D. Avanna. E3.
 - E. de S. Pietro. C3.
 - F. Barberini. G2.
 - G. Campo Vaccino. G5.
 - H. Farnese. E4.
 - I. del Gesu. F4.
 - K. Madama. E3.
 - L. di S. Maria. B3.
 - M. Vicosa. E2.
 - N. di Ponte. D3.
 - O. Rusticucci. C3.
 - P. di Spagna. F2.
 - Q. di Venezia. F4.
 - R. di Monte Citorio. F3.
 - S. S. Kłaudyusza. F3.

- Ulice główne.**
- Via del Corso. E4, F2, 3, 4.
 - Via del Babuino. E4, F4, 2.
 - Via di Ripetta. E1, 2.
 - Via di Porta Pia. H2.
 - Via delle 4 Fontane. G2, 3, H3.

- Ulice główne.**
- Via Giulia. D3, 4.
 - Via delle Longara. C3, D4.
 - Via de Polacchi. F3.
 - Vicolo del Monte Polacco. H4.

R Z Y M

wedle najlepszych i najnowszych źródeł.

Podział Miasta na externalnie dzielnic zwanych Rioni.

I. Dzielnica de Monti.	W. Dzielnica di Campo.	VI. Dzielnica di Parione.	IX. Dzielnica della Pigna.	XII. Dzielnica di Ripa.
II. di Trevi.	Marzo.	VII. della Regola.	X. di S. Angelo.	XIII. di Trastevere.
III. di Colonna.	V. Dzielnica di Ponte.	VIII. di S. Eustachia.	XI. di Campidelli.	XIV. di Borgo.

Staraniem i Nakładem X. Dr. Wincentego Smoczyńskiego, 1877 r.

